

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Historické vědy – Hospodářské a sociální dějiny

Dizertační práce

Vít Strobach

*Poetika českého nacionalismu a politika identity
českých židů mezi národem, rasou a třídou (1876 –
1921)*

*The Poetics of the Czech Nationalism and the Policy of Identity of the
Czech Jews between Nation, Race and Class (1876 - 1921)*

Praha 2011

Školitel: PhDr. Michal Pullmann Ph. D

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsal samostatně s využitím uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Abstrakt

Předložená práce se zabývá dvěma vnitřně provázanými problémy. V první části textu jsou analyzovány proměny diskursů českého nacionalismu zvláště v obdobích politických krizí 1897 – 1899 a 1918 - 1920. Pokouším se zachytit především význam rasové analýzy – přepis nacionalistických diskursů do biologických pojmů na pozadí boje o uznání těch veřejností, jež se na konci 19. století pokoušely vstoupit do politického prostoru vymezeném jako *česká národní společnost*. Rasová analýza se stala jednou z diskursivních strategií tohoto boje o uznání a prostředkem vyjádření odporu k liberálnímu pojetí rovnoprávnosti a státu, který liberální řád reprezentoval (tj. Rakousko-Uhersko). Po první světové válce se funkce rasové analýzy změnila; tentokrát pomáhaly diskursy rasové války udržet integritu národního státu a představu jednotného *národního zájmu*. V druhé, analytičtější a obsáhlejší části textu se snažím vysvětlit, jak se na daném politickém prostoru formovala moderní politika židovské identity. Nejdříve nastiňuji podobu a vývoj politických jazyků identity integrujících liberální a rasové diskursy (čechožidé, sionisté). Poté se zaměřuji především na situaci, v níž si určitá koncepce židovské kolektivní identity osvojila diskurs třídního boje (poalezionisté, židovští komunisté). Přitom upozorním nejen na odlišnosti mezi zmíněnými politickými identitami, ale i na důležité paralely.

Abstract

The thesis submitted by me deals with two interconnected problems. The first part of the text consists of an analysis of changes of the Czech nationalistic discourse, with an emphasis on periods of political crises in the years 1897 – 1899 and 1918 - 1920. I attempt, primarily, to picture the importance of racial analysis – a transcription of nationalistic discourses into biological terms on the background of the struggle for recognition of those public spheres which tried, at the end of the 19th century, to enter the political space defined as *the Czech national society*. Racial analysis became, within the discourse, one of the strategies of this struggle for recognition and means of expression of opposition against the liberal conception of equality and the state that represented such a liberal order (i.e. the Austro-Hungarian monarchy). Following the First World War, the function of racial analysis changed: this time, racial war discourses helped to preserve the integrity of the national state and the notion of a *common national interest*. In the second part, which is more analytical and extensive, I try to

explain how the modern policy of the Jewish identity formed itself in the given political space. First, I outline the form and development of languages of political identity integrating liberal and racial discourses (Czech-Jewish movement, Zionist movement). Then I focus on situations when a certain conception of the Jewish collective identity adopted the class struggle discourse (Poale Zion, Jewish communists). While doing so, I point out not only the differences between the above mentioned political identities but important parallels as well.

Poděkování

Děkuji především těm, kterým jsem pod různými záminkami podsunul části své práce a donutil je o nich diskutovat. Děkuji tedy: Rudolfu Kučerovi, Petru Spejchalovi, Vítězslavu Sommerovi, Blance Soukupové, Jiřímu Štaifovi a Luboši Velkovi; dále všem členům Infospolku – společnosti pro řízení mechanizované cizoty, s nimiž vedu ustavičný a již mnoholetý dialog o smyslu (nejen) historického textu. Jmenovitě Jiřímu Davidovi, Václavu Kaškovi, Martinu Markovi, Janu Prokešovi vulgo Prokymu, Petru Sedlákovu, Martinu Wágnerovi a nakonec a přesto ještě za více děkuji Dušanu Radovanovičovi. Václavu Kaškovi vděčím také za korektury, za to, že se mou práci pokusil uvést do stavu alespoň částečné čitelnosti. Za často ostrou kritiku a občasná slova povzbuzení vděčím svému školiteli Michalu Pullmannovi. Carolině Sidonové patří velký dík za výrobu doprovodných obrázků a vazby. Obyčejná slova díky nezmohou nic vůči všemu, za co vděčím mamince Ingrid. Hutrutru jutrutru Dando.

Obsah

Úvod	6
I. Konceptuální východiska a teze.....	13
Politika identity.....	14
Národ a třída jako základní zdroje politiky identity.....	21
Rasová analýza, tělo jako metafora a deskriptivní kategorie jazyka nacionalismu.....	27
Nacionalismus, krize legitimacy a antisemitismus v českých zemích.....	31
II. Poetika českého nacionalismu.....	37
Diskurs suverenity.....	38
Nové politiky národní identity, hilsneriáda a kritika panství cizí rasy.....	54
Shrnutí a několik propozic.....	70
Národní stát a jeho subverze (1918 – 1920).....	72
Židobolševismus.....	77
Jeden text, narativní a sémantické „minimum“.....	87
Závěr.....	93
III. Politika židovské identity v českých zemích.....	94
Židovské společenství v českých zemích jako objekt moderní politiky identity – metodologické problémy zkoumání a základní teze.....	95
O liberálních elitách a individuální politické integraci českých židů – exkurs namísto příliš rozsáhlé poznámky.....	103
Emancipace moderní politiky židovské identity	111
Hledání jazyka identity (I.).....	121
Census, Mapa, Muzeum.....	130
Hledání jazyka identity (II.).....	147
Dílčí závěry.....	154
Sociální demokracie, socialistický národ a židovská otázka.....	156
Židé, árijci a odpadlíci. Boj o uznání národních práv – lidový sionismus.....	172
Hledání jazyka identity (III.).....	181
Dědicové lidového sionismu – Poale Zion	185
Hledání jazyka identity (IV.).....	189
První světová válka – národní boj pokračuje.....	197
Dělníci Sionu a komunistické hnutí.....	201
Hledání jazyka identity (V.).....	206
Závěrem.....	212
Závěrečné shrnutí.....	213
Archivní prameny, periodika, literatura, internetové zdroje.....	216

Úvod

Položení konkrétních otázek, vysvětlení používaných pojmů a stanovení problémů, o nichž by si autor přál promluvit, je obsahem následujících kapitol. Na tomto místě bude v naprosté stručnosti naznačen pouze celkový pohled a shrnuty nejdůležitější použité prameny. Historie předkládané práce byla plná zákrut a zvrátů, které nejednou překvapily samotného tvůrce rukopisu – konečně jeho moc nad textem je omezená. Navzdory tomu se nemůže vyvázat z odpovědnosti za každé slovo, které zde bylo napsáno. Vypravěčů se sice pod textem a v textu skrývá více, ale jediný z nich mohl převzít záruky za celý „soubor“ i za násilí, jež vůči ostatním ze své autorské, autoritativní pozice uplatnil. Také proto by nepovažoval za adekvátní používat tzv. vědecký plurál a omezí se nadále na roli vypravěče a strategii první osoby, aby alespoň na určité úrovni pevněji spojil svou identitu s identitou textu.¹

Předmětem mého studia bude v první řadě národ, přesněji řečeno jazyk národní identity. Vyprávění národního příběhu (identity) velmi silně ovlivnilo rámec, v němž bylo možné na úrovni politických diskursů mluvit o židovství – a později například o bolševismu. Zároveň bylo toto vyprávění dostatečně přesvědčivé, aby (spolu-)určovalo pohled židovství na sebe sama, respektive pomáhalo formovat nové kolektivní identity židů. Tato práce se pokusí nabídnout alternativu k převažujícímu způsobu výkladu o židovských dějinách jako výsledku represe tzv. většinové společnosti. Židé na mnoha místech a v odlišných historických situacích nebyli jen objekty, ale rovněž subjekty moci; spoluvytvářeli strategie individuálního a kolektivního jednání na různých úrovních politických vztahů. Jednostranná pozornost věnovaná násilí (křesťanské, české, německé) *většiny* proti (židovské) *menšině* často zatemňuje jiné kvality společenského a politického života, které při utváření kolektivních identit židů hrály zásadní úlohu.

Tak jako se na konci 19. století v českém prostředí různily jazyky identity, které definitivně nezcelily ani období politických krizí (jejichž symptomem bylo mimo jiné nalezení

¹ K technice psaní je nutné dodat alespoň ještě jednu poznámku. Pomocí kurzívy se snažím jednak zachovávat viditelný odstup od diskursů, které v textu analyzuji, jednak s ní uvádím přímé citace; uvozovky zpravidla používám v rámci ironické rétorické strategie.

cizí, nepřátelské rasy), a národní homogenita zůstávala v symbolickém i sociálním smyslu „pouhým“ projektem, tak se lišily i podoby kolektivních identit poznamenaných jedinečným uspořádáním žitých světů i obecnějšími souvislostmi společenských, potažmo mocenských vztahů. Přesto se na daném prostoru stále zřetelněji uskutečňoval „projekt moderny“ v jednom obecném normativním rámci, jež se nacionalistům postupně podařilo prosadit. Ať již židovské veřejnosti prosazovaly individuální rovnoprávnost, či naopak diferenci, partikulární židovskou identitu, pak vždy (v českém prostředí nejpozději od 90. let 19. století) docházelo k domýšlení a utváření kolektivní identity pomocí politického jazyka národní identity.² Hnutí *čechožidů* i *sionistů* spojovalo právě přijetí jazyka nacionalismu a požadavek společenského uznání vyplývající z tzv. *přirozených národních práv*, jež měly zajistit rovnoprávnost. Programy čechožidů, hlásících se k liberální verzi programu českého nacionalismu, a sionistů se od sebe nicméně odlišovaly strategií politického jednání, která měla naplňovat nárok na uznání rovných práv a celkovou podobou politiky (kolektivní) identity reprezentující různé sociální vrstvy. V jazyce těchto dvou politických identit nabýval pojem žid/židovství velmi různé obsahy.

Národ a představivost, jež viděla společnost jako pevně spojený národní organismus (tělo), měly své subverze. Vedle kolektivních zájmů postavených na národní homogenitě existovala politická identita odhalující národní zájem jako přetvářku panství buržoazní třídy pomocí třídní analýzy. Pojem *třída* se stal součástí některých politik židovské identity zaštiťujících se *solidaritou proletariátu* a snažících se integrovat do socialistického a později komunistického hnutí. Jedním z důležitých úkolů tohoto textu tak bude interpretovat to, co se

² Jinou otázkou jsou individuální strategie politického jednání, kterými se zde budu zabývat zcela okrajově.

dělo s kolektivní židovskou identitou integrující koncepci tříd.

Omezím se pouze na vybrané veřejnosti či hnutí (zvláště čechožidy a poalezionisty) a jejich politiku identity. Navíc ani zde nebude práce sledovat „celé“ historie. Vyzvednu spíše charakteristické body a často opomíjené kontexty. V rozmezí zhruba čtyř desetiletí, symbolicky vymezeném dvěma událostmi – založením prvního spolku českožidovského hnutí (1876) a vznikem Židovské komunistické strany (1921), analyzuji utváření jazyků politické identity, jejich prolínání, kontinuity i diskontinuity. Dodržím sice volné chronologické pořadí, avšak zároveň propojím odlišné a přitom z mého pohledu důležitější roviny, což mi umožní uzavřít některé historie dříve a jiné dříve otevřít. Vždy lze samozřejmě nalézt další případy dovolující sledovat stejné či podobné dále interpretované jevy. Použitelnost mých tezí a propozic na jiná politická prostředí musím v tuto chvíli nechat na další zkoumání.³

Práce se tedy nejprve zaměří na problémy spjaté s předmětem národní identity a jejího jazyka a na politický prostor, který kolonizoval jazyk českého nacionalismu. V druhé, rozsáhlejší a analytičtější části textu se pozornost přesune na politiku židovské identity, jež sice byla s tímto jazykem v kontaktu, ale zároveň měla svá specifika; půjde o českožidovské hnutí. Poslední kapitoly se věnují politice židovské národní identity (sionismu) a vývoji jejích diskursů uznání po přijetí třídní analýzy politických vztahů (socialistický sionismus, Židovská komunistická strana). Tímto rozvržením textu chci především poukázat na to, co je možné chápat za specifikum kolektivních židovských identit a co bylo součástí hlubší strukturální proměny společnosti.

Součástí úvodní kapitoly měla být studie o současném českém historiografickém diskursu zabývajícím se českými židy, potažmo zkoumání toho, jaké diskursivní strategie jsou v současnosti dominantní a zda je možné o diskursu v jednotném čísle vůbec mluvit. Text se ovšem natolik rozkročil mezi různá témata historických bádání, že by jejich odpovídající reflexe musela znamenat vznik samostatné práce.⁴ Hlavní otázky a problémy studia dějin

³ Jistě by bylo možné zaměřit se více na německý nacionalismus v českých zemích, případně na srovnání mezi českým a německým nacionalismem. Poměrně časté je v tomto kontextu studium *národního boje* Němců a Čechů, kde se židé ocitají tzv. *mezi*. Ve skutečnosti toto postavení *obojživelníků* atp. patří k jazyku nacionalismu a samotných politik židovské identity (ať sionistů či čechožidů) a mají dlouhou tradici, kterou pomáhají udržovat i někteří současní badatelé. Někdy dostávají *obojživelníci* jen méně negativní označení jako *mosty mezi kulturami*, charakter výkladu ale mnohdy zůstává stejný. Této tradici se budu snažit vyhnout a v dalším textu poukazovat na její problematičnost.

⁴ V poslední době se o analýzu toho, jak se u nás v současnosti vypráví o dějinách židů, pokusil Petr Sedlák, srv. tentýž, Svět přeživších Židů - prameny a jejich výklad, in: *Lidé města*, 3/2008, s. 83 – 113 a Michal Frankl,

českých židů alespoň zmíním v kapitole: „Židovské společenství v českých zemích jako objekt moderní politiky identity – metodologické problémy zkoumání a základní teze“.

Považuji se za historika, se vším co to obnáší.⁵ Nástroje, které si pro své analýzy vybírám a vypůjčuji, abych je různě kombinoval, mají nicméně různý původ. Tím jsem se ani tak nechtěl zaštitit dnes již poněkud nadužívaným a zneužívaným heslem interdisciplinarity, spíše se mimoděk přiznávám k jistému druhu eklekticismu. Vzhledem k netradiční struktuře textu jsem věnoval teoretickým východiskům následující čtyři podkapitoly a pak opět dílčí kapitolu uvozující téma politiky židovské identity. K tomuto postupu jsem se rozhodl v důvěře v lepší srozumitelnost celého textu. Ten je rozdělen do dvou hlavních okruhů problémů (český nacionalismus – politika židovské identity) právě kvůli šíři rozdílných perspektiv, které se snažím alespoň částečně reflektovat.

V rámci zmíněných kapitol se alespoň stručně vyjádřím k jednotlivým pojmům, s jejichž pomocí budu interpretovat vymezené pole historických jevů a aktérů, ať už se jedná o teorie nacionalismu, narativní identitu, politiku identity či některá východiska kritické teorie. Poslední jmenovaná oblast umožňuje nahlédnout souvislosti mezi vývojem moderní kapitalistické společnosti, představami o lidské důstojnosti a proměňujícím se jazykem politické identity na pozadí požadavků společenského uznání, potažmo bojů o uznání.⁶ Jde o téma prolínající se mezi následujícími kapitolami a fungující jako jejich svorník.

Z empirických výzkumů na tomto místě vyjmenuji pouze ty, s nimiž jsem v textu vedl déle trvající, často otevřený, ale někdy také jen implicitní dialog o konkrétních problémech bádání (tento dialog také rozšířil některé poznámky do nepřiměřené, a přesto nezbytné délky). Následující texty tedy považuji pro určité oblasti mého zkoumání za stěžejní přesto, že se s

srv. tentýž, Die „Endlösung der Judenfrage“ und die Narrative der Tschchischen Geschichte 1945-1989, in: BRENNER, CH., FRANZE, E. K., HASLINGER, P., LUFT, R. (eds), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2006, s. 255-277. Jak vyplývá z názvů studií, autoři se soustředili především na historiografii holocaustu a na některé problémy, které s psaním židovských dějin souvisejí. Obecnější reflexe ovšem dosud chybí.

⁵ K tomu jsem se vyjádřil obsáhleji na jiném místě, srv. STROBACH, Vít, Historik jako nositel paměti, dějiny a hra, in: *Dějiny teorie kritika*, 2/2009, s. 38 – 56.

⁶ Předem lze tento proces označit v mnohém za ambivalentní, nebo slovy současné generace kritické teorie za paradoxní. K současným perspektivám kritické teorie a pojmu *paradox* v rámci daného konceptu srv. HONNET, Axel (ed.), *Zbavovat se svéprávnosti: Paradoxy současného kapitalismu*, Praha: Filosofía, 2007, souhrnně k tomuto problému zvl. s. 317 – 330 (kap. O kritice a uznání. Rozhovor Marka Hrubce s Axelem Honnethem).

nimi v celé řadě bodů a interpretací rozcháším. Na prvním místě jmenuji dosud v mnoha ohledech nepřekonané práce Hillela J. Kievala *The Making of Czech Jewry: National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870-1918* (1988) a *Languages of Community: The Jewish Experience in the Czech Lands* (2000). Dále je nutné zmínit zatím nejobsáhlejší studii věnovanou českému antisemitismu od Michala Frankla *Emancipace od židů: Český antisemitismus na konci 19. století* (2007). Kateřina Čapková před pěti lety vydala práci, která zmapovala prostor politických identit českých židů – *Češi, Němci, Židé?* (2005). Martin J. Wein přispěl prozatím nevydanou dizertační prací, v níž se pokusil spojit perspektivu „židovské politiky“ a některých novějších přístupů ke studiu nacionalismu, *Nation Cleansing and Wars of Authenticity: Czech Nationalism and Jewish politics 1897 – 1952* (2007).⁷

Dále pokládám za důležité zmínit z mého pohledu nejlepší studie zaměřené na dílčí témata přímo spojená s mým bádáním. Jednou z nejkvalitnějších prací, která se dá použít pro zkoumání politiky identity v českých zemích, zůstává kniha Gary B. Cohena *Němci v Praze 1861 – 1914* (2000) analyzující „etnické konflikty“ v prostředí Prahy, přesněji německo-židovské Prahy druhé půle 19. století. Jedná se tedy o prostředí velmi blízké i následující kapitole předkládané práce. Obdobné analytické sondy bohužel chybí jak pro odlišná teritoria, tak pro celkové prostředí utvářející se české nacionalistické politiky. Jedinou, a o to cennější, prací zabývající se sice partikulárním tématem tzv. asanace pražského Josefova, ale snažící se zhodnotit proces v daném kontextu je kniha *Tearing Down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and the Legacy of Middle – Class Ethnic Politics around 1900* (2003) od Cathleen Giustino. Dále lze čerpat z podnětných, ale mnohem obecnějších prací Pietra M. Judsona, Vladimíra Macury, Jeremy Kinga, Miroslava Hrocha, Otto Urbana či z některých dílčích a rozsahem omezených studií (viz dále). Stav výzkumu českého nacionalismu před nedávnem shrnul Milan Řepa.⁸ S jeho závěry o malé pozornosti věnované tomuto tématu se ztotožňuji; nedostatečnost nestačí nahrazovat ani poměrně velký zájem zahraničních historiků a sociologů.

Jako tzv. primární prameny⁹ používám především periodický tisk. O čtení novin, čtení spoluutvářejícím (představovanou národní) totožnost, mluví Benedict Anderson jako o soukromém aktu a pokračuje: *Každý komunikant si je přes to velmi dobře vědom, že obřad,*

⁷ Některým problémům spojeným s interpretacemi dějin či identit (nejen) českých židů se věnuji v kapitole: Židovské společenství v českých zemích jako objekt moderní politiky identity – metodologické problémy a základní teze.

⁸ Viz ŘEPA, Milan, *Obrozený, nebo vymyšlený? Český národ a jeho nacionalismus*, in: *Moderní dějiny – Suplementum*, 1/2008, s. 132 – 138.

⁹ Osobně považuji dělení na primární a sekundární prameny za těžko obhajitelnou součást gnose a nepřístupuji k němu ani v závěrečných seznamech.

*který provádí, kopíruje současně tisíce jiných komunikantů, o jejichž existenci je zcela přesvědčen, přestože o jejich identitě nemá ani potuchu.*¹⁰ K těmto komunikantům z mého pohledu patří i samotní tvůrci sdělení, kteří a priori počítají s určitým publikem jako (zavazující) referenční skupinou, s níž jsou tímto způsobem v „tichém rozhovoru“; sdílí s ní určité základní hodnoty.¹¹ Metodologickým předpokladem je nejen základní normativní konsensus a společný horizont zkušeností, ale spolu s tím i určitá narativní struktura, která je v textech zakomponovaná a lze na ní poukázat jako na prvořadou součást (kolektivní, politické) identity.¹² Vedle periodického tisku se budu řidčeji věnovat materiálům majícím pro danou politiku identity prokazatelně reprezentativní status. Jsou to některá veřejná prohlášení, programy a výjimečně další texty. Velmi zřídka a jen na dokreslení struktury a fungování některých důležitějších institucí použiji archivní materiály, které jsou jinak pro analýzu jazyka politických identit, tedy mého prvořadého zájmu, v podstatě nepoužitelné.¹³

Díky omezené, ale vzhledem k současné ekonomické situaci kapitalizovaného školství přesto relativně štědré podpoře univerzity, jsem mohl vycestovat do zahraničí (Izrael, Maďarsko) a získat některé materiály, bez nichž by některé části textu nemohly vzniknout.¹⁴

¹⁰ Viz ANDERSON, Benedict, *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008, s. 50.

¹¹ To je směr uvažování, který prosazují současná mediální studia (z pozice analýzy mediálního sdělení) i naratologie (při popisu vztahu autora a čtenáře). Naratoložka Rimmonová-Kenanová například píše: *Tak jako se čtenář účastní na vytváření smyslu textu, tak také text sám utváří čtenáře. Text si také 'vybírá' vhodné čtenáře, promítá obraz takového čtenáře skrze svůj specifický jazykový kód, styl, „encyklopedii“, jež je implicitně předpokládána.* Viz RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, Shlomit, *Poetika vyprávění*, Brno 2001, s. 124 an. Nelze přitom říct, že by v (novinových, literárních) textech neexistovalo násilí. Eventuální náhodnost čtení se snaží vypravěči (autoři) omezit přesvědčivostí (persvazí) svých textů praktikovanou pomocí nejrozličnějších nástrojů – vyloučení náhodnosti, „svévolnosti“ čtení je ovšem pouze ideální, nikdy zcela nenaplněný ideál.

¹² Analyzované literární texty se v mém pojetí stávají symbolickou reprezentací určité kolektivně prožívané skutečnosti. Přestože je distribuce významů (moc pojmenování) nerovnoměrná, dialekticky ovlivňovaná mocenskými vztahy, budou v mé práci texty a jejich autoři – reprezentanti, vypravěči – se svým publikem vystupovat jako poněkud homogenní kolektiv. V předložené práci nemohu důsledně sledovat různorodé, partikulární a heterogenní interpretace v rámci určitých politik identity. Vystavuji se tak nebezpečí, že předpoklad kolektivně sdíleného vyprávění (identity), které sjednocovalo dílčí politické jazyky, může zavádět konsensus tam, kde panoval nesoulad a odpor. Tohoto možného znásilnění subjektů výzkumu, zahrnovaných pod pojmy jako *hnutí, veřejnost* atp. (viz dále), kterým jsem dovolil zasahovat do mých výpovědí jen velmi omezeně, jsem si vědom. Pokusím se jej oslabit upozorněním na meze interpretací.

¹³ Použiji některé materiály uložené v Národním archivu a Archivu hlavního města Prahy (především spolkový katastr), ojediněle další archiválie (Moravský zemský archiv, Lavon Institut – Tel Aviv).

¹⁴ Jde především o periodika, např. Židovský lidový list, Jüdische Volksstimme a o některé další dokumenty i

I. Konceptuální východiska a teze

Politika identity

Politice identity uplatňující se v prostředí kapitalistických vztahů rozumím jako kolektivní strategii jednání, která vzniká po určitém společně zakoušeném zneuznání a vede k artikulaci nároku na: 1) uplatňování zvláštních práv, vyplývajících z principu právní rovnosti a z určité koncepce kolektivní identity; 2) změnu způsobů sociálního ocenění a přerozdělování mající odstranit zneuznání. Tyto dva typy nároků se přitom vzájemně nevylučují, i když v praxi někdy může být přikládán akcent pouze na jeden z nich. V předkládané práci je kladen důraz na skutečnost, že politika identity souvisí i s konkrétní koncepcí přerozdělování společenského bohatství. Uvedené typologické rozlišení vyplývá z teorie Axela Honnetha (viz dále), přičemž rozšiřuje užší a jím kritizované chápání politiky identity jako prosazování kulturních práv či odlišností určitého kolektivu a současně historizuje fenomén politiky identity. Vkládá jej tak pomocí konceptu „boje o uznání“ do konkrétního historického kontextu.

Podle Charlese Taylora lze postosvícenskou „politiku uznání“ rozdělit na dva směry: 1) uznání univerzální rovnosti, podle kterého je důstojnost něco, co náleží stejnou měrou všem občanům; 2) uznání difference. Podle této druhé varianty má být jedinec nebo kolektiv společensky uznáván pro svou jedinečnou identitu. Základním argumentem politiky difference (respektive identity) je, že určitá a pro daný subjekt zásadní zvláštnost byla doposud přehlížena, asimilována dominantní identitou. Jak uvádí Taylor: *Zatímco politika univerzální důstojnosti bojovala za formy nediskriminace, které byly „slepé“ k rozdílům mezi jednotlivými občany, politika difference často definuje nediskriminaci nově a požaduje, abychom základem diferencujícího jednání učinili právě rozdíly.*¹⁵ Zdá se ovšem, že se tyto teoretické směry boje o uznání v praktickém utváření politiky identity překrývají. Budu-li se později soustředit na konkrétní politické subjekty a jejich artikulace nároků na uznání, pak i proto, abych sledoval prolínání argumentů dovolávajících se jak univerzální právní rovnosti, tak asimilovaných odlišností.

Politika identity nemůže být zaměněna za „ideologickou manipulaci“ určité partikulární skupiny (či jednotlivce) vůči celku, na kterém je uplatňována (politická) moc. Pokud budeme rozumět pojmu kultura v jeho nejobecnějším smyslu, mohli bychom přijmout následující definici politiky identity zdůrazňující vytváření nových jazyků identity. *Politika identity se zaměřuje na vytváření a udržování kulturních práv pro jedince, kteří si ve společnosti a kultuře*

¹⁵ Viz TAYLOR, Charles, *Zkoumání politiky uznání: Multikulturalismus*, Praha: Epocha, 2004, s. 58.

činí nárok na identitu. (...) To je spojeno s jednáním zaměřeným na změnu sociálních praktik, většinou formováním koalic, v nichž jsou aspoň některé hodnoty sdíleny.¹⁶ Reprezentace identit je v tomto pojetí politickou otázkou, protože se váže s otázkami moci, tj. formami společenské regulace, která některým identitám umožňuje existovat, zatímco jiným to odpírá.

Považuji tedy za strategické pojem politika identity zachovat; jeho použití, jak bylo naznačeno, předpokládá, že identitu neomezíme na projevy kulturní jedinečnosti určitého kolektivu, ale vztáhneme ji na celý komplex společenských a mocenských vztahů a prokážeme platnost „boje za identitu“ i v hnutích, která domněle toužila pouze po zrovnoprávnění a s vlastní představou kolektivní identity nepřicházela. Honneth v rámci kritiky Nancy Fraserové a Charlese Taylora a jejich rozumnění politice identity poukazuje na chybnost rozdělení tzv. nových a starých sociálních hnutí podle stanovení materiálních a právních cílů na jedné straně a kulturních cílů na straně druhé.¹⁷ Ztotožňuji se s tím, že striktní rozdělení jednotlivých *sociálních hnutí*¹⁸ podle primárního cíle politického boje – kulturní uznání versus přerozdělení společenských zdrojů (bohatství) – není adekvátní. Budu-li sledovat určitou politiku identity, pokusím se vést stále v patrnosti nejen nároky na svébytnost (autenticitu) kulturních projevů, ale rovněž rovinu širších mocenských vztahů a boje o uznání ve smyslu přerozdělování materiálních statků.

Honnethova koncepce počítá se třemi úrovněmi institucionalizovaných vztahů uznání. Zaprvé je to láska jako projev intimních vztahů; zadruhé právní uznání coby vyjádření intersubjektivních vztahů založených v moderní společnosti na principu rovnosti a za třetí sociální ocenění, k němuž dochází na základě výkonu spjatého s hodnotami kapitalistických tržních vztahů.¹⁹ Z těchto vztahů také Honneth odvozuje možné *konflikty uznání*.²⁰

¹⁶ Viz BARKER, Chris, *Slovník kulturních studií*, Praha: Portál, 2006, s. 143, heslo Politika identity.

¹⁷ Honneth dodává, že také ... *samotné dělnické hnutí (...) je v rámci kapitalistického hodnotového horizontu v tom podstatném zaměřeno na snahy o dosažení uznání vlastních tradic a životních forem*. Viz FRASEROVÁ, Nancy, HONNETH, Axel, *Přerozdělování nebo uznání?*, Praha: AVČR, 2004, s. 161. Tento dodatek je důležitý pro jednu z následujících kapitol.

¹⁸ Termín *sociální hnutí* používám ve smyslu základní a zároveň velmi široké sociologické definice, jako ... *kolektivní snahu o prosazení společného zájmu nebo dosažení společného cíle prostřednictvím kolektivní akce mimo sféru etablovaných institucí*. Viz GIDENS, Anthony, *Sociologie*, Praha: Argo, 1999, s. 479. V některých souvislostech se může takto nastavená definice překrývat s definicí pojmu *veřejnost*. *Hnutí/sociálnímu hnutí* dávám přednost pokud chci zdůraznit univerzálnější charakter určitých kolektivních zájmů a tehdy, pokud jsou tyto zájmy prosazovány především na bázi neformálních a nebyrokratizovaných společenských vztahů. (K pojmu *veřejnost* viz dále).

¹⁹ Viz FRASEROVÁ - HONNETH, s. 221 ann.

²⁰ V kontextu intersubjektivních vztahů a sociálního ocenění, tedy sfér (konfliktu) uznání směrodatných pro tuto

Nároky na uznání nesouvisejí s objektivními materiálními i nemateriálními podmínkami života, které bychom mohli interpretovat jako nerovnosti, respektive s nimi bývají spjaty pouze nepřímo. Základem zneuznání je v první řadě nelegitimní zásah do principu očekávání společenského uznání *důstojnosti*²¹ a dále představa či předpoklad přirozených (historických, atp.) práv, která v rámci kolektivního očekávání uznání zajišťují konsensuální míru spravedlnosti. Tato práva však jistým (nelegitimním) vývojem svou platnost pozbyla, nebo přestala být přinejmenším uplatňována v požadované míře. Moderní pojetí spravedlnosti, formulované poprvé v západním světě během 18. století spolu s principem univerzální *občanské rovnosti*, patří k základním kamenům moderní společnosti a fundamentům, od nichž se politika identity velmi odlišných skupinových zájmů odvozuje (viz dále).

Požadavek uznání, jak bylo řečeno, nevzniká jako konstantní, přirozený nárok. Není zde jako *cosi* daného, *cosi*, co je „samo o sobě“, aby se mohlo postupně stát něčím „pro sebe“. Tento nárok není pouhým důsledkem objektivní mocenské či ekonomické nerovnosti. Pokud tedy chceme analyzovat boje o uznání, nestačí nám znát sociální pozice subjektů těchto bojů a určit případné objektivní nerovnosti odvozené z (ne)schopnosti akumulovat materiální či kulturní statky. Na jedné straně je nezbytné zabývat se implicitními podmínkami kapitalistického řádu – tedy obecnou sociální (kulturní, ekonomickou, mocenskou) praxí – a jeho nároky na individuální právní rovnost jednotlivců a způsoby sociálního oceňování jednotlivců a skupin. Především však v této práci půjde o způsoby, jakými lidé svou sociální pozici zakoušeli a artikulovali boj o uznání pomocí *jazyka politické identity*; z jakých hodnotových pozic tedy posuzovali míru zneuznání a na základě jakých *diskursů*²² společně jednali, aby dosáhli uznání své důstojnosti.

Pro analýzu diskursů utvářejících určitou politickou identitu využiji právě i termín *jazyk politické identity*, jenž nazval Marc Augé jazykem ambivalence spojujícím různé kvality, pracujícím s pojmy inkluze i vyloučení. *Politický jazyk*, říká Augé, ... *je jazykem identity, ať je*

práci, podotýká Honneth následující: *ve sféře uznání moderního práva se (...) konflikt uznání obvykle projevuje tak, že se s odvoláním na zásadu rovnosti uvádí, do jaké míry si dosud vyloučené skupiny oprávněně zasluhují právní uznání, nebo do jaké míry dosud přehlížené skutečnosti činí smysluplnou diferenciaci právních zásad; a konečně v třetí sféře uznání nabývá boj za uznání obecné podoby, v níž individua nebo sociální skupiny s odvoláním na princip výkonu uplatňují dosud přehlížené nebo podceňované činnosti a schopnosti, aby tak spolu s vyšším sociálním oceněním dosáhly i přerozdělení zdrojů (materiálních zdrojů).*

Tamtéž, s. 187 an.

²¹ K tomuto pojmu viz dále.

²² Pokud termín dále neupřesním, budu jej používat ve zcela obecném významu jako rozpravu či promluvu.

*jazykem souhlasu nebo teroru. A bezpochyby lze říci předem, že každý jazyk identity má naopak tendenci být politickým jazykem.*²³ Politický jazyk identity, tedy jazyk prosazovaný určitou politikou identity, sjednocoval představovanou společnost na základě souboru identifikačních znaků a vyjadřoval politické zájmy určitého kolektivu (veřejnosti). Záměrným zúžením perspektivy nechci vyvolávat dojem, že politický prostor celistvě („totálně“) postihuje proměňující se identitu subjektu v celkovém komplexu symbolického a materiálního světa. V pozadí mého textu zůstane snaha nepřehlížet a především vědomě interpretačně „neznásilňovat“ jednající aktéry, jejichž velmi rozličné individuální identity a intersubjektivní vztahy zcela překračují možnosti dalšího bádání. Samotný výzkum, jak bylo řečeno, budu směřovat především ke konkrétním politickým veřejnostem, hnutím, případně politickým stranám, ve kterých docházelo k intenzivnímu dialogu o kolektivních hodnotách a strategiích politického jednání vedoucích k uznání kolektivních zájmů, potažmo specifických společenských dober.

V kontextu utváření kolektivní identity a „jejích“ politik na pozadí boje o uznání nakonec půjde i o zařazování a „rozvrhování“ tohoto boje v rámci identifikačních příběhů. Poukázáním na konstrukci identifikačních příběhů jsem naznačil, že zkoumání jazyka identity, respektive politických diskursů, se pokusím rozšířit alespoň o základní úroveň či „holistickou perspektivu“ teorie narativní identity.²⁴ Pod tímto pohledem se pokusím uchopit a prohloubit zkoumání geneze určitých politik identity. Narativní koncepce identity upozorňuje, že určité jednání je srozumitelné, pokud určíme a interpretujeme *ontologické* a *veřejné narativy*, ve kterých jsou aktéři zahrnuti a skrze něž reflektují žitou skutečnost. Každý narativ (vyprávění) je situovaný, motivovaný určitým společenským prostředím a událostmi, jež je třeba

²³ Viz. AUGÉ, Marc, *Antropologie současných světů*, Brno: Atlantis, 1999, s. 62. Vedle jazyka identity funguje v pojetí Augého na opačném pólu jazyk odlišnosti, který se po kvalitě vztahu jedince a společnosti ptá a může jej zpochybnit: *Zatímco sociopolitický jazyk identity vytváří vztahy mezi jedincem a různými společenstvími, ať už je jejich součástí nebo ne, psychofilosofický jazyk jinakosti klade otázku vztahu mezi lidmi, nebo obecněji, vztahu mezi stejným a jiným.* (Viz tamtéž). Takto definovaný jazyk odlišnosti je, jak doufám, i jazykem této práce.

²⁴ Zde čerpám především z konceptu americké socioložky Margaret R. Somersové, která mimo jiné píše: *A narrative identity approach assumes that social action can only be intelligible if we recognize that people are guided to act by the structural and cultural relationships in which they are embedded and by the stories through which they constitute their identities - and less because of the interests we impute to them.*“ Somersová vyjmenovává dimenze, které narativní identitu utvářejí takto: „... (breakable) rules, (variable) practices, binding (and unbinding) institutions, and the multiple plots of family, nation, or economic life. Viz SOMERS, Margaret R., *The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach, Theory and Society*, Vol. 23, No. 5., 1994, s. 605 – 649, zde s. 624 an.

smysluplně vřadit do symbolického světa, respektive do určitého horizontu zkušeností. Právě přiřazení, (znovu)ustavení řádu je základní funkcí narativu, který je jako příběh vyprávěn konkrétními historickými aktéry orientujícími se díky němu ve své životní situaci a v sociální skupině, s níž se identifikuje, i v žádoucích hodnotách této skupiny. Abychom porozuměli nutnosti o určitém jevu vyprávět, je nutné zprostředkovat jak obecnou situaci, v níž k vyprávění došlo, tak zápletku, tj. samotnou podstatu narativního aktu. Tato zápleтка vyprávění shrnuje a integruje rozmanité a rozptýlené události do vyprávění (příběhu) jako celku, v němž se stýkají všechny časové úrovně (minulost, přítomnost, budoucnost), a činí určitý příběh celistvým a srozumitelným.²⁵ Identifikační příběh, jehož části můžeme sledovat ve velmi širokém rejstříku reprezentací, je rámcem jednotlivých narativních aktů uskutečňovaných na daném prostoru, v určitém čase a ve specifickém sociálním prostředí. Výhoda východiska narativní identity tkví v odstranění esenciálních, „tuhých“ obsahů z pojmu identita a jeho přiblížení ke kritickým sociologickým konceptům.²⁶

Zápleťka vyprávění, coby prvořadá součást narativního aktu a středobod mimetického výkonu, může být v určitém smyslu chápána jako vyjádření *krize identity*, v němž se střetl „bezproblémový“, sedimentovaný příběh a situace, která nemohla být bez dílčí či fundamentální změny příběhu integrována. (Blízko k tomuto chápání pojmu krize má klasické drama – závěrečný střet protikladných sil –, ale také například medicína, podle níž jde o *rozhodný obrat v nemoci, po němž pak následuje brzy smrt anebo uzdravení*.²⁷) Jedině konzistentní a srozumitelný příběh lze přijmout za základ osobní i kolektivní identity. A právě dvě krize kolektivní (politické) identity a tedy dvě situace, v nichž se zdálo nezbytné identifikační příběh velmi radikálně přetvářet, jsou důležitými součástmi této práce.²⁸

²⁵ Zápleťce rozumím ve smyslu, jaký jí dal koncept narativního rozumění Paula Ricoeura, ze kterého vychází i současná teorie narativní identity (srv. teoreticko-empirickou studii HAMAR, Eleonóra, *Vyprávěná židovství: O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*, Praha: Slon, 2008). Skládat zápleťku znamená podle Ricoeura *ukazovat jistou inteligibilitu v nahodilém, obecninu v singulárním, nutné či pravděpodobné v epizodickém*. Viz PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění I.*, Praha 2000 s. 72.

²⁶ K pozici tohoto konceptu v sociologii a sociálních vědách obecně srv. BRUBAKER, Rogers, COOPER, Frederick, "Beyond" Identity, in: *Theory and Society*, 29/2000, s. 1 – 47, zde zvl. s. 12 ann.

²⁷ Viz *Ottův slovník naučný*, díl XV., Praha 1999, s. 174 (heslo: Krise).

²⁸ Narativizace žitého světa, tedy hledání pevného identifikačního příběhu se obecně uplatňuje mnohem výrazněji ve zlomových obdobích, než v dobách klidných, sedimentujících jak svět příběhů, tak institucí. V 'bezproblémových' dobách slovy Jiřího Kabeleho, *jako by se sociální světy reprodukovaly a modifikovaly téměř výhradně silou institucionalizace. Ve výrazně neurčitějších krizích a převratných údobích, kdy je bytostně ohrožena integrita jak zúčastněných osob, tak jimi sdíleného světa, se pak o slovo hlásí především narativizace*. Viz JIŘÍ KABELE, Sociální konstruktivismus, *Sociologický časopis*, 3/1996, s. 317 – 337, zde s.

V mém výzkumu tedy půjde, byť okrajově, i o narativní strukturu politických diskursů, potažmo o příběhy zprostředkovávající srozumitelný způsob jednání kolektivu (*veřejnosti*²⁹, strany) spojeného (politickými) zájmy a češtvím/židovstvím jako základním identifikačním znakem. Zatímco analýza diskursů, ve smyslu zkoumání různých sémantických poloh textů, bude celkem běžnou součástí této práce, o naracích a tedy o dějové struktuře promluvy budu hovořit pouze na některých místech a pro dokreslení zkoumaných jevů.³⁰

Domnívám se, že zvláště problematika nacionalismu vyžaduje zkoumání jak v termínech mocenských vztahů ovládnutí a panství, tak politiky identity – uznání a zneuznání. Nacionalismus tedy budu dále zkoumat jako projekt závislý na určité mocenské praxi i jako součást a prostředek politiky identity, potažmo jazyka politické identity zmíněných partikulárních veřejností. S ohledem na přijaté hledisko politické identity a bojů o uznání lze závěrem této části shrnout několik základních oblastí, v nichž se pohybuje předložené zkoumání. Politiku uznání kolektivních zájmů, potažmo politiku identity budu popisovat na základě jejích způsobů a) kritické analýzy společnosti a b) rozumění žitého světa pomocí příběhů, které umožňují srozumitelně vykládat horizont zkušeností a nám interpretovat potřebu (partikulární) kolektivní identity. Tím se pokusím definovat situaci, v níž došlo ke zneuznání a artikulaci nároku na uznání. Obě zmíněná témata se úzce vztahují k c) dominantním zdrojům (jazyka) politické identity prosazujícím určité normativní rámce, v nichž se utváří specifická podoba politiky a „její“ identity. Těmto zdrojům se budu věnovat v následující kapitole.

332. Tato role krize platí jak na úrovni osobních, tak kolektivních příběhů identity.

²⁹ *Veřejnost* ve zcela obecné návaznosti na Jürgena Habermase pojímám jako kolektiv, který vytváří prostor komunikace a diskuze na základě určitých racionálních argumentů a určitého morálního zdůvodnění a zároveň se snaží o politický vliv na stát. (Srv. HABERMAS, Jürgen, *Strukturální přeměny společnosti: Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha: Filosofia, 2000, s. 55 ann.) Termín *politická veřejnost* zdůrazňuje prvořadý zdroj dané diskuze/komunikace (i když ten je v principu obsažen už v habermasovském konceptu). Ve zcela obecném smyslu je zmíněným zdrojem téma mocenských vztahů v rámci určité polis a prosazování (a reprezentace) určitých kolektivních zájmů jako přímé či latentní intence této komunikace. Jednotná veřejnost, reprezentující zájmy vznikající občanské (buržoazní) společnosti, se s postupnou demokratizací rozpadá do heterogenních veřejností. Použití pojmu *veřejnost* se v některých případech může překrývat s pojmem *hnutí*; hranice oddělující tyto kategorie (míra institucionalizace) může být pouze ideální.

³⁰ Tato práce bude spolu s Rolandem Barthesem „tušit“ vyprávění (dějovou strukturu) ve velmi širokém rejstříku diskursů, jen v některých případech jej ovšem bude explicitně zmiňovat. Srv. BARTHES, Roland, Úvod do strukturální analýzy vyprávění, in: Kyloušek, Petr (ed.), *Znak, struktura, vyprávění*, Brno: Host, 2002, s. 9 – 43. Neboť ... *vyprávění je prostě zde jako sám život*. Tamtéž s. 9.

Uvedené tři body a tři pole výzkumu spolu velmi úzce souvisí a vzájemně se proplétají v konkrétních diskursivních strategiích společenských subjektů – politikách kolektivních identit. Při zevrubnějším bádání nám společně mohou zprostředkovat obsah těchto identit, což je koneckonců účelem celé této práce.

Národ a třída jako základní zdroje politiky identity

*Nerodíme se sobě rovni; stáváme se sobě rovnými jakožto členové nějaké skupiny na základě svého rozhodnutí zaručit si vzájemně stejná práva.*³¹

Osvícenství a moderní doba, jak upozorňuje Charles Taylor, přišla s odlišným způsobem pojmání morálního, které se přestalo obracet k božskému, aby morální zdůvodnění našlo v samotném lidském subjektu. Morálka se stala *něčím, co musíme vykonat, jestliže chceme být lidmi v plném slova smyslu*.³² Došlo k novému zhodnocení pojmu autenticita. Taylor k této radikální proměně moderního jáství dodává: *Existuje určitý způsob být člověkem, jenž je mým způsobem. Jsem povolán žít svůj život tímto způsobem a nikoliv napodobovat život někoho jiného. Tato představa posiluje zásadu být věrný sám sobě. Pokud nejsem věrný sám sobě, mýlím se smyslem svého života; mýlím se tím, co to pro mne znamená být člověkem* (zvýraznil Ch. T.).³³

Jazyk vyjadřující dobrý, autentický život a způsob boje za jeho uznání prošly na konci 18. století radikální proměnou. Tato proměna úzce souvisela s rozvojem kapitalistických vztahů a s utvářením panství buržoazní třídy.³⁴ Moderní doba a její boje o uznání nezrodily pouze požadavek autenticity, ale paralelně s tím nově postavily i problém zdrojů kolektivní, politické identity. Tyto zdroje měly vycházet z nových představ o důstojném životě, jež musely být formulovány nejen dostatečně univerzálně, ať už byl jejich další potenciál jakkoliv odlišný, ale především racionálně. S modernou souvisely jak tyto požadavky na racionální zdůvodnění

³¹ Viz ARENTOVÁ, Hannah, *Původ totalitarismu I.-III.*, Praha: Oykomenh, 1996, s. 423.

³² TAYLOR, 2001, s. 47.

³³ tamtéž, s. 49.

³⁴ Užiji-li termín *třída*, pak tak činím podle pojetí Pierra Bourdieu. To ostatně optimálně doplňuje mé konceptuální východisko. V návaznosti na pojetí *habitusu*, které lze chápat jako latenci určité identifikace subjektu, hovoří Bourdieu o *třídách*, které neexistují ve skutečnosti, ale jsou virtuální. Jsou tu *jako něco, co se má vytvořit*, co se ale vytvořit nemusí. Je zde nicméně předpoklad určitých sociálních a kulturních znaků, které vytvářejí dispozice ke vzniku třídy v „tvrdém“ (Marxově) slova smyslu. K tomu aby se tak stalo, musejí být třídy zmobilizovány *jakožto vyústění čistě symbolického (a politického) třídního boje, aby se prosadilo určité pojetí sociálního světa*. Viz BOURDIEU, Pierre, *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998, s. 18. To samozřejmě nijak nezpochybňuje pojmy jako *buržoazie*, *třídní panství* či *vykořisťování*; *tříde* (*buržoazii*, *proletariátu*, ...) je pouze odnímán její teleologický status. Třída, stejně jako národ, je sociální konstrukt a pojem, u kterého je nezbytné se ptát, co popisuje (případně legitimizuje). Druhá varianta pojmu, jež se v tomto textu objeví, bude třída jako zdroj politiky identity, tedy třída, kterou aktéři jako objektivní chápali (viz dále).

kolektivních identit a společnosti jako celku, tak implicitní nároky na spravedlnost zakotvenou v konceptu právní rovnosti, o níž byla řeč výše. V posledních desetiletích 19. století se vedle sebe postavily dva „velké diskursy“, jimž se do značné míry podařilo ovládnout politický prostor.³⁵

Vedle nacionalismu, nejrozšířenější politické identity západního světa 19. a 20. století, a do určité míry s ním, se vyvíjela další z moderních kolektivních identit (také) čerpající z myšlenkové tradice osvícenství – socialismus. V něm se postupně, a nikoliv bez konfliktů a zvratů, prosazoval koncept tříd.³⁶ Socialismus, soupeřící s nacionalistickou *národní jednotou* zvláště v nejhudších a stále rostoucích dělnických čtvrtích větších měst, stavěl na odmítnutí buržoazie a jejího panství. Zpochybňoval a napadal její hodnotové hierarchie, otevíral problém legitimacy kapitalistického systému a snažil se uvést v pohyb společnost, do níž byl jedinec integrován jako příslušník určité třídy. K tomu docházelo především poté, co v socialistickém hnutí zobecnila marxistická teorie.³⁷ Způsob uznání, na který se socialistická politika koncentrovala, byl ve zkratce vytyčen programem úplné emancipace dělnické třídy a

³⁵ Mluvit o nacionalismu a socialismu jako o dvou základních politických identitách 19. století lze jen na ideálnětypické rovině, tedy pokud budeme mít na vědomí obrovskou heterogenitu jejich dílčích zabarvení (stavovských, religiálních, lokálních, aj.). Nicméně téměř všechny širší politické veřejnosti (potažmo strany) se na konci 19. století musely opírat o postuláty národního či třídního boje, jako o jistý způsob univerzalizace dané politiky uznání (tato strategie se v českých zemích týkala i strany jakou byli agrárníci). Tyto postuláty byly vznášeny v různé intenzitě a v konkrétních podobách ovlivněných směsí dalších kolektivních zájmů a způsobem politického myšlení, nicméně určitý přepis do zmíněných dvou velkých politických diskursů proběhl. Nejdůležitější a v kontextu (nejen) českých zemí de facto jedinou zásadní výjimkou je politický katolicismus (ať už konzervativnější katolické strany či demokratičtější křesťansko-sociální strany), který alespoň slovem zmíním později.

³⁶ V tuto chvíli musím vynechat celou historii socialistického hnutí a pojetí třídního boje. Nemohu se zabývat jednotlivými proudy (lassalismus, aj.), které měly v socialistickém hnutí patrný vliv před prosazením pojmu *třída*. Některé problémy spojené s konceptem tříd a politickým jazykem socialismu zmíním v kapitole „Sociální demokracie, socialistický národ a židovská otázka“.

³⁷ V posledních dvou dekádách 19. století se v *II. Internacionále* a jejích jednotlivých sekcích po značných vnitřních konfliktech prosadil *vědecký socialismus*, potažmo marxismus a jeho různorodé interpretace. Jsem si vědom mnoha problémů, které se této zkratky týkají. Narazím na ně později. K prosazení marxismu v českém socialistickém hnutí srv. URBAN, 2002, s. 185 ann; z nejnovějších prací KUČERA, Martin, *Vilém Körber – produkt zrání dělnického hnutí*, in: POKORNÝ, J., VELEK, L., VELKOVÁ, A. (eds), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*, Praha: Karolinum, 2007, s. 311 – 328; díky Petru Prokšovi můžeme sledovat proměnu českého socialistického jazyka v přehledné publikaci, edici důležitých stranických programových dokumentů, viz PROKŠ, Petr (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*, Praha: HÚ, 1999.

univerzalizace práv „člověka jako člověka“ (Marx) – nikoliv jako občana (buržoazní, občanské) společnosti, jejíž pojetí spravedlnosti (rovnosti) zůstávalo omezeno kapitalistickými vztahy oceňujícími člověka dle individuálního výkonu na (liberálním) trhu.³⁸

Kromě odlišností existovala mezi nacionalismem a socialismem důležitá pojítka, která dovolují mluvit o příbuznosti a umožňují chápat jejich paralelní vývoj. Tyto styčné body zkusím vyjmenovat ještě dříve, než přejdu ke konkretizaci samotného pojmu nacionalismus.

Společně se vznikem obou politických identit se prosazovalo chápání lidské existence zdůrazňující lidskou důstojnost namísto individuální cti a vzájemnou rovnost místo hierarchie sociálních statusů. V tomto směru obě koncepce navazovaly na osvěcenský liberalismus. Oběma šlo v první řadě o prosazení nového pojetí rovnosti a spravedlnosti na základě kolektivních modelů společenského dobra postaveného proti individuální cti. Socialismus i nacionalismus je možné mimo jiné chápat jako způsoby vyjádření boje o uznání. Oba totiž proti pojetí rovnosti jako rovného zacházení (equity) prosazují rovnost ve smyslu spravedlivého přerozdělování materiálních zdrojů a uznání rovného/rovnocenného statusu (equality). I proto je jim možné rozumět jako dědicům osvěcenského diskursu, v němž ovšem byly zdůrazněny některé jeho prvky na pozadí bojů o uznání. Zatímco v hierarchickém systému cti panovala vzájemná konkurence a sociální ocenění individuální hodnoty (určované v rámci kapitalistického systému výkonem), v radikálním osvěcenském pojetí, jež bylo znovu vyzvednuto, šlo v první řadě o společenskou rovnost jako záruku (vzájemné) důstojnosti odvozené z jednomyslnosti společenského dobra.³⁹

Nové politické identity v důsledku prosazovaly odlišné instituce, dále zvláštní představy o kultuře a rozdílnou strukturu přerozdělování závislou na míře přizpůsobení se kapitalistickým vztahům. Ve skutečnosti se ovšem často různé nároky na „kulturní identitu“, uznání rovných práv a přerozdělování obou odlišných jazyků politické identity uplatňujících se v konkrétních společnostech a historických situacích křížily.

Oba politické jazyky spojoval odpor k tomu, co představoval tzv. klasický liberalismus

³⁸ K základům „klasické“ marxistické kritiky občanské společnosti srovnej Marxovu a Engelsovu *Svatou rodinu*, viz MARX, Karel, Engels, Bedřich, *Spisy*, sv. 2, Praha: SNPL, 1957, s. 19 – 232. K této kritice patřily i ve stejné době psané odpovědi Karla Marxe na rozbor *Židovské otázky* Bruno Bauera, kterým se budu věnovat v tomto kontextu v kapitole věnované socialistickému hnutí a *socialistickému národu* (kap.: „Sociální demokracie, socialistický národ a židovská otázka“).

³⁹ K objevení „diskursu důstojnosti“ srv. TAYLOR, 2001, s. 63 – 69. Ke konceptuálnímu zarámování konceptů equity a equality Srv. ŠANDEROVÁ, Jadwiga, *Praktiky nespravedlnosti uznání. Perspektivní dualismus a mravní monismus z pohledu sociologa*, in: HÁJEK, Martin (ed.), *Praktiky ne/spravedlnosti: pojmy, slova, diskursy*, Praha: Matfyzpress, 2007, s. 79 – 98.

19. století, který byl v praxi velmi vzdálen (radikálnímu) osvícenskému diskursu rovnosti a důstojnosti. Proti zájmům a svobodě jedinců operujících na *svobodném trhu*, jímž byla (ne)svoboda a (ne)rovnost individua kapitalistické liberální společnosti poměřována, byly zdůrazněny ekonomické a politické zájmy určitého kolektivu. Rozdělovaly je především základní zdroje politiky identity, jež různé subjekty (veřejnosti, hnutí) vsunovaly do morálního hodnocení a jednání, přičemž se snažily onen etický základ „vnitřního dialogu“ (Taylor) moderní autenticity přizpůsobit příslušným (meta-) kategoriím – národ a třída. Z těchto kategorií se také odvozoval politický jazyk identity i obecný způsob sociální kritiky.

V obou zmíněných koncepcích a rozšiřujících se společenských hnutích šlo mimo jiné o boj o uznání rovných práv politicky neplnoprávných a z pohledu kapitalistického sociálního ocenění (ekonomického) výkonu podřadných společenských vrstev. Tato rovnost byla ovšem v každém jazyce definována poněkud jinak – v případě třídní socialistické identity byl akcent kladen na univerzalitu lidských práv. Úplná rovnost lidí měla být dosažena třídním bojem (tedy bojem určité partikulární, dělnické třídy), na jehož závěru stojí ideál plně emancipovaného člověka, beztřídní společnosti a univerzálního práva. Díky tomuto akcentu na zrovnoprávnění se ovšem zapomíná na specifika kolektivní identity, na něž narazíme bezprostředně poté, co začneme analyzovat politické diskursy socialistického hnutí. V pojetí nacionalismu je důraz na rovnost individuí položen také, prostředkem je ale boj za národní emancipaci vedoucí k dosažení uznání zvláštních práv a suverenity národa. Jedině díky této partikulární identitě a pomocí uznání zvláštnosti (diference) národního kolektivu má být umožněno dosažení plně individuální a zároveň univerzální rovnosti (potažmo svobody). Opět je zde ale poměrně časté opomenutí, vzniklé přílišnou koncentrací na boj o uznání „národní kultury“ a upozaděním jiných prvků. Jazyk nacionalismu totiž vyjadřoval vedle kulturních specifík i nároky na přerozdělování; v různých historických situacích se tento moment vysouval do popředí, či naopak potlačoval.

Marxismem ovlivnění socialisté *uvědomovali* pracující třídu, která, dosud objektivně existující *sama o sobě*, stála mimo běh světových dějin a svůj univerzální status získávala až v dovršení svého poslání (komunistická beztřídní společnost). K této budoucí perspektivě dospívá pracující třída jako partikulární subjekt určený objektivními znaky proletariátu. Ten stojí „nad“ subjekty (třídami) ostatními a prosazuje svou (vyšší, socialistickou) kulturu, obecněji kolektivní identitu. Nacionalisté na druhé straně *uvědomovali* národ, a to opět jako objektivní a přirozenou formu lidského soužití. Národ vyděloval a zároveň sjednocoval společnost na základě společných (netřídních) rysů. Na jejich základě také vyžadoval solidaritu všech svých označených částí, kterým poskytl jistý nárok na politickou participaci a sociální

uznání bez ohledu na sociální (třídní) status. Napětí mezi partikulárním a univerzálním tedy v praxi řešily oba jazyky politické identity; toto napětí bylo vyřešeno perspektivně, v ideálu uskutečnění beztřídní společnosti na jedné straně a suverénního a homogenního národního státu na straně druhé.

Oběma jazykům byl, jak z řečeného vyplývá, vlastní emancipační potenciál, tedy možnost zdůvodnění nároku na uznání práv různých společenských tříd. Tento potenciál se v konkrétní historické situaci a v bojích o uznání mohl uplatnit, ale také vyčerpávat. Ve středu pozornosti předkládané práce bude stát způsob, jak se uplatnil emancipační obsah nacionalismu jakožto dominantního jazyka politické identity 19. století. Národní identita do značné míry dokázala pohltit třídní a jiné (z jeho pohledu partikulární) identity, byť pouze za cenu vlastní, velmi závažné proměny. Budu také sledovat proces ohrožování, případně znehodnocování zmíněného potenciálu. Socialismus a způsob třídní analýzy sociálních (mocenských, ekonomických) vztahů v rámci socialistického hnutí zohledním až v návaznosti na konkrétní projevy politiky identity českých židů. Z perspektivy obsahové analýzy hraje v této práci samotná třídní identita spíše druhotnou roli, zvláště na některých místech bude ale vystupovat do popředí jako antipod politiky národní identity (nacionalismu) i jako důsledek jednoho procesu strukturální přeměny společnosti.

Autentický základ morálního života a společenských vztahů se v 19. století spojil s moderním politickým věděním přicházejícím s „přirozenou rovností“ práv. Vznikl zde ovšem jeden ze základních rozporů liberalismu; liberální stát, který měl bránit člověka jako občana, prosazoval a chránil práva příslušníků národa, národního státu.⁴⁰ Tento rozpor se vynořil ve chvíli, kdy se z národa chápaného osvícenstvím jako lid (demos), stával národ coby etnická jednota (ethnos) založená na primordiální sounáležitosti svých součástí.⁴¹ Nacionalismus vyznačoval politický prostor, na němž docházelo k inkluzi, ale také k exkluzi (viz dále).

Touto proměnou neprocházely pouze „nenárodní“ monarchistické státy střední a

⁴⁰ Srv. ARENTOVÁ, 1996, s. 334 an. Arendtová dodává ke zmíněnému rozporu rozvíjejícího se v 19. století toto: *(I)nstitute státu (...) mohla být romantiky interpretována jako mlhavý představitel jakési „duše národa“, který ze samotného faktu své existence musí stát mimo zákon a nad zákonem. Národní suverenita tudíž ztratila svůj původní vedlejší význam jako svoboda lidu a obklopila se pseudomystickou aurou libovůle bez zákona.* Tamtéž, s. 335.

⁴¹ Také pojem *etnikum/eticita* doznal značných sémantických posunů – nemusí jít nutně o označení zvětčující (a zvětčující) určité fyzické a mentální vlastností, s jakým se setkáváme v druhé polovině 19. století. Dodnes se ale lze bohužel poměrně často setkat se zcela nekritickým přejímáním etnicity, která má jakoby nahradit „dekonstruovaný“ národ pojmem s velmi podobnou analytickou hodnotou (stejně jako kmen či rasa).

východní Evropy; avšak právě na těchto teritoriích docházelo k patrně nejostřejším konfliktům o moc mezi různými národními politikami a jejich bojem o suverenitu. Zároveň zde později došlo k velmi intenzivním konfliktům o podobu a legitimitu suverénní národní společnosti ústících do politických krizí.

Naznačený vývoj lze nejlépe zachytit na emancipaci nacionalistických politik, na proměně jejich nároků a pojetí národní společnosti, kterou chtěly reprezentovat. Národ, národní společnost, suverenita a jazykové hry, které tyto pojmy konceptualizovaly přímo odrážely politiku identity odlišných veřejností, potažmo různých společenských tříd, jejichž zájmy zastávaly a jejichž touhu po sebeuskutečnění vyjadřovaly. Nacionalismus lze proto analyzovat pouze jako neustále se vyvíjející proces doprovázející boj o uznání a přerozdělování společenského bohatství. Zároveň je nutné jej chápat jako mocenskou praxi, která byla vyjádřením asymetrického rozdělení symbolických a hmotných statků. Proto je zapotřebí zachytit i formy těchto mocí, jež souvisely s určitými racionálními dispozitivu moderního vládnutí. Alespoň stručně se jimi budu zabývat v kapitolách „Poetika českého nacionalismu (I.) ...“ a „Census, mapa, muzeum“.

Rasová analýza, tělo jako metafora a deskriptivní kategorie jazyka nacionalismu

Nacionalismus, jehož ideálním završením je politická suverenita určité národní společnosti, se v průběhu „dlouhého“ 19. století i díky tzv. organistickým teoriím státu skloubil s koncepcemi státní moci (*státním zájmem*) do projektu ovládajícím politické myšlení 19. a 20. století pod označením *národní stát*⁴². Tento nacionalismus a „jeho“ stát uchopily na základě požadavku politické jednoty partikulární zájmy různorodých veřejností a stmelily jejich artikulace uznání okolo jednoho epicentra, národa, jako jejich přirozeného rámce. Národní „beztrždní“ univerzalita, striktně ohraničená objektivními znaky, vytěsnila panství do vztahu mezi národy (přesněji národními státy) popisovanými stále nápadněji takovými metaforami, které přeznačovaly heterogenitu partikulárních kolektivních identit do homogenních jednotek. Pokud byl stát, onen mocný Leviathan, dříve označován jako organická struktura pohybující se dějinami, přebírali tuto metaforiku v moderní době nacionalisté toužící po suverenitě, potažmo po homogenní společnosti spojené jedním, národním zájmem.⁴³

To ovšem neznamenal, že uvnitř těchto celků, v prostředí *usmířených společností* (Foucault) homogenních národních států, nedocházelo ke konfliktům nebo že by se projekt nacionalismu stal pouze konzervativním prostředkem nadvlády. Vznik národní společnosti a národního státu doprovázely prudké boje o legitimitu spjaté se způsobem uplatnění moderní racionality a sociální (politické) kritiky vycházející především ze zmíněného implicitního nároku rovnoprávnosti liberální, kapitalistické společnosti. Na konkrétním případě se níže

⁴² Konkrétní představy o utvoření národního státu se velmi lišily; termín budu používat i v poněkud méně obvyklém kontextu. Tam, kde by mu mohly odpovídat i pojmy jako *národní autonomie* atp. Zastávám tím pozornost na určitý projekt (diskurs) suverenity a jeho konsekvence. Viz dále.

⁴³ I podle Benedicta Andersona se národ stal analogií sociálního organismu, který se v této teorii pohybuje „homogenním, prázdným časem“ prostřednictvím kalendáře. Jde tedy o národ, jenž se *pojímá jako pevné společenství kráčející (vzhůru) cestou dějin*. Viz ANDERSON, 2008, s. 42. Autor staví proti dřívější jednotnosti pozemského a nebeského času vyjadřovaného náboženskými představami nahodilost a *prázdnotu času* nacionalismu. Simultánní prožívání času, např. v křesťanství, které v každém okamžiku obnovuje smrt Krista a vykoupení, je nahrazeno směřováním od jednoho časového bodu k jinému. V praxi se ovšem z mého pohledu mohou obě perspektivy, tedy simultánní časovost i prázdnota a nahodilost, doplňovat – *pokrok* národa na stupnici *civilizace* či míra emancipace a směřování k autonomii, může být doplněna. A to např. *krví* kolující v žilách národa a oživující staré generace, jež mají předat odkaz generacím nenarozených skrze ty, kteří (jako jediní) žijí své životy v přítomnosti. Takových příkladů symboliky časové simultánnosti a koexistence tří časových perspektiv (minulosti – přítomnosti – budoucnosti) by bylo možné uvést celou řadu, tato je jen jedna z běžnějších a setkáme se s ní znovu i v této práci..

pokusím poukázat i na to, jak se s termíny „suverenity“ a „státu“, respektive s diskursem suverenity vyvíjel a také komplikoval výše uvedený emancipační potenciál „práva národů“.

Požadavek moderní racionality souvisel s pozitivistickou epistémou a jejím pojetím historicity. Doba „těhotná dějinami“, potažmo historismus zdůraznila nutnost vztáhnout se k dějinám a vysvětlovat původ a přítomnost jako kontinuum – jako řadu či řád směřující zákonitě k určitému počátku, ale i ke konci završujícímu každé (univerzalistické meta-) vyprávění – a tento vztah neustále obnovovat v širokém rejstříku reprezentací. Boje o uznání, potažmo politika určité identity, přímo vyplývaly z představovaného vývoje dějin, tyto dějiny byly na druhou stranu politickým jazykem legitimizovány a spolu s ním procházely neustálou proměnou. Identita národní společnosti a boj za uznání národních práv se odvozovali z počátku (např. založení národa národním vůdcem, či – podle pozice vypravěče – shromážděním svobodných mužů, atp.) i konce, na kterém stojí homogenní, a v radikální podobě eugenicky vytříbený národní organismus (tělo), spojený jediným národním zájmem a národním státem.⁴⁴

V moderní epistemologii se prosadil pohled jednoty a celistvosti nad karteziánskou dualistickou racionalitou (obsah x forma, duše x tělo). Došlo ke společenskovědnímu a následně politickému využití holistického pohledu organicity, slovy Růženy Grebeníčkové k opětovnému zaostření pohledu na *učení o malém a velkém světě. O člověku jako mikrokosmu, opakujícím v malém zákony všehomíra – pojetí celostné, jež chápe tělo nikoliv jako rozprostraněnost oživovanou principem duševním, nýbrž jako sám živý organismus, mnohonásobně a subtilně spojený s velkým organismem přírody (...)*.⁴⁵ Společnost 19. století, nahlížená racionálním osvícenským epistémou, byla vysvětlována pomocí analogií s přírodními a biologickými procesy. V tom můžeme hledat jak pokračování osvícenského myšlení, tak součást konzervativní reakce na radikální (osvícenský) diskurs důstojnosti, na ony neblahé „výstřelky“ francouzské revoluce. Jednota společnosti a metafora organismu (těla) byly prvky konzervativního myšlení a zároveň praxí disciplinace radikálních politik.

Představy buržoazní společnosti o kontinuálním *pokroku* tedy byly přepsány do přírodního vědění jako zdokonalování druhů a zpětně se objevily coby zdokonalování společnosti přirozeným výběrem (nikoliv tedy radikálním zlomem, revolucí). Evolucionismus

⁴⁴ Podle slov Benedicta Andersona: *(S)polečenství založená na nových představách* (nacionalismu, pozn. V.S.) (...), které vyvolala lexikografie a kapitalismus technologie tisku, se vždycky považovala v jistém smyslu za *cosi starobylého*. V době, kdy se samotné „dějiny“ stále obecně pojímaly z hlediska „velkých událostí“ spojených s „velkými vůdci“ (...) bylo pochopitelně lákavé objevovat minulost určitého společenství ve starobylých dynastiích. Srv. ANDERSON, 2008, s. 122.

⁴⁵ Viz GREBENÍČKOVÁ, Růžena, *Tělo a tělesnost v novověkém myšlení*, Praha: Prostor, 1997, s. 90.

se touto cestou dostal do širokého okruhu vědních a politických, potažmo veřejných diskursů.⁴⁶

Nové jazyky identity čerpaly z biologie pojmy a metafory umožňující popisovat společnost. Organismus postupně aspiroval na ústřední metaforu nacionalistické představivosti, a proto se stal jednou z hlavních kategorií této práce. Samotná metafora těla (organismu) nebyla nová, její vzestup v moderních evropských dějinách lze sledovat nejpozději od 17. století. Její podoba se v politických diskurzech 19. století měnila, a to především v souvislosti s konkurujícími si politickými projekty (liberalismu, nacionalismu, socialismu) a díky politické analýze, která odhalila společenský organismus, v němž vládou ti nejsilnější podle přirozeného výběru, jako prvky legitimizující určitý způsob praktikování moci. Na rozdíl od samotného nacionalismu, zahrnujícího boje o uznání různých politicky inferiorních vrstev, byly metafory těla tím, co působilo na úrovni jazyka národní identity jako konzervativní prostředek označování, moci. To stejné ovšem nelze říci o „biologickém přepisu“ jazyka obecně. K těmto prvním tezím se později vrátím a pokusím se je obhájit.

Michel Foucault mluví o střetnutí dvou diskursů, filosoficko – právního diskursu suverenity s historicko – politickým diskursem války ras. Tento druhý diskurs, dodává francouzský filosof, nás přesvědčuje o tom, že pod slovy popisujícími společnost jako pyramidu, organismus či ternární řád (přirozené rozdělení do tří stavů) a pod slovy o tom, že společnost je ovládána přírodními nutnostmi a funkčními požadavky, je nutné *hledat válku, která pokračuje, válku a její rizika a zvraty*.⁴⁷ Moderní rasismus, přepsaný do biologických metafor, velmi ovlivnil nacionalismus v posledních dekádách před první světovou válkou. Dalo by se ale zároveň říci, že se v rámci nacionalismu oba Foucaultem kvalifikované diskursy střetly. V tomto střetu docházelo jak k objevení *antihistorie*, která umožnila rozpoznat válku vedenou pod hladinou klidného toku dějin usmířené společnosti, tak k pokusům usmířit, homogenizovat společnost pomocí slov o organismu, přirozenosti atp. V rámci jazyka národní identity se odehrála revoluce i kontrarevoluce, docházelo k tomu navíc často ve stejný moment. To vše ztěžuje rozlišení jeho funkcí.

Níže se pokusím stručně osvětlit onen střet dvou diskursů, tedy diskursu suverenity proti politickému diskursu války a funkci „rasové analýzy“ jako součásti jazyka politické

⁴⁶ Darwinova představa přírodních procesů se podle Haydena Whitea stala esenciální kontinuitou, svět tedy nepostihlo žádné kataklyzma a vývoj je předznamenán konejšivou budoucností, pokrokem. White tuto představu „překládá“ takto: *Namísto „kataklyzmatu“ si samozřejmě můžeme dosadit „revoluci“ a namísto „bezpečné budoucnosti“ „společenský status quo“*. WHITE, Hayden, *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*, Praha: Karolinum, 2010, s. 167. Skrze použití obdobného figurativního jazyka také dává Hayden White do souvislosti zmíněný přírodovědní diskurs a konzervativní historické myšlení 19. století.

⁴⁷ Viz FOUCAULT, Michel, *Je třeba bránit společnost*, Praha: Filosofie, 2005, s. 59.

identity českého nacionalismu. Je možné předznamenat, že tento střet se nejsilněji projevil na samém konci 19. století a pak těsně po první světové válce. V každém z těchto období měl ale poněkud jiné souvislosti. Jestliže v prvním případě půjde o příběh nalezení cizí rasy jako prostředku narušení integrity určité státu (Rakouska – Uherska), pak ve druhém naopak o příběh uchování integrity národního státu a rasové čistoty, která měla zabránit nákaze (bolševismu). Po ztišení radikálních diskursů a rasové analýzy následovala v obou případech trvalejší normalizace politického prostoru (1900 – 1914 a 1921 – 1938), během níž se stabilizovala vítězná mocenská konstelace.

Proces, v jehož rámci došlo k pochopení společnosti jako homogenní (národní) struktury, se stával zcela zřejmým v obdobích krizí. Ty byly spoluutvářeny různými historickými událostmi, odvíjely se v odlišném politickém, společenském a ekonomickém prostředí, ale měly jednoho společného jmenovatele – dialektiku integrace a dezintegrace národní společnosti. Emancipace partikulárních zájmových skupin (tříd, veřejností) byla paralelně doprovázena akcentem na jednotnou reprezentaci národa, která by vystupovala jako jediný politický zástupce „všenárodní jednoty“. Šlo tedy o heterogenitou veřejných zájmů, potažmo jejich dříve neexistujících artikulací poznamenaný vývoj. Diskurs národní homogenity a rasová analýza jako přepis politických diskursů do biologických termínů a pokus pomocí ní likvidovat subverzivní politiky, se stávají srozumitelnými právě na pozadí naznačeného procesu.

Nacionalismus, krize legitimacy a antisemitismus v českých zemích

K zásadnímu zlomu politiky české národně liberální identity došlo v období 90. let 19. století. Součástí krize a zároveň způsobem jejího řešení byl nejen vznik masových politických stran, nýbrž především výrazná proměna politických diskursů nacionalismu.⁴⁸ Tento vývoj doprovázel postupný odklon od liberálních hodnot doprovázený opakovanými hospodářskými recesemi, státním intervencionismem a všeobecnými úpravami právních vztahů.⁴⁹ Krize, která rozložila liberální představy o ekonomickém i politickém fungování společnosti, se výrazně dotkla i českých židů, jejichž převážně německy hovořícím a hospodářsky úspěšným vrstvám se v průběhu druhé poloviny 19. století podařilo integrovat do ekonomických a politických struktur rakouské společnosti.⁵⁰ Na konci úvodní části chci poukázat na nacionalismus jako dostatečně „široký“ diskurs umožňující vyjádřit nárok na uznání širokých vrstev společnosti, ale zároveň diskurs „úzký“, exkluzivní a stigmatizující jednotlivce a celé skupiny „nepřizpůsobivých“.

Vznik nacionalismu historici obvykle spojují s industrializací, urbanizací, technickým rozvojem komunikace (spisovného jazyka) a s postupným rozšiřováním politické veřejnosti; obecně s kapitalismem a modernizací státu, ve kterém docházelo k mocenským konfliktům mezi původními feudálními a novými buržoazními elitami mezi sebou i uvnitř nich samotných.⁵¹ Nacionalismus byl přímo spjat s bojem o uznání rovných práv i s bojem o zdroje bohatství a přerozdělování. Jazyk české národní identity se vymezoval především vůči německým liberálním veřejnostem (přeneseně pak vůči *Němcům/němectví, německému liberalismu* atp. viz dále). Vysvětlení utvářející se národní identity však nemůže být vyčerpáno poukazem k pouhému instrumentálnímu jednání elit a jejich využívání národní identifikace

⁴⁸ V daném kontextu se jedná o veřejnosti rostoucí v opozici a na úkor starších liberálních veřejností, které prostřednictvím *veřejného mínění* plnily *funkci prostředníka mezi státem a potřebami společnosti* (HABERMAS, 2000, s. 91). Liberální veřejnosti původně vytvářely mocenský protipól stavovské reprezentaci státní moci na základě moderního (liberálního) pojetí rovnosti a participativní svobody prostřednictvím tzv. svobodného trhu. Funkci *prostředníka* začaly od 90. let 19. století vyplňovat masové strany a jejich fundamentálně odlišná struktura, viz kapitola „Poetika českého nacionalismu (I.) ...“.

⁴⁹ Srv. URBAN, Otto, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Lidové Noviny: Praha 2003, s. 84.

⁵⁰ Viz kapitola „O demografii a liberálních elitách“.

⁵¹ Srv. BREUILLY, John, Přístupy k nacionalismu, in: HROCH, Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus*, Praha: Slon, 2003, s. 317 – 348.

jako prostředku společenské mobilizace. Proces nacionalizace české společnosti obsahoval více vrstev – jazyk nacionalismu nebyl jen jazykem manipulace masami, ale také jazykem jejich emancipace.⁵² Nelze tedy říci, že by nacionalismus byl pouhým „buržoazním výmyslem“, i když o legitimitu panství buržoazie šlo nepochybně také. Lze hovořit o univerzalizaci určitých třídních zájmů (*národní zájem* jako zájem celé společnosti); tato univerzalizace ovšem byla během procesu emancipace využita rovněž ke kritice těchto (partikulárních) zájmů.

Nacionalismus tedy měl pro buržoazii legitimizační potenciál, jenž byl využit v období krize legitimacy liberálního (kapitalistického) systému jako pokus o homogenizaci zájmů *národní společnosti* bez ohledu na odlišné kolektivní zájmy. V prostředí Rakouska – Uherska šlo zejména o poslední třetinu 19. století. Zásadní roli zde hrál jazyk homogenity (respektive suverenity), který do nacionalistických reprezentací vstupoval. Nacionalismus měl, jak bylo řečeno, i svůj univerzalistický potenciál a mohl oprávnit nároky inferiorních vrstev.⁵³ Představoval tedy politický projekt sloužící jak ke konzervaci určité moci, tak jako nástroj proměny mocenských vztahů.

Celý proces byl charakteristický rozdílnými tendencemi a rychlostí vývoje různých společenských vrstev v různém společenském prostředí. Jazyk národní identity musel hledat nejen jednotu vertikální, překračující propastné rozdíly sociálních statusů, ale rovněž difference horizontální, spojující (kulturní, mocenské) centrum s periferií.⁵⁴ Pro venkovské, resp. periferní obyvatelstvo, jehož symbolický svět se déle než u městských společností centra pohyboval

⁵² K těmto konceptuálním východiskům zkoumání národní identity a k jejich zasazení do současné vědecké epistémé viz BARŠA, Pavel, STRMISKA, Maxmilián, *Národní stát a etnický konflikt*, Brno: CDK, 1999, s. 64 ann.

⁵³ Tak jako se podle Johna Breuillyho *intelektuální povaha nacionalistických „představ“ (...) mění prostřednictvím jejich vstupu do politického procesu* (viz BREUILLY, 2003, s. 335), mění se obecná podoba jazyka národní identity stále. Steffen Höhne, zabývající se rolí jazyka v českém nacionalismu, mluví o novém zhodnocení *národního jazyka*, vedle něž vystupuje *kommunikálně - historický proces* vnějšího a vnitřního ohraničení *Wir – Gruppen*. Právě procesu sociální diferenciace je podle něj mimo jiné vlastní posunutí k novému modelu společenské loajality a legitimacy. Viz HÖHNE, Steffen, *Erfindung von Traditionen? Überlegungen zur Rolle von Sprache und Kommunikation bei der Konstitution nationaler Identität*, In: HÖHNE, S., NEKULA, M., TVRDÍK, M., CVRKAL, I. (eds.), *Brücken. Germanistisches Jahrbuch. Tchechien-Slowakei 2004*, Praha: NLN, 2005, s. 117 – 133, zde s. 123.

⁵⁴ Jedná se samozřejmě o rozdělení velmi schématické, jde mi ale pouze o stanovení zcela obecného trendu v rozvoji nacionalismu. Periferie versus centrum neodkazuje jednoduše k prostorovému, geografickému rozdělení určité společnosti, souvisí spíše s určitými symbolickými (kulturními), ekonomickými a tedy mocenskými trajektoriemi.

v dimenzích náboženských představ, tradiční morálky a lokálních identit, bylo při integraci nezbytné najít společné symbolické vyjadřování. V průběhu času proto docházelo k hlubokým proměnám a úpravám nacionalistických diskursů, které jak iniciovaly, tak reagovaly na nároky uznání stále diferencovanější společnosti.

Také kvůli samotné praxi tzv. svobodného trhu (potažmo kapitalismu) a technických inovací docházelo v průběhu 19. století k intenzivnímu rozšiřování původně omezených, lokálních trhů. Tento vývoj urychloval navazování nových hospodářských a společenských vztahů. „Mluvčí“ odlišných společenských vrstev museli nacházet společnou řeč, srozumitelný komunikační kód; to platilo také při vytváření moderních politik národní identity. Venkovské obyvatelstvo a rozmáhající se populace dělnických periferií přitom nebyly pouhými konzumenty zboží, kulturních symbolů, ale zároveň druhou stranou obousměrného komunikačního kanálu. To se projevilo zvláště v období intenzivní politizace daného prostoru, tedy tehdy, když došlo k rozšíření občanských práv (1882, 1897, 1907). Stále širší venkovské a dělnické vrstvy se ocitaly *na hranicích* národního boje; stávaly se nejen objektem, ale i subjektem nacionalismu. Různé politické veřejnosti přijímaly symbolický řád, vyjádřený v národním příběhu, aby jej integrovaly do svých bojů o uznání a nároků na přerozdělování zdrojů (národního) bohatství. Na konci 19. století tak jazyk národní identity, byť s důležitými sémantickými rozdíly, vyjadřoval nároky na uznání heterogenních, emancipujících se společenských vrstev a tříd.

Spolu s postupným rozšiřováním jazyka národní identity mezi širší společenské vrstvy byly zpochybňovány mocenské nároky etablované liberální politiky a panství buržoazie jako takové. Zvláště na přelomu století docházelo v českém prostředí k četným a intenzivním konfliktům vycházejícím z odlišných politických představ, z různosti zájmů, které měly reprezentovat nové veřejnosti a jejich požadavky spravedlnosti. Na tomto mnohovrstvém prostoru docházelo k bojům o uznání a o podobu nového, pevného (národního) společenství, ale i k jeho subverzím. Charakteristikou zlomových bodů, krizí, respektive důsledkem intenzivních zápasů o uznání byla mimo jiné radikalizace požadavku společenské jednoty a vytěšňování národních nepřátel, jejichž podoba odpovídala jednotlivým politikám a zároveň byla předmětem vyjednávání celé *národní společnosti*.⁵⁵

⁵⁵ Obecně a se značnou dávkou zjednodušení by bylo možné určit tři období krize českého nacionalismu před druhou světovou válkou: 1) 2. polovina 90. let 19. století; 2) 1917(18) – 1920; 3) 1938 – 1939. Každá z nich měla rozdílné iniciační a průvodní jevy. Srovnávají ale mohou být dobové nároky *národní jednoty* určené biologickou (rasovou) totožností, respektive vysoká intenzita (totalizujících) nároků a jejich společenské přijetí.

Jednou z důležitých složek homogenizující řeči nacionalismu a do jisté míry výsledkem zmíněného komunikačního procesu mezi odlišnými symbolickými horizonty se (nejen) v českých zemích stal moderní *antisemitismus*. Ten byl využit jako označení viníka ekonomické a politické nerovnosti udržované při životě liberalismem a zároveň jím bylo poukazováno na cizí element za hranicemi vlastního národního těla. I antisemitismus se stal průvodním jevem integrace nových společenských vrstev do národního společenství coby (formálně) rovnocenných členů. Pro část městského a venkovského obyvatelstva představoval srozumitelný prvek nacionalistického diskursu, nebo byl, řečeno se Shulamit Volkovou, vyhovujícím symbolem (*convenient symbol*)⁵⁶, jemuž se podařilo navazovat patřičná spojení. Antisemitismus 90. let 19. století je nezbytné chápat jako „nový kód“, který neodpovídal žádnému předchozímu a nelze jej zařadit do jakési kontinuity tzv. přirozeného či tradičního protizidovství. Interpretovat antisemitismus jako *věčný fenomén* anebo *přirozenou vlastnost* je více než problematické.⁵⁷ Jeho pojmání coby nadčasového fenoménu, variující se esence nenávisti, rozumím spolu s Hannah Arendtovou jako *sekularizované parodii ideje věčnosti* a obrácené racionalitě samotného antisemitismu, který obětuje židy jako odvěké nepřátele společnosti. Daná interpretace navíc kvalifikuje jednu část historických aktérů jako pouhé oběti, zbavuje je tak vlastně jakékoliv intence a posouvá do jakéhosi totálního nedějinného světa. Zdá se, že právě takový výklad stojí stále hluboko v základech (nejen) českého historiografického diskursu.⁵⁸

⁵⁶ Tuto situaci pro společnost imperiálního Německa popsala Volková takto: *Professing antisemitism became a sign of cultural identity, of one's belonging to a specific cultural camp. It was a way of communicating an acceptance of a particular set of ideas and a preference for specific social, political and moral norms. Contemporaries, living and acting in Imperial Germany, learned to decode the message. It became a part of their language, a familiar and convenient symbol.* VOLKOV, Shulamit, *Antisemitism as a Cultural Code. Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany*, London-Jerusalem-New York: Leo Baeck Institute, 1978, s. 34 an

⁵⁷ Pokud lpíme na kontinuitě antisemitismu, a tato kontinuita je nacházena už v období starověku, dopouštíme se velmi často podobných „historismů“ jako nacionalismus sám. Výklad antisemitismu, tak jak nám ho předkládá část historiografické obce, je vlastně intelektuálním *vymyšlením tradice* (Howsbahr) svého druhu. K takovému výkladu inklinuje i poměrně mnoho současných autorů, z nejznámějších např. Walter Laqueur (*Mění se tvář antisemitismus: Od starověku do dnešních dnů*, Praha: NLN, 2007, explicitně např. na s. 25)

⁵⁸ Chci v tomto ohledu sledovat stále málo vyslyšenou výzvu Hannah Arendtové proti „novověkým sofistům“, potažmo proti historikům, kteří odmítají o problému zodpovědnosti židů, jakožto historických aktérů, diskutovat. „*V tom, že takto negují význam lidského chování, se ovšem strašlivě podobají oněm moderním*

Jevová stránka antisemitismu jako součásti jazyka národní identity v daném politickém prostoru a na konci procesu určitého typu označování, které bude obsahem zkoumání následující kapitoly, představovala: 1) cizího, odlišného *Žida*, jenž se pro určité (připsané) vlastnosti lišil od ideální fyziognomie příslušníka národa a zároveň 2) nepřítele národa, oponenta daného národního konceptu, který dosáhl z pohledu tohoto nacionalismu nelegitimní mocenské postavení díky liberálnímu a širší integraci společenských vrstev odporujícímu pojetí moci a práva.⁵⁹ Figura židovství se stala jednou z důležitých součástí biologického přepisu politických diskursů a snahy zpochybnit určité panství; to je další a pro tuto práci zásadní hypotéza, kterou se pokusím v následující kapitole objasnit. Nikoliv samotné „protižidovství“, respektive jeho výše představená podoba, ale právě rasová analýza politických vztahů byla charakteristickým výsledkem krize, jež se vztahovala ke společnosti jako celku, k nerovnoměrnému rozložení moci a (zpochybňované) legitimitě liberalismu, potažmo kapitalismu.

Je-li možné chápat antisemitismus jako součást integrace společnosti a jako vyhovující kód, nelze zároveň nevznést otázku, jaká moc byla uplatňována, tedy pro koho a proč bylo příhodné uplatňovat rasovou analýzu a jaké mocenské vztahy stály na jejím pozadí. Lze tento rasismus považovat za součást boje o uznání určitých sociálních tříd, potažmo za způsob vyjádření určitých politik identity a jejich emancipačního nároku obsaženého v nacionalismu? To jsou některé z otázek, které jsem si pokusil položit v následujícím textu.

Českému nacionalismu se budu věnovat v první části textu. Nepůjde přitom pouze o zkoumání analogií politik národní (české a židovské) identity, ani jen o židovství jako jazykovou figuru nacionalismu. Pokusím se určit některé dispozice, které bychom mohli považovat při studiu nacionalismu za obecné, analyzuji ale především měnící se povahu jazyka českého nacionalismu na pozadí radikalizace diskursu suverenity a artikulací nových

*způsobům a formám vlády, které prostřednictvím nahodilého, libovolného teroru likvidují samu možnost lidské činnosti (...). Na moderní antisemitismus je třeba nahlížet v obecnějším rámci vývoje národního státu a současně je třeba hledat jeho zdroj v určitých aspektech židovské historie a specificky židovských činností v minulých stoletích. Viz ARENTOVÁ, 1996, s. 58 an. Přitom je zřejmé, a Arendtová to sama zdůrazňuje, že antisemitismus není pouhou reakcí na význam a (politickou, ekonomickou) moc židů. K největšímu vzrůstu antisemitismu v moderní Evropě naopak podle ní dochází ve chvíli, kdy tato moc ve skutečnosti upadá (tamtéž, s. 54). Už několik let předtím na to stejné upozornili Adorno s Horkheimerem, srv. ADORNO, Theodor W., HORKHEIMER, Max, *Dialektika osvícenství*, Praha: Oikoimenh, 2009, s. 167 ann.*

⁵⁹ Častěji se v kontextu rozšíření antisemitismu mluví o „strachu střední třídy“, obav maloburžoazie z ekonomického tlaku proletariátu z jedné a velkého kapitálu z druhé strany. Ohrožení jedné sociální třídy ale problém myslím příliš zužuje. viz dále.

(kolektivních) nároků na uznání. Vzhledem k obsáhlosti tématu zaostřím v první části textu svou pozornost především na tyto body, zatímco detailnější analýzu diskursivních strategií ponechám až na pozdější výklad týkající se politiky židovské identity.

II. Poetika českého nacionalismu

Diskurs suverenity

Jako u člověka při skutečném oddělení duše od těla nastává smrt, tak i v organismu státním, kdyby organické jeho prvky a zásady počaly potýkati se ve spolek. (František Palacký⁶⁰)

Již dnes se ukazuje otázka židovská býti zápasem mezi mocnými a slabými (...) My jsme dnes již těmi slabými. Vidíme to všude. (Radikální listy⁶¹)

Mou ambicí není zkoumat nacionalismus jako mnohovýrovný společenský fenomén. V následujících kapitolách se pokusím zachytit především význam rasové analýzy – přepis nacionalistických diskursů do biologických pojmů na pozadí boje o uznání těch veřejností, jež se na konci 19. století pokoušely vstoupit do politického prostoru vymezeném jako *česká národní společnost*. Rasová analýza, jak zní teze této části textu, se stala jednou z diskursivních strategií tohoto boje o uznání a prostředkem vyjádření odporu k liberálnímu pojetí rovnosti a státu, jenž liberální řád reprezentoval (tj. Rakousko-Uhersko). Abych mohl odpovídajícím způsobem vysvětlit objevení války ras v politických diskurzech českého nacionalismu, musím se alespoň krátce věnovat situaci, která tomuto objevení předcházela. Předmětem studia bude diskurs (národní) suverenity a jeho střet s liberální koncepcí moci a uznání. Tento střet totiž považuji pro vysvětlení výše zmíněného jevu za zásadní. Zcela okrajově se také dotknu některých důležitých bodů strukturální přeměny (*národní*) veřejnosti mající vliv i na později analyzovanou politiku židovské identity.

Při snaze definovat pojem liberalismus se v prostředí Rakouska-Uherska dostáváme ke specifickému souboru problémů. V první řadě je zde nutné znovu poukázat na základ liberálního vládnutí. V prostředí kapitalistického systému je mocenská koncepce založená v pozici subjektu na trhu, koncepcí tzv. klasického liberalismu. Ta zpochybnila původní feudální, či tzv. vrchnostenskou státní moc a právo suveréna (panovníka) *občanským* pojetím práv. Pokud stát přestává být řídicí vrchností a tenduje k tomu, být služebnou institucí dbající v podstatě jen o hladký průběh jinak autonomního dění a dodržování pravidel hry, potud bych

⁶⁰ *Národní noviny*, 23.12.1849 (cit. dle: ZNOJ, M., HAVRÁNEK, J., SEKERA, M., *Český liberalismus: texty a osobnosti*, Praha: Torst, 1995, s. 45)

⁶¹ *Radikální listy*, 15.7.1899., s. 511.

mu spolu s Bedřichem Loewensteinem rozuměl jako státu liberálnímu.⁶² Legitimita „klasického liberalismu“ a jeho individuální, *občanské rovnosti* byla v prostředí Rakouska-Uherska zpochybňována nárokem na uznání zvláštních, *národních zájmů*, jež se v Předlitavsku vymezovaly především proti tzv. německému liberalismu. Boj o uznání *národních zájmů* zpochybňoval koncepci liberálního práva a zároveň, kvůli postupnému formování odlišných národních politik a jejich vzájemným konfliktům, posiloval roli („nenárodního“) státu původně postaveného na vedlejší kolej.⁶³ Používáme-li pro odlišení od *klasického liberalismu* pojem *národní liberalismus*⁶⁴, je nutné zohledňovat nesourodost vedle sebe se ocitajících politických koncepcí (nacionalismus a liberalismus) a analyzovat, která z nich ve sledovaných diskurzech převažuje.

Střet liberálního a národního pojetí práva byl pro politické identity a dynamiku boje o uznání na daném prostoru zásadní.⁶⁵ Projevilo se to už ve chvíli, kdy se po desetileté odmlce tzv. bachovského absolutismu znovu formovaly jednotlivé národní politiky. Na diskuzi, která se soustředila kolem státního práva a v jeho symbolickém zastoupení i kolem národního státu, se dá dobře sledovat obecný vývoj jazyka české národní identity.

Politické diskursy nacionalismu byly v dané době souhrnem historického práva suverenity, díky němuž (staro-)česká politika propojila své zájmy se zemskou aristokracií a *přirozených* a tedy v principu *ahistorických* práv národa. Toho národa, jenž jako obecný západoevropský koncept vznikl v opozici vůči tradičním právům šlechty a symbolizoval boj buržoazie za uznání *rovných, univerzálních občanských práv*. Tato kombinace v důsledku poznamenávala a specifikovala mocenské nároky českých národních liberálů a zároveň stanovila další nástroj, který byl proti nim později použit v rámci bojů o uznání.

Program Národních listů z ledna roku 1861, který se stal určitým paradigmatem (staro-)české politiky pro mnoho následujících desetiletí, pracoval s poněkud dvouznačnou argumentací, jež vkládala do politické praxe a zároveň do utvářející se identity národní

⁶² Viz LOEWENSTEIN, Bedřich, *Potíže liberalismu – dvanáct tezí*, in: PEŠEK, Jiří, LEDVINKA, Václav (eds.), *Mezi liberalismem a totalitou: Komunální politika ve středoevropských zemích 1848 – 1948*, s. 39 – 45., citováno s. 40.

⁶³ Později uvidíme, jakou roli v rozvíjení nacionalistických diskursů hrál stát, případně odpor vůči němu.

⁶⁴ Budu-li používat termín „národní liberalismus“ či „národní liberál“ (atp.) bez uvozovek, pak jen proto, abych uvozovkami nepřetěžoval text.

⁶⁵ V případě politiky identity českých židů, které se budu věnovat poději, budou důsledky zmíněného střetu velmi patrné. Nejde ovšem o zásadní kvalitativní rozdíl, spíše o zdůraznění vyplývající z předmětu této práce.

společnosti určité napětí.⁶⁶ V první řadě mělo jít o práva českého státu (*České koruny*), o zdůvodnění politiky opírající se o samosprávu země v jejích historických hranicích a o legitimitu určenou historickou kontinuitou (tzv. právo historické). Českými vlastenci mohli být všichni, kdo se v zemi necítí jako cizinci, tedy nejen židé, ale i aristokracie a Němci jako ti, kteří *od dvou ano i více století žijí s námi pospolu, jejich zásluhy a utrpení jejich splynuly s našimi ve společném jméně českém (...).*⁶⁷

Až v návaznosti na tuto identitu byla konstruována národnost, *kteráž je na ten čas nejmocnějším činitelem v životě státním*⁶⁸ a která má určitá práva, jež vyplývají z přirozené podstaty existence národa. Přirozenoprávní argumentace stála až na druhém místě, nicméně již zde se otevírala pro další vývoj české politiky a nacionalistického jazyka typická dvojznačnost. Ta pak přetrvávala až do vzniku českého (československého) národního státu. V prvních letech a desetiletích formování české nacionalistické politiky se teprve jasněji definovala představa politické reprezentace, která se dosud zcela neodpoutala od zemské, vlastenecké identity.⁶⁹

Politická autonomie byla zdůvodňována na základě variace tzv. organistické teorie společnosti – státu jako *tělesa*, jímž pohybují jeho *dle zákonův přirozených vyvinutí údové*, řídící běh státu, tedy pohybující se díky společnému *svornému duchu*.⁷⁰ Tuto formu, státní organismus, vyplňovala přirozená práva českého národa jako *národa historického*, respektive *národnosti většiny ve vlasti naší*, jejíž zájmy se tedy neslučovaly či nemusely slučovat se zájmy jiného, německého národa.⁷¹ Tato argumentační strategie v dalších desetiletích opravňovala

⁶⁶ Srv. URBAN, 2001, s. 162 ann.

⁶⁷ *Národní listy*, 1861, roč. 1, č. 1, s. 2.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Neodpoutala se tedy od toho, co chtěla tradičně reprezentovat česká aristokracie, s jejímiž zájmy se staročeská politika vyrovnávala po celé 19. století a s níž byla do určité míry spjata i personálně.

⁷⁰ Tamtéž. Podobným způsobem se vyjadřoval František Palacký ještě před svým desetiletým politickým odmlčením. V článku *O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku* (*Národní noviny*, 23.12.1849) předpovídal vzestup „národního vědomí“, které *dle přirozených zákonův světodějstva již neustoupí dříve s dějiště, než až vykoná běh svůj skrze všechna stadia přírodního vyvíjení svého. (...) Národ zajisté, kterému každé národní politické a parlamentární pohybování na věky odňato jest (...) propadl neuchranně dříve neb později zahynutí svému co národ, a proti smrti takové není na světě léku.* (cit dle: ZNOJ, HAVRÁNEK, SEKERA, 1995, s. 41, 44.) Větší uplatnění tohoto jazyka (politické) identity se podařilo rakouskému státu na dalších zhruba deset let zamezit. Milan Řepa rozvádí příbuznost metafory těla a nacionalismu při analýze díla Františka Palackého: *V metafoře státu jako lidského těla se zrcadlí Palackého politická filozofie a zejména jeho organicky pojímaný nacionalismus.* Dále se ovšem metaforou těla bohužel nezabývá. Viz ŘEPA, Milan, *Poetika českého dějepisce*, Brno: Host, 2006, s. 32.

⁷¹ *Národní listy*, 1861, roč. 1, č. 1, s. 1.

politiku identity celého, vnitřně stále členitějšího českého národního hnutí. Emancipace české národní politiky sice vycházela z předpokladů liberálního vládnutí, politické moci založené na státě neregulovaném trhu,⁷² zároveň se ovšem od počátku vyrovnávala s absencí národní politické suverenity, která jí v jejích představách zaručovala úplnou svébytnost a naplnění národního programu.

Je zřejmé, že ze zmíněné většiny ve vlasti byl odvozen politický nárok vyjádřený požadavkem uznání *ctí a šetrnosti* ve veřejném životě (v daném textu šlo jmenovitě o jazykového vyrovnání ve školách a úřadech; tyto nároky se ovšem vyvíjely a postupně radikalizovaly). *Většina* zde vlastně poprvé legitimizovala politickou moc, přirozené právo politiky identity, jejíž liberální definice bude od této chvíle stále zřejměji narušována. Až sekundárně byla budována identita založená na tzv. kmenové příslušnosti, která se vymezila proti německu. A i když z této *kmenovosti* nebyl proklamativně vyvozován žádný politický nárok, představil se – jako eventualita – zápas, jenž by se konal ve jménu *velikého Slovanstva*. Mělo k němu dojít ve chvíli, kdy by se českému národu nedostalo odpovídající uznání národních práv.

Výše řečené nekoliduje s loajalitou české politické reprezentace a jejími austroslavistickými koncepcemi. Přímá konfrontace byla zbavena nejostřejších hran výrazy navozujícími představu nutného smíru a *udržení svornosti* v českých zemích. Mezi vlastenectvím a národností teprve vznikala propast striktně určující politické jednání. Ta stále mohla být v určitých situacích překonána. Liberální diskurs o *univerzálních občanských právech* a *pokroku* byl schopen sjednocovat nejen ekonomické, ale rovněž politické zájmy česky i německy hovořících politiků, potažmo buržoazních veřejností celého Předlitavska.⁷³ Politická koncepce liberalismu dosud nebyla fundamentálně zpochybněna emancipací nových politik, masových stran a nároků na uznání (prozatím) neexistujících artikulací kolektivních zájmů.

⁷² Opakovaně je kladen důraz na rovnost moci, práva a zodpovědnosti měřené výší odvedených daní. Viz tamtéž, s. 1 – 4.

⁷³ Někteří politici, hlásící se k politickým zájmům *českého národa*, mohli být například ve volbách r. 1861 zvoleni do pražského zastupitelstva na společné kandidátce německého *Volebního komitě liberálních přátel ústavy* a českého *Pokroku k lepšímu*, k tomu srv. HUSKA, Jiří, *Pražské obecní volby v letech 1882 – 1884*, FF MU Brno, 2007, s. 13. Důležitá postava moravské zemské politiky, Alois Pražák, byl například v letech 1861 – 1864 volen do německého obecního výboru Brna poté, co byl přijat jím vypracovaný program za volební program německého volebního komitétu, viz MALÍŘ, Jiří, *Nacionalizace obecní samosprávy*; PEŠEK, Jiří, Ledvinka, Václav (eds.), *Mezi liberalismem a totalitou: Komunální politika ve středoevropských zemích 1848 – 1948*, Praha: Scriptorium, 1997, s. 73 – 91, zde s. 75.

Nicméně různé možnosti jazyka českého nacionalismu jsou v analyzovaném textu, byť na malém prostoru, naznačeny poměrně explicitně. Česká politická elita pochopila výhody *kmenové* identity a slovníku, jenž proti tzv. německému liberalismu a jeho výlučnosti i hierarchii tržního výkonu sjednocoval *pět milionů čítajícího národa českoslovanského ve všech zemích koruny české*. Právě o ně se zanedlouho snažili otcové zakladatelé (Palacký, Rieger, aj.) opřít ve svém boji o uznání autonomních práv (tzv. státoprávní deklarace, 1868).⁷⁴

Jednotná politická vůle pěti milionů zakládala nároky na uznání práv národa a legitimizovala reprezentaci *všenárodní strany*. Tato argumentace a její navenek drobné sémantické posuny, jejichž důsledek se plně projevil později, a některé techniky nacionalistické politiky zároveň implicitně zdůrazňovaly rovnost členů národní společnosti. Perspektivně pak umožňovaly legitimizovat další zápasy o uznání (viz dále). Tzv. historické státní právo, dokládané některými politickými rituály a právními akty (privilegia českých panovníků, korunovace, kontinuita zemské samosprávy atp.) a suverenita zdůvodňovaná národní (kulturní) svébytností, měly umožnit emancipaci české politiky národní identity. Tu doprovázela jak představa zlomu, odehrávajícího se na úrovni politiky, potažmo moci získané na úkor nelegitimního protivníka (Němce), tak kontinuity kultury, přesněji dějinami uchované národní homogenní společnosti.

Nešlo již o český jazyk, kolem nějž a jeho vytváření se seskupovaly první české „obrozené společnosti“ první poloviny devatenáctého století, aby mohly budovat autentické češství. Budovala se paralelní mocenská struktura, ve které zdaleka nešlo pouze o diskuze zabývající se morálními stanovisky a politickými programy či o kulturu v užším slova smyslu. Jednotlivé místní honorace vytvářely síť organizací (od pěveckých a tělocvičných spolků po redakce novin a časopisů) zajišťující legitimitu nacionalistické politiky a spojující velmi heterogenní prostor vymezený mapou českého historického práva.

Tomuto právu ovšem musela čelit německá liberální politika, jež dosud nestála na *hranicích*, ale přímo uvnitř imaginárního politického prostoru českého nacionalismu. Jiného oponenta, kromě rakouského státu a jeho regulací, zpočátku česká národně liberální veřejnost neměla. Platilo to alespoň do doby, dokud skutečně šlo především o tento stát. Díky zvláštní politické geografii Předlitavska byly nejprve využity některé mocenské mechanismy ve

⁷⁴ Viz *Česká státoprávní deklarace*, 22.8.1868, otištěno v CIBULKA, Pavel, *Politické programy českých národních stran 1860 – 1890*, Praha: HÚ AV ČR, 2000, s. 135. K této argumentaci srv. KING, Jeremy, The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond, in: BUCUR, Maria, WINGFIELD, Nancy M. (eds), *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, Indiana: Purdue Univ. Press, 2001, s. 112 – 152, zvl. 130 ann.

prospěch určitého nacionalistického hnutí bojujících o moc ve státě, aby se ovšem později staly faktickými nástroji jeho rozkladu. Snad nejpatrněji lze tuto praxi pozorovat v měření populací a na argumentacích odvíjejících se od jejich výsledků. *Sčítání lidu*, původní prvek modernizace státu, se stalo součástí stanovování *hranic* mezi národními společnostmi a určení tzv. národních držav, o něž sváděly nacionalisté lité boje.⁷⁵

Pravidelné sčítání obyvatel, dobově nejrozsáhlejší projekt populační politiky rakouského státu, zcela záměrně sledovalo pouze jazykovou příslušnost a do zániku monarchie nebralo zřetel na dělení podle národností. V této praxi lze vidět pokus o vnitřní homogenitu rakouského státu. Nacionalisté ovšem přesto (či právě proto) sledovali velmi nejednoznačnou jazykovou příslušnost jako hranici *národních celků* a určovali tak území, o které byl veden národní boj.⁷⁶ Na jednu stranu byla sčítání praktikou exkluze, tedy vyloučení všeho, co se nachází za touto hranicí a k národu nepatří. Byla ale zároveň tím, co sjednocovalo a (teoreticky) určovalo jednotlivci jeho rovnoprávný status v rámci národní společnosti. Každý jedinec se jejich prostřednictvím stával součástí (nacionalistického) veřejného prostoru, v jehož rámci měl svou hodnotu. Ve sčítání, respektive v jeho nacionalistické interpretaci, dostával každý jedinec stejnou hodnotu vyjádřenou „absolutní objektivitou“ číselných znaků. V tom tkví zásadní obrat proti liberální koncepci striktně rozlišující populaci podle individuálního postavení na *svobodném trhu* (majetku, vzdělání, mravu atp.). Liberální představivost staro- ani později mladočeských politiků v poslední čtvrtině 19. století zcela nezmizela, byla ale zásadně zpochybněna. S nárokem na homogenitu národního prostoru se ke slovu postupně dostávaly nároky na uznání neprivilegovaných, na liberálním trhu méně úspěšných vrstev vyjadřujících své (z pohledu liberálů) partikulární zájmy v jazyce, který předtím ovládl politický prostor, tedy v jazyce nacionalismu. Národní liberálové ostatně brzy začali pociťovat obojaké (inkluzivní/exkluzivní) důsledky vlastní moci, jež nakonec vedly k jejich pádu.⁷⁷

Zápas o politickou legitimitu doprovázený zmíněným vývojem politického jazyka souvisel i se

⁷⁵ K tomuto problému se znovu dostanu v kapitole: Census, mapa, muzeum.

⁷⁶ Eric J. Hobsbawm k censům dodává: *Popravdě řečeno platí, že položením otázky týkající se jazyka tato sčítání lidu poprvé všechny **přinutila**, aby si zvolili nejen normální národní příslušnost, ale také příslušnost jazykovou.* (zvýraznil EJH) Viz HOBSBAWM, 2000, s. 97.

⁷⁷ Samozřejmě opět pouze ve smyslu nároku na všenárodní politiku. Také podle P. Judsona, analyzujícího německou liberální a nacionalistickou politiku v Čechách, byl census prvořadým nástrojem národní jednoty na jedné straně a separace na straně druhé a symptomem nové nacionalistické („masové“) politiky – byl to census *which no longer measured a nation's importance by its degree of civilization but by the numbers of people it could muster.* Viz JUDSON, 1996, s. 400.

strukturální proměnou nacionalistických veřejností. Ještě před tím, než došlo k budování moderních stran s pevnou strukturou, programem a pravidelnými sjezdy, se v 80. letech 19. století utvořily tzv. občanské kluby. Nejprve v Praze a podle jejího vzoru v dalších částech země se utvářely organizované skupiny občanů (tedy lidí obdařených volebním právem) na základě příslušnosti k určité obci, případně městské čtvrti.

Přes zdánlivou snahu působit nadstranicky a reprezentovat pouze zvláštní zájmy a potřeby dané lokality, se skrze tyto kluby dostávalo ke slovu nové pojetí politiky, která již neměla být dále představována (staročeskou) honorací, ale novou občanskou elitou opírající se o rozšiřující se veřejnost (mlado-) české buržoazie.⁷⁸ Takto vytvořená síť místních organizací byla prvním náznakem moderního stranictví, první stálou strukturou politických organizací mimo samotnou instituci samosprávy, na niž vyvíjela nátlak. Místní politická témata se zde zapojovala do obecnějšího celku, pomáhala získávat loajalitu širší občanské společnosti a mobilizovat ji proti dosavadním vůdcům. Tím ale také byla důležitou institucionalizovanou politickou opozicí, která se vedle jiných organizací (např. kulturní spolky a výbory), nepravidelných aktivit a pravidelných periodik (především Národní listy) obracela proti zatím dominantní Národní straně.⁷⁹

Metafora *kolonizace*, kterou někteří autoři používají při popisu horizontálního i vertikálního šíření nacionalismu v pozdějším období (viz dále), by mohla posloužit i zde, ovšem s tím omezením, že proces kolonizace nepostupoval v takovém rozsahu společenské vertikální osy. Jinak řečeno, staročechům a jistou dobu ani mladočechům nešlo tolik o národní uvědomování širších venkovských a dělnických vrstev, jejichž jménem mohli i beztoho uplatňovat nároky *všenárodní politiky*. Jak se ale za okamžik pokusím dokumentovat, k první výrazné přeměně politického prostoru na pozadí výše zmíněného procesu mobilizace

⁷⁸ K budování těchto klubů se velmi pregnantně vyjádřila Cathleen Giustino: *With its focus on the group interests of individual wards and curias, the particularist principle greatly altered the political culture of Prague around 1900. The Young Czech insistence on the interest – group principle eroded the older perception that man of Honoratioren, were best qualified to lead the nation. With the fading of this perception came a new era in Czech politics.* Viz GIUSTINO, Cathleen, *Tearing Down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and the Legacy of Middle – Class Ethnic Politics around 1900*, Boulder: East European Monographs, 2003, s. 53.

⁷⁹ Když šlo o obecní politiku, kde se od 70. let stále silněji ozyvaly kontroverze mezi dvěma *národními stranami*, staročechi se dlouho názvu *Národní strana* bránili a nahrazovali jej např. pojmy *sbor* (*sbor Pokrok k lepšímu*) či *jednota* (po založení *Jednoty pražských občanů*, 1885). Srv. HUSKA, 2007, s. 13. Vyhnutí se „stranictví“ charakterizovalo politiku, která se představovala jako politika (vše-) národních zájmů. Budování pražských klubů mělo přímý důsledek na emancipaci (česko-) židovské politiky, viz kapitola: Emancipace moderní politiky židovské identity.

docházelo již v období zápasu o status *všenárodní strany* mezi staročechy a mladočechy a spolu s tím se radikalizovaly diskursy národního sjednocení.

Jak vyplývá z předešlého výkladu, lingvocentrismus českého nacionalismu třicátých a čtyřicátých let 19. století vystřídala *biopolitika* – sledování populační politiky, která se více soustředila na ovládnutí určitého prostoru pomocí správy populace. O její totožnosti již nerozhodovala individuální vůle, ale především „etnická kvalita“ založená mimo jiné na zjišťování duševního a fyzického stavu (zdraví). Ve světě utvářeném prvními *obrozenci* byl pojem vlasti velmi úzce svázán s používáním jazyka, protože, slovy Vladimíra Macury, *realita české kultury se v počátcích ukládá především do jazyka*, a neboť v této české realitě bylo *samo užívání jazyka (...) vlastně kulturotvorné*. Od 60. let 19. století ovšem tento jev postupně nahrazoval odlišný *demiurgický úkon*.⁸⁰ Důraz na individuální čin a (poetickou) vůli *obrozenců* při utváření národa a jeho kultury se touto cestou převrstvil do politiky, jejímž objektem nebylo individuální, singulární (tělo či vůle), ale masa, respektive populace, jejíž kvalita a kvantita byla měřená periodickými sčítáními,⁸¹ zobrazována mapou a hodnocena kulturní/technickou vyspělostí a historicitou (výstavy, muzea).⁸² Boj o uznání národních práv byl artikulován jako nárok české *většinové populace*, potažmo zájem milionů *národních příslušníků*.

V tomto směru byla česká (národní) politická elita avantgardou, neboť až s jistým odstupem a díky změněné politické situaci 80. let 19. století se *etnický* slovník operující s demografickými počty začal uplatňovat také mezi německými liberály. Tento vývoj odpovídal pocitu kolektivního zneuznání, tedy zneuznání českých národních zájmů (české kultury, hospodářství, aj.), kterými české liberální elity legitimizovaly jak autonomní postavení vůči rakouskému státu a požadavky zvláštních národních práv, tak pozici reprezentace české národní společnosti. Brzy se ovšem v politický projekt nacionalismu proměňovala rovněž

⁸⁰ MACURA, Vladimír, *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ*, Jinočany: H&H, 1995, s. 53.

⁸¹ První sčítání podle moderních demografických norem se konalo roku 1869; ona modernost spočívala jak v technice provedení, tak v kategoriích, tedy ve stále větším penzu sbíraných dat sledujících jak ekonomickou strukturu obyvatelstva, náboženství či rodinný stav, tak biologické znaky. K věku a pohlaví se dále přidávaly například mentální vady. Srv.

http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/historie_scitani_lidu_na_uzemi_ceske_republiky_i (14.3.2010). K roli censů při utváření „národních hranic“ srv. JUDSON, Pietr M., *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 2006, s. 25 ann.

⁸² Jde ovšem o vývoj, který nemá jednoznačný zlom a jehož příznaky by bylo jistě možné sledovat v různých časových periodách. O některých prvcích biopolitiky se zmíním v následující kapitole při interpretaci utváření politiky židovské identity. Zde jde pouze o celkovou proměnu jazyka a moci nacionalistických politik.

německá liberální představa *kulturního* či *státního národa* (*Staatsvolk*), přičemž také němečtí liberálové začali požadovat zvláštní status a právní ochranu německého národa (*kmene*) zajišťující v představách nacionalistů uznání rovnoprávnosti. Formování německého nacionalismu mělo tedy jen celkem drobné „zpoždění“.⁸³

V tento moment došlo k určitému „sladění diskursů“. Čeští i němečtí liberálové začali mluvit jazykem národního sjednocení a naplno se rozhořel boj o stanovení hranic mezi dvěma nacionalistickými prostory. V tomto zápase ovšem nešlo v první řadě o dobytí nepřátelského území, jakkoliv se to tak na první pohled mohlo jevit, ale o oprávnění všennárodní politiky, tedy o legitimitu politické reprezentace (národní) společnosti a o specifický projekt politiky národní identity. Dobytí *národních držav* (*národních ostrovů*, *poněmčených*, respektive *počeštěných* území atp.) bylo nezbytným důsledkem této politiky. V momentě, kdy se nacionalistický jazyk stal na obou stranách *hranic* dostatečně rozšířeným a obecně přijímaným prostředkem politické identity, přesunovaly se hranice národního boje dále na území, které doposud nacionalismu unikala; příznačný tedy nebyl stále ostřejší boj proti Němcům (Čechům), ale v první řadě proti *národním obojetníkům* či *národně vlašným*.

Vedle výše popsané přirozenoprávní argumentace, která vymezovala práva národa na existenci a byla ve zcela obecných rysech akceptována oběma stranami, pracovala česká nacionalistická veřejnost tradičně s určitým reziduem zakladatelského období české národní politiky, se svrhu zmíněným státním historickým právem. Toto právo, opřené o kánon historických dokumentů, jež měly prokazovat opodstatněnost nároku na pevně dané geografické hranice a mezi nimiž si česká nacionalistická politika přála uplatňovat svou moc, přitom poskytlo kritikům honorační politiky dobrý prostředek k poukazování na zradu *národních zájmů*. (Ne)souladnost státně-historického a národně-přirozeného práva nadále formovala českou nacionalistickou politiku a způsoby legitimizací jejích nároků na uznání.⁸⁴

⁸³ P. Judson dává zmíněnou proměnu reprezentací německé liberální politiky do přímé souvislosti s vládou *železného kruhu* Eduarda Taaffa a s udílením *národních koncesí* české politice. K charakteru německého liberalismu v rakouské monarchii a jeho „neetnickému“ pojetí politiky, tedy jeho racionalitě odlišující se od nacionalistických politik srv. JUDSON, Pieter, *Frontiers, Islands, Forests, Stones: Mapping the Geography of a German Identity in the Habsburg Monarchy, 1848-1900*, in: YEAGER, Patricia (ed.), *The Geography of Identity*, Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1996, 382-406. (A také viz dále).

⁸⁴ Napětí mezi historickým a přirozeným právem v české politice si všímá už T. G. Masaryk, a sice ve spisku *Právo historické a přirozené* (Praha, 1900). I když je zde argumentace reprezentující politiku *České strany lidové* poněkud mlhavá, přiklání se Masaryk na stranu přirozeného práva, aniž by historické právo zcela zavrhl, srv. tamtéž, s. 35 ann. Obecně k postoji jednotlivých politických stran ke státnímu právu srv. HARNA,

Pro mladočechy, přebírající koncem 80. let 19. století dominantní politický vliv a reprezentující *české národní zájmy* na zemském sněmu a říšské radě, byla výše zmíněná nejednoznačnost řešena ve prospěch přirozenoprávního zdůvodnění autonomie, respektive politického programu národní suverenity. Došlo ale také k příklonu k rétorice války a k biologickým metaforám, které se postupně zapisovaly do diskursů (*přirozeného*) boje mezi národy jako homogenními národními organismy (těly).⁸⁵

Mladočeši, stejně jako dříve staročeši, nadále pozvedali prapor českého státního práva. Toto právo bylo v historii české politiky vyzvedáno ještě mnohokrát, často jako prvek politického boje proti těm, kteří domněle prapor suverenity nedrželi dostatečně vysoko, a sloužilo k pokusu o radikalizaci národních požadavků uznání. Žádná z vlivnějších politických veřejností, s jedinou důležitou výjimkou⁸⁶, tzv. státoprávní nároky tradičně zdůvodňované právě historickým právem definitivně neopouštěla. Historické hranice českých zemí, tedy geografický prostor naplněný symbolikou autentického národního češství, zůstávaly ve slovníku českého nacionalismu, odlišovaly zájmy české politiky a stávaly se konfliktním bodem v jednání s německou nacionalistickou veřejností.

Například při kritice tzv. punktací (1890) mladočeši znovu akcentovali státní právo a staročeskou *smířovací politiku* interpretovali jako zradu národních zájmů, neboť povede k rozštěpení země na německou a českou část. *Poslanci českého lidu* nemohou dát dle mladočeského vyjádření k punktacím svůj souhlas, *nebylot' by příkladu v dějinách, aby starý kulturní národ v zemi, v níž druhdy byl samostatným a panujícím, v níž dnes ještě má převážnou většinu, - sám pomáhal drobit' svou vlast', spokojil se s menší mírou práv, menšině bohatěji naměřených, a aby ústy svých vlastních zástupcův samovolně snížil se na národ nižší, méně cenný, na národ podružný ve vlastním odvěkém svém domově!*

Josef, České státní právo a ústavní systém v programech českých politických stran na přelomu 19. a 20. století, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (eds.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618 – 1918*, Praha: Karolinum, s. 488 – 530.

⁸⁵ K rozkolu v české *Národní straně* a mladočeské argumentaci z novějších prací srv. CIBULKA, Pavel, *Proměny českého politického programu v letech 1860 – 1891*, in: CIBULKA, 2000, s. 23 ann.; VELEK, 1999.

⁸⁶ Jediní, kdo deklarativně a definitivně odvrhli historické právo, byli čeští sociální demokraté. Známá je jejich vstupní řeč do říšské rady v roce 1897, tedy tzv. *protistátoprávní prohlášení*. Jejich odlišnému chápání národa i zmíněnému prohlášení se budu věnovat později. Už T. G. Masaryk si nicméně všimá i opozičních hlasů v sociální demokracii, speciálně Modráčkova vystoupení proti přirozenému právu. Viz MASARYK, 1900, s. 41. Zdá se, že toto téma bylo důležitým dělítkem také mezi socialisty a formativním bodem „pravice“ v české sociální demokracii (Modráček, Hudec a spol.). K socialistickému stanovisku dále viz kap.: Sociální demokracie, socialistický národ a židovská otázka.

(Zvýrazněno v orig.).⁸⁷ Tato argumentace zůstávala v pozadí, či se naopak vysouvala do popředí, záleželo na situaci a zdůvodnění nároků na uznání. Historické právo (potažmo národní stát, jakkoliv představy o jeho konkrétní podobě byly různorodé a mlhavé) zůstávalo v pozadí, ale nikoliv mimo nově se emancipující politické veřejnosti.

Spolu s tematizací národních práv ovšem docházelo k radikalizaci diskursu národního sjednocení. Za její typický projev, doprovázející nástup mladočechů, můžeme chápat slova Edvarda Grégra, předního zástupce mladočeské strany: *Kultura německá setřela s nás z velké části ráz slovanský a odlišila nás od ostatního velkého světa slovanského, čímž jsme se mu stali jaksi cizími, nesympatickými. Avšak na sympatiích a antipatiích ostatního Slovanstva záleží velmi mnoho, a může přijít doba, kdy tento moment se stane rozhodným pro celou naši existenci. (...) Jaké vyznamenání zasloužil by u nás český otec, který nedovede pro odpor své ženy vychováti děti své v duchu českém a zachrániti je před němčourským morem.*⁸⁸

Lze pozorovat jak zdůraznění prvků národní homogenity, stálou potřebu vnějšího ohraničení a vnitřní čistoty (*ochrana před morem*), tak rozvíjení *kmenového*, respektive rasového diskursu. Šlo především o figuru *slovanství* jako hlavní součást boje proti německu. *Dle mého přesvědčení*, pokračuje Grégr na jiném místě, *jest již nejvyšší čas, abychom přestali býti národem obojživelným, abychom byli opět jen Češi a nic než Češi, abychom se sami počestili. To jest, tuším, na ten čas nejpřednější a nejnutnější potřeba naše, vše ostatní, zejména však politické naše postavení vyvine se snadno a organicky z této základní vlastnosti národa.*⁸⁹ Tito Češi jsou dle daného textu stále především společností, která má být vedena svými elitami. Z těch je, na rozdíl od dřívějška, vyňata aristokracie. Ta se v mladočeském pojetí staví k „české věci“ ambivalentně, získává roli *národních obojživelníků*. Měšťáci a střední vrstva, tato středostavovská a vzdělaná elita, je tedy ta, jež má být ostatnímu národu

⁸⁷ Viz *Národní strana svobodomyslná o usnešeních vídeňské konference*, 20. 2. 1890 (Praha), citováno z CIBULKA, 2000, s. 312. Další argumentace mladočechů je přímo podpořena demografickými daty: *Dle posledního sčítání lidu bylo v Čechách 3, 472.940 Čechů a 2, 051.486 Němců, byly tedy obě národnosti k sobě v poměru 3:2. (...) S tímto poměrem nesrovnává se však poměr zástupců české národnosti, jež vyslati má zemský výbor k zástupcům národnosti německé (...)*. Tamtéž, s. 308. Nacionalistická politika v Čechách začala příznačně pracovat s novými vědeckými nástroji (censy) a touto (bio)politickou praktikou jak formovat *národní tělo*, tak zdůvodňovat své nároky na uznání. Tuto praxi poté převezme také politika (česko-)židovské identity, viz dále.

⁸⁸ GRÉGR, Edvard, *Slovo osudné: Časová úvaha o jazykových poměrech našich*, Praha 1883, s. 21, 36. S rétorikou boje se ve vyostřené podobě setkáváme např. ve figurách *národních bojovníků*, nebo naopak *národních zrádců (sketách)*, srv. tamtéž, s. 36.

⁸⁹ Tamtéž, s. 47.

vzorem a proti níž je proto namířena výčitka z *němčení* především.⁹⁰ Zároveň se ovšem dotváří představivost národa, jehož jádro nyní tvoří *rolnictvo, řemeslnictvo, obchodnictvo, dělnictvo, všechny ostatní třídy zmizí téměř co do počtu a důležitosti v porovnání s těmi hlavními třídami národní společnosti*.⁹¹

Posun v hledání legitimacy národně liberální politiky je zřejmý. Tento diskurs sjednocení národní společnosti nenalézal zcela nová vyjádření, ale zdůrazňoval vazby, které měly existovat mezi rostoucí diferenciací veřejných zájmů a emancipací nových politik,⁹² aby je jako celek – tedy jako *národní jednotu* – mohl reprezentovat. Jazyk politické jednoty se přizpůsoboval specifickým společenským zájmům, ale musel být rovněž inovativní. Za takové součásti lze považovat dvě do sebe zapadající figury, či argumentační strategie. *Národní vědomí* je na jednu stranu nutné osvědčovat neustálým jednáním, které opravňuje individuální příslušnost k národu.⁹³ Toto vědomí zároveň není pouhým výsledkem volního jednání, nelze jej získat jen *uvědoměním* si určité národní totožnosti. Bylo totiž již omezeno podobou těl, tedy fyziognomií, jež patří k danému *kmeni* (či národu).

V této době tak vstupuje na scénu to, co je možné označit jako biologizace politického diskursu. Na rubu národního boje bylo možné zahlédnout *slovanskou rasu* bránící se agresivnímu *poněmčování*. Vnitřní homogenizace národa, který měl přestat být *obojživelný* a začít striktně pečovat o svou národní identitu, doprovázelo zaostření pohledu směřujícího za stanovené hranice (mladočechy konstruovaného) národa. Již v souvislosti s projednáváním jazykových otázek na českém sněmu (1883) zaznívala z řad mladočechů slova explicitně zdůrazňující zmíněné pojetí odlišnosti: *Když se podíváme do německého divadla, do vašeho německého divadla, a to obecnstvo si prohlédneme, tu bývá velmi často, že pravých Němců je menší část; větší část ale ukazuje fyziognomii, která se právě nepodobá typu germánskému a*

⁹⁰ Tuto vrstvu je proto nutné naučit *hrdosti*, tamtéž, s. 46. K odporu proti šlechtě a konzervativní politice viz tamtéž s. 42. V politické praxi zůstávala v této době mladočeská politika v opozici vůči staročechům, jejich *drobečkové politice* a spolupráci s vládou Eduarda Taaffa. K politice mladočechů v této době srv. KUČERA, Martin, Bratři Grégrové a mladočeši v letech zrodu moderního českého stranicství (1889 – 1895), in: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, ŘEPA, Milan (eds.), *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha: Dr. Eduard Grégr a syn, 1997, s. 87 – 127.

⁹¹ GRÉGR, 1883, s. 18.

⁹² V průběhu 80. let se nejen zformovala státní represí postihovaná sociální demokracie, ale začala se osamostatňovat také agrárnícká politika, která se později rozvine do masové politické strany a bude mít, alespoň co do počtu mandátů, největší úspěch v posledních předválečných volbách.

⁹³ Podle citovaného textu tak například ti, kteří se dříve přiučili němčině často skončili tak, že nejsou *ani rybou ani ráčkem*, sedí v úřadech a svou *vlasteneckost* si nechávají pro sebe. Tito *vlastenci* jsou *kreatury, hnusnější než zřejmí odpadlíci a přeběhlíci*. Viz tamtéž, s. 15.

*ještě větší, pánové, bývá tam obecnstva českého!*⁹⁴

Rozlišení *typů*, podle nichž lze usuzovat na původ a zároveň zájem skupiny lidí, bylo nadále doprovázeno liberálními figurami pokroku, (vše)lidství a zároveň poněkud originálnějšími prvky vlastní poetiky češství – především *mírumilovností, tolerancí a tradičním demokratismem*. Tyto prvky diskursu doprovázely politiku národní identity od úplného počátku a stavěly se jako odlišující znaky vůči německému označovanému symbolicky jejich protiklady (*tvrdostí, agresivitou* atp.).⁹⁵ Židovství, k němuž je v citovaném textu odkázáno nepřímě, sice mělo některé své tzv. typické vlastnosti, ale v politickém jazyce českého nacionalismu, tedy v jeho reprezentativních diskurzech, se dosud zcela neemancipovalo a mohlo v zásadě nabývat obdobných kvalit a funkcí. Figura *žida* byla především prepozicí úhlavního nepřítele – *Němce*, jemuž mohla pomoci získat některé zvláštní kvality (úlisnost, vychytralost, vypočítavost, aj).⁹⁶

Přetváření jazyka českého nacionalismu tedy doprovázelo rozdělení české buržoazní politiky na mladočeské a staročeské křídlo. V české společnosti sice dosud nenastal takový konflikt zájmů různých politických veřejností, který můžeme pozorovat o desetiletí později. Způsoby legitimizací i samotné struktury těchto veřejností, zůstávaly v hlavních obrysech poměrně statické.⁹⁷ Od osmdesátých let k naznačené jazykové i strukturální proměně nicméně docházelo a je nezbytné tyto změny reflektovat. Vedle principů a mocí honorační reprezentace staročechů se prosazovala nová politika opírající se o širší pojetí občanské společnosti, o ty společenské vrstvy, jimž poskytovaly reformy liberálního práva vstup do politického prostoru.⁹⁸ Širokou škálu v daném prostoru artikulovaných zájmů doprovázel jazyk identity nové (mladočeské) všennárodní jednoty. Právě to jazyk měl rostoucí odlišnost partikulárních zájmů spojit.

⁹⁴ Edvard Grégr dne 6. 8. 1883 při projednávání návrhu volební reformy Ladislava Riegera na zemském sněmu, citováno z NOVOTNÝ, Jan, „Slovo osudné“, Eduard Grégr o stavu české společnosti na počátku osmdesátých let 19. století, in: VOŠAHLÍKOVÁ – ŘEPA, 1997, s. 55 – 61, zde s. 60.

⁹⁵ Srv. MACURA, 1995, s. 79 ann.

⁹⁶ O tom svědčí i karikatury 80. let. „Židovská fyziognomie“ vstupovala do obrazů, aby doprovodila, případně pomohla vysvětlit *boj dvou národů*, Čechů a Němců. Srv. BECHER, Peter, DŽAMBO, Jozo, *Gleiche Bilder, gleiche Worte. Deutsche, Österreicher und Tschechen in der Karikatur (1848–1948)/ Stejné obrazy, stejná slova. Němci, Rakušané a Češi v karikatuře (1848–1948)*, München: Adalbert Stifter Verein, 1997, např. s. 203 a 209.

⁹⁷ S tím úzce souvisí i pozoruhodná kontinuita českých politických elit, srv. ŠTAIF, Jiří, Česká národní společnost a její politické elity v letech 1848 – 1911, in: VOŠAHLÍKOVÁ – ŘEPA, 1997, s. 9 – 28.

⁹⁸ Roku 1883 zavádí vláda *železného kruhu* reformy volebního práva. Voličstvo se rozšiřuje o tzv. pětizlatkového voliče.

Pokud se mohla dříve slova o odlišných tělesných znacích, které určovaly biologickou a zároveň politickou jednotu určité společnosti, ojediněle a na okraji veřejných diskursů vyskytnout (jako na konci 60. let 19. století u Jana Nerudy),⁹⁹ získávala postupně a zvláště v druhé polovině 90. let 19. století stále důležitější roli. Byl to posunu, k němuž měl nadaný řečník, lékař a darwinista Edvard Grégr snad pouze o krok blíže.

...

V devadesátých letech 19. století je potřeba rozumět politické a obecně kolektivní identifikaci také v souvislosti s dalším vývojem moderní stranické struktury v českých zemích. Někteří autoři zkoumající rakouskou politiku konce století mluví o utvoření sloupové struktury společnosti, tedy o procesu, ve kterém vzniklo několik oddělených sociokulturních táborů, prostorů, jež kolonizovala určitá masová politická strana. Ta, pokud chtěla organizačně podchytit celou společnost – nejen potenciální voliče, ale i jejich manželky, děti – vytvářela síť organizací postihující všechny formy společenského i soukromého života. Vznikaly stranické hospody, kulturní domy, ženské spolky, ale také úvěrová a konzumní družstva atd.¹⁰⁰

Nové politické veřejnosti se od počátku formovaly kolem redakcí novin působících jako organizační i ideová platforma, ale rovněž v různorodých (i takzvaně nepolitických) spolcích. Vliv této „nepolitické politiky“ byl přitom v rakouském státě mimořádný a postupem doby se dále zesiloval. Zcela viditelným se tento vývoj stal během 90. let 19. století v souvislosti se vznikáním masových stran a jejich snahou vydobýt si co největší část politického prostoru. Historik Jiří Malíř hodnotí situaci takto: *Formování politických stran a jejich charakter (...) byly od počátku ovlivněny různou mírou opory, kterou strany hledaly a nacházely v nepolitické sféře. Omezení volebního práva tak později paradoxně působilo na nadměrné přesahování politiky a politických stran do sféry nepolitické a na parcelaci a segmentaci celého veřejného*

⁹⁹ V této souvislosti je asi nejznámější spisek *Pro strach židovský* (Praha, 1870) od Jana Nerudy, který se často připisuje vlivu Richarda Wagnera a jeho *Das Judentum in der Musik* (1850) Ve stejné době, kdy Neruda vydává svůj text o židech, vyšlo druhé vydání, které se rozšířilo a mělo publicitu. Teprve jím se patrně nechal inspirovat i sám Neruda. V jeho textu už lze najít rasovou totožnost jako prostředek politické analýzy: *Ve střední Evropě fysiognomie se vyrovnávají, Žid zůstává při své. (...) Oni jsou národ svůj, který má také politiku svou.* Viz NERUDA, 1870, s. 15 a 18. Tento text byl v dané době ojedinělý a pouze předznačoval určitý vývoj. Velmi malá byla také jeho recepce v širší veřejnosti. Za upozornění na tento fakt vděčím Luboši Velkovi.

¹⁰⁰ Srv. MALÍŘ, Jiří, *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*, in: Malíř J., Marek P. a kol., *Politické strany – Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004 (II.)*, Brno: Doplněk, 2005, str. 17 – 58.

života.¹⁰¹ Politická identifikace s konkrétní stranou od 90. let 19. století neznamenal pouze odevzdání hlasu ve volbách, ale celou řadu kulturních a sociálních dopadů. „*Strany, píše Malíř, začaly v této době bojovat nejen o každého voliče a organizační podchycení dospělých i mládeže, v duchu totálně pojatého politického působení usilovaly o podmanění jejich vědomí, včetně dětí. Postupné světonázorové rozestupování obyvatel do protilehlých politických táborů se stávalo o to hmatatelnější a každodenně pociťované, že úzce souviselo se stranickým parcelováním materiálních oblastí každodenního života běžného občana.*”¹⁰²

Omezení volebního práva by ovšem celkovou politizaci veřejného prostoru samo o sobě nevysvětlilo. Zůstaneme-li u „technických“ mechanismů politizace, je nutné zmínit také vysokou gramotnost a moderní média, jakými byly časopisy a hlavně deníky vysokého nákladu a dostupné ceny (*krejcarové noviny*¹⁰³), které výrazně přispěly k dalšímu tříbení politik identity různých vrstev společnosti, expanzi nacionalistické představitosti a posléze k vývoji nových masových politických stran i výrazné radikalizaci celého politického prostoru.

V politickém prostředí, jež se postupně začalo distancovat od liberálního pojetí moci a práva a následně se profilovalo ve vzájemném soupeření nových stran, byly patrné snahy o integraci různých zájmů a vytvoření nové formy všennárodní strany. Jednalo se v zásadě o jakýsi pokus negace politiky uznání partikulárních zájmů.¹⁰⁴ Stále platila touha být nejlepším, nejviditelnějším, ale především jediným reprezentantem národa jako celku, zástupcem jediného *národního zájmu*. O toto postavení se vedly tvrdé politické boje. Segmentace politického jazyka, potažmo vznik nových kolektivních nároků na uznání dosud inferiorních společenských tříd, jež porušovaly homogenitu představovaného těla národa, přinesla radikalizaci diskursů nacionalismu a (radikální) stigmatizaci všeho *nenárodního, obojživelného* či *cizího*.¹⁰⁵

Slova předznačující konfliktní stav české politiky a obecně krizi české společnosti

¹⁰¹ Viz MALÍŘ, Jiří, *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914*, Brno: MU, 1996, s. 32.

¹⁰² Tamtéž, s. 245.

¹⁰³ Jako Brousek, *Národní politika* či *Večerní list*. Tato periodika dosahovala v některých případech i desetitisícových nákladů. Za tuto informaci vděčím Luboši Velkovi.

¹⁰⁴ To je velmi zřetelně čitelné v politice mladočechů, respektive jednotlivých křídel této strany v 90. letech. Srv. VELEK, Luboš, *Mladočeši a konec principu všennárodní strany – volby do říšské rady 1900 – 1901*, in: *Paginae historiae* 7, 1999, s. 126 – 157; KUČERA, 1997, s. 87 – 127.

¹⁰⁵ O tomto vývoji bude později řeč i v souvislosti se vznikajícím českožidovským hnutím, na které měla zmíněná diskursivní strategie vliv.

konce století lze zachytit ze střetu do jisté míry odlišných perspektiv při tzv. boji o pravost Rukopisů. Národní listy, nejvlivnější česky psaný politický deník, v reakci na požadavek odpůrců Rukopisů (Masaryk a spol.) týkající se svobody diskuze a volnosti kritiky, odpovídaly: *My žádáme svobodu diskuse a volnost kritiky pro každého, kdo má zdravý soud a kdo se neštítí práce, aby v poctivé snaze a v zájmu svého národa pátral po pravdě.*¹⁰⁶ Zdravý soud a zájem národa nemohly zastávat ti, kteří se projevovali *odcizením a zněmčilostí*, případně *nejošemetnější zradou na vlastní krvi a národním pesimismem.*¹⁰⁷ Ti všichni také mohli být a bývali veřejně exkomunikováni z národní společnosti, aby se do ní mohli vracet se zjevným stigmatem, nebo aby kompenzovali zneuznání zakládáním „subverzivních politik“. Odpůrci Rukopisů tak například *jednají podle dávno umluveného plánu, proti němuž každý, kdož stojí na stráži národních interessův, povinen jest postaviti se v obranný šik.*¹⁰⁸

O odpadlictví a odcizení se mluvilo již dříve, v samotném základě formování českého nacionalismu. V exemplárních případech bylo možné využít už v šedesátých letech 19. století institut vyloučení z národa, který přes svůj převážně symbolický ráz měl pro daného jedince velmi zásadní dopady. O tom vypovídá i případ *zrádce* Karla Sabiny či *odpadlé dcery národa* Zdeňky Havlíčkové.¹⁰⁹ Později, v době masové politiky, se přistoupilo k vylučování masovému, kolektivnímu. To ovšem bylo závislé i na momentální situaci a síle jednotlivých konkurujících si politik neschopných od druhé půle 90. let 19. století zastávat roli všénárodní reprezentace, jež by jako jediná měla k tomuto aktu dostatečnou symbolickou moc. Vyloučení tedy bylo později více těkavé, nestálé, jeho oběť nepociťovala důsledky vždy jako existenční ohrožení a mohla dosáhnout společenského uznání jiným subjektem heterogenního politického prostoru. Byla to nicméně právě tato heterogenita, která na druhou stranu zvýraznila (politické) boje o identitu a institut vyloučení z národa značně rozšířila.

Postavení „mimo společnost“, vykonávající se na základě biologického, rasového diskursu, bylo velmi důležitým prostředkem jazyka politické identity, prostřednictvím něhož bylo možné označit (kolektivního) nepřítele. Identita národního těla, radikalizace politických diskursů uznání a rasová analýza pak byly prolínajícími se symptomy českého fin de siècle.

¹⁰⁶ *Národní listy*, 28. 3. 1886, roč. 26, č. 87, s. 9.

¹⁰⁷ Ke kauze Rukopisů v tomto kontextu srv. ŘEPA, Milan, *Julius Grégr ve sporu o Rukopisy*, in: VOŠAHLÍKOVÁ – ŘEPA, 1997, s. 165 – 169.

¹⁰⁸ *Národní listy*, 28. 3. 1886, roč. 26, č. 87, s. 9.

¹⁰⁹ K případu Zdeňky Havlíčkové jako dcery národa srv. MACURA, Vladimír, *Český sen*, Praha: NLN, 1998, s. 129 – 147.

Nové politiky národní identity, hilsneriáda a kritika panství cizí rasy

Nové politiky identity snažící se dosáhnout uznání pomocí nacionalistického jazyka, vznikaly v různých sociálních prostředích. Nejde mi zde o vyčerpávající zkoumání velmi různorodých veřejností a jejich politických jazyků, rád bych pouze naznačil způsoby, jakými se snažily dosáhnout participace na *národní společnosti*. Především se budu zajímat o jednu konkrétní podobu politické analýzy úzce související s nárokem na uznání. Za základ svého zkoumání si proto záměrně vybírám politický „extrém“¹¹⁰, na němž se daná praxe projevuje velmi otevřeně a dovoluje popsat prostředky utváření identit a boje o uznání v českých zemích na konci 19. století. Nikoliv náhodou se bude jednat o strany, které v dané době zastávaly nejradikálnější pozitivní postoj vůči státnímu právu a jeho symbolickým prostřednictvím také vůči „obnovení“ národního státu.¹¹¹ Na rozdílech mezi dvěma veřejnostmi (státoprávníci, národní socialisté) a na způsobu použití rasové analýzy je zároveň možné poukázat na odlišnou podobu artikulací uznání v různých sociálních prostředích.

Jedním sociálním prostorem, kde se utvářela „extrémní“ politika, bylo dělnické prostředí středních a velkých měst. Jestliže ve zdejší nejrozšířenější politické straně (potažmo hnutí), v sociální demokracii, působil specifický koncept identity *socialistického národa* a třídní solidarity (viz dále), snažili se národní socialisté o emancipaci dělnických vrstev jejich integrací do *národní společnosti* úzce vymezené organickou nacionalistickou představivostí.¹¹² Téměř v žádném důležitějším stranickém dokumentu a politickém textu národních socialistů

¹¹⁰ Analyzovány budou ale takové diskursy, o nichž se domnívám, že je lze považovat za reprezentativní pro obecnější posun jazyka českého nacionalismu v období politické krize. Zcela mimo zkoumání tak zůstávají poněkud „obsurní“ (ne-reprezentativní) veřejnosti a strany jako Československá strana národohospodářská, malé sdružení kolem novináře Jaromíra Huška, atp. K tomuto a podobným případům srv. FRANKL, Michal, *Emancipace od židů: Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha: Paseka, 2007, s. 166 ann.

¹¹¹ K tomuto srovnání národních socialistů a státoprávních pokrokařů srv. HARNA, 2005, s. 507 ann a 515 ann.

¹¹² Národně socialistické diskursy byly jistě poznamenány i tím, že se tato politická strana snažila integrovat širší část „populace“ ohrožené moderní ekonomikou, tedy i menší živnostníky, nižší úředníky, atp. Srv. HARNA, Josef, O vývoji programu českého národního socialismu, in: HARNA, Josef (ed.), *Politické programy českého národního socialismu*, Praha: HÚ AV ČR, 1998, s. 13 – 29, zvl. 17 an). Obecně k národním socialistům a jejich postoji k židům srv. prameně bohatou, pojmově a koncepčně poněkud nejasnou práci SOUKUPOVÁ, Blanka, *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*, Praha: Sofis, 2000, s. 104 ann.

nechybí argumentace dokazující morální závadnost a politickou nezodpovědnost sociální demokracie, případně dokonce zradu dělnických zájmů. Tuto zradu zpočátku vystihovalo spojení sociální demokracie a *německo-židovských zájmů*. V prvních textech lze ještě vidět návaznost figur němectví, vídeňského centralismu a židovství jako určitých kontinuit či pozůstatků národně liberálního diskursu, do něhož se promítla kritika kapitalismu.¹¹³

Iniciačním momentem národněsociální politiky bylo tzv. protistátoprávní prohlášení sociálních demokratů na říšské radě (1897), které odmítalo historické státní právo a tím i program uskutečnění národního státu. S následnou kritikou socialistů se objevila první diskursy *národních dělníků*: *Neslýchaný rouhavý čin, se kterým vstoupili tzv. sociálně demokratičtí poslanci na radu říšskou, vyvolal v dělnictvu českém rozhodný a zasloužený odpor a snahu po novém sdružení, ve kterém sestoupily by se dělné třídy všech oborů, které nechtějí být bezvládnou loutkou v rukou národních zrádců, jimž povel vídeňských gigrlat a 'přízeň' židovských boháčů jest vzácnější a dražší nežli naše národní statky nejdrahocennější a nejposvátnější.*¹¹⁴ ... *Dělnictvo organizované v řadách sociální demokracie (...) učiněno s nepopíratelnou obratností nástrojem velkého kapitálu (...) Nechceme být více hříčkou ve špinavých rukách židovsko – německých cizáků!*¹¹⁵

Národní socialisté byli zpočátku úzce (organizačně i ideově) navázáni na mladočechy. S obhajobou suverenity se nicméně postupně dostávaly ke slovu obsahy, které již nemohl národně liberální diskurs vstřebat. Nově založená strana se také brzy z vlivu mladočechů odpoutávala. Němec, prvořadý národní nepřítel všennárodní politiky, přestal hrát dřívější roli. Nemorálnost byla spojována především s beznárodností; zrada národních zájmů nebyla otázkou nemravných jednotlivců. Beznárodnost i zradu symbolizovali v prvé řadě liberálové, reprezentanti *bezcharakterního kapitálu* a židovství. První z nich odmítali reprezentovat národ jako celek, který se skládal z *90 procent lidí chudých*, neboť jak národní socialisté zdůrazňovali, *my všichni tvoříme národ, kdož z českých matek jsme se zrodili.*¹¹⁶ Žid byl na druhé straně především vtělením mimikry, jež mu umožňovala mluvit za český proletariát, ale přitom zastávat zájmy židovské národnosti či rasy: *Sobectví a touha po zlatě vězí mu v krvi s*

¹¹³ V tomto smyslu bych souhlasil s Michalem Franklem a jeho tezí o antisemitismu jako příznaku odklonu od diskursu národnostního konfliktu. V českém prostředí, říká Frankl ... *proto opozice vůči politice a diskursu národnostního konfliktu úzce souvisela s odklonem od liberálního nacionalismu staročechů a velké části mladočechů*. Viz FRANKL, 2007, s. 93.

¹¹⁴ *Národní listy*, 5.4.1897 (cit. podle: HARNA, Josef (ed.), *Politické programy českého národního socialismu*, Praha: HÚ AV ČR, 1998, s. 34).

¹¹⁵ *Národní listy*, 11.4.1897 (cit. podle: HARNA, 1998, s. 35).

¹¹⁶ KLOFÁČ, Jaroslav V., *Program a zásady národně-sociální strany*, Praha, 1900 (cit. dle HARNA, 1998, s. 52)

*jinými špatnými vlastnostmi, jichž původ je nám lhostejný ... Staví-li se židé v čelo sociálně – demokratického hnutí, tu jistě musí jednati se o jiné cíle a to o takové, jež prospívají židovstvu!*¹¹⁷

Politický boj za uznání práv národních dělníků byl veden jak proti protičeské činnosti sociální demokracie – se kterou ji ale, jak národní socialisté zdůrazňovali, částečně pojili způsoby společenské kritiky – tak proti „šosáctví“ nesocialistických stran (především mladočechů).¹¹⁸ Tedy proti těm, kteří si sice velmi přáli sjednocovat národ, který v minulých desetiletích utvořili, ale nechtěli prosazovat požadavky uznání širších vrstev společnosti a jejich zapojení do politického prostoru. vůči nim vznášeli národní socialisté kritiku: *Miluji-li národ, musím milovat celý národ (...) a péče má musí býti přirozeně věnována hlavně těm, kteří toho nejvíce potřebují, tedy vrstvám hospodářsky a společensky nejslabším. (...) Národní otázka je ve své podstatě otázkou sociální. Tomu u nás nerozumí naši bohatí „také vlastenci“, kteří do národa dělníky už nepočítají, a jen na své kapsy myslí a tomu bohužel nechce rozuměti česká sociál. demokracie (...).*¹¹⁹ Dřívější pasivní objekty liberálních politik přitom využily jazykových strategií nacionalismu proti těm, co je dosud uplatňovaly. Některé *údy národního organismu*, jimž liberálové ve snaze legitimovat svou politiku národní identity dříve přiřkli politický status (zjišťovaný pravidelnými censy), tedy odmítly nerovnoprávný svazek.

Jaroslav Klofáč (jen zdánlivě paradoxně) vysvětloval, že národní socialisté nejsou *národními fanatiky*, za něž je někteří považují; *pocitivý Němec*, dovozoval předseda strany, *je nám právě tak milý, jako pocitivý Čech a jistě milejší, než nepocitivý Čech.*¹²⁰ Národnost je tedy principem mravnosti, potažmo jejím prvořadým zdrojem. Postuláty mravnosti však získávaly novou váhu. Teprve *pocitivost* národní identity totiž umožňuje uznání člověka jako rovnoprávného subjektu. Členovi národa je rovnoprávnost zaručena, přístup k národu a tedy rovnoprávnosti je nicméně omezen dalšími, především tzv. dědičnými znaky. Přímá linie rodokmenu, krve, která protéká a spojuje současné, minulé a budoucí generace, legitimizuje nároky na uznání a zároveň zpochybňuje „nečisté“ politické koalice nerespektující tuto historii krve. Jde o argumentaci, jež je obecná pro celou řadu dobových politických diskursů.

Pro národní socialisty bylo specifické svázání národnosti a třídy jako dvou identifikačních prostředků národněsocialistického jazyka. Vydobyta měla být zvláštní práva *dělnické třídy*, ale v rámci národa *coby jednoty tříd* nadřazené partikulárním identitám. Státní

¹¹⁷ Tamtéž, s. 58.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 58 an.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 52.

¹²⁰ Tamtéž, s. 53.

právo (a s ním představa národního státu) bylo přetvářené do podoby odpovídající zkoumané politice uznání. Důraz byl kladen na zavedení *národnostního, sociálního a kulturního blahobytu českého lidu*¹²¹ a zrušení vídeňského centralismu (parlamentu, vlády). Ten nejen brání přirozeným nárokům národa, ale zároveň hájí *zájmy kapitalistů a malé lidi jen vyssává (...)*.¹²² Třídní boj byl uznán pouze jako prostředek k vlivu na stát: *Třídní boj neuznáváme, leč jako zápas o ochranu hospodářskou a politickou a zápas o vliv na zřízení státní. V tomto smyslu uznáváme nutnost solidarity dělnictva.*¹²³

Zápas o uznání byl tedy veden formou nároku na rovnost jednotlivých *přirozených součástí* národa, v jehož rámci ovšem měly být zohledněny a uznány specifické druhy výkonu a hodnot (dělnická práce, kultura dělnických vrstev atp.). Vzhledem k tomuto nároku byla také vedena příslušná argumentace: *Být beznárodní (...) je zločinem na věci sociální.* Pro národní socialisty znamenala národní identita vědomí *pospolitosti a součinnosti všech vrstev* mající překonat třídní rozpory ve společnosti. Dalo by se mluvit o všenárodní politice „zdola“, politice identity integrující nerovnoprávné objekty (liberálního) nacionalismu do národního těla i tím, že označovala viníky nerovnosti, *liberální šosáky* a další *beznárodní živly*.¹²⁴

Mlčenlivost, nabourání liberálních diskursů uznání argumentujících především (kapitalistickým) výkonem, přitom mohla být porušena nejlépe tam, kde bylo všenárodní politikou naděláno nejvíce hluku. Odpor k Němcům jako *národním nepříteli* už v nových politických jazycích nedokázal adekvátně vysvětlit nemravnost a panství, tak jako dříve v liberálním (pokrokovém) národním těle. Problém byl nalezen především „uvnitř“. Němectví, jako autentická (protože národní) identita společnosti, se poněkud oddělilo od ústředních motivů nepřátel. Místo Němce – alespoň do určité míry, jež ovšem byla příznakem a „invencí“ této politiky identity – nastoupila rasa. Židé, jako subverzivní rasa, sice mohli uplatnit větší sémantický potenciál díky bohaté tradici různých sedimentovaných výrazů („stereotypů“), ale bylo tomu tak především proto, že rasový diskurs asocioval židy jako kosmopolitní (*beznárodní*) komunitu udržovanou pohromadě silou jakýchsi temných zákonů, potažmo

¹²¹ *Program České strany národně-sociální upravený a doplněný na pražském sjezdě strany dne 28. září 1902*, Praha, 1907 (cit. dle: HARNA, 1998, s. 65, gramaticky upravil VS)

¹²² *Česká demokracie*, 1.6.1902 (cit dle. HARNA, 1998, s. 62)

¹²³ *Program České strany národně – sociální upravený a doplněný na pražském sjezdě strany dne 28.září 1902*, Praha, 1907 (cit. tamtéž, s. 64)

¹²⁴ Tamtéž, s. 57; 53 a 36. *Kdo je hrd na to, že je Čech a nad dělnictvem, tímto nejpočetnějším členem české rodiny, ohrohuje nos, není národním. Jeho jednání je protinárodní, protože čelí proti vážné součásti celého národa.* Viz tamtéž, s. 52.

nelegitimním řádem.¹²⁵

Tajnost a tajemnost rozehrávala širší škálu imaginace než odvěký nepřítel (Němec), který již nějakou dobu stál za hranicemi představované národní totožnosti. Nepřiznaná, případně stále dostatečně neosvědčovaná národní identita a kosmopolitismus byly dvěma póly označujícími nemravnost obklopující (homogenní) národ a zároveň jakoby dobře popisovala postavu žida. Odlišný původ *židovské rasy*, jež nechtěla budovat „vlastní“ národ a přijmout odpovídající řád a parazitovala na cizím národním těle, byl pro radikální nacionalisty srozumitelným vysvětlením nerovnosti, jež porušovala představovanou národní solidaritu. Rasová analýza označila nepřátele společnosti (národa) a stala se zároveň součástí kritiky liberalismu (kapitalismu), protože odhalila všennárodní projekt liberálů jako podvod a násilí vykonávané na společnosti.

Objevení politického rasismu obráceného „dovnitř“ společnosti i „ven“ (stát), odpovídalo cíli, se kterým *národní dělníci* chtěli vydobýt místo v *národním organismu*. Tento rasismus doprovázel národněsocialistický diskurs národního sjednocení, potažmo národ jako základní prostředek uznání rovných (politických, ekonomických, sociálních) práv, protože umožňoval propojit *velkou národní historii s přirozeností* nároků na uznání. Těm mohli podle dané racionality zabránit pouze vnitřní nepřatelé či cizí, nenárodní elementy (*židovský liberalismus, židovský kapitál* atp.). Český národně smýšlící sociálnědemokratický dělník, nebyl podle národních socialistů opravdovým nepřítelem, ve skutečnosti měl totiž stejné zájmy, a to *povznesení dělnictva a malého lidu vůbec (...) neboť posílením těchto vrstev bude posílen i celý národ. Proto nevidíme hlavního nepřítele v sociální demokracii, od níž přece v tak mnohém a tak podstatně se lišíme, nýbrž v oněch vrstvách české společnosti, které stojí proti dělnictvu (...) považující dělníka nikoliv za část národa (a to důležitou), ale za otroka, jehož kupují se strojovým zařízením továrny*.¹²⁶

Dělníci organizovaní v sociální demokracii pouze nepochopili to, že se stali loutkou cizí (židovské) moci, zastávce statu quo a tím i všech nespravedlností, které je nutné eliminovat.¹²⁷ Prvořadým cizím živlem byl *liberální šosák*. Ten se podle národních socialistů nezajímal o většinu českého národa a myslel pouze na své omezené (*nenárodní*) zájmy. Nepřítelem obecně pak byl kapitalistický, liberální systém a stát. Žid a český liberál se vedle liberálních (nikoliv

¹²⁵ Blanka Soukupová se domnívá, že národní socialisté přejímali antisemitismus (stejně jako antisocialismus a antiněmectví) od mladočechů s tím, že jej pouze dokázali rozšířit na širší sociální základnu (srv.

SOUKUPOVÁ, 2000, s. 113 ann.). Domnívám se, že zde šlo naopak o zásadní rozdíl funkcí antisemitismu.

¹²⁶ KLOFÁČ, Jaroslav V., *Program a zásady národně sociální strany*, Praha, 1900 (cit dle HARNA, 1998, s. 43)

¹²⁷ O „zaprodání“ sociálnědemokratických vůdců či tisku *německo-židovským* či *židovským* zájmům se objevovaly zprávy poměrně hojně, srv. *Český dělník*, 17.3.1899, roč. 3, č. 6., s. 2.

tedy národních) Němců (*ústaváků*) stali hlavními zastánci nelegitimního státu a nepřáteli národní emancipace.¹²⁸ Zatímco pojmy *socialismus* a *třída* byly do národněsocialistického jazyka identity integrovány a použity v boji o uznání (muselo dojít pouze k odhalení cizí rasy a národního charakteru sociální demokracie), liberalismus a ne-národní stát stál v cestě národní emancipace a legitimním právům (rovnoprávnosti) všech jeho součástí. Teprve v tomto kontextu se odkrývá funkce antisemitismu a role, kterou postava žida, jako personifikace určitých politických vztahů, hrála v analyzovaných diskurzech.

Národní socialisté však zdaleka nebyli jediní, kteří se z původní závislosti na všennárodní straně emancipovali a hledali jazyk, jímž by bylo možné vyjádřit nové kolektivní zájmy. V konkrétních situacích, jakými byly hájení státního práva, jazykové zákony či soudní procesy po *rituální vraždě* v Polné, se mohly vnější postoje politických stran a jednotlivých politiků napříč stranickým spektrem lišit podle dílčích politických zájmů.¹²⁹ Lze nicméně hledat vnitřní vazby a obsahy přeshující partikulární politické jazyky a vytvářející (zdánlivě) paradoxní koalice. V situaci, v níž se protínal tradiční rituál českého nacionalismu – požadavek státního práva – a soudní proces, v němž šlo v první řadě o *mrtvé tělo, které volalo po pomstě*,¹³⁰ lze sledovat další rozrůznění politických diskursů a jazykové hry homogenity a diferenciace.

Jak jsem poukazoval výše, historické státní právo bylo *národními dělníky* znovu pozdvíženo ze země a očišťováno od (mladočeského, liberálního) zneuctění. Na konci 90. let 19. století to ale nebyli jen národní socialisté, kdo se snažil prapor historického práva držet nejvýše. Pomocí další drobné sondy a tzv. české dreyfusiády (*polenské aféry, hilsneriády*, poukází na některé dispozice získávající postupně obecnější platnost v období krize politické legitimacy; samotná hilsneriáda byla součástí a určitým zakončením této krize a dobře se na ní dají demonstrovat některé důležité změny v diskurzech české politiky národní identity.

¹²⁸ Srv. *Český dělník*, 17.2.1899, roč. 3, č. 4, s. 1.

¹²⁹ Obecně k tzv. hilsneriádě srv. dosud nejobsáhlejší práci k tématu: KOVTUN, Jiří, *Tajuplná vražda: Případ Leopolda Hilsnera*, Praha: Sefer, 1994. Michal Frankl rozděljuje poněkud schématicky politickou scénu podle postoje k hilsneriádě a antisemitismu, tj. podle *kulturního kódu*, jež generovaly *šovinističtí nacionalisté*, tedy mladočeši, národní sociálové a křesťanští sociálové na straně jedné a sociální demokraté na straně druhé. Srv. FRANKL, 2008, s. 298 ann. Hilsneriáda se tradičně těší přízni českých badatelů, pokusím se dále pouze načrtnout odlišnou perspektivu či zvýraznit to, co jinde zůstalo pod čarou.

¹³⁰ *To mrtvé tělo volá o pomstu, to mrtvé tělo dnes volá, mluví k matce a táže se, proč hodná křesťanská panna byla zavražděna? (...) Bud' se ukáže, že je pravda, o čem se mnozí domnívají, že se děje a co bylo už tolikrát napsáno, anebo se ukáže, že to pravda není a pak si celé lidstvo oddechne.* Tolik Karel Baxa při přeličení u soudu v Kutné Hoře, viz *Radikální listy*, 17.9.1899, roč. 6, č. 107, s. 692.

Jako patrně nejradikálnější oponent statu quo ve státoprávních otázkách se vedle národních socialistů projevovala strana vzniklá z původně širšího, kriticky naladěného hnutí studentů a mládeže (Omladina). Její část se po kratším období na svou dobu poměrně ostrých represivních zásahů státu institucionalizovala do podoby politické strany a svůj prvořadý politický nárok si vetkla do svého názvu – Strana radikálně státoprávní.¹³¹ Na rozdíl od národních socialistů, kteří agitovali především v dělnickém prostředí a mezi drobnějšími živnostníky a nižšími státními úředníky, snažila se tato politika, původně také vzešlá z jistého odkazu a prostředí mladší všenárodní strany, získávat hlasy té části české buržoazie, jež se cítila zneuznaná exkluzivním politickým konceptem mladočechů (do radikálně státoprávního uskupení patřili především studenti, nižší úředníci, inteligence). Vůči národním socialistům tak představovala politiku uznání odlišných vrstev. Ta se uplatňovala mezi jinými sociálními třídami, ale mohla nabývat některých shodných prvků. Spíše než odpor k socialismu, respektive k sociální demokracii, pojil obě tyto politiky zamítavý postoj k liberalismu (ovšem nikoliv k pojetí všenárodní strany) a zároveň, jak dále poukáží, k liberálnímu a „nenárodním“ rakouskému státu.¹³² Do určité míry je také pojil způsob uplatňované politické analýzy. Opět je tedy předmětem mého zájmu jazyk, potažmo radikální diskurs, který mohl být použit v různých situacích a s různými variacemi také jinými politickými veřejnostmi, stranami. Konečně rasovou analýzu bylo do určité míry možné zachytit i v mladočeské straně, především na jejím radikálním křídle, kde některé myšlenky státoprávníků získávaly ohlas.¹³³

Ve snaze převzít otěže politické moci a změnit vládnoucí struktury české politiky, kritizovali i státoprávníci především nedůslednost prosazování historického práva. Do centra dění se posouvala obhajoba zájmů samostatného českého státu a odpor vůči stávajícímu státu (Rakousku, Vídni atp.). Rakouský stát byl koneckonců stále častěji nucen vládnout bez ohledu na jednotlivé, vzájemně znesvářené nacionalistické politiky, které ve snaze reprezentovat „celý

¹³¹ K vývoji Omladiny a stranám *pokokářů* a *státoprávníků* srv. KUČERA, Martin, Pokrokáři, in: MALÍŘ, Jiří, MAREK, Pavel (a kol.), *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*, I. díl, Brno: Doplněk, 2005, s. 313 – 340; KUČERA, 1997.

¹³² Téměř permanentní obhajoba státního práva, které pošlapávají (především) mladočeši je doprovázená kritickým, ale někdy i velmi smírným tónem vůči sociální demokracii, se kterou prý mají státoprávníci – na rozdíl od mladočechů – stejné programové body, především *demokratizaci*. Sociální demokracie jen správně nepochopila státní právo, které má ke splnění programu obou stran pomoci, a které vychází z (dobré, staleté) tradice a proto není důvod vymýšlet něco nového. Srv. *Radikální listy*, 26.8.1899, roč. 6., č. 97, s. 607.

¹³³ Toto křídlo by bylo možné spojit se jmény jako Josef Sokol či Václav Březnovský. Tito se také dostávali během 90. let do konfliktu s hlavní linií strany. V mladočeské straně ovšem v dané době stále zazníval jak radikální diskurs, tak diskurs konzervativní a docházelo zde k častým střetům o další politické směřování strany. Srv. VELEK, 1999; KUČERA, 1997.

národ“ nemohly ustupovat z jednou stanovené hry na dobývání *životního prostoru a přirozených práv*. Jakýkoliv ústup z pozic takovou politiku delegitimizoval, což si v období, kdy se o svá práva na uznání hlásily nové a nové veřejnosti, nemohla dovolit. Jakákoliv politika snažící se zastávat *všenárodní zájmy*, tak musela přijít s novými, radikálnějšími požadavky; posunout hranice *české državy* o něco dále; takový program měla také státoprávně radikální strana.

Lze říci, že to byl právě jazyk státoprávně radikální strany, který hledal nejzazší hranice možné kritiky státu, což bylo koneckonců patrné i na způsobu, jakým byly Radikální listy, její ústřední tiskový orgán, zasahovány censurou. Každé z mnoha bílých míst upoutávalo pozornost jako pauza v jinak stále se odvíjejícím textu a pokus o překročení řádu. Pokud se čtenář dozvěděl, že: *Byl čas, kdy Rakousko mohlo ozdravěti vrácením se k právu a k přirozeným základům. (...) Teď nemoc pokročila, rozežirá celé ústrojí, vše se rozpadává. Kdo od nás směl by se opovážiti se žádat, abychom pomáhali udržet systém, jenž měl pro nás jen rány?*¹³⁴, co mohlo stát na místě utajeném státní mocí? Na bílých místech muselo být původně něco dostatečně závažné, subverzivní, aby se to dostalo do hledáčku cenzorova oka, jenž mohl ve jménu zákona škrtnat odstavce, ale i celé články. Aureolou tajemnosti ovšem tento zásah opatřilo až samotný předěl, ono bílé místo, které zůstalo – zjevně s jakousi pýchou – ponecháno beze snahy zakrývat násilí, jehož se (*cizí*) moc na textu dopustila. Pro zvýšení efektu a snad i proto, aby nikdo nemohl zůstat na pochybách, byla tato místa opatřena nápisem *zabaveno*.¹³⁵

Výše zmíněná polenská vražda byla provázena nejen stálými odkazy k tajemnosti, podloudnému a nevysvětlitelnému jednání domnělých vrahů, ale rovněž právě tajemností poskytovanou novinám prostřednictvím praxe státní moci.¹³⁶ Ve skutečnosti právě proti této moci vedli státoprávní radikálové svůj boj za nechtěné pomoci obviněného Leopolda Hilsnera a otevřených útoků proti židům. Radikální listy vynikaly líčením podrobností; podrobnosti o vraždě, detaily místa činu i lékařsko-patologické analýzy plnily stránky novin po několik měsíců od zveřejnění *tajemného případu*. Tento druh analýzy, respektive celý vědecký lékařský diskurs, byl použit tak, aby mohl v první řadě sloužit jako důkaz obvinění, jež se ve skutečnosti týkalo určité rasy.¹³⁷ Proto se dané texty zabývaly nejen popisem probíhajícího vyšetřování, ale snažily se pracovat v moderním duchu investigativního novinářství, objevovat nová fakta i

¹³⁴ *Radikální listy*, 24. 8. 1899, č. 96, roč. 6, s. 603.

¹³⁵ Viz obr. č. 1.

¹³⁶ Srv. *Radikální listy*, 21.11.1899, roč. 6, č. 133, s. 852.

¹³⁷ Srv. např. *Radikální listy*, roč. 6, č. 46, s. 280 an.; *Radikální listy*, 3.6.1899, roč. 6, č. 63, s. 403 an.

důkazy a přispívat k poznání, které, jak často upozorňovaly, zůstávalo z neznámých, potutelných příčin zakryté. Běžně bylo poukazováno na to, že se vražda mladé dívky nedaleko periferního městečka Polné týká širokého okruhu osob a že tyto osoby jsou zapojeny do velké konspirace spojující místo na okraji pozornosti s mnohem většími a důležitými „místy“ ve společnosti a státě.

Na herním plánu, jenž před čtenáře předesťel (státoprávně) radikální tisk, se pohybovalo množství odlišných postav, některé s poměrně epizodickou funkcí, jiné jako stálí průvodci hlavní obžaloby, která se sice zdánlivě pohybovala na půdě právního diskursu, ale zřejmě směřovala k jedinému možnému vysvětlení tajemnosti, k spáchání *rituální vraždy*.¹³⁸ V některých případech se o ní mluvilo nepřímě,¹³⁹ jindy, pokud se podařilo skrýt vraždu za texty s poněkud odlišným obsahem, zcela otevřeně. Například ve stejné době probíhající diskuze ohledně stavu pražského *ústavu pro choromyslné* a postupu lékařů při hospitalizaci duševně nemocných se k hilsneriádě stočila díky vyšetřování, jež tam vedla policie, aby *odvrátila pozornost od skutečného viníka*. Radikální listy kauzu shrnuly takto: *Co se provedlo, víme všichni, totiž že proti všemu právu dotyčný člověk pojednou jako zdravý uznán a propuštěn jedině proto, aby mohlo býti svaleno na něj podezření z vraždy a aby jaksi pozornost veřejnosti byla odvrácena od rituální vraždy*.¹⁴⁰ Vedle policejních úředníků se na nelegitimním uplatňování moci podíleli i psychiatři – díky *rituální vraždě* bylo radikály odhaleno obojí zároveň.

Vraždu v Polné nemohl platný právní diskurs ani popsat, natož odsoudit. Vykročení mimo něj se rovnalo opuštění normy, vzdání se právního řádu, na který měly dohlížet rakouské instituce a byrokracie, ale i opuštění slov, nad kterými bylo možné uplatňovat přímý dohled. Pokud se přesto tento dohled uplatňoval, muselo vykonávání moci zajít na hranice působnosti, již si samo definovalo, nebo je dokonce překročit. To bylo, jak se domnívám, cílem radikální politiky příliš slabé na to, aby se mohla stát všennárodní reprezentací, i když o tuto pozici ve skutečnosti velmi usilovala. Proti právnímu diskursu se postavilo *odhalení pravdy*, k němuž listy vyzývaly mnohokrát; do cesty takovému odhalení se podle nich stavěly především zástupci státu, potažmo tajná konspirace mezi židovskými spolky, podplacenými politiky a úřady – obecně státem.¹⁴¹

¹³⁸ K takovému pohybu mnoha postav, od místních židů, rabinů po tajemné cizince srv. např. *Radikální listy*, 6.6.1899, roč. 6, č. 64, s. 412.

¹³⁹ Např. viz *Radikální listy*, 3.6.1899, roč. 6, č. 63, s. 403 an.

¹⁴⁰ Viz *Radikální listy*, 10.6.1899, roč. 6, č. 66, s. 424.

¹⁴¹ Chování úřadů v kauze zpochybňováno například v Radikálních listech na počátku června (6.6.1899, roč. 6, č. 64, s. 411 an). Zde šlo v první řadě o vyšetřovatele vraždy, ke kterému se přidávaly postupně další instituce; i

Požidovštělost státních institucí se tomuto jazyku zdála být natolik jednoznačná a všudypřítomná, že to v některých případech vypadalo, jako by židovství a státní moc fakticky splývaly v jedno. Židovství nabývalo podoby nejvhodnější prepozice pro pojmenování moci, která je nespravedlivá vůči přirozeným nárokům českého národa.¹⁴² Ve srovnání s mocí *židovského národa* se i moc Němců v rakouském státě, vůči níž se do té doby česká nacionalistická politika vymezovala především, jevila jako druhořadá. Podobně jako u národních socialistů ustupovala kritika Němců (německé politiky) ze strany státoprávních radikálů poněkud do pozadí. Byla překryta vzpourou proti liberální politice a často především proti mladočechům, kteří se podle radikálů jako všenárodní strana neosvědčili a stali se pouze loajálním přísluhovačem *protičeských snah* rakouského státu a neschopnosti dosavadní politické strategie.¹⁴³

Moc židovského národa byla často vykreslena jako téměř neomezená. Státoprávníci uznávali boj s národním nepřítelem, židovské panství se ale podle nich stále schovávalo za moc rakouských úřadů a odmítalo otevřený střet. Boj národů (Čech versus Němec), boj mezi dělníky a živnostníky, vše mělo být podle nich státem dovoleno. Avšak nikoliv *boj proti židovi*. Žid, mocný penězi i vlivem, žádal *největší ochranu*, která se mu od státní moci také údajně dostávala. Radikálům se zdálo, že již *dnes se ukazuje otázka židovská byti zápasem mezi mocnými a slabými (...) My jsme dnes již těmi slabými. Vidíme to všude*.¹⁴⁴ Úskočnost židovské rasy, odmítnutí postavit se tváří tvář zápasu a doklady o propojení židovské a státní moci označovalo prostor, na kterém má ke střetu dojít; tím byl rakouský stát.

Za případy jako je hilsneriáda – která byla, jak *Radikální listy* stále upozorňovaly, pouze jednou z mnoha podobných kauz – tedy proti *slabým* stály židovské zájmy a peníze. Ty umožňovaly pochopit protičeské jednání rakouských úřadů. V některých případech tato role

samotná ministerstva. V červnu 1899 byl v Radikálních listech přetištěn výtah ze zápisů „Rakousko israelitské Unie na právní ochranu a obranu“, který měl dokázat, jak tato Unie intervenuje u vídeňských úřadů, aby zasahovaly všude tam, kde je židům křivděno. Měl to být dále důkaz o síle a vlivu *židovského kmene* a toho, jak mu jdou rakouské úřady na ruku. Radikální listy vyjadřovaly lítost nad tím, že zcela jiný přístup volí úřady v případě *českých menšin* poškozovaných Němci. Viz *Radikální listy*, 2.7.1899, roč. 6, č. 78, s. 498. O přímé *protizákonnosti* jednání úřadů ohledně hilsneriády srv. *Radikální listy*, 31.10.1899, roč. 6, č. 124, s. 795.

¹⁴² Nejen na vysoké, ale i na lokální úrovni (přímo v Polné) docházelo podle radikálů ke spolupráci židů a rakouských úřadů proti *křesťanskému obyvatelstvu*, srv. *Radikální listy*, 2.11.1899, roč. 6, č. 125, s. 801.

¹⁴³ Mělo to dojít tak daleko, až vinou mladočechů, kteří za 10 let zcela ustoupili ze svého programu, vypukla obecná „psychologická deprese“ projevující se v nevěře lidí v politiku, viz *Radikální listy*, 29.7.1899, roč. 6, č. 86, s. 546. Státoprávníci dokonce přijímali za partnera do dialogu raději onu *požidovštělou* sociální demokracii než mladočeskou stranu (viz výše).

¹⁴⁴ *Radikální listy*, 15.7.1899., roč. 6, č. 80, s. 511.

fungovala naopak, protičeské jednání židů bylo pochopeno jako výraz moci a represe státu. Státoprávní radikálové spatřovali naději v tom, že se podaří odkrýt a oddělit spjatost moci, jež podle nich nechtěla být pojmenována, a rakouského státu. Sionismus se pro takto stanovenou rasovou analýzu stal v jistém smyslu problémem. Radikální listy považovaly jakoby za dobrý vývoj to, že se židé začínali *politicky organizovat*, i když přitom *(n)ení pochyby, že Židé postaví se tím do fronty nepřátelské proti politickému a sociálnímu prostředí, v němž žijí*. Nešlo totiž ve skutečnosti o židy, kteří i podle státoprávníků byli v *menšině* a nemohli sami o sobě představovat nebezpečí.¹⁴⁵ *Nastalo by jen vyjasnění situace*, přestal by totiž platit nedůstojný stav, kdy pomocí svých kapitálů a žurnalistiky mají židé v rukou nejen stát, ale i politické reprezentace jednotlivých národů. Po tomto rozhršení, *každý filosemitský záchvat by byl považován za postoupení posice nepříteli*.¹⁴⁶ V pravém světle by se ukázalo, jaká moc je v Rakousku vykonávána a komu slouží. Tímto způsobem byl židovský nacionalismus vtažen do radikálního diskursu a v něm dotvořil představu o rase dosud zakrývající svou skutečnou moc.

Židovský národ (židovství atp.) je tedy možné sledovat jako mimesis cizího, nelegitimního řádu a prostředek, díky němuž tato moc mohla být jako cizí označena. Dosah a kvalitu kritické (politické) analýzy státoprávníků, lze pozorovat na způsobu, s jakým Radikální listy odhalovaly pachatele polenské vraždy a jak odkrývaly celé tajemství, jež svůj pravý potenciál sice skrývalo pod úrovní viditelných významů, ale při správném pohledu jej bylo možné spatřit přímo na povrchu. Doslovným povrchem či vnějškem, který se stal objektem a prostředkem politické analýzy, bylo samotné tělo. To nejenže odkazovalo přímo na kvalitu vnitřku (duše), ale zároveň na vlastnosti celé rasy. Díky tomuto pozorování byl Leopold Hilsner *prostřední postavy (...) dost širokých ramenou, má kaštanové vlasy, pleť dost bílou – takže byste pozadu nesoudili na žida. Jenom nerovná sražená záda a dlouhé ruce známky semitského plemene. Z předu ovšem po zahnutém nosu a vlhkých hnědých očích poznáte žida*.¹⁴⁷ Biologické znaky se hluboce vepsaly do jazyka hodnotícího nejen odlišnost „vnějšku“, ale rovněž a paralelně s tím intenci subjektu, ať už šlo o jeho jednání či morální profil. K takové analýze přitom postačovala právě reprezentace těla. Osoby, které Hilsner označil jako spoluviníky, tak například nemohly být vinny, neboť *jakmile jsme četli popis a viděli fotografie obou, hned jsme poznali, že mají ty nepravé. Pravý viník dlí docela jinde*.¹⁴⁸

Takovýmto způsobem bylo možné přiřknout identitu, ale také vinu, o které nemohly být

¹⁴⁵ *Radikální listy*, 5.9.1899, roč. 6, č. 101, s. 681.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ *Radikální listy*, 14.9.1899, roč. 6, č. 105, s. 654.

¹⁴⁸ *Radikální listy*, 5.10.1899, roč. 6, č. 113, s. 732.

pochyby, ještě před uplatněním zákona. Nejdůležitějším aspektem této interpretace však bylo těsné spojení mezi fyzickými znaky a neblahou mocí, již měly reprezentovat. Přísný pohled „analýzy vnějšku“ tak měl rozpoznat pravdu o tajemném, státními orgány stále narušovaném procesu. Tento proces dokazoval cizost, nepřirozenost moci uplatňované nad českou společností. Pokud bychom chtěli způsob této politické analýzy rozdělit, pak *židovský kapitál* mířil do srdce liberální politiky, která jím měla být ovládána, zatímco *rituální vražda* byla v první řadě odporem vůči zákonu, proti právnímu řádu „ne-národního“, heterogenního státu. Bylo by také možné mluvit o tom, že se v tomto radikálním diskursu stala *rituální vražda* příznakem a zároveň extrémním vyjádřením rituálu té české politiky, která opírala svůj nárok na uznání o české historické státní právo. Tradice tohoto práva byla přejata jako kritika státu, ale nyní také jako kritika liberální politiky.¹⁴⁹ Zároveň šlo o způsob vyjádření legitimacy nové politické veřejnosti a jejích představ o společenském uznání i revize mocenských vztahů důsledně uskutečňovaných jen v prostředí národního státu.

Mrtvé tělo Anežky Hružové volalo po pomstě a představovalo oběť nelegitimní a přitom jakoby všudypřítomné moci. Proto jeho hlas, jenž zdánlivě odkazoval někam do období středověku, vyslyšela poměrně mohutná část české politické scény nacházející se v období krize znamenající jak rozpad všenárodní politiky, tak nový, radikální požadavek národní integrace.¹⁵⁰

Hilsneriádu se všemi jejími popisy detailů těla objeti a na něm vykonaných sexuálních perverzí, lze číst i jako střet biopolitiky, která se vpisovala do každodennosti člověka konce 19. století v mnoha typech vědění (od hygieny, přes sexualitu až k psychiatrii) a rasového diskursu fascinovaného krví. Na straně státu a zákona stál právní diskurs, který chtěl Leopolda Hilsnera soudit na základě kriminalistického, ale rovněž lékařského a psychiatrického vědění, na druhé straně stál rasový diskurs, jenž umožňoval rozhodnout o vině na základě chybějící krve a fotografie. Právní diskurs v danou chvíli zvítězil a Hilsner byl odsouzen na základě platných rakouských zákonů; zároveň s tím se nicméně mocně ozvala paralelní a zároveň rozsudek

¹⁴⁹ Nikoliv ovšem nutně přímo mladočechů, kteří zčásti opouštěli či velmi pozměňovali onen liberální projekt, jenž jsem letmo popsal na počátku kapitoly. To, že se mohli státoprávníci v mnohém ohledu shodovat či přímo spolupracovat s některými mladočechy, tedy jejich radikálním křídlem (například s poslancem V. kurie a tribunem pražských řemeslníků V. Březnovským, ale i jinými), nemůže překvapit. Baxa se tak například velmi dobře doplňoval s Březnovským při interpelaci na zemském sněmu ohledně kauzy v Polné, srv. *Radikální listy*, 10.6.1899, roč. 6., č. 66, s. 424.

¹⁵⁰ Ne vždy byl příklon k *rituální vraždě* tak okázalý jako u státoprávních radikálů. Možnost jejího spáchání připouštěly periodika od Národních, přes Selské až po Katolické listy. Funkce a intenzita použití této figury se ovšem lišily.

předcházející analýza odhalující zločin vykonaný určitou rasou proti rase jiné.

Na jednom břehu stanula radikální politika reprezentovaná státoprávníky. Hlas nevinné křesťanské dívky, jenž se po mnoho měsíců velmi hlučně ozýval ze záhrobí, stál na této straně obránců homogenity národa toužícího po národním státě. Na břehu druhém, v první řadě ale na straně zákona, nikoliv Hilsnera, stála k rakouskému státu loajální či umírněnější část české politiky, do níž lze zahrnout sociální demokraty a národní liberály (mimo jiné realisty).¹⁵¹

Národní listy, stále vnímané jako nejdůležitější reprezentant všenárodní (mladočeské) politiky, se z této perspektivy a v intencích této politiky postavily i vůči hilsneriádě. Záhadná vražda z Polné pro ně byla zpočátku pouze jednou z mnoha kauz *tajemných úmrtí*, o kterých noviny referovaly ve své černé kronice téměř neustále. V případě Anežky Hružové je čin zajímavý především kvůli brutalitě, s jakou byl proveden a možnostem zapojení lékařského diskursu kvalifikujícího míru nenormálního chování – centrem pozornosti byla nekrofilie. Hlavním hrdinou se stal Karel Janda a jeho duševní nemoci mající vraždu vysvětlovat.¹⁵²

Ve chvíli, kdy se pozornost některých českých periodik zaostřila na Leopolda Hilsnera a *rituální vraždu*, se Národní listy prakticky odmlčely. Později, tak jako většina českých novin, přinášely obsáhlé zprávy ze soudní síně, ale na rozdíl od radikálů samotný soudní proces téměř nekomentovaly. Jednu z mála výjimek udělaly Národní listy v polovině září, ale i zde byla počáteční kritika státní moci stočena jinam, a sice k *nenormálním individuí* a jejich *nebezpečnému chování*. Záhadnost vraždy posilovala podle listu censura, zasahující proti tisku a informacím o procesu (zde lze vidět počáteční prolnutí s radikální politikou). Deklarovaným cílem *Národních listů* bylo odhalovat pravdu *bez ohledu na národnost, rasu nebo příslušnost konfesijní*.¹⁵³ Tato pravda ovšem nakonec neodhalovala provinění rasy, nýbrž úchyly zdánlivě normálního, duševně zdravého občana. Národní listy chtěly zjistit, zda existují další nebezpeční lidé (*zbloudilci, sektáři*), kteří by mohli zrudný čin opakovat. Zapojení medicínského (psychiatrického) diskursu zde vystupovalo na straně obhájců loajální politiky vůči rakouskému státu.

Národní liberálové odmítli uplatnit prostředky rasové analýzy, vycítili, že je obrácena nejen proti státu, ale fakticky i proti jejich politice „všenárodní identity“. Nadále se tak

¹⁵¹ Bylo to „umírněné, „loajální“ křídlo mladočeské strany (mimo jiné dříve T. G. Masaryk a další pozdější realisté), které (nejen) pro státoprávníky reprezentovalo oportunistickou politiku, jež zavedla stranu na scesti. Srv. KUČERA, 1997; VELEK, 1999.

¹⁵² Srv. *Národní listy*, 26.4.1899, roč. 39, č. 115, s. 3.

¹⁵³ *Národní listy*, 12.9.1899, roč. 39, č. 253, s. 2.

pokoušeli uplatňovat především diskurs národního sjednocení a politickou krizi chtěli řešit pomocí různých podob národní festivity, jakou byl například pohřeb Karolíny Světlé.¹⁵⁴ Smrt a pohřeb *národní spisovatelky* pro ně byla svým způsobem tím, čím bylo pro radikály tělo Anežky Hrušové. Zatímco tělo volalo po pomstě a za útlakem českého národa našlo moc cizí rasy, smrt národní spisovatelky sjednocovala národ odkazem na světem uznávanou ženu, jež byla ztělesněním následováníhodného *pokroku*.¹⁵⁵

Hlavní obsahy tohoto diskursu pregnantně shromáždil Edvard Grégr na „táboru demokracie české“: *Živlové demokratičtí v národě našem jsou dnes jako rozmeteny údy jednoho velikého tělesa (...) i jednotlivé údy musí churavěti a hynouti, když celé tělo je nezdravé a hynoucí. Tímto tělem je celý národ český, a jednotlivé stavy, jednotlivé vrstvy a jednotlivé strany jsou pouze jednotlivé údy jeho.* Národní program musí být znovu vybudován pomocí pokrokových sil *demokratického českého lidu* a za účasti *všech lidových čet a oddílů v jednu velikou, jednolitou armádu demokratickou*.¹⁵⁶ Přitom všem se ale nesmělo zapomínat na *národní celek* potřebující *demokratickou stranu* reprezentující národní zájem zaručený přirozeným právem národa a historickým státním právem Čechů.¹⁵⁷

Jestliže jsem označil hilsneriádu, respektive použitou rasovou analýzu jako projev a prostředek politické radikalizace, pak diskurs národního sjednocení, který v dané době dále reprodukovala především všenárodní (mladočeská) politika, by bylo možné označit za prostředek normalizace politických vztahů. Politika všenárodní identity nadále obracela svou pozornost na národní boj s Němci. Podle Edvarda Grégra to byli právě Němci, kvůli nimž přestávají fungovat hesla demokracie a humanity, protože se snaží český národ *vymazati z řady národů žijoucích*.¹⁵⁸ Tento jazyk obracející svou kritiku především na nepřitele za hranicemi představovaného národního těla, vyšel z krize jako vítěz a dokázal, jak se pokusím vysvětlit v jedné z následujících kapitol, ovlivnit i politickou identitu, vnímanou dříve jako nejzazší projev subverze národa, tj. socialismus a diskurs třídního boje. To, že byl jazyk národní identity nadále doprovázen spíše figurou pokroku a německého nepřitele než rasovou analýzou, charakterizovalo „střední proud“ české vůči Rakousku loajální politiky a odklon od radikalismu, k němuž došlo v českém politickém prostoru obecně. *Národní zájem* pod egidou

¹⁵⁴ Určitým vyvrcholením krize bylo odvolání některých vládních nařízení zapadajících do kategorie českého zrovnoprávnění, tj. krach vládního vyjednávání o tzv. jazykovém vyrovnání, který přerostl v krach rakouské vlády.

¹⁵⁵ Viz *Národní listy*, 8.9.1899, roč. 39, č. 249, s. 1 – 2.

¹⁵⁶ *Národní listy*, 11.9.1899, roč. 39, č. 252, s. 1 – 2.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Tamtéž.

liberálního pokroku dočasně převážil nad hledáním vnitřního nepřítele v pojmech panství rasy i třídy.

Rituální vražda byla obsažena i v dalších, odlišných diskurzech. V první řadě je nutné zmínit politický katolicismus, jenž zůstává mimo rámec této práce především proto, že ho z mého pohledu v této době nelze zařadit do prostředí českého nacionalismu. Přestože katolický tisk přinášel barvitě zprávy o hilsneriádě, šlo o odlišné obsahy, jež se jazyku národní identity, respektive diskursu národní suverenity vyhýbaly či je přinejmenším velmi upozadovaly.¹⁵⁹ Lze soudit, že přes svou jednoznačně loajální politiku se politický katolicismus snažil využít rasismus jako způsob určité univerzalizace křesťanské politiky. Jednalo se tedy o způsob, jímž by naopak integroval „beztržní“ a „nenárodní“ křesťanskou společnost pod hlavičkou (katolické) monarchie.¹⁶⁰

Výše představené interpretace rituální vraždy a radikálních nacionalistických diskursů nevyklučují další souvislosti a motivy aktérů, respektive motivy sociálního jednání a artikulací, které se spojovaly s hilsneriádou a antisemitismem. Kieval mimo jiné upozorňuje na to, že hilsneriáda jako *sociální vědomost* byla legitimizována současnými i historickými případy rituální vraždy.¹⁶¹ Vznik zvláštního romantismu maskovaného naturalismem podle něj posloužil jako most mezi mýtem a pragmatickým jednáním. Konečným výsledkem pak mělo být spojení odlišných diskursů – utlumení kontradikce mezi moderním nárokem na pokrok a atavistickým mýtem vykvétajícím z obavy před *nepoznaným druhým*, kterého mohli z více důvodů reprezentovat (a celé kauze dodávat ohlas) právě židé a jimi k rituálním účelům používaná krev.¹⁶²

Martin J. Wein v tomto kontextu mluví o „proto – nation – cleansing“. Označování nepřítele, zrádce národa se podle něj v druhé polovině 90. let 19. století stalo imanentní a aktuální hrozbou pro všechny, kteří se odmítali ztotožnit s nacionalistickou konformitou. Wein

¹⁵⁹ Ohledně referencí o hilsneriádě, srv. *Katolické listy*, 22. 4. 1899; 26. 4. 1899; 30. 4. 1899.

¹⁶⁰ Obecně k české katolické politice srv. FIALA, P., FORAL, J., KONEČNÝ, K. (a kol.), *Český politický katolicismus 1848 - 2005*, BRNO: CDK, 2008, zvl. strany 23 – 118 (autor Pavel Marek). K pokusu o křesťanskou „supranacionální“ politiku aplikovanou na Moravě srv. MARKEL, Martin, *Počátky křesťansko – sociálního hnutí na Moravě*, in: FASORA, L., HANUŠ J., MALÍŘ, J., *Sekularizace Českých zemí v letech 1848 – 1918*, Brno: CDK, 2007, s. 25 – 34.

¹⁶¹ Kieval věnoval kauze polenské rituální vraždy jednu kapitolu knihy *Languages and Community: The Jewish Experience in the Czech Lands*, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1999, s. 181 – 197.

¹⁶² Viz tamtéž, s. 196

zdůrazňuje hospodářské bojkoty (*svůj k svému*), *národní hlídky* sledující jejich porušování a tiskové kampaně proti *národním zrádcům*, například českým rodičům posílajícím své děti do německých škol atp.¹⁶³ Domnívám se, že přes teoretickou hloubku a metodologickou inovaci i těmto studiím chybí větší rozlišení jednotlivých politických diskursů situujících antisemitismus mezi prostředky boje o uznání a profilování politických identit. Tato kapitola přinesla obecnější propozice; danou perspektivu bude třeba rozšířit o další pole bádání a zajisté i prohloubit.

¹⁶³ Viz WEIN, Martin J., *Nation Cleansing and Wars of Authenticity: Czech Nationalism and Jewish politics 1897 - 1952*, 2007, rkp., s 83 an.

Shrnutí a několik propozic

Národní státy, mezi něž ovšem Rakousko-Uhersko nepatřilo, se snažily integrovat společnost tím, že byl přepsán určitý politický projekt do biologických termínů homogenity. To umožnilo symbolicky propojit společnost a představit ji jako organismus, v němž jsou přirozeně, tedy podle přírodního výběru, rozmístěny jeho jednotlivé údy a který se zároveň brání možné nákaze.¹⁶⁴ Rakouský stát nebyl z různých důvodů schopen dlouhodobě zasahovat tak, aby vytvořil („rakouský“) homogenní národ, i když se o to dříve pokoušel. Proti tomuto státu se na konci 19. století postavily radikální nacionalistické politiky používající rasový diskurs k tomu, aby označily viníka krize a neúspěchu politiky národních zájmů (tj. stát a liberály). Rasová analýza se stávala prostředkem nových politik identity, které reprezentovaly zájmy inferiorních vrstev (dělníků, nižších středních vrstev) a toužily po odpovídající národní integraci odmítající liberální rovnoprávnost založenou na kapitalistickém konceptu výkonu.

Biologický rasismus se tedy nakonec obrátil proti státu v podobě kritické analýzy státní moci i proti liberálům (přesněji národním liberálům), potažmo liberálnímu projektu vládnutí. K diskursivnímu přepisu docházelo sice již dříve, avšak v období *fin de siècle* působila tato slova tím intenzivněji, čím hlasitěji se v české společnosti ozývaly nové společenské vrstvy a žádaly uznání svých zájmů. Je zřejmé, že rasovou analýzu jako prvek jazyka politické identity či diskursivní strategii nelze pojímat jednoduše jako nenávisť vůči židům, ani jako pouhý prostředek pro naplnění politických zájmů (například buržoazní třídy, „lidových vrstev“ atp.).

S určitou dávkou nadsázky si troufám říci, že s politickým jazykem české národní identity se v období mezi přelomem 19. a 20. století a rozpadem rakouského státu nestalo nic, co by zásadně změnilo podobu tohoto politického jazyka a vážněji zasáhlo do diferenciacie české společnosti. Jestliže v prvním desetiletí 20. století ustoupily projevy krize poněkud do pozadí a spolu s tím se utišily i dřívější spory, neznamená to, že výkladové vzorce, spojené s připsanými rasovými vlastnostmi, zcela zmizely ze scény. Na konci Velké války a zejména po

¹⁶⁴ Srv. FOUCAULT, 2005, s. 80 ann. Foucault se domnívá, že to byl právě mýtus krve, jenž se setkal s dispozitivem moderní (bio)politiky, aby spolu vytvořily moderní rasismus. *V tomto bodě se zformoval rasismus (rasismus v moderní formě, státní a biologizující): celá ta politika populace, rodiny, manželství, vzdělání, společenské hierarchizace, vlastnictví a dlouhá série neustálých intervencí na rovině těla, chování, zdraví, každodenního života tak přijaly zabarvení a ospravedlnění z mytické starosti chránit čistotu krve a zajistit vítězství rasy.* Viz FOUCAULT, Michel, *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*, Praha: Herrmann & synové, 1999, s. 173. V bodě, který jsem zde stručně nastínil, se zmíněné prvky setkaly, aby utvořily rasismus radikálně odmítající ne-národní stát.

ní se rasa stala opět důležitou součástí politických analýz. V odlišné situaci ovšem měla odlišnou funkci.

Propojení antiliberálního a antisemitismu, jak jsem se pokusil prokázat, nelze považovat jednoduše za jeden ze způsobů, jimiž se vyjadřovala domněle odvěká nenávist vůči židům, ani za vědomě konstruovaný „mýtus“ (výmysl) českých nacionalistů. Zrod antisemitismu v české společnosti je – také v návaznosti na práce Horkheimera a Adorna – možné pojímat jako určitý *rituál panství*¹⁶⁵ a součást snahy nově se prosazujících elit dosáhnout hegemonie. Zároveň je však nezbytné vnímat metaforický obsah jazyka a zkoumat, jaké obsahy umožnily získat antisemitismu jeho status v rámci politických diskurzů a bojů o uznání. Proto byl a bude v této práci kladen důraz na podoby určitého panství, na analýzu aktérů a jejich konfliktů a na postižení jazykových strategií, případně na formování identifikačních příběhů a jejich legitimizační funkce v daném politickém prostředí.

Židovství, kvůli sociálnímu a ekonomickému vývoji společnosti a díky samotnému jazyku nacionalismu, bylo v českém politickém prostředí symbolickým nástrojem boje proti liberálním hodnotám a státu. S odkazem na Foucaultovy úvahy o liberalismu bychom mohli mluvit o boji proti státu, který *nechtěl vládnout*, potažmo zasahovat do prostoru svobody vymezené univerzálně pojatými (tedy platnými pro židovské i nežidovské hospodářské elity) principy trhu, jeho dispozitivu a mocenskými mechanismy. Představa trhu jako místa naplnění svobody se však jednoznačně rozcházela s představivostí nacionalismu 90. let 19. století a národního, vnitřně solidárního společenství. Na historii přepisu politických jazyků do biologického, rasového diskursu a na emancipaci figury židovství je možné sledovat, jak se která politika odkláněla od liberálních koncepcí vládnutí. Tento přepis začal tam, kde došlo k radikalizaci politického jazyka národního sjednocení, k němuž přistupovali již národní liberálové, avšak svého vrcholu a jakési „čisté podoby“ dosáhl až na konci století v období politické krize a nutnosti najít nový příběh legitimacy.

Jazyk národní identity (nikoliv samotný antisemitismus) v tomto kontextu fungoval jako integrující kód rozdílných sociálních tříd rozdělených do jednotlivých politických táborů a stran. Poskytoval formy uznání kolektivních zájmů. Je zde tedy možné mluvit o dialektice rozpadu a jednoty národní společnosti. Antisemitismus, jakožto součást rasové analýzy politických vztahů, byl především výrazem rozpadu – krize politiky, potažmo příběhu kolektivní identity zakončujícího se národní suverenitou, jež v představách nacionalistů zajišťovala odpovídající společenské uznání.

¹⁶⁵ ADORNO – HORKHEIMER, 2009, s. 171 ann.

Národní stát a jeho subverze (1918 – 1920)

Spíš snesu myšlenku, že zbraní, jíž jsem dal k užití státu, bylo užito proti mně, než myšlenku, že stát mou vinou je bezbranný. Viktor Dyk¹⁶⁶

Úspěch internacionály (...) je jen důkazem, jak mohutná je soudržnost židovstva ve světě a jak internationalismus je zvlášť zajímavou formou a zvlášť výmluvným důkazem židovského nacionalismu. Josef Pekař¹⁶⁷

Národní stát, projekt, ve kterém se skloubil národní příběh a státní suverenita, ovládl „velké dějiny“ 19. a 20. století. To ovšem neznamená, že uvnitř těchto celků, v prostředí *usmířených společností* (Foucault) homogenních národů a jejich států, dále nedocházelo ke konfliktům a zápasům o moc. Ani ve zlomových obdobích a krizových situacích nebylo přijetí *národní jednoty* úplné. Národní stát se nicméně stal natolik silným politickým projektem, že přetrval různé varianty radikálních společenských změn a snah o subverzi. To lze dokumentovat na osudech největšího konkurenta nacionalismu ve smyslu „univerzální řeči“ moderny, tedy socialismu a jeho třídní analýzy společenských vztahů, která se opakovaně snažila o nabourání představy *národní jednoty*, aby nakonec vždy ustoupila do pozadí (či podzemí). O snaze zachovat integritu národního státu právě proti tomuto druhu subverze vypovídá nové a velmi rozšířené použití rasy v rámci politik národní identity. Rasová analýza se v letech 1919 - 1920 opět stala součástí diskursu suverenity, který se ovšem tentokrát prosadil jednoznačněji a obecněji.

Budu sledovat sémantiku reprezentací bolševismu/komunismu a židovství napříč různými texty; židovství („židobolševismus“¹⁶⁸) opět přiblížím jako metaforickou praxi popisu určitých společenských jevů. Nakonec se pokusím nalézt obecnější *národní příběh* v jediném textu, jenž je sice možné číst jako výraz velmi partikulárního politického jazyka, ale ve skutečnosti, jak se domnívám, byl aplikací narativních a sémantických struktur majících

¹⁶⁶ Viktor Dyk během diskuze v poválečném prvorepublikovém senátu, citováno z: MED, Jaroslav, *Integrální nacionalismus Viktora Dyka*, in: *Dějiny a současnost*, 3/1991, s. 32 – 35, zde s. 34.

¹⁶⁷ *Národní Listy*, 31. 8. 1919, s. 1.

¹⁶⁸ Židobolševismus je pojem sloužící zde ke zobecnění široké pojmové škály reprezentující vztah židů a socialistického/komunistického hnutí; samotný pojem v daném diskursu zobecnil spíše později, zvláště pak během druhé světové války.

mnohem obecnější platnost. Lze na nich rovněž poukázat na změny týkající se právě rasové analýzy politických vztahů.

Vlivem neustále zostřované materiální nouze narůstala v posledním roce první světové války stávková aktivita a četnost demonstrací, během nichž byla artikulována často velmi těžko analyzovatelná směs národních a sociálních požadavků. Díky dřívějšímu velmi intenzivnímu rozvoji nacionalismu se s tzv. přirozeným právem na národní osamostatnění ztotožnila většina českého obyvatelstva bez ohledu na sociální status a dílčí politiky uznání.¹⁶⁹ Po vzniku Československé republiky tak došlo k dočasnému útlumu protestní činnosti a politickým a byrokratickým sítím státu se podařilo udržet zemi poměrně v klidu. Značná část politických a kulturních elit se i nadále snažila utvářet vizi jednotnosti, kterou měla přikazovat výstavba *mladé republiky*. Nároky většiny německé a maďarské politické reprezentace a obecně všech, kteří se stavěli negativně ke vzniku Československa v jeho poválečných hranicích, byly odsouvány jako nelegitimní, zasahující do přirozeného vývoje a oprávněných nároků vítězného národa.

Již v průběhu prvního poválečného roku se však česká společnost začala viditelněji rozcházet v představách o způsobu obnovy hospodářského života země a jejím politickém uspořádání. Dočasně utlumená stávková aktivita českého dělnictva opět nabývala na intenzitě. Zesílily hlasy volající po socializaci velkých podniků, zvýšení mezd a po všeobecném odstranění *drahoty*.¹⁷⁰ Vznikala vnitřní pnutí, přičemž nespokojenost kulminovala v tzv. hladových demonstracích. V nejsilnější české politické straně, sociální demokracii, se postupně utvářelo

¹⁶⁹ Slovy Michala Pullmanna: *Jistá otevřenost národního kódu (...) umožňovala kreativněji a operativněji reagovat na vznikající potřeby aktivizujících se lidí a integrovat je do dominantních symbolů. Národní kód byl schopen – na rozdíl od národní ideologie německé a německorakouské – pojmut další roviny zneuznání* Proto byl akceptován i skupinami, které naplněním těchto principů získávaly jen částečně. Viz PULLMANN, Michal, *Revoluce a utváření nového: Vídeň, Praha a Berlín kolem r. 1918. K hodnotovým aspektům tří revolucí ve střední Evropě*, Praha: FF UK, 2002, dizert. práce, s. 150. Sémantická bohatost pojmu národ umožňovala, aby byly národní zájmy spojovány s různými představami o společenském dobru. Neznamenalo to tedy, že zde byla úplná shoda o těchto zájmech, ani že vznikala zcela stejná národní představivost založená na totožném identifikačním vyprávění. Prvkům diskursu (národní) suverenity se nicméně v dané době dařilo spojovat velmi heterogenní politický prostor.

¹⁷⁰ Srv. KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha: Libri, 2000, s. 49 ann. O konfliktu dělnických a buržoazních představ o novém státě srv. HEUMOS, Peter „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914-1918, in: MOMMSEN, Hans, KOVÁČ, Dušan, MALÍŘ, Jiří (eds), *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno: Matice Moravská, 2000, s. 207 – 232.

radikální křídlo, jež se později stalo jedním ze základů pozdější komunistické strany. Národní jednota vítězného národa začínala dostávat povážlivé trhliny.

Vedle proměňujících se témat a symbolů existovalo několik prvků českého nacionalismu, jež se navzdory své konkrétní situovanosti vyznačovaly delší kontinuitou a měly obecnější povahu, jejich srovnávání. Tyto trvalejší prvky (postavy) příběhu národní identity vystupovaly do popředí zejména v situacích krize. Po první světové válce dostávaly nový, ofenzivní náboj, aby pomohly založit legitimitu národního státu.

Československo, jehož vznik ještě v průběhu konfliktu podpořily státy Dohody, vzniklo jako stát *československého národa*, politického projektu předpokládajícího mimo jiné biologickou jednotu Čechů a Slováků. Kromě složitě dokazované biologicko-kulturní československé identity, měl tuto jednotu podpírat společný osud trpících a posléze revoltujících proti Rakousku coby *žaláři národů*.¹⁷¹ Tímto výkladem byla posílena teleologická představa historické kontinuity, přirozeného vývoje směřujícího od původní (historické, národní) suverenity, přes staletou porobu založenou na pláních Bílé hory, až ke svobodě naplňující se v podobě samostatného státu.

Vedle přirozenosti a kontinuity existoval další prvek, který s utvořením československé politické identity souvisel, přestože překračoval hranici „tradičních“ politik národní identity v českých zemích i na Slovensku. Šlo o hledání širší totožnosti, do níž by na základě specifických identifikačních znaků bylo možné vsadit větší množství národních společenství. Tato totožnost měla opět legitimovat celý politický projekt a pomoci kvalifikovat specifickou představu univerzálního dobra (ideálně) platného pro celou společnost definovanou na základě podobných (*kmenových, rasových*) znaků. Tzv. panslavismus, projevující se v praktické rovině především jako představa sounáležitosti s Ruskem (*ruským národem, ruským bratrům* atp.) se stal součástí politické identity již dříve a zažil v průběhu 19. století mnoho proměn. Nikdy se nestal konsensuální pro celou *národní společnost*. Je ale příznačné, že právě během světové války zažívaly tyto identifikační zdroje renesanci doznívající v letech první republiky. Přinejmenším pro část české veřejnosti zůstávalo Rusko zjednodušeně řečeno emoce budícím tématem.

Vedle těchto prvků existovaly i prvky negativní identifikace, kterým lze opět rozumět jak v

¹⁷¹ Tuto národní jednotu měli být dokonce podle Národně demokratické strany schopni reprezentovat pouze ti politikové, kteří s národem sdíleli osud trpících nejviditelněji. Hrdinský étos této straně jistě pomohl v prvních měsících existence první republiky k mimořádnému vlivu. Nebyl ale výhodným východiskem pro ostatní strany daného politického tábora (agrárníky, lidovce).

určité historické kontinuitě, tak v nahodilosti a konkrétní situovanosti. Z velmi bohaté směsi vybírám pouze ty její složky, jež se zdají být v dané situaci dominantní a pro předkládanou analýzu židobolševismu důležité.

Jedním z ústředních témat národních diskursů se stala tzv. *německá iredenta*. Pojmy *Němec*, *Německo* aj. vstupovaly do analyzovaného českého národního příběhu jako postavy se zcela nelegitimními nároky. Největší tradici mělo němectví jako projev *uzurpace* a *národnostního bezpráví*.¹⁷² V této podobě vstoupila daná figura i do projevů poválečného českého nacionalismu, kdy se politická reprezentace německého obyvatelstva odmítla s novým státem ztotožnit a přihlásila se k Německému Rakousku, případně nárokovala spojení s *velkým německým národem*. To pomohlo dotvořit sémantiku dané figury a umožnilo její široké zužitkování v poválečném jazyce české národní identity.

Situace na Slovensku byla v prvním poválečném roce ještě méně stabilní než ve zbytku Československa. Maďarské obyvatelstvo, stejně jako to německé v českých zemích, se s novým státem většinou neidentifikovalo. *Maďarská iredenta* a *maďarský imperialismus* se staly další z podob starší negativní figury. I zde se v průběhu formování českého nacionalismu shromáždila širší zásoba záporných konotací vztahujících se k Uhersku, respektive k Maďarům jako druhému tzv. vládnoucímu národu v Rakousku – Uhersku.

V této kapitole jde ovšem především o analýzu židobolševismu jako nejcharakterističtějšího využití figury židovství v rámci politických diskursů prvních poválečných let. Spojení židovství s komunismem/bolševismem sehrálo v počátečním období národního státu důležitou roli. Charakter postavy židobolševika byl v diskurzech národní identity vždy odlišný od Němce i Maďara; jeho funkce, jak se pokusím dále dokumentovat, mířila „dovnitř“ národní společnosti a k vnitřní integritě národního státu.

Figury Němce a Maďara jsem doplnil o situace (události), které zintenzivnily jejich použití v jazyce českého nacionalismu. U figury poslední (židobolševik) lze za takovou situaci pokládat disproporční (v některých případech dokonce rozhodující) zastoupení osob, jež mohly být označeny jako židé ve vysokých grémiích evropského komunistického hnutí.¹⁷³ Stejně jako

¹⁷² K tradici „utváření obrazu“ Němce – Německa v prostředí českého nacionalismu existuje poměrně bohatá literatura. Srv. např. KOŘALKA, Jiří, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914*, Praha: Argo, 1996; SOUKUPOVÁ, Blanka, *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*, Praha: Sofis, 2000.

¹⁷³ To že tato „disproporce“ nabývala konkrétní význam až v kontextu určitých politických diskursů ovšem neznamená, že neexistovala, srv. SILBERNER, Edmund, *Komunisten zur Judenfrage*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983. K zastoupení židů v KSČ srv. WEISER, Thomas, *Arbeitsführer in der Tschechoslowakei. Eine Kollektivbiographie sozialdemokratischer und kommunistischen Parteifunktionäre 1918-1938*, München: R. Oldenbourg Verlag, 1998. Tato práce je v mnohé problematičtější, bez další reflexe pracuje s židovstvím jako

v ostatních případech ovšem nebyl tento fakt pro reprezentace vztahu židé – radikální levice a pro funkci dané figury v nacionalistických diskurzech určující. Židobolševismus se sémanticky vyžíval z pojmů, jež nevznikaly ad hoc, ale nabízely se k použití do nově formulovaného příběhu.¹⁷⁴ *Žid socialista*, *Žid revoluční živel* atp. se objevoval v období před první světovou válkou, ale genealogicky rozšiřoval ještě mnohem delší řadu. V prvních poválečných letech ovšem tato figura dostala novou hodnotu v rámci zápletky, jež se vyrovnávala s odporem části české (resp. československé) společnosti k příběhu legitimizující (vše)národní jednotu (viz dále).

Tato zatím jen letmo naznačená situace otevírala prostor pro vyprávění mající se vzniklou krizí vypořádat a poskytnout smysl událostem ohrožujícím identitu všennárodní jednoty. Podobu celého příběhu a funkci jeho figur určila až zápletky, která sjednotila jednotlivé události a dala odpovídající význam postavám příběhu. Potřeba vymezit horizont zkušeností pomocí nacionalistického příběhu mohla být u jednotlivců reakcí na znejistění zapříčiněné válečným strádáním, hmotou nouzí, strachem, psychickou frustrací atp. Na úrovni politických diskursů ale byla především projevem snahy zastavit rozpad *národní společnosti* do antagonistických politických táborů. Nešlo pouze o označení nelegitimních nároků na uznání *národních práv* Němců a Maďarů. Diskursy národního sjednocení, podpořené analýzou rozpoznávající původ *bolševismu (komunismu)* v panství *cizí rasy*, měly pomoci odstranit subverze národního státu.

zvláštní kategorií a identifikačním znakem. Výrazně disproporční bylo podle Weisera zastoupení židů v KSČ až po pátém stranickém sjezdu v roce 1929 (viz s. 245 cit. díla).

¹⁷⁴ V tomto směru bych také rozuměl Shulamit Volkové a jejímu antisemitismu jako *kulturnímu kódu* VOLKOV, 1978, s. 34 an. a viz výše.

Židobolševismus

Národní jednota se opět stala symptomem politického prostoru, respektive představ o uskutečnění spravedlivé společnosti. V první fázi vývoje samostatného československého státu bychom za hlavní reprezentanty toho typu diskursu mohli považovat politické strany *všenárodní vládní koalice*, tedy i československou sociální demokracii.¹⁷⁵ Právě vývoj v této straně, či spíše jeho hodnocení vnějšími politickými aktéry, je důležitým momentem, který téma *národní jednoty* aktualizoval. Kontinuita byla postavená proti zlomu jako charakteristickému znaku komunistického hnutí. Odpor k sociálně-revolučnímu projektu se stal určitým tmelem nacionalistického tábora a zároveň dělícím prvkem v politickém táboře Československé socialistické strany, a především uvnitř sociální demokracie.

V sociálně demokratické straně byl postoj k národu jako jednotícímu prvku a k představě národního státu jako prostoru pro naplňování společenského dobra nejproblematictější a nejkonfliktnější. Na jedné straně jazyk socialistické identity již dlouho před válkou spoluutvářela národní symbolika,¹⁷⁶ na straně druhé zde v dané době opět sílila třídní analýza odkrývající národní zájem jako přetvářku vládnoucí buržoazie. Posun mezi socialistickými a komunistickými diskursy charakterizovala proměna mezi *vítězným národem* sjednocujícím český proletariát s buržoazií, a *nekompromisní třídní politikou*, jež znovu označila českou buržoazii za součást moci světového kapitalismu. Právo lidu v lednu roku 1919 například celkem kladně posuzovalo říjnovou revoluci v Rusku i povstání spartakovců v Berlíně, ale zároveň odsuzovalo pokusy revolucionizovat Československo. V něm měly panovat odlišné podmínky, neboť zde byla česká buržoazie *nevinnou* a podobně jako zbytek národa *triumfující*. *Buržoazie naše se právem může pokládat příslušnicí národa, který je vítězem ve světové válce. Národ československý dobytím své samostatnosti po třech stoletích poroby dospěl v této válce za pevného souručenství proletariátu i buržoazie k největšímu triumfu ze všech národů světa (...) československému proletariátu není zřejmo, že by buržoazie*

¹⁷⁵ Figura národní jednoty se ve sledované době v sociální demokracii uplatnila, ovšem s patrnými sémantickými posuny (viz následující poznámka). Byla to právě i otázka diskursivních strategií spojených s národem, jež se stala prvořadým konfliktním bodem uvnitř socialistického hnutí směřujícího k rozdělení. Ke konfliktu mezi českými a německými sociálnědemokratickými stranami v ČSR a o jejich poválečné „nacionalizaci“ srv. WINGFIELD, Nancy M., *Minority Politics in a Multinational State. The German Social Democrats in Czechoslovakia, 1918 – 1938*, New York: East European Monographs – Boulder 1989.

¹⁷⁶ Viz kapitola: Sociální demokracie, socialistický národ a židovská otázka.

česká (...) přímé spoluviny na světové válce měla.¹⁷⁷

Formující se komunistické hnutí muselo vynaložit značné úsilí ke znovuo značení české buržoazie jako vykořisťující třídy, s níž nemohou třídně uvědomělí socialisté spolupracovat. Prostředkem byla *čistá třídní výchova* a sjednocení proletariátu na základě *nekompromisní třídní politiky*.¹⁷⁸ Diskurs třídní identity v daný okamžik sjednocoval proletariát i pomocí metafory těla popisující ovšem velmi odlišný společenský organismus: *Mezinárodní proletariát cítí dnes na svém těle každou ránu, kterou kapitalismus zasazuje Rusku*.¹⁷⁹ V tento moment je nicméně zásadní to, jak nacionalismus propojený s diskursem suverenity popisoval subverzi bez ohledu na její vlastní identitu.¹⁸⁰

Židobolševismus se v různých periodikách objevoval s odlišnou intenzitou a sémantickými odstíny.¹⁸¹ V případě Českého slova (národní socialisté) se figura objevila na počátku sledovaného období, aby z ní bylo poměrně záhy ustoupeno. Naopak Čech (katolická politika) zůstal „aktivní“ v celém sledovaném období. Katolická verze českého nacionalistického příběhu byla po vzniku samostatného československého (národního) státu a po výrazném vzestupu socialistických stran v určité defensivě, která vedla k intenzivnějšímu využívání nacionalistického diskursu, potažmo k silnějšímu zdůrazňování *národní jednoty*. To, mimo jiné, velmi zásadně odlišovalo předválečnou a poválečnou katolickou politiku. Jak dále uvidíme, právě katolické listy také nejčastěji používaly židovství jako úzce související označení bolševismu.

Je třeba zmínit, že pod pojmem bolševismus se skrývala velmi široká paleta významů odpovídající jednak nízké úrovni sémantické sedimentace patrné v prvních poválečných letech u všech analyzovaných textů (zde hrála roli novost pojmu), jednak pozici vypravěče. Katolické listy bolševismus používaly ve významové blízkosti s pojmy socialismus (komunismus) a

¹⁷⁷ *Právo lidu* 14.1.1919, roč. 27, č. 12, s. 1. O nutnosti jednoty (tentokrát s využitím figury *práce*) také viz „O Československé revoluci v Americe“, *Právo Lidu* 15.1.1919, roč. 27, č. 11, s. 1.

¹⁷⁸ *Rudé právo*, 23.9.1920, roč. 1, č. 4, s. 5.

¹⁷⁹ *Rudé právo*, 25.9.1920, roč. 1, č. 5, s. 2.

¹⁸⁰ Pro *Právo lidu* (potažmo sociální demokracii) je v kontextu antisemitismu v dané době charakteristická věta: *Tak jako sociální demokracie nezná rozdíl mezi křesťany a židy, tak i ve společnosti socialistické pomine úplně toto rozlišování*. *Právo lidu*, 7.7.1920, roč. 29, č. 158. *Otázka židovská* má být vyřešena jen za socialismu, *buržoazní společnost* je popisována jako většinou antisemitská. Důležitější je ovšem stále platná a v rodící se komunistické straně znovu radikalizovaná třídní identita, respektive třídní politická analýza, která nedovolovala vylučovat ze společnosti židy na základě jejich rasové identifikace (viz výše).

¹⁸¹ Texty, které zde budou představeny, byly z velké části publikovány v hlavních periodikách (*ústředních orgánech*) českých politických stran. To, alespoň do určité míry, zajišťuje jejich reprezentativnost.

obecně také jako revoltu proti tradičnímu (křesťanskému) řádu.¹⁸² Naopak České slovo, ústřední orgán českých (národních) socialistů, dbalo na rozlišování mezi socialismem, komunismem a bolševismem a věnovalo vztahu socialismu a nacionalismu značný prostor a energii.¹⁸³

Agrárnímu Venkovu trvalo poměrně dlouhou dobu, než našel spojení židovství a bolševismu a sémanticky je ustálil. Z počátku sledovaného období zde fungovaly dvě jednoznačná spojení navázaná na svrchu jmenované figury – bolševismus vystupoval jako skrytý německý či maďarský nacionalismus a imperialismus snažící se pod touto maskou dosáhnout svých dřívějších mocenských pozic.¹⁸⁴ Teprve časem, o to však intenzivněji, se vedle bolševismu objevila postava žida. Toto postupné „vynalezení“ židobolševismu bylo patrné u všech zmíněných periodik, ve Venkovu ho lze ale dokumentovat nejlépe.

Ještě na počátku roku 1919 se *Židé/židé*¹⁸⁵ na stránkách jmenovaných periodik ve spojení s bolševismem téměř nevyskytovali – pokud k tomu došlo, byli popisováni spíše jako jeho oběti.¹⁸⁶ V době, kdy bolševismus představoval pouze objekt zahraničních referencí, vystupoval především jako symbol násilí, či přímo teroru skupiny revolucionářů,¹⁸⁷ kteří nacházeli v Československu jen ojedinělé stoupence (Muna, Stivín aj.).¹⁸⁸ V obou případech bylo líčení podkreslováno vadnými charaktery šířitelů bolševismu. Nejčastěji mělo jít o osoby s pochybnou morálkou prahnoucí po moci, majetku a penězích, lidi postrádající odvahu či

¹⁸² Mohli bychom mluvit o malé míře slučitelnosti mezi politickými diskursy sociální demokracie a diskursy stran katolických (po sloučení strany lidové). Nekompatibilitnost se projevila ještě mnohem jasněji později mezi lidovci a komunisty. Nicméně v periodikách blízkých lidovecké politice nemuselo být v prvních poválečných letech líčení revoluce či socialismu automaticky svázáno s negativními konotacemi. Poválečná konjunktura pojmu socializace se do jisté míry týkala i katolíků.

¹⁸³ Zatímco socialismus a boj za práva dělníků jsou líčeny pozitivně, bolševismus je vykreslován podobně jako v mnoha jiných periodikách, tedy především jako teroristické (*krvavé* atp.) jednání menšiny, která se chce ujmout vlády; v rámci střední Evropy pak ještě jako výraz německého či maďarského imperialismu. Srv. Maďarský min. zahr. zálež. Béla Kuhn hrdinným rak. vojákem, *České Slovo*, 25.3.1919, roč. 11, č. 70, s. 2.

¹⁸⁴ Srv. např. Nové ličidlo Německa, *Venkov*, 7.1.1919, roč. 14, č. 6, s. 2; Německé naděje v bolševismu, *Venkov*, 20.2.1919, roč. 14, č. 44, s. 3.

¹⁸⁵ Psaní velkého či malého písmena bylo rovněž velmi neusazené – články explicitně poukazující na rasové rozdíly používaly většinou velké písmeno, jinak šlo převážně o písmeno malé – výjimkou ale nebyla úplná konfúze.

¹⁸⁶ Viz Bolševická protirevoluce v Berlíně?, *Venkov*, 1.1.1919, roč. 14, č. 1 s. 5.

¹⁸⁷ Např. Návštěvou u pana Burceva, člena ruské strany sociálně-revoluční, *Venkov*, 19.2.1919, roč. 14, š. 43, s. 1.

¹⁸⁸ Řádění Munovo na Kladensku, *Venkov*, 11.2.1919, roč. 14, č. 36, s. 6.

upřímnost.¹⁸⁹ V prvních měsících po válce plnily stránky novin odkazy směřující na projevy násilného jednání a nemravnosti; pokud šlo o kolektivní vinu, byla směřována na Němce či Maďary toužící své *bojovné choutky* praktikovat i na půdě nového československého státu.

Postava *žida* ve začala uplatňovat ve stejný moment, kdy se kritika subverzivní činnosti komunismu/bolševismu přenášela přímo dovnitř státu. První výraznější projevy židobolševismu lze zaznamenat spolu se zprávami o „revolučních myšlenkách“ mezi českými dělníky.¹⁹⁰ Z terorem nakažených jedinců v sociálně demokratické straně se postupně stala „frakce“ a problém strany (hnutí) jako celku. Podstata bolševismu zároveň přestávala být v německém a maďarském imperialismu či iredentě. Mezi prvními příznaky nalezení „rasového řešení“ subverze byla například snaha židovských milionářů zbavit se své nežidovské, obchodní konkurence.¹⁹¹

V tomto postupném zrodu židobolševismu můžeme pozorovat logickou návaznost. Důležitý byl právě přenos kontextů z vnějšího prostředí Ruska, Německa či Maďarska „dovnitř“, tedy nejčastěji mezi české dělníky. Bolševismus dostával přídomek židovský jasnější charakterové obrysy – síla této shrnující propozice samozřejmě záležela také na publiku, respektive na dílčím politickém jazyku identity. Použitelnost pojmu žid jako jistého typu zdůvodnění, které nemuselo být dále kvalifikováno, odpovídala nutnosti vysvětlit, proč myšlenky radikální levicové politiky nabývají v českém dělnickém prostředí na účinnosti. Právě míra této nutnosti se lišila podle konkrétních společensko-politických prostředí. Bez ohledu na jednotlivé odchylky půjde v dalším textu především o shodné způsoby vyjadřování a o pozici dané figury otevírající téma boje ras na pozadí diskursu suverenity.

Třídní solidarita představovala ohrožení legitimacy všennárodní politiky, zlom abstrahující od přirozenosti národní jednoty, respektive národa založeného na nadtřídní solidaritě všech společenských vrstev. V danou chvíli se jako prostředek politiky národní identity a jednoty reprezentující národní stát objevila rasová analýza, která měla odhalit nepřitele ve vlastním týlu. V letech 1919 – 1920 došlo poprvé od hilsneriády k tak výraznému uplatnění tohoto typu analýzy ve veřejném, politickém prostoru.

Jedním z „nejaktivnějších“ periodik používajících židobolševismus byl list blízký Československé straně lidové – Čech. Spojení židovství a komunismu zde bylo vykládáno jako logický důsledek boje proti křesťanské víře (morálce), jejímiž nositeli jsou tradičně židé.

¹⁸⁹ Ministr války Štefánik o bolševictví, *Venkov*, 23.2.1919, roč. 14, č. 47, s. 3.

¹⁹⁰ Čeští bolševici při plné práci, *Venkov*, 20.3.1919, roč. 14, č. 68, s. 4.

¹⁹¹ Pravá podstata maďarského bolševismu, *Venkov*, 23.3.1919, roč. 14, č. 72, s. 1.

Uchopení moci židovskými bolševiky hrozící v případě kolapsu tradiční křesťanské morálky i Československu, bylo typickým motivem analyzovaného příběhu. Bolševismus představoval nejen nekřesťanský a protikřesťanský element, ale někdy přímo trest (osudu, Boha) za dřívější hříchy. Vedle obrany těchto hodnot se ale dostává na první místo obrana národního státu, *mladé republiky*:

Ukazujet' právě v přítomné době sociální demokracie v celém světě, jakými prostředky chce oblažiti lidstvo (...) A hle, právě řádění židů na Rusi, hanebné jejich jednání proti vlastním českým lidem nalézá dnes v Čechách obhájců. V „Právu Lidu“ i „Večerníku“ téhož listu (...) Po Praze a okolí potlouká se agent ruských bolševiků Muna (Muneles?), který organizuje rozvratné hnutí v mladé republice, jež by se vší jistotou znamenalo jistou její smrt (...) Republika bez Boha je budova na písku zřízená a boj proti křesťanství nejbezpečnější cestou k bolševismu, anarchii – zkáze.¹⁹²

Výrazový rejstřík a sémantické ohraničení se postupně rozšiřovaly. Nejednou pomocí textových výpůjček mezi jednotlivými vypravěči (periodiky), kteří si mezi sebou vypůjčovali jednotlivé náměty. Spojení židů a bolševismu se nicméně stále viditelněji stávalo otázkou rasy, která hnutí vede. Od půlky roku 1919 byl právě tento prvek velmi patrný. Odkaz na rasu je akcentován i v Českém Slovu hledající podstatu *krvavého bolševismu* v jeho ovládnutí *židovskou rasou*: *Trockij je revolucionář – Žid. Lenin je revolucionář – Rus. Snad v této rasovosti možno hledati myšlenku ideového rozporu, který po dlouholeté spojení a bratrství v krvi a vraždách, neodvratnou silou odstředuje nyní dva hlavní reky ruského státního zločinu – bolševismu.*¹⁹³ Na rozdíl od novin Československé socialistické strany, nemusela jiná periodika rozeznávat odlišné „vnitřní síly“ v bolševismu (resp. socialismu) a tím zároveň obhajovat vlastní politickou identitu. Většinou se uchylovala k větší míře zobecnění: *Úspěch internacionály v této agitaci je jen důkazem, jak mohutná je soudružnost židovstva na světě a jak internacionalismus je zvlášť zajímavou formou a zvlášť výmluvným důkazem židovského nacionalismu (...) Není také možné, abychom po strašné epizodě bolševické na Rusi, v Bavořích i v Uhrách nevěděli, že světové vedení krvavé rudé internacionály je v rukou mezinárodní račy, která je vlastně tvůrcem bolševické propagandy.*¹⁹⁴

¹⁹² Čech, 9.1.1919, roč. 44., č. 8, s. 1. Podobně ve stejném periodiku: *Židovský národ je národ nešťastný, národ který se zpronevěřil Bohu. Křesťan nesmí na žida ruku násilně vztáhnouti (...) Výstrahou jest nám národ ruský, který za násilí židům učiněná tak strašně trpí a právě židé (Lenin, Trocký atd.) tento trest vykonávají.* Čech, 4.12.1920, roč. 45, č. 334, s. 5 – 6.

¹⁹³ České Slovo, 28.1.1919, roč. 11, č. 24, s. 1.

¹⁹⁴ Čech, 6.9.1919, roč. 44, č. 246, s. 1 – 2. Jde ovšem o původní části textu z Národních listů, který Čech obsáhle citoval (k tomuto paradigmatickému textu viz dále).

Tento text, stejně tak jako mnohé jiné, odkazuje na článek historika Josefa Pekaře a Boženy Vikové-Kunětické v Národních listech. Šlo o zřejmou snahu využít autority známého českého historika a politické aktivistky. Oba zmíněné články do sledované kampaně zapadají a představují zároveň jeden z jejích vrcholů. Jde o paradigmatické texty ovlivňující další produkci (i proto se později budu jednomu z nich věnovat podrobněji).

Z výše uvedené citace můžeme vytušit představivost určující naplňování společného dobra, prostoru, v němž k němu má docházet i způsobu jeho uplatňování. Komunismus/bolševismus nebyl v daných reprezentacích chápán jako idea či program, který by konkuroval nacionalismu, nebo jako odlišná podoba identity artikulující odlišné nároky. Byl převeden do spojitosti s židovstvím, aby mu byl poskytnut význam cizosti a narušení legitimního řádu. Tento ne-řád odlišnosti může být pochopen pouze jeho zařazením do konsensuálního kódu, a to použitím odpovídajících hodnotových kritérií. Bolševismus byl představován jako židovský, proto musel být výrazem pervertovaného myšlení neuznávající právo národa na vlastní stát, nýbrž jej chce, stejně jako mnohé další, podmanit.

Jistou zvláštnost národně demokratického nacionalistického diskursu lze vyčíst z většího důrazu na *slovanskost*, tedy (rasovou) solidaritu *slovanských národů*. V článku Vikové-Kunětické je dokonce rasová identita jakoby postavena nad identitu národní *At' se nikdo nediví, že za nejistý a zprofanovaný pojem národa stavíme veliké a slavné kredo račy, aby bylo konečně jasno a rozhodnuto nejen o našem poměru k Rusku a Jihoslovanům, ale také o našem poměru k internacionální rače, která bez vlastního státního zřízení není vlastně zodpovědná nikdy a nikde za svůj poměr ke státům, k národům a k račám ostatním.*¹⁹⁵ Bolševismus se zcela explicitně stává výrazem zájmu (cizí, internacionální) rasy a jejích partikulárních cílů. Přesto, že byl národ zdánlivě podřazen pojmu rasa, neplatil mezi nimi zásadní kvalitativní rozdíl; jeden prvek byl zdůrazněn na úkor druhého, oba ovšem v dané době a v tomto jazyku identity stály velmi blízko u sebe a tvořily těžko rozlišitelnou směs. Rasová analýza doplňovala diskursy národní jednoty, poukazovala na cizost v pojmech rasy a rasové hierarchie.

Celkem obvyklými se staly výroky typu: ... *bolševictví na celém světě podporují hlavně Židé. Antisemitismus je přirozená nutnost právě proto, že na bolševictví jest mnoho židovského.*¹⁹⁶ Veškerý obsah pojmu je popsán jeho univerzalizující propozicí. Bolševismus je židovský, žádného dalšího popisu není třeba, neboť v tomto predikátu je uloženo dostatek smyslu (židovství – soudržnost – rasa – vedení). Cizost nemohl představovat ruský *bratrský*

¹⁹⁵ *Národní listy*, roč. 59, č. 210, 5.9.1919, s. 1-2.

¹⁹⁶ *Našinec*, 24.7.1919, roč. 55. č. 167, s. 4.

národ, ale právě židé. Selhání ruského národa je pouze variací stejné figury: Revoluce v Rusku – a jak z mnoha textů vyplývá i kdekoliv jinde – není důsledkem vnitřního konfliktu dané *národní společnosti*. Má totiž být zřejmé, že její (homogenní, národní) zájmy jsou bolševickou/komunistickou revolucí poškozeny.¹⁹⁷ Ve skutečnosti jde o ovládnutí prostoru buď nenárodním či jinonárodním židovským živlem, jenž touží po světovládě pomocí rozšíření revoluce a od jehož moci je nutné se očistit.

Tak má být například čtenářům agrárního Venkova všeobecně známo, že z *ruské bolševické misse, která tu provádí agitační rejdy, není ani jediný Rus, nýbrž všichni že jsou židé*, že na Slovensku a v Příkarpatské Rusi vlastní vůdci rozvratné, stát ohrožující agitace jsou židé.¹⁹⁸ Užívání doxa zvyšující účinnost textu je symbolické. Tato „společná mínění“ jsou rétorickými strategiemi, jež mají postavit určitý problém mimo pochybnost publika, vyřadit všechny odlišné způsoby čtení pomocí apriorního a jakoby samozřejmého konsensu a přiblížit tak rozestup mezi vypravěčem a tím, kdo naslouchá, respektive čte.¹⁹⁹

Židobolševismus, jak jsem poukázal výše, reflektoval především situaci uvnitř české společnosti. Za odhalením rasového nepřítele je nutné hledat představovaný rozpad *všenárodní jednoty*, která musela být určitým způsobem narativizace této krize překonána. V době, kdy vrcholilo napětí spojené s utvářením komunistické levice a kdy se zdálo, že třídní solidarita rozkládá základy společnosti chápané jako národní organismus, byl židobolševismus využit přímo v rámci analýzy českého politického prostoru. Přes drobnější odchylky zůstávala jeho funkce u různých typů reprezentací stejná. Označovala bolševismus jako důsledek cizího, *nenárodního* (*nečeského*) vlivu, jemuž je nutné se vyhnout, nemá-li v budoucnosti dojít k úplnému rozvratu a podmanění českého národa.

*Že na Rusi, v Polsku i Maďarii bolševickou revoluci vedli židé, bylo by zbytečno znovu zdůrazňovati. Data jsou veřejnosti známa. Ale i my máme své zkušenosti o tom, že komunistické víření začalo u nás nabývatí forem výstředních teprve od té doby, kdy sem přijeli ruští bolševici z Ruska (Hillerson a jeho kohorta) a kdy vrátil se p. Olbracht z Moskvy.*²⁰⁰

¹⁹⁷ I zde můžeme mluvit o určitých diferencích – některé listy (např. České Slovo) připouštějí, že jde i o konflikt vnitřní, tedy konflikt mezi bohatými (buržoazií) a chudými (dělnictvem, proletariátem).

¹⁹⁸ Venkov, 2.10.1920.

¹⁹⁹ Tato doxa podle Zdeňka Vašíčka představují „společná mínění“, je odkazováno „... na to, co je pojímáno jako samozřejmé co však není definované. Kdybychom tato společná doxa shromáždili, dostali bychom globální pojetí našeho všedního světa, jakousi „konkrétní“ nad-situaci, dávající smysl našemu jednání. Ta tvoří onen rámec současnosti, případně i minulosti, který je nutno při studiu minulosti rekonstruovat.“ Viz VAŠÍČEK, Zdeněk, *Archeologie, historie, minulost*, Praha: Karolinum, 2006, s. 106.

²⁰⁰ Venkov 26. 9. 1920.

Přídomek židovský hrál vedle bolševismu poněkud jinou roli než dřívější (avšak stále se vyskytující) spojení bolševismu a německého/maďarského nacionalismu či imperialismu. Židobolševismus lépe odpovídal potřebě logického zdůvodnění sílícího bolševického hnutí šířícího se v mnoha evropských státech, ale především „uvnitř“ národa.

Ve sledovaném období bylo často poukazováno na chování židů na Slovensku, jejich maďaronštění a propagaci bolševismu. Nejčastěji se vyskytovala jedna z výše zmíněných (negativních) figur, operujících s židobolševismem tak, aby byl daný diskurs použitelný i v jiných prostředích: *Při hlavním líčení potvrdili znalci generálního štábu, že za invaze bolševické zvláště civilní obyvatelstvo židovské na mnoha místech chovalo se velmi nepřátelsky k českému vojsku (...) Nedosti však na tom, že podobně vedou si židé na Rusi, oni vysílají odtamtud i do celé Evropy židovské emisary, dávající jim názvy různých lidumilných missí.*²⁰¹ *Pokus o převrat bolševiky maďaronskými v Bratislavi vyvolaný donutí snad konečně republikánské úřady, aby konaly svou povinnost a proti rejdům židovských bolševiků a židů vůbec zakročily.*²⁰²

Tyto a další texty mohly být čteny také jako snaha udržet představu o Československu (*republikánských úřadech*) coby tzv. hrázi proti bolševismu. Tuto roli si československá zahraniční politika v prvních letech po válce ráda osobovala, aby zlepšila svůj kredit u dohodových spojenců.²⁰³ To je ovšem spíše jakási přidaná hodnota hrající ve sledovaném typu reprezentací vedlejší roli.

Slovensko a revoluce v Maďarsku byly pro jazyk české, respektive československé identity citlivým tématem. Židé vedli bolševické oddíly, aby jim pomohli zevnitř hranic národního státu k jeho ovládnutí a aby zde zároveň rozkládali národní jednotu Čechů a Slováků.²⁰⁴ Na židovský původ mnoha bolševických komisařů a neloajalitu židů na Slovensku

²⁰¹ *Věnov* 31.10.1920.

²⁰² *Čech*, 7.10.1920, roč. 45, č. 277, s. 2.

²⁰³ Srv. LEMBERG, Hans, *Die Tschechoslowakei im Jahr I*, in: LEMBERG, Hans, HEUMOS, Peter, (edd.), *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa*, München: R. Oldenbourg Verlag 1993, s. 225 – 248.

²⁰⁴ Tento typ diskursu lze zachytit i v komunikaci vrcholných politiků. Srv. dopis Vavro Šrobára ze září 1919 adresovaný pražskému ministerstvu zahraničí, otištěno v: RABINOWICZ, Aharon M., *The Jewish Minority*, in: *The Jews of Czechoslovakia*, vol. I., Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1968, s. 155 – 266, zde s. 223 – 225. Politické elity nového státu se zároveň obávaly aktivit sionistů v zahraničí a jejich vlivu na veřejné mínění zahraničních států a snažily se, aby v období, ve kterém se zároveň rozhodovalo o podobě Československa na úrovni mezinárodních smluv (pařížská mírová konference), byly nejviditelnější protizidovské manifestace (holešovský pogrom, pražské demonstrace, výtržnosti na Slovensku, články mnoha českých a slovenských periodik atp.) omezeny.

vůbec upozorňoval i agrárnícký tisk určený pro slovenské čtenáře: ... *môžeme ubezpečiť, že pogromu se Židia na Slovensku len v tom prípade môžu ľakať, jestli se neiktorí Židia i naďalej budú tak horlive starať o propagovanie bolševických myšlienok, ako to doteraz robia (...) V samých Robotníckych Novinách sme nedávno čítali, že v najbolševickejších slovenských a maďarských skupinách je nápadne mnoho mladých Židov, a to takých zväčša, ktorým sme my tu útulok poskytli, lebo ich Maďari vo svojej krajine nestrpia.*²⁰⁵ Poslední věta upozorňuje byť nepřímě na to, že periodika sociální demokracie je nutné chápat jako požidovštělá či alespoň židy chránící. Podobně jsou napadány pražské tisky *Tribuna*, *Prager Tagblatt*, *Prager Presse* a jiné, vystupující čas od času jako oponenti rasového diskursu.

Z předešlých řádků a z mého dosavadního výzkumu vyplývá, že uplatnění židobolševismu nebylo v letech 1918 až 1920 svou intenzitou zcela vyrovnané. Aktualizace rasové analýzy se týkaly vývoje československého socialistického/komunistického hnutí. Závislost na zvyšujícím se politickém, potažmo společenském napětí související s úspěchy komunistického hnutí byla patrná. Jeden z explicitních příkladů této návaznosti nám poskytuje Pražský večerník, který na konci prosince roku 1920 vydal obsáhlý článek reagující na prosincovou generální stávku. Stávka představovala jeden z důležitých momentů formování české radikální levice, zároveň však poslední (a poněkud laxní) pokus navázat na poválečný radikalismus širších společenských vrstev a na poměrně obecný odpor ke kapitalistickému systému. Ten měl podle představ radikálních socialistů vést k okamžitému převzetí moci *dělnickou třídou*.²⁰⁶

V následujícím textu židé revoluci nepodpořili. Vystupují zde ovšem jako potenciální hrozba, již se daří potlačovat jen díky protizidovské nenávisti. *Žid Sonnenschein, poslanec a nejhorší německý bolševický štváč, prozradil (...) že jen na příkaz Lenina po poradě se Šmeralem v ČSR nevystoupili Židé aktivněji v revoluci. Revoluci by to jen poškodilo, jelikož jsou Židé zde nenáviděni.*²⁰⁷ Poukazování na některá „emblematická“ jména komunistického

²⁰⁵ *Slovenská politika*, 1.8.1920, roč. 1 č. 126, s. 1.

²⁰⁶ K vývoji komunistického hnutí do „generální stávky“ a jeho středoevropskému kontextu srv. KLETEČKA, Thomas, *Soziale Perspektiven in der Nationale Revolution: die Rätebewegung in Ostmitteleuropa 1918 – 1920*, in: LEMBERG – HEUMOS, 1993, s. 117 – 128. Pozdější utvoření KSČ a její další fungování v první polovině 20. let nemuselo být (pouze zdánlivě) paradoxně vnímáno jako radikální zlom a rozchod s poválečným uspořádáním československého státu. Srv. BRENNER, Christiane, *Zwischen Staat, Nation und Komintern: Loaylitätsbezüge der KPTsch 1921-1938*, in: SCHULZE WESSEL, Martin (ed.), *Loyalitäten in der Tschoslowakischen Republik 1918-1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2004, s. 87-111.

²⁰⁷ *Pražský večerník*, 27.12.1920.

hnutí bylo příznačné, stejně jako „odkrývání“ židovství u jednotlivých vůdců socialistického hnutí (např. výše zmíněný Muna) mající dokazovat jejich zvrhlost a mocichtivé pohnutky.

Neúspěch generální stávky, zánik perspektivy okamžitého převzetí moci dělnickými výbory (radami) a postupný zánik revolučních hnutí v celém středoevropském prostoru jistě poznamenal postupné odumírání židobolševismu. Rasa, toužící ovládnout stát pomocí bolševismu, se postupně vytratila ze stránek nejčtenějších politických deníků. Výběr textů, a to je nutné znovu připomenout, se soustředil na spojení židů a radikální levice. Židovství a bolševismus bylo charakteristickým spojením, které samozřejmě nepředstavovalo, jak bylo zmíněno, jedinou konotaci bolševismu v analyzovaném tisku. Šlo nicméně o v letech 1919 – 1920 velmi těsné a natolik intenzivní spojení, aby vstoupilo do tisku určeného pro děti²⁰⁸ i do poměrně širokého spektra neperiodické literatury²⁰⁹. Jednalo se o spojení umožňující dosáhnout odlišného efektu než například propojení bolševismu a němectví, které nemohlo subverzi národního státu plně vysvětlit.

²⁰⁸ Srv. Kronika, *Malý čtenář*, 1918-1919, roč. 38, č. 16, s. 254. *Bolševici nejsou lidé z národa. Necítí národně. Jsou to cizinci, zpravidla němečtí židé, koupeni a podplaceni německými penězi (...)*. Při popisu situace v Rusku. Dále pokračuje ličením stavu v ČSR: *Jsou také u nás hlasatelé těchto podvratných a zhoubných myšlenek (...) Bolševik nemá vlasti nemiluje zemi. Neví, co je národ, nezná mravních závazků občanských. Neví, co je býti Čechem*. Viz tamtéž.

²⁰⁹ Z prvních let republiky srv. např. HUDEC, Josef, *Židovská otázka*, Praha 1920; VRBA, Rudolf, *Záhady světovlády*, České Budějovice 1923; EISNER, Florian, *Židovstvo*, České Budějovice, 1922 či KAREL RÉLINK, *Spása světa, Ubozí pronásledovaní židé*, Praha 1925.

Jeden text, narativní a sémantické „minimum“

Podívejme se detailněji na článek Josefa Pekaře vycházející na konci srpna roku 1919.²¹⁰ K výběru tohoto konkrétního článku mne vedl vliv, jakému se těšil nejen autor, ale především samotný text, neboť formou přímých či nepřímých citací vstupoval do mnoha dalších reprezentací. Nejprve se pokusím o přepis vybraného textu jako narativu s určitou dějovou strukturou.²¹¹ V další části kapitoly budu analyzovat základní tropy a normativní základ situovaného vyprávění a zařadím jej do univerzálnějšího rámce jazyka národní identity. Tímto způsobem bych rád výkladově spojil interpretace společenských vztahů v klíčových politických diskurzech a ukázal posun rasové analýzy opírající se o suverenitu národního státu.

1) Úvod:

Analyzovaný příběh začíná v Uhrách druhé půle 19. století, kde židovstvo v minulosti, přesněji během posledních padesáti let *občanského zrovnoprávnění*, dosáhlo vysokých pozic.

2) Zápлетka:

Po v minulosti se odehrávajícím vzestupu židů – týkající se, jak bude patrné z konce příběhu, i situace v Československu – následuje jejich pád. *Štěstí a pád uherského židovstva* pootevřívá dveře motivovanosti textu, konstituuje zápletku a nakonec i uzavírá celý příběh. Pokud by nedošlo ke krizi, zdál by se počáteční stav (tedy ono *šťěstí židů*) přirozený. Tento (nekonfliktní) stav ovšem předchází zlomu celého příběhu, jehož smysl se plně odkrývá až uzavřením děje.

3) Krize:

Židé, mající velký hospodářský i politický vliv, stojí ve službách *maďarského imperialismu*. S podřízeným postavením se ale nespokojují. Děj pokračuje v Rusku. To bylo poraženo a zneškodněno *vnitřní revolucí* proto, že zde byli židé udržováni ve *středověkých poutech*. Z Ruska dochází ke zpětnému vývozu bolševismu tam, odkud byl původně podporován – do Německa a Rakouska. Německo sice bylo revolucí zlomeno během jednání o příměří, nakonec

²¹⁰ *Národní Listy* 31. 8. 1919, roč. 59, č. 206, s. 1, viz obr. č. 4.

²¹¹ White by patrně označil analyzovaný diskurs jako typický výraz konzervativního ideologického stanoviska navázaného na *komický* způsob fabulace. Za hlavní *tropický* prvek by pak zřejmě určil synekdochu. Srv. WHITE, 2010, s. 69 – 103. V této práci je ale analyzována jen obecnější struktura narativu a metafora jako „univerzální“ tropika (viz dále).

se ale prokázal *zdravý organismus* německého národa a *jed bolševismu* je v současnosti překonán.

Děj se vrací do Uher, kde existuje patrná snaha využít bolševismus v mezinárodní situaci – ale především, kde se nalézá živná půda bolševismu (*židovská Pešť*). Uhry se po Rusku stávají druhým *židovským státem* snažícím se o to, *aby moc židovské revoluce přenesl do sousedství*. Nemoc bolševismu napadající tělo národa se opírá o židy, ať už kvůli velké moci, kterou mohou z vysokých pozic uplatňovat (Maďarsko), nebo kvůli bezmoci, za níž se mstí (Rusko).

4) Vyvrcholení:

Po pádu bolševismu v Maďarsku, který se sice *rozpadl pod ranou Rumunů*, jehož zánik se ale podle textu jeví jako zcela nutný, se *lid* obrací proti židům. Odpor k nim je odrazem přirozenosti vyplývající z jejich prožité zkušenosti s židovskou mocí. Vyprávění předpokládá další šíření antisemitismu poté, co bude bolševismu stržena jeho falešná maska. Židům přitom nemůže pomoci křest, jde totiž o otázku *rasy*. Tu se sice mohou snažit zakrývat, ale právě ona odhaluje plány *židovského nacionalismu – bolševismu* na uchvácení moci. Toto odhalení bolševismu je přitom nezbytným a jediným možným výsledkem jeho působení a zároveň bodem obratu, rozuzlením, díky němuž je příběh čitelný ve svém celku.

5) Závěr:

Očištění od židovského bolševismu se stalo skutečností. V různých zemích má mít pouze poněkud odlišné projevy. V Rusku je antisemitismus spojený s pogromy pochopitelný. V národě *bohatém inteligencí*, v národě českém (respektive *československém*), to je znamením chudoby. Židy je nutné dohnat příčinlivostí a schopností. Je potřeba využít jejich talent poté, co se jim ukáží *meze výkonnosti*, přísně zavládne zákon a *duch otevřenosti a přímosti*, který dovoluje říkat pravdu o *židovském bolševictví*. Dorozumění se se židy je podmíněno odstraněním bolševismu jako přetvářky židovských *panovačných* a *vyděračských instinktů*. Podaří-li se to, odhalí-li se židovské mimikry, může se žid stát *spolupracovníkem* (nikoliv ovšem členem) *pokrokově pracujícího národa*.

Z konce vyprávění vyplývá, že jde v první řadě o to, aby se národ zbavil *bolševické nákazy* ohrožující jeho integritu. Tato nákaza se zdá být nebezpečná zvláště proto, že zakrývá svou pravou tvář; *prostitovaný boj za svobodu, mravní mor – osvobozující revoluce* je jedním ohrožujícím z principu kterýkoliv národ, jenž pak musí osvědčit své *zdraví*. Výsledkem se

musí stát objevení bolševismu (komunismu) jako skryté moci cizí rasy, boj proti ní je pak otevřeným bojem ras o moc ve státě.

Metafora

V následující části se pokusím rekonstruovat hodnotovou strukturu příběhu pomocí analýzy metafor jako jedné ze základních součástí narativního textu. Spolu s jinými autory považuji metaforu za jeden z nejdůležitějších prostředků hodnotové hierarchizace textu a jeho primární tropický prvek.²¹² V metaforickém způsobu pojmenování je skryt obraz zasahující do čtenářovy představivosti a pomáhající ji posouvat blíže k motivaci autora (textu). Interpretace metafor dává nahlédnout do světa zkušeností, potažmo významů, jež jsou jim připisovány.

Metafora funguje na základě přenosu pojmenování z jednoho významového pole (paradigmatu) na pole odlišné, dochází k tzv. nepřirozené konstrukci významu. Tento přenos a konstrukce je poetickou funkcí textu, kterou můžeme z části poměrně lehce rozluštit. Kromě metafor, jejichž (často převážně estetický) význam je nám zřejmý, fungují ale jiné metafory mnohem skrytěji. Je to dáno vysokou mírou jejich sedimentace, použitím v každodenním světě zkušeností a neustálým čtením a zvýznamňováním určitých znaků kolem nás. Do této skupiny patří například prostorové metafor (vysoká x nízká – třída, kultura atp.). Tropická struktura textu pomocí tohoto mechanismu určuje hodnotu určitým abstraktním pojmům a ve vztahu k nim strukturuje naši zkušenost. Za lehce rozpoznatelnými metaforami tak může být další, běžně opomíjená vrstva významu, neboť jí rozumíme jako přímé („přirozené“) sémantické vazbě.

Po důkladném čtení Pekařova článku zvlášť ostře vystupují metafor, jejichž paradigma můžeme označit jako organické. Symbolika těla/organismu zdaleka nehraje roli pouhého estetického doplňku a neomezuje se na úzký biologický, historiografický či filozofický diskurs. Jde o obraznost, kterou, jak vyplynulo z předešlého textu, považuji za zásadní nejen v rámci vědecké epistémé, ale obecně jako hodnotově hierarchizující princip nacionalistických

²¹² O metafoře se mluví nejčastěji v souvislosti s poetickými texty v užším slova smyslu. Je ale zřejmé, že se na básnictví neomezuji. Ricoeur mluví o metaforickém významu schopném redeskripce skutečnosti, která je při přímém popisu nedostupná (do básnického diskursu vstupují aspekty, kvality a hodnoty skutečnosti které do deskriptivní řeči vstoupit nemohou). Toto „vidět jako“ může odhalovat v radikální ontologické rovině „být jako“. Viz RICOEUR, 2000, s. 11. Metaforická reference zastírá deskriptivní referenci, což je ... *negativní podmínka toho, aby mohla být uvolněna mnohem radikálnější schopnost textu odkazovat k oněm aspektům našeho bytí na světě, které nelze vyslovit přímým způsobem*. Tamtéž, s. 125. O metafoře, jako o hlavním součásti tropiky diskursu hovoří H. White, srv. tentýž, 2010, např. s. 100.

diskursů. V textu se ovšem setkává více druhů metaforických paradigmat. Metaforu uvádím ve stejném pořadí jako samotný text.

1) *Saisona 1914 – 1920 na světové scéně vyplněna je řadou tragédií, jejichž dějství (...) představuje nám tragické pomsty za tragické viny; skončení dramatu se skrytým námětem.* Jde o metaforické paradigma dramatu (vina – trest), ze které je odvozena kauzální, logická návaznost při popisu sociální skutečnosti: židé se provinili, musí následovat trest (antisemitismus Maďarů, Němců, Rusů, potenciálně Čechů). 2) *volání do nebes*. Mohli bychom mluvit o rituálním paradigmatu; vzývání boha, vyšší nadpozemské entity mající moc nad pozemskými událostmi. Tato i předešlá metafora zdůrazňují další důležitou funkci vyprávění. Udržují pozornost čtenáře v napětí, jež má udržet pozornost čtenáře a přesvědčivost vyprávěče tím, že čtenáře vtáhnou do děje; cílem této strategie je, aby se čtenář identifikoval s kladnými postavami vyprávění.²¹³

3) Židé jsou *mozkem i rukou tisku*, kterým je v Uhrách *šlapána svoboda*. Poprvé se objevuje organické paradigma označující (fyzickou, duševní) sílu židů. V bezprostřední blízkosti vedle něj je použito metaforu zapadající do paradigmatu boje, neboli fyzického a duševního násilí, jehož protagonisté jsou židé a oběti *nemaďarské národnosti*. Boj národů – ras, jako výsledek metaforického spojení, je implicitním předpokladem, přirozenou nutností vyplývající z mnoha fází vyprávění.

4) *Politické probuzení* Maďarů. Probuzení naznačuje (v binární opozici) dřívější (politický) spánek, spící uvědomění národa, jež musí být určitou událostí přerušeno. Opět jde o přenesení významu ze stejného paradigmatu, ostatně jako v případě dalším, kde 5) Rusko *chová ve svém nitru* nejvíce židů ve *středověkých poutech*. Středověká pouta označují útisk židů, který měl být důvodem židovské nenávisti. „Chování v nitru“ upozorňuje na organickou jednotu zachovávající či vytěsňující cizí (židovský) prvek. Toto paradigma je zcela explicitně rozvíjeno dále jako 6) *organismus národa* (v případě Němců zdravý, v případě Maďarů podléhající *bolševickému jedu*). Národ je rodícím se a umírajícím tělem, nedělitelným celkem, jenž může trpět různými chorobami, například 7) *mravním morem* bolševismu. Tento mor zasahuje zdravý (národní) organismus, příznaky tohoto onemocnění se v našem textu objevují jako podléhání heslům bolševismu a agitaci internacionály, coby *zvlášť výmluvného důkazu*

²¹³ K tomu sémiotička Jarmila Doubravová dodává, že *cílem persuaživní komunikace není, jak by se snad mohlo zdát, pouze přesvědčit o něčem, ale využít nejistoty či navodit nejistotu (nestabilitu podmíněnou našimi touhami, potřebami), na jejímž základě je možné příjemce zprávy manipulovat (nebo se o to alespoň pokoušet)*. (zvýraznila JD). Viz DOUBRAVOVÁ, Jarmila, *Sémiotika v teorii a praxi*, Praha: Portál, 2002, s. 107.

židovského nacionalismu. 8) *živná půda* antisemitismu. Přirozenost organické metafory podbarvuje událost zakládající zlom. Tím je antisemitismus. Jako logický důsledek židovského bolševismu očišťuje národy od židovské moci, od *německo – židovského švindlu*.

9) *Spodina společnosti* (tj. *pretoriánský sbor židovských pánů*). Typická prostorová metafora určující hierarchické rozložení společnosti, tedy pozici té které společenské vrstvy v *národním organismu*. *Vyšší* postavení zprostředkovává přístup k rozhodování o celku. *Spodina* naopak vystupuje jako pejorativní označení pro nízkost, jež se zde konkrétně navíc dává do služeb židovstva. 10) Židé jsou *horlivými zápasníky* za *rozšíření občanské svobody*. Další varianta prostorové metafory, původní úzké pojetí svobody naznačuje její dále nerozvedenou omezenost, nedokonalost, se níž je nutné zápasit, aby byla odstraněna a dosáhlo se ideálního stavu (*široké svobody*). V podání židů se toto spojení zdá být paradoxní a (opět) vyvolává napětí. To je brzy překonáno – zápas totiž *prostituuje* k *barbarským zločinům* protože, jak se dozvídáme postupně, jsou židé zatíženi *panovačnými* a *vyděračskými instinkty*. 11) Židé udělali mnoho pro *lidský pokrok* a mohou přispět k *pokrokové práci*. *Pokrok*, jako metafora prostorového paradigmatu, obrazně a v tradici osvícenské – liberální racionality pojmenovává pozitivní perspektivu, k níž se má společnost dobrat. Tato metafora je patrně nejviditelněji polysémantickým znakem textu, respektive nejotevřenějším významem předpokládajícím sdílení představy o cílech, k nimž je možné společnost jako celek nasměrovat. Zdánlivě paradoxně tak mohou Židé přispět k pokroku tam, kde znají *meze své výkonnosti* – jejich příspěvek je tedy podmíněn vnějším omezením.

12) *Vnitřní nepřítel*. Metafora odvozená opět z organického paradigmatu. V textu je nechán prostor pro volnější konotaci žid – bolševik – nepřítel. Toto spojení je do určité míry oslabeno tezí o nutnosti se židům vyrovnat namísto jejich odstraňování, respektive pogromu/antisemitismu. Spojení je nicméně jasnou intencí, zůstává zřejmým i v samém závěru. Vyloučení židovského nebezpečí je podmíněno jak schopností českého národa se židům vyrovnat, tak především pádem (židovského) bolševismu, jehož logickým a zároveň postulovaným důsledkem je právě antisemitismus coby odstranění nemoci/ne-moci národa.

Z výše napsaného lze odvodit, že tělo – nebo řekněme organické paradigma, skrze něž bylo vyprávěno o dějinách společnosti a tím i o určité společenské realitě, a které pomáhalo zařadit zkušenosti žitého světa do koherentního příběhu (suverenita, oprávněnost národního státu) – bylo klíčovou metaforou. Právě v tomto příběhu vystupoval žid jako cizí, nepřátelský prvek, ohrožující společnost a řád homogenního národního státu. Tento stát se snažil získat legitimitu v prostředí velmi heterogenní (československé) společnosti. Tělo je tedy možné chápat jako

mimesis *všenárodního zájmu*, jako součást legitimizační strategie jazyka identity snažícího se označit nepřátele společnosti a oponenty národní jednoty. Židovství se tak stalo metaforickým označením radikální politiky a subverze; té, pro kterou kvůli formování komunistického hnutí „uvnitř“ české národní společnosti nemohl být použit německý či maďarský imperialismus (iredenta či nacionalismus).

„Průměrný“ čtenář v této podkapitole analyzovaného článku sympatizoval s národně demokratickou stranou; jeho horizont zkušeností byl spoluutvářen *Národními listy*, v nichž byl článek otištěn a které patřily k předmětům jeho každodennosti. Národní demokraté byli známi nejen slavjanofilstvím a důslednou obranou integrity státu, ale rovněž svými velmocenskými ambicemi; pozdější vývoj je dovedl do tábora fašizující české politiky.²¹⁴ Jak ale vyplynulo z předešlé části předkládané studie, spojení židovství a bolševismu vystupovalo v řeči mnoha jiných vypravěčů, protínalo jednotlivé jazyky identity a přes jisté odlišnosti provazovalo značné rozpětí politických diskursů.

²¹⁴ Srv. PASÁK, Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha: Práh, 1999, s. 64 ann.

Závěr

Židobolševismus, jak zde již na několika místech zaznělo, byl součástí jazyka národní identity, který zdůrazňoval *organickou* celistvost a homogenitu národa proti konceptu třídní solidarity a revoluce. Jeho význam nespočíval jen ve vyloučení určité společenské skupiny (židů) za okraj představované národní společnosti (národního těla). Objevení, přesněji nové odhalení rasy toužící po moci, mělo především pomoci národní společnosti se integrovat v prostředí národního státu a odstranit vše, co neodpovídalo dobově definovaným národním zájmům. Organismus a tělo se přitom stávaly ústředními metaforami textů, mimetickým zobrazením národní jednoty a předpokládaného/požadovaného jednání jejích částí v jazyce většiny hlavních politických stran mimo sociální demokracii (tj. agráři, národní socialisté, lidovci, národní demokraté). Bolševismus/komunismus, odhalující diskurs národní suverenity jako přetvářku zájmů buržoazní třídy, pozbýval z pohledu nacionalistů veškerou legitimitu. Židobolševismus, jako stigmatizace alternativního řádu (komunismu), pomáhal legitimizovat politiku *všenárodních* zájmů a vyloučit její odpůrce.

Horizont zkušeností české (československé) společnosti spoluutvářelo prožívání krizových let první světové války a prvních let poválečných. Vedle „nahodilosti“ událostí se projevila kontinuita samotné promluvy, její struktura třídící znaky (události) do uchopitelných řad poskytujících událostem význam. Jazyk nacionalismu během poválečné krize obhájil pomocí rasové analýzy identitu národního těla, potažmo suverenity národního státu. Po roce 1920 se politické vztahy poněkud „normalizovaly“, opět převládly dílčí vyprávění a identity. Vývoj na oné „subverzivní“ politické scéně identifikující se pomocí třídní analýzy a *boje internacionálního proletariátu*, zrcadlově odpovídal nastíněné historii. Po dvouletém čekání na revoluci vyvrcholily události generální stávkou, aby se jen o něco později situace „ustálila“ založením Komunistické strany Československa a jejím postupným začleněním do politické struktury nového státu.²¹⁵

²¹⁵ Tento proces měl mnoho výkyvů a zvrátů, kterým se již v této práci nemohu věnovat.

III. Politika židovské identity v českých zemích

Židovské společenství v českých zemích jako objekt moderní politiky identity – metodologické problémy zkoumání a základní teze

Ve své práci se záměrně vyhýbám problémovému pojmu komunita.²¹⁶ Za obecně použitelnější, i když opět nikoliv bezproblémový, považuji termín *společenství*. Volím jej s volným odkazem na koncepci Benedicta Andersona, která zdůrazňuje spíše proměnlivou a dynamickou stránku utváření kolektivní identity než její statické, esenciální prvky.²¹⁷ Nejde mi zde striktně o Andersonovu *imagined community*, respektive o jeho koncept národní (nacionalistické) identity, ale obecně o utváření společného horizontu zkušenosti (židovského) společenství. Budu-li nahrazovat pojem *společenství*, odkazující k sociálním, případně institucionálním vztahům, pojmem *kultura*, pak kvůli zaměření na určitý partikulární symbolický svět a jeho proměnu postižitelnou v jazykových (textových) reprezentacích.

Buržoazní společnost přetvářela starší kolektivní identity, přeznačovala původní odlišnosti do nových forem, a to bez ohledu na to o jaké dílčí skupině společnosti hovoříme. Definování odlišujících znaků židovské kultury, potažmo společenství s sebou nese nemalý problém na rovině bádání a interpretace. Židovské společenství prošlo v tzv. dlouhém století velmi radikální proměnou, diferenciacemi rozrušujícími původně silnou kohezi diasporní společnosti (respektive jednotlivých obcí). Tak zvaný rabínský judaismus, potažmo *halacha*²¹⁸ utvářející ústřední a přes různorodé hereze jednotící prvek židovského společenství, ztrácely od konce 18. století svou dřívější autoritu. V rámci českých zemí je možné již v první polovině 19. století rozlišit přinejmenším dva do značné míry nesourodé světy židovské náboženské a obecně kulturní tradice: ortodoxii a reformismus. Nešlo jen o dva odlišné proudy židovského

²¹⁶ O židovské komunitě, podle definic současné sociologie (tedy komunitě s pevnými kulturními, společenskými a politickými vazbami), bychom alespoň na teoretické rovině mohli mluvit zhruba do poloviny 19. století a to jistě nikoliv bez problémů (viz dále). K základním konceptuálním východiskům sociologického pojmu komunita srv. KELLER, Jan, *Úvod do sociologie*, Praha: Slon, 2008, s. 178 an.

²¹⁷ Viz ANDERSON, 2008, s. 21 ann.

²¹⁸ Soubor náboženských pravidel a norem zasahující fakticky veškeré aspekty každodenního života židů včetně právních vztahů.

myšlení, ale zároveň s tím i společenského života a podoby jeho institucí.²¹⁹ Přístup k tradici i institucím *židovského světa* se ovšem dále rozrůžňoval. Postupně se upravoval právní rámec vytvářející specifické postavení židovských obcí. Původní hovorový jazyk (jidiš) byl postupně nahrazen němčinou přibližující židy nežidovskému prostředí na rovině každodenního kontaktu a komunikace.²²⁰ Spolu s těmito a dalšími proměnami, především s diferenciací třídní struktury, se dále rozvolňovaly sociální vazby uvnitř židovského společenství.²²¹

Proces fundamentální proměny tradičních společenských institucí se nicméně týkal společnosti jako celku. Modernizaci 19. století charakterizuje odklon od toho, co někteří sociologové nazývají *totálním společenským faktem* (Marcel Mauss); jinými slovy došlo k obecné dezintegraci institucionálního (náboženského, právního, morálního, ekonomického aj.) života.²²² Zkoumat bez dalšího rozlišení *židovskou menšinu* (*komunitu, společnost, kulturu* atp.) v důsledku problematizuje nejen interpretace dějin *menšiny*, ale i *většiny*. Za označením *židovská menšina* se v některých historických výkladech skrývá předpoklad historického objektu represe určité (např. křesťanské) *majority*.²²³ V tomto nerozlišeném pojetí *nerozlišujícího myšlení* (Adorno – Horkheimer) zůstávají mocenské vztahy zcela neřešitelné – či falešně zobrazované. Tento způsob pohledu je vlastní nejen antisemitským, ale, jak dále

²¹⁹ Toto dělení je ale opět ryze schématické, navíc hranice mezi jednotlivými proudy se dále rozostřovaly tím, jak se společenství dále diferencovalo. Srv. FRANKEL, Jonathan, *Assimilation and the Jews in nineteenth-century Europe: Towards a new Historiography?*, in: FRANKEL, Jonathan, ZIPPERSTEIN, Steven J. (eds), *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge – New York: Cambridge Univ. Press, 1992, s. 1 – 37.

²²⁰ K používání jidiš v českém (především pražském) prostředí srv. DEMETZ, Peter, *Dějiště: Čechy: Eseje*, Praha – Litomyšl: Paseka, 2008, s. 9 – 25.

²²¹ Zde ovšem existovaly velmi zásadní lokální odlišnosti, a to nejen v rámci odlišného vývoje různých evropských regionů, ale rovněž v rámci samotných českých zemí, viz dále.

²²² K tomu srv. HAMAR, Eleonóra, *Výprávěná židovství: O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*, Praha: Slon, 2008. Socioložka E. Hamarová s odkazem na Lévi – Strausse podotýká, že *(p)ro* vznik či existenci takového systému je klíčové, aby se ztělesnil v osobních zkušenostech lidí, tj. aby spojoval synchronní sociální instituce s nejdůležitějšími diachronními událostmi v životních přibězích jednotlivých členů společnosti a také v nejrůznějších psychofyzilogických formách vyjadřování. Tamtéž s. 72.

²²³ Tento výklad je typický pro nereflexivní historiografické práce. Určitá jeho rezidua jsou nicméně patrná i v teoreticky vyspělejších bádání o antisemitismu. Michal Frankl se vymezuje proti staršímu pojetí antisemitismu jako kauzálnímu vztahu mezi jednáním (sociální pozicí) židovské menšiny a reakcí většiny. Definuje antisemitismus jako diskurs (či ideologii), který referoval o situaci ve *většinové společnosti*. I v jeho výkladu se stali židé, jako z této společnosti „vyloučená“ *menšina*, pouze objektem represe, ideologie. Viz FRANKL, 2007, např. již ve vymezení problému s. 16 ann.

uvidíme, i mnoha sionistickým či českožidovským diskursům.²²⁴ Jestliže se snažíme o jejich hlubší pochopení, musí pojmy jako *menšina*, *kultura*, či *společnost* projít důslednou dekonstrukcí, analýzou jejich funkce v různých typech textů a politických jazyků.

Post-holocaustová historiografie sleduje především označování jinakosti a represí projevovanou vůči židům jako ústřední prvek proměny *židovské identity*. Mnozí badatelé se shodují na tom, že se v průběhu 19. století a zvláště na jeho konci židovské společenství (kultura), potažmo identita, dostaly kvůli problémům spojeným s integrací s *většinovou společností* do situace, kterou samotní aktéři pocítovali jako krizi a jako takovou se jí snažili různým způsobem řešit. Za modelový příklad si můžeme vzít psychosociální koncepci *marginality* Adama M. Weisbergera, která zohledňuje krizi židovského společenství a odlišné reakce židů na proces modernizace. (Autor zkoumal především situaci v Německu, jeho relativně široce rozpracovaná teorie má nicméně zřejmé ambice univerzálního pochopení západo- a středoevropských židovských dějin 19. století. Vybral jsem ji také proto, že se mi zdá být symptomatická pro dnešní zkoumání židovských dějin obecně.)

Weisberger, s odvoláním na sociologa Roberta Parka, chápe marginalitu jako výsledek konfliktu dvou kultur. *Většinová společnost*, ovládající dominantní kulturní kódy, zamezuje tomu, aby se příslušník (židovské) *menšiny* stal jejím plnohodnotným členem. Jeho identita je podle Weisbergera poznamenána touhou po integraci: židé přebírají hodnoty a kulturní návyky majority a nemohou se vrátit ke své původní identifikační skupině. Zůstávají v *ambivalentní pozici*, kterou se snaží řešit. Weisberger ve svých analýzách definuje čtyři pozice marginality: 1) *asimilaci* – respektive snahu o splynutí; 2) *rovnováhu* (*poise*) – vyvažování mezi jednotlivými kulturami, přijetí pouze některých prvků jak z židovské tradice, tak tradice nežidovské²²⁵; 3) *návrat* (*return*) – východisko návratu naznačuje nový vztah k židovské tradici interpretované ve vztahu k novým sociálním, politickým hnutím (především sionismus); 4) *transcendenci* – za transcendentní řešení ambivalentního postavení židů ve společnosti označil autor socialismus, v němž se měl tzv. mesianistický princip judaismu transformovat do kritiky kapitalismu.²²⁶

Zásadní roli ve Weisbergerově výkladu hraje pojem *authority* odvozený z hegelovského pojetí vztahu pán – otrok.²²⁷ Vztah kultur je v zásadě vykládán jako psychosociální jev

²²⁴ Viz ADORNO – HORKHEIMER, 2009, s. 195 ann.

²²⁵ To se zdá autorovi intelektuálně nejoriginálnější, umožňující svobodné myšlení, jež bylo charakteristické pro některé německé židovské intelektuály.

²²⁶ Viz WEISBERGER, Adam M., *The Jewish Ethic and the Spirit of Socialism*, New York: Peter Lang Publishing, 1997, s. 41 ann. .

²²⁷ Tamtéž, s. 46.

odvíjející se od uznání autority, ke které se subjekt vztahuje. Snaha o řešení krize (*ambivalence*), jakožto pokus nalézt konsensuální vztah k majoritě – ta je v tomto pojetí onou *autoritou* židovské menšiny – s sebou nese i internalizaci *většinových*, mimo jiné antisemitských představ. Tento proces tak podle autora vede k *sebenenávisti*. Nejvíce asimilovaní židé se stali nejvíce zklamanými z procesu integrace a dochází u nich k jakémusi post-asimilačnímu sionismu. Weisbergerův model se snaží nahlédnout do problematických míst židovské identity, analyzovat „deprivaci“ židů ze sociálního vývoje a vykládat způsoby řešení krize jako (psychosociální) *kompenzaci*. Tak jako mnoho podobných konceptů však jednostranně zdůrazňuje jednosměrné působení *většiny* na *menšinu*. Přílišný důraz na individuální řešení krize identity navíc neumožňuje vysvětlit společenské pozadí nároků na uznání. Problém je ale i s interpretací proměny individuálních strategií jednání. Různé způsoby *řešení marginality* totiž lze často sledovat v rámci jednoho jediného životního příběhu.

Předkládanou práci doprovází neustálé tázání po tom, co lze vnímat jako společný kontext zahrnující jak židovskou, tak nežidovskou kulturu. V této obecnější perspektivě je možné ztratit detail, ale také nahlédnout adekvátní souvislosti. Tomuto východisku se více než Weisberger přiblížila například Shulamit Volková při interpretaci proměn židovského myšlení v 19. století. Tato, v poslední době velmi vlivná autorka,²²⁸ sice mluví o zvláštním *židovském kulturním systému*, jenž se proměňoval v čase, ale přetrvával ve své zvláštnosti i v období, kdy se značná část středo- a západoevropských židů snažila integrovat do okolní (liberální) společnosti. Na základě tří (weberovských) pilířů modernizace, tj. vědy, mravnosti a umění, ovšem hledá styčné plochy židovské a nežidovské kultury. Sleduje například *fascinaci dějinami*, potažmo vliv historismu na vývoj židovské historiografie i na obecné chápání dějin a etiky. Velmi inspirativně upozorňuje na blízkost nominálně odlišných řešení krize identity i na obecnější kontext modernizující se společnosti. Tvrdí, že nejen sionisté, ale také (asimilující se) liberálové anebo ortodoxní židé se na konci 19. století snažili inovovat *tradici*, respektive židovskou kulturu tak, aby odpovídala modernímu vývoji společnosti. Volková se snaží identifikovat příčiny toho, proč se liberálním a ortodoxním židům „projekt moderny“ nezdařil a – což je na jejím výkladu zásadní – upozorňuje na podobnou situaci v *křesťanské* německé společnosti. Nachází zde přitom velmi podobné prvky.²²⁹

Někteří současní badatelé si uvědomují problémy spojené s výzkumem identit a

²²⁸ U nás se odkazuje na teoretický koncept Shulamit Volkové například Michal Frankl (FRANKL, 2007) či Kateřina Čapková (ČAPKOVÁ, 2005).

²²⁹ Viz. VOLKOV, Shulamit, *Die Erfindung einer Tradition: Zur Entstehung des modernen Judentums in Deutschland*, München: Stiftung Historisches Kollegium, 1992, s. 11 a 26 ann.

možnostmi jejich popisu a vysvětlení. Upozorňují na nutnost přiblížit se životním světům konkrétních aktérů a jejich mnohohrstevné zkušenosti. Výzva, týkající se studia tzv. dějin každodennosti či kulturních dějin *obyčejných lidí*, získávající sluchu i mezi českými historiky, je lákavá, ale i v ní se objevují hegemoniální nároky historiografie vůči předmětu svého studia. Rezignace na politické diskursy a snaha vyvázat aktéry z jejich (totální) moci poukázáním na heterogenitu individuálních životních příběhů, může paradoxně přispět k nereflektovanému přijetí normativní struktury těchto diskursů. Abych zmínil konkrétní případ: stále patrný vliv na českou historiografii má například představa *zvláštní cesty* českého nacionalismu a jeho tzv. *nerasového antisemitismu*. Tento výklad je mimo jiné důsledkem nedostatečné kritiky pramenů z prostředí českožidovského hnutí a obecně autoreferenční povahy českých nacionalistických diskursů, mezi něž ty českožidovské náleží (viz dále).²³⁰ Přes snahu přistoupit k dějinám židů z metodologicky promyšleného hlediska se navíc ani některé současné výzkumy nevyhnuly připsování *objektivní*, či *esenciální* židovské identity, či identity jako výsledku represe. Z mého pohledu se nedostává ke slovu především větší důraz na roli sociálních statusů a také na analýzu funkcí politických jazyků (v první řadě nacionalismu a rasismu, rasové analýzy).²³¹ Provázání těchto dvou rovin je (těžce dosažitelným) ideálem.

Rozvedením dvou z Weisbergerových typů *řešení ambivalence*, ovšem s použitím konceptu politiky identity, se později pokusím poukázat na meze interpretací vycházející z předpokladu, že dynamiku změny politického jednání (a kolektivních identit) židů určoval pouze vztah židů a ne-židů jako dvou oddělených sociálních entit hierarchicky kategorizovaných jako *většina* a *menšina*. Zároveň následuji Shulamit Volkovou a její apel na studium vnitřních podobností zdánlivě odlišných židovských myšlenkových světů; dále přitom vyhrotím otázku, do jaké míry lze u (českožidovských) asimilantů a sionistů mluvit o inovaci židovské tradice nebo o společných jmenovatelích vývoje moderní společnosti. V dalších kapitolách práce se nicméně pokusím soustředit především na způsoby kolektivního jednání židů a na proměny diskursivních strategií čerpajících nejen ze symbolické tradice, ale rovněž z inovace.

²³⁰ Z nejnovějších textů srv. např. WEIGLOVÁ, Markéta, Jews as a Barometer of the National Struggle, in: *Judaica Bohemiae*, 2008, s. 93 – 119, zvl. s. 79.

²³¹ Neodbývám tím apriori závažnost příspěvků inspirovaných zmíněnou výzvou. S některými tezemi, plynoucími ze studia každodennosti, se budu muset v dalším textu vypořádat. V české historiografii se výzvu dějin každodennosti pokusila vyslyšet především Kateřina Čapková (*Češi, Němci, Židé?*, Praha: Paseka, 2005); z dílčích studií srv. např. SHUMSKY, Dmitry, Introducing Intellectual and Political History to the History of Everyday Life: Multiethnic Cohabitation and Jewish Experience in Fin – de – Siècle Bohemia, in: *Bohemia*, 1/2005, s. 39 – 67.

Ani z mé perspektivy se nelze zcela vyhnout „pohledu z venčí“ na židovské společenství, na násilí ve formě připisování určité židovské identity příslušnými politickými diskursy. Nejde mi o odstranění hlediska útlaču, „konfliktu kultur“, ve kterém vítězí silnější hráč, ale o zahrnutí prvků, které tento konflikt pomůže vysvětlit jako součást obecnějšího společenského vývoje. I proto jsem se v minulých kapitolách pokusil určit kontext antisemitských diskursů na pozadí proměny některých politických identit a bojů za uznání, v nichž dostávaly zmíněné diskursy specifickou podobu a funkci.

Vznikající židovské veřejnosti se vůči zdrojům politiky identity, které na konci 19. století přicházely v úvahu (viz výše), vymezovaly a zároveň je odlišnou měrou vztahovaly ke svým ontologickým interpretačním schémátům, narativním identitám. Na příkladě českožidovského hnutí a sionismu se pokusím ukázat, že tento jev souvisel s posuny pozornosti na odlišné sociální vrstvy. Docházelo přitom k prolínání různých (i fundamentálních) obsahů řečených zdrojů do hybridních forem. Po období liberální integrace židovského společenství (především integrace židovských ekonomických elit) do české (böhmisch) liberální veřejnosti, přicházelo období nových bojů o uznání. Začínala jeho společenská integrace pomocí jazyka českého (německého) nacionalismu, který inicioval i reagoval na emancipaci inferiorních tříd. Součástí i efektem těchto bojů byly také radikální politiky národní suverenity artikuluující požadavky uznání na základě rasové identity, rase přepsané do biologického diskursu.²³²

Domnívám se ovšem, že politiky židovské identity nepramenily pouze ze zkušenosti s uznáním či zneuznáním ze strany tzv. majoritní společnosti. Nejen proto, že se antisemitismus jako součást zmíněného rasového diskursu na politické scéně etabloval jen částečně. Artikulace zkušenosti zneuznání vycházela z obecnějšího společenského řádu a pravidel diskursů uznání; dále ze specifických vztahů uvnitř rozpadajících se institucí židovského společenství a především pak z prostředí židovských politických veřejností a jimi utvářené strategie kolektivního jednání založené na určité sdílené zkušenosti. Abych mohl tuto tezi rozvinout, bude zapotřebí odpovědět si na otázku, proč, za jakých okolností a kteří židé mohli pociťovat zneuznání a následně nároky na uznání zvláštních kolektivních zájmů artikulovat, tj. které společenské vrstvy a v jaké situaci zneuznání zakoušely a jak konkrétně boj o uznání v prostředí českého židovského společenství vypadal. Pokud bychom předpokládali stejnou míru a kvalitu požadavku na uznání všech (českých) židů bez ohledu na jejich sociální status, nikam bychom se od „reakčního“, tedy jednostranné působení *většiny* na *menšinu* a represi zdůrazňujícího, pojetí židovských dějin neposunuli. Aby bylo možné tento výklad narušit, bude

²³² Viz předchozí kapitoly.

nutné sledovat, v jakém společenském prostředí nárok na uznání vznikal a jak byly v průběhu času pozměňovány jazyky politických identit, jež nároky na uznání artikulovaly.

Strategii jednání, které mělo vést k uznání politické rovnoprávnosti, můžeme nejprve rozdělit do dvou forem, jež se sice pozvolna, ale od konce 19. století s přibývajícím intenzitou začaly mezi českými židy uplatňovat. Zprv šlo o integraci do politických struktur a institucí, které sice nemusely odpovídat ekonomické struktuře a kulturnímu kapitálu²³³ českých židů, kde se ale nový koncept národní identity a rasové analýzy neprosazoval či se prosazoval pomaleji a méně ostře. Vedle okrajových a upadajících liberálních politických a společenských organizací (politických stran a spolků) představovalo tuto variantu především socialistické hnutí. V něm bylo židům jako jednotlivcům umožněno dosáhnout rovnoprávný status za předpokladu, že se ztotožní s politikou emancipace dělnické třídy.²³⁴

Druhou možnou strategií kolektivního (politického) jednání byl židovský nacionalismus a jím prosazovaná partikulární (a biologická) totožnost židů, tedy radikální zdůraznění odlišnosti. Programem nacionalistů bylo vybudování paralelní institucionální struktury na všech úrovních společenského života jako předpoklad sjednocení zájmu národní společnosti a prosazení její suverenity.²³⁵ Ideálním projektem této politiky národní identity, které nešlo jen o individuální rovnoprávnost, ale v první řadě o uznání kolektivních zájmů s vlastní, univerzální hodnotou, byl národní stát.

Dalším směrem či podobou politiky identity, které česká historiografie připisuje značnou roli, jež podle mého názoru dosud nebyla zhodnocena patřičným způsobem, je, zatřetí, českožidovské hnutí. Čechožidé navazovali na dřívější liberální politické a ideové koncepce, na druhé straně přizpůsobovali své politické diskursy obecným obsahovým posunům české národní identity. Jak dále vysvětlím, čechožidy nelze vnímat jen jako variantu prvního uvedeného typu. V jistém smyslu bychom dané hnutí mohli zařadit někde na pomezí obou dříve jmenovaných směrů. Na jedné straně stál program asimilace, v pojetí čechožidů to znamenalo dosažení úplné rovnoprávnosti v rámci politických, kulturních a ekonomických struktur české společnosti a integraci do *českého národa*, který byl chápán v intencích politiky (liberálních) *všenárodních zájmů*. Na druhé stranu se českožidovská veřejnost snažila zastávat kolektivní zájmy českých židů jako celku a dokazovat zvláštní hodnotu partikulární, židovské

²³³ Případně bourdieovskému habitusu (viz výše).

²³⁴ Viz kap.: O liberálních elitách a individuální politické integraci českých židů“ a „Sociální demokracie, socialistický národ a židovská otázka.

²³⁵ Dovolím si to tvrdit i s vědomím toho, že existovaly velmi různé varianty židovského nacionalismu, tedy jeho „měkké“ (tzv. kulturní) a „tvrdé“ podoby, které budou předmětem mého studia později. Obecně k termínu suverenita a národní stát viz výše.

identity pro českou národní společnost.

S úpadkem národně liberální reprezentace se tato koncepce dostala do defenzívy a prošla krizí, jejíž symptomy mi poslouží k analýze obecnější, strukturální proměny politiky židovské identity. Českožidovskou veřejnost je možné chápat nejen jako první výraz moderní politiky židovské identity, ale v určitém smyslu jako předchůdce pozdějších židovských nacionalistických politik i jejich přímého inspirátora. Na této tezi vystavím později další argumentace a zkoumání.²³⁶

Mezi snahou jedinců o uznání individuální rovnosti a prosazováním vlastní, autonomní židovské politiky (uznání kolektivních práv) se otevřela průrva, jež mohla procházet napříč existujícími i nově vznikajícími institucemi a politikami, které se jí snažily odlišným způsobem řešit. První svrchu jmenovaný typ (individuální integrace) zůstane v této práci na okraji zájmu, budu mu věnovat následující, exkurzivní kapitolu a to jen proto, abych připravil argumentaci pro některé souvislosti týkající se hlavního předmětu zkoumání, českožidovské a (*lidové, dělnické*) sionistické politiky židovské identity.

²³⁶ Jonathan Frankel mluvil o jednání židovských osvěcenských reformátorů a *programových asimilantů* a o jimi projevované solidaritě v rámci židovské diaspory jako o *podvědomém nacionalismu*. Srv FRANKEL, 1992. Tuto „podvědomost“ se v dalším textu budu snažit rozvinout blíže intenci politického jednání a racionální argumentaci aktérů.

O liberálních elitách a individuální politické integraci českých židů – exkurs namísto příliš rozsáhlé poznámky

Kvůli liberálnímu principu omezení *přirozenoprávní* panovnické suverenity podléhala rakouská společnost stále méně situačnímu úsudku a *moudrosti vládců* (Foucault).²³⁷ Jejich roli převzal mohutnící právní korpus a byrokracie. Boj za uznání občanských práv, odvozovaných od nové racionality liberalizujícího se státu, začal být mezi elitou židovských obcí patrnější v prvních dekádách 19. století. Od 30. let se objevily první artikulace nároků na úplné zrovnoprávnění židů v hospodářském a politicko-právním životě. Šlo o zrovnoprávnění *mocných s mocnými*, tedy společenských (převážně ekonomických) židovských a nežidovských elit. Ještě před *občanským zrovnoprávněním* (1848) došlo k řadě nobilitací židovských podnikatelů, kteří se touto cestou snažili zacelit diskrepanci mezi hospodářskou mocí a právní podřadností.²³⁸ Židé byly nicméně postupně zahrnuti do liberálního práva a pojetí rovnosti vymezené ekonomickou soutěží a jejími pravidly, nikoliv stavovstvím, konfesí či tradicí. Novou legitimitu moci určovala politická ekonomie.

Židovskou hospodářskou elitu v jejím společenském vzestupu nicméně prozatím nenásledovaly širší společenské vrstvy tísňící se do 40. let 19. století stále v oddělených ulicích a ghettech českých a moravských měst. Vedle socio-ekonomických bariér zde dosud působila náboženská tradice a od ní odvozená autorita rabínů, kteří se většinou vzpírali modernizacím přinášejícím potenciální omezení jejich vlivu. Navíc – jak upozornila již Hannah Arendtová – byla nerovnoprávnost židovských komunit podporována i židovskými hospodářskými elitami, jimž tento stav pomáhal udržovat vlastní mocenské pozice. *Židovští notáblové*, rozvádí Arendtová, (...) *židovským obcím vládli, ale nepatřili k nim společensky, ba ani zeměpisně. Svým způsobem byli stejně vzdáleni židovské společnosti jako společnosti árijské. Dosáhli oslnivé individuální kariéry a jejich páni jim udělili významná privilegia, čímž vytvořili jakousi společnost výjimečných, jejich společenské příležitosti byly ovšem mimořádně omezené (...)* *Svým vlastním lidem vládli jako neomezení vládcí, a proto se cítili být primi inter pares.*²³⁹ Asimilace židovských elit na sebe brala podobu přijetí některých fundamentálních článků liberální, buržoazní kultury; občanská práva byla odměřena podle úspěšnosti jejich

²³⁷ Viz FOUCAULT, Michel, *Zrození biopolitiky*, Praha: CDK, 2009, s. 11 ann.

²³⁸ Srv. ROUBÍK, František, *Tři příspěvky k vývoji emancipace židů v Čechách*, in: *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice*, 5/1933, s. 371 ann.

²³⁹ Viz ARENDTOVÁ, 1996, s. 126.

podnikatelských aktivit a koncentrování kapitálu, za který se dala pořídit.

S občanskoprávní emancipací českých (resp. rakouských) židů byl s konečnou platností zrušen i tzv. *familiantský zákon* (v posledních dekádách málo dodržovaný), jenž restringoval demografický vývoj. Došlo k poslednímu „populačnímu boomu“, po němž následovala stagnace a pozvolný úpadek.²⁴⁰ Židé se ve větším měřítku začali stěhovat z oddělených „židovských měst“ případně „židovských ulic“.²⁴¹ Největší přírůstky vykazovala Praha a města severu a severozápadu Čech; oblasti nejrychlejšího průmyslového vývoje a ekonomicky progresivních odvětví.

Urbanizace židů, jejich soustředění ve velkých českých městech, měly hluboké hospodářské, sociální, kulturní a tedy politické důsledky. Židé se ve své většině stali *městským živlem* ve městech s německou většinou, nebo německou elitou, která si prozatím udržela své pozice i v některých převážně česky hovořících oblastech. Sociální vzestup židů zde získal nové perspektivy. Díky soustředění židovských podnikatelů na prosperující odvětví průmyslu mnozí dosahovali pozic lokálních společenských, hospodářských elit.²⁴² Postupně se také integrovali do liberálních veřejností, politických i ekonomických grémií (mimo jiné a především do hospodářských komor), ve kterých často dosahovali velmi významných pozic.²⁴³

Pro liberální identitu totiž nebylo židovství znakem, který by určoval podobu politických vztahů a omezoval uznání rovnoprávnosti. Mnohem zásadnější roli hrály odlišné symboly. Liberální pokrok doplňovaly charakteristické německé pojmy *Bildung* a *Sittlichkeit*,

²⁴⁰ Srv. VOBECKÁ, 2006, s. 30.

²⁴¹ V určité míře probíhá vystěhování z ghett už dříve, nyní ale dochází k jeho zákonnému ukotvení a přímo masivnímu využití otevřených možností.

²⁴² Statisticky měřitelnou ekonomickou úspěšnost můžeme zachytit především díky soustředění židů na samostatné podnikání v prosperujících odvětvích průmyslu jako bylo strojírenství, potravinářství, chemie, textil atp. Zhruba 60% ekonomicky aktivních židů se angažovalo v průmyslu a obchodu, přičemž podíl dělníků byl mezi nimi minimální – podíl „samostatných“ naopak velmi vysoký. Obecně lze sledovat také zcela neproporční podíl židů ve „svobodných povolání“ (lékaři, právníci, novináři atp.), s čímž souvisel vysoký stupeň dosaženého formálního vzdělání. Jestliže v druhé polovině 19. století tvořili židé 1 – 2 procenta celkové populace Čech, držel se podíl židovských středoškoláků po roce 1867 na hladině 10 až 12 procent a podíl židovských vysokoškoláků v letech 1881 – 1904 na (německých) školách dokonce mezi 21 a 36 procenty. Srv. VOBECKÁ, 2006, s. 103 ann. Roli hrál tradiční důraz na vzdělávání, tedy větší ochota a schopnost židovských rodin riskovat investici, jejíž návratnost byla otázkou mnoha let. Ta se ale s ohledem na vývoj moderní společnosti, na specializaci ekonomiky (i vědy) a konsekventní pohledávku po expertní pracovní síle, velmi vyplatila.

²⁴³ Srv. např. COHEN, Gary B., *Jews in German Liberal Politics: Prague, 1880-1914*, in: *Jewish History*, Vol.1, No.1, 1986, str. 55 – 74.

jež český překlad vzdělanost a mravnost vystihuje pouze částečně. Šlo o základní normativní kategorie liberální identity charakterizující normálního, politicky a kulturně integrovaného občana. Vyznačovaly schéma odpovídajícího jednání a ohraničovaly buržoazní kulturní prostředí vůči prostředí politicky a ekonomicky inferiorních vrstev venkova a městských (dělnických) periferií.²⁴⁴

Vývoj pražské německé liberální veřejnosti byl pro oblast Čech příznačný.²⁴⁵ Židovským ekonomickým špičkám se dařilo pronikat do německých klubů, v prvé řadě do pražského Kasina a Německého klubu, faktických mluvčích rakouské liberální politiky v Čechách. Až do 80. let 19. století přijímala celozemská (německá) liberální veřejnost pražské kluby jako centrum politického života.²⁴⁶ Z tohoto prostředí byli do říšské rady delegováni poslanci z

²⁴⁴ Srv. MOSSE, L. George, *Confronting the Nation. Jewish and Western Nationalism*, Hanover&London: Brandeis University Press, 1993, s. 131 – 145.

²⁴⁵ Židovské obyvatelstvo Prahy (zde se na přelomu 19. a 20. století soustředila zhruba 30 – 40% židů žijících v českých zemích) procházelo charakteristickým modernizačním procesem. Díky populačnímu rozvoji města a politice censů (viz dále) poklesl relativní počet lidí hlásících se k německému jazyku z 15% na 7%, v absolutních číslech z 38 591 na 32 332 – ekonomicky ovšem toto obyvatelstvo s téměř polovičním podílem židů zastávalo zcela mimořádné postavení a mělo velmi odlišnou třídní strukturu ve srovnání s celkem pražského obyvatelstva. Samotní židé se zde tradičně koncentrovali na obchod a již od první půle 19. století také na průmysl (lihovarnictví, strojnictví, textil – kartounářství aj.). Jejich podíl na hospodářském potenciálu byl v polovině 19. století podle některých autorů 23 procentní, pro pražskou aglomeraci pak dokonce 35ti procentní a to i přes jejich výrazný relativní úbytek na celkovém počtu obyvatel rostoucí metropole. Srv. BĚLINA, Pavel (a kol.), *Dějiny Prahy II.*, Praha: Paseka, 1998, s. 33. Tyto údaje samy o sobě nicméně vypovídají jen málo o třídní struktuře pražského židovstva. Je zřejmé, že v polovině století byl zmíněný hospodářský potenciál v držení několika málo židovských rodin („klanů“). Je ale rovněž patrné, že se židé, zvláště díky profesní struktuře a odlišné tradici vzdělávání, postupně snadněji dostávali mezi ekonomicky úspěšné vrstvy společnosti. Srv. COHEN, Gary B., *Němci, Židé a Češi v Praze: společenský život všedního dne 1890 – 1914*, in: *DaS* 4/98, str. 29. Pro pražské Židy pak uvádí Cohen profesní skladbu pro rok 1900 takto: 52% samostatných, 27% kvalifikovaných odborných pracovníků a 21% dělníků a nádeníků. Dále srv. VOBECKÁ, 2006. Pokud na úrovni analýzy oddělíme *židovskou populaci*, zjišťujeme, že její třídní struktura byla velmi odlišná od *většinové populace*. Demografové toho oddělení dosahují na základě dostupných pramenů (*dat*), které ale mají v dané době pro podobu kolektivních identit velmi omezenou vypovídající platnost (sčítání lidu na základě zjišťování formální příslušnosti k církvi (židovské obci), matriky atp.). Proto mají zjištění demografů pro tuto práci značně omezený význam.

²⁴⁶ Od poloviny 80. let přitom v německém pohraničí Čech začaly německé nacionalistické strany jasně přebírat rozhodující politický vliv. Například v „hlavním městě českých Němců“, tedy v Liberci, se opozice vůči liberální honoraci zformovala a získala rozhodující vliv již v letech 1883 – 1885. MELANOVÁ, Miloslava, *Zápas o libereckou radnici v roce 1885: Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*, in: *Documenta Pragensia*, 1997, s.

Čech. Jak do pražského zastupitelstva, tak do zemského sněmu a říšské rady byli voleni také židovští liberálové, kteří ostatně v pražských elitních organizacích postupně dosáhli téměř polovičního zastoupení.²⁴⁷

Židovští notáblové ovšem zároveň předsedali místním židovským obcím. Jak v Čechách, tak na Moravě byla židovská obec stále ještě více než „spolkem souvěrců“, náboženskou institucí, za níž byla liberálním právem formálně vydávána. Jak uvidíme v dalších kapitolách, odpor k židovským německy hovořícím liberálním elitám se v následujících letech ze strany židovských *disidentů* (čechožidů) projevoval i jako boj proti tradičním vazbám mezi liberály a jejich klientelou v obcích. Ve zbytecích jejich dosud fungujících institucí se vyjednávala a uplatňovala politická moc.²⁴⁸

Důležité ovšem byly také některé regionální rozdíly. Opakované „zmrazení“, které vlivem porevoluční konzervativní reakce postihlo rozvíjející se občanskou sféru, poznamenalo i občanskoprávní transformaci židovských obcí. Na poněkud odlišnou cestu vývoje se vydaly židovské obce v Čechách a na Moravě. Ty druhé, od středověku roztroušené v bezprostřední blízkosti menších (křesťanských) měst, si na rozdíl od obcí českých uchovaly formální politickou autonomii a po roce 1861 (díky specifické „politické geometrii“ volebního systému) hrály na moravské politické scéně poměrně závažnou roli.²⁴⁹ Tu charakterizoval historik M. L. Miller jako roli *kingmakerů*, rozhodujícího jazýčku při volbách do zastupitelských orgánů.²⁵⁰ I

171 – 181.

²⁴⁷ K podílu židů v Kasinu a Německém klubu a jejich hlubší sociální struktuře srv. COHEN, Gary B., *Němci v Praze 1861-1914*, Praha: Karolinum, 2000, s.125 ann.

²⁴⁸ Náboženská židovská obec měla stále řadu pravomocí v oblasti sociální politiky (nemocnice, pomocné spolky), ve školství či v uplatňování práva (především sňatky, pohřby) a ve správě majetku (synagogy, ale i některé činžovní domy). Jeden z pozdějších odpůrců německo-židovských liberálů, August Stein, pokládal za zásadní narušit zmíněné vazby právě i útokem na určitá rezidua dřívější autonomie obcí a zároveň zpochybnit instituci židovské obce jako takovou, srv. STEIN, August, *O židovské obci v Čechách*, in: *Kalendář česko – židovský*, 1887/1888, s. 131 – 165. Liberálům, kteří obcím vládli a přitom často bydleli mimo její hranice, Stein vzkazoval: *Příslušnost k místní obci náboženské (...) zakládati se může po mém náhledu toliko na bydlišti v obci, takže bydliště v obci a příslušnost k obci spadá tu v jedno*. Tamtéž, s. 150. K boji čechožidů proti německým liberálům srv. následující kapitolu.

²⁴⁹ MILLER, Michael L., *Reluctant Kingmakers. Moravian Jewish Politics in Late Imperial Austria*, in: *Jewish Studies at the Central European University*, 2004, s. 111 – 123. (dostupné na: <http://www.ceu.hu/jewishstudies/yb03/11miller.pdf>, 1.4.2010). K formální podobě obcí, jejich institucím a reformám srv. ROUBÍK, František, *Z dějin Židů v Čechách v 19. století*, in: *Ročenka společnosti pro dějiny Židů v Československé republice*, 1935, s. 231 – 357, zde s. 312 ann.

²⁵⁰ Viz MILLER, 2004, s. 112. Tomuto postavení se židovské hospodářské elity mohly těšit i díky liberálnímu pojetí volebního práva – na Moravě, díky konzervativnějším volebnímu systému, vydrželo i ve vyšších

na Moravě existovala úzká spolupráce mezi německými a židovskými elitami. Zároveň docházelo k většímu propojení jednotlivých židovských obcí navzájem a jejich společnému jednání a vyjednávání s politickou reprezentací rakouských liberálů. V demografickém a hospodářském smyslu došlo na Moravě k podobnému vývoji židovského společenství jako v Čechách (vysoká mobilita, hospodářský vzestup, populační regres atp.), udrželo se zde nicméně silnější vědomí pospolitosti, kterou udržovaly elity autonomních obcí, potažmo politika samospráv.²⁵¹ Česká historiografie se shoduje na tom, že to byly moravské židovské obce, kde se začaly myšlenky sionismu uplatňovat v širším měřítku.²⁵² Nacionalismus se ovšem šířeji a dříve uplatnil mezi českými židy, byť nejprve na poněkud odlišných základech (viz následující kapitoly). Čeští židé se dříve než moravští ocitli na *hranici* národního boje české a německé politiky národní identity.

Mezi židovskými liberály začínala být v posledních dekadách 19. století – s postupující demokratizací politického prostoru a následným úpadkem jejich politické moci – patrné nové hledání prostředků politické identifikace. V prostředí českých a německých národně liberálních politických stran se někteří z nich, spolu s mnoha dalšími původními zastánci liberalismu, přihlásili k požadavkům vyplývajícím z tzv. *přirozených* národních práv. Druhé křídlo liberálů inklinovalo k socialistům.²⁵³ V posledních dvou desetiletích 19. století je ovšem zapotřebí

politických grémiích, na moravském zemském sněmu, až do konce habsburského impéria. K politickému systému na Moravě srv. MALÍŘ, 1997.

²⁵¹ Velmi detailní analýzu sociálního a ekonomického postavení židů v rámci konkrétního středně velkého moravského města provedl v poslední době např. Radek Lipovski a Ivana Slezáčková, viz Titíž, Analýza židovského obyvatelstva města Frýdek podle teritoriálního původu a socioekonomického postavení, in: *Historie Historica*, 2007, s. 207 – 227; dále srv. NESLÁDKOVÁ, Ludmila, Sociální profil Židů v průmyslovém městě, in: Tomaszewski, J., Valenta, J., *Židé v české a polské občanské společnosti*, Praha: MŠMT – UK, 1999, s. 37 – 44. Kateřina Čapková shrnuje právní a politickou situaci moravských obcí takto: *I po úplném zrovnoprávnění židovského obyvatelstva v českých zemích v roce 1867 mohli Židé mnoha moravských měst ovlivňovat chod své části města (bývalého ghetta) v rámci samostatné komunální samosprávy. Židovské samosprávě se pak musel podrobit každý, který bydlel v daném okrsku nehledě na náboženskou příslušnost. (...) Že Židé na Moravě mohli využívat komunální autonomie i po emancipaci, je v dějinách západní a střední Evropy okolnost vskutku jedinečná. (...) Organizační struktura mnohých místních sionistických organizací se částečně překrývala se strukturou náboženské obce.* Viz ČAPKOVÁ, 2005, s. 20 an.

²⁵² Srv. PĚKNÝ, Tomáš, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer, 2001, s. 333 ann.; RABINOWICZ, Oskar K., Czechoslovak Zionism: *Analecta to a History*, in: *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, vol. 2, Philadelphia: JPS, 1971, s. 19 – 136, zde s 19 ann.

²⁵³ Podle některých autorů tvořili židovští liberálové jakési spojnice mezi sociální demokracií a liberální

vnímat důležitý posun. *Židovská otázka* začala být v českých zemích stále výrazněji chápána jako problém, který má být řešen na rovině kolektivního uznání, tedy v podobě prosazování zvláštní politiky (židovské) identity.²⁵⁴ S jistým časovým posunem došlo i v rámci židovského společenství k bojům o uznání právně a politicky nerovnoprávných tříd. V procesu emancipace židovské politiky identity, jež byla tímto procesem ovlivněna, hrály roli i možnosti a meze integrace židů, jako jednotlivců, do českých politických stran. Proto je v druhé části tohoto krátkého exkursu nutné alespoň zcela stručně zmínit tento typ strategie (individuálního) politického uznání.

Stále mohutnější část českých a německých politických veřejností vyslyšela výzvu k národnímu sjednocení. Jak všenněmecké hnutí a z něj vzniklé politické strany, tak křesťansko-sociální směr německé politiky a jeho organizace sílící v první řadě na jižní Moravě stále častěji a hlasitěji tematizovaly židovství jako cizí element ve vlastním národním těle. Vzhledem k jejich poměrně intenzivní protižidovské rétorice nejspíše nesbíraly hlasy voličů, kteří se s židovstvím identifikovali.²⁵⁵

Dobývání ekonomických a politických pozic, jež relativně často zastávali židovští liberálové, hrálo významnou roli v národním boji českého a německého nacionalismu, při stanovování hranic tohoto boje a jeho úspěchů či neúspěchů. Českou národní politikou byl liberalismus mnohdy chápán jako ideologický nástroj nadvlády legitimizující hospodářskou převahu rakouských Němců s jejich *předsunutou hlídkou* – rakouským židovstvím. To ovšem neznamená, že mezi mocí židovských liberálů a podobou politických (antisemitských) diskursů existoval přímý vztah. Dané diskursy měly, jak jsem se snažil poukázat výše, vlastní logiku a

politikou. Srv. FASORA, Lukáš, *Brněnský municipální socialismus 1880 – 1914 jako platforma spolupráce měšťanské a dělnické elity?*, in: FASORA, L., HANUŠ, J., MALÍŘ, J. (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948*, Brno: CDK, 2006, s. 219 – 229. Hlas těchto *sociálních liberálů*, kteří se mohli od národních liberálů lišit jen v dílčích osobních preferencích, ale v poslední dekádě devatenáctého století velmi oslabil spolu s liberální politikou jako takovou.

²⁵⁴ O odklonu židovských veřejností od liberalismu a strategie individuální integrace svědčí také vývoj elitní židovské organizace B'nai B'rith, která se nejprve striktně držela liberálních východisek a na krizi reagovala projekty, které zasahovaly do oblasti populační politiky (např. změny profesní, vzdělanostní struktury), aby se později přiblížila východiskům politiky židovské národní identity, respektive sionismu. Srv. ČAPKOVÁ, Kateřina, *Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries: The B'nai B'rith Order in Central Europe*, in: *Judaica Bohemiae*, 2000, s. 119 – 142.

²⁵⁵ Ke křesťanským socialistům a antisemitismu srv. MARKEL, 2007, s. 30 an. Ke srovnání těchto dvou hnutí srv. MALÍŘ, Jiří, *Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století*, in: FASORA, L., HANUŠ, J., MALÍŘ, J., 2007, s. 11 – 24, zde s. 21. K tematice nových německých politických subjektů a využívání protižidovské rétoriky srv. ŠEBEK, Jaroslav, *Německé politické strany*, in: MALÍŘ – MAREK, 2005, s. 467 – 495.

normativní strukturu.

V této souvislosti a vzhledem k dalšímu textu je důležitější role českých (neliberálních) stran. Obsah diskursů českých *národních dělníků* byl analyzován v jedné z předešlých kapitol. Zřejmý se také stal odstup židů od české křesťansko-sociální a obecněji katolické politiky, která využívala rasismus, potažmo antisemitismus jako prostředek *nadnárodní*, rakouské politické identity.²⁵⁶ Pro strany tzv. národně radikálního politického spektra, státoprávníky a radikální pokrokaře, platilo značné omezení praktického politického dosahu. Byly to spíše elitní, intelektuální kluby. Obě strany častěji využívaly představivost úzké etnické, či přesněji biologické národní jednoty.²⁵⁷ Ani tyto strany nebyly přístupné pro české židy, aniž by se jejich židovská identita nestala problémem. To stejné lze říci o agrárním hnutí a o něco později zformované agrární straně.²⁵⁸

Je zapotřebí dodat, že ke vstupu do výše zmíněných stran a politických organizací často stačila konverze ke křesťanství či prostá změna jména. Tato strategie mohla představovat faktickou vstupenku do českého prostoru nacionalistické politiky. Židovství, jako odlišující znak, se díky tomuto aktu mohlo skrýt i v jinak rasově se definující politice.²⁵⁹

Česká historiografie se nejvíce zabývá vztahem židů a realistů, respektive osobností T. G. Masaryka.²⁶⁰ Na realisty byl navázán užší kruh aktivistů *českožidovského hnutí*.²⁶¹ Realisté byli přes určitý univerzální étos *masarykovského humanismu* především nacionalistickou stranou. Jejich vztah k tématu židovství byl pragmatičtější a v každém případě nehrál takovou roli při formulaci politické identity jako u radikálů (národních socialistů, státoprávníků), ať už byla židovská identita vnímána jakkoliv. U realistů, pokrokařů a státoprávníků musíme uvážit

²⁵⁶ K tomu srv. FRANKL, 2007, s. 111 – 150.

²⁵⁷ I když zde byly patrné různé posuny a odchylky, srv. KUČERA, Martin, Reakce na hilsneriádu v táboře českých radikálů, in: PAVLÁT, Leo (ed.), *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899-1999*, Praha: Židovské muzeum, 2000, s. 73 – 88. Ke státoprávníkům viz výše.

²⁵⁸ Srv. ČERMÁKOVÁ, Radka, Agrární strana, rolnická a selská sdružení a Židé: rolnictvo jako antisemitská síla? in: Soukupová, Blanka, Salner, Peter (eds.), *Modernizace, identita, stereotyp, konflikt: Společnost po hilsneriádě*, Bratislava: FHS UK, 2004, s.19 ann.

²⁵⁹ Asi nejznámějším politikem státoprávních pokrokařů, který zvolil tuto strategii, byl Lev Borský, původním jménem Leo Bondy. Pokřtění mohlo usnadnit či umožnit vstup například do stavovských organizací jako *Spolek českých advokátů*, srv. SOUKUPOVÁ, Blanka, Národněpolitické protižidovské stereotypy v české společnosti na konci 19. století, in: VYDRA, Zbyněk (ed.), *Protižidovské stereotypy a křesťanská společnost na přelomu 19. a 20. století*, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007, s. 11 – 38, zde s. 35.

²⁶⁰ Srv. SOUKUPOVÁ, 2000; FRANKL, 2007. Za prozatím nejlepší zhodnocení toho vztahu považuji práci H. J. Kievala, srv. tentýž, 2000, s. 198 – 217.

²⁶¹ Viz dále.

velmi omezené možnosti strany vzhledem k nerozvinuté organizační struktuře a spíše elitnímu charakteru intelektuálních klubů.²⁶² Její vliv na české židy tak nelze přeceňovat. V určité souvislosti, kterou zmíním v příští kapitole, je ovšem vliv realismu na (čecho-)židy přece jen důležitý.

Nepočítáme-li upadající strany národních liberálů, k nimž se jistá část českých židů veřejně hlásila a také v nich aktivně působila (viz dále), a okrajovější politické subjekty jako realisty, pak ojedinělou výjimkou, jež zůstala do určité míry vně nacionalistického politického tábora a umožnila českým židům participaci na politickém prostoru, bylo sociálnědemokratické hnutí.²⁶³ Jak jsem naznačil v minulých kapitolách, konec 19. století byl prvním obdobím – zprvu nijak masivního – přílivu židů do sociální demokracie, která odmítala rasovou analýzu politických vztahů.²⁶⁴ Pro mnoho židů se socialistické hnutí stalo dostupnou variantou uznání práv na pasivní či aktivní politickou participaci. Představovalo tedy jednu ze zásadních oblastí teoreticky zaručené právní rovnosti, která byla některými politickými subjekty v praxi zpochybňována.

²⁶² Michal Frankl ve své monografii o českém antisemitismu zdůraznil roli osobnosti T. G. Masaryka v přijetí antisemitismu: *Zdá se, že částečné přijetí antisemitismu v realistickém táboře na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století souviselo s Masarykovým odporem vůči klasickému liberalismu a se zvýšenou citlivostí pro „sociální otázku“*. FRANKL, 2007, s. 108. U TGM ale byly patrné různé ambivalence a proměny ve vztahu jak k *židovské otázce*, tak židovské národnosti. Srv. KIEVAL, 2000, s. 205 ann. Michael Riff akcentoval Masarykovu prosionistickou náklonnost a jeho myšlenkový horizont ovlivněný etnickým pojetím národnosti, srv. RIFF, Michael A., *The Ambiguity of Masaryk's Attitudes on the 'Jewish Question'*, in: PYNSENT, Robert B., *T. G. Masaryk (1850 – 1937)*, Volume II: Thinker and Critic, London: The Macmillan Press, 1989, s. 77 – 87. Postoj realistů k židům jako „nenárodním elementu“ se podle dalších autorů radikalizoval během první světové války. Srv. KÁRNÍK, Zdeněk, *Národní socialismus jako výraz symbiózy národního a sociálního?: K založení strany socialistické a Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei*, in: KÁRNÍK, Zdeněk (ed.), *Sborník k problematice multiethnicity: České země jako multietnická společnost: Češi, Němci, Židé ve společenském životě českých zemí 1848 – 1918*, Praha: FF UK, 1996, s. 43 – 66, zde s. 66. Obecně lze říci, že na přístupu TGM či realistů je možné poukázat na ledacos, a to podle zájmu a preference historika.

²⁶³ Podle Jana Havránka zaznamenala česká sekce rakouské internacionály první vlnu zájemců z židovské prostředí společně s přílivem tzv. omladinářů. Srv. HAVRÁNEK, Jan, *Politická atmosféra devadesátých let 19. století v Čechách*, in: PAVLÁT, Leo (ed.), *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899-1999*, Praha: Židovské muzeum, 2000, s. 24 – 30.

²⁶⁴ K tomu viz kap. „Sociální demokracie, socialistický národ a židovská otázka“.

Emancipace moderní politiky židovské identity

*Nás víra od rodáků nic nedělí,
co prve rozdvojila, zas ať zcelí.
Vždyť jednu víru jenom známe nyní:
my věříme v tu lásku svoji vřelou,
jež víže k sobě jedné vlasti syny,
my věříme v tu lásku duší celou (...)*²⁶⁵

S politikou židovské identity, která sama sebe definovala na základě pojmů židovského nacionalismu, se setkáme až na samotném konci devatenáctého století. Ovšem již dříve došlo k artikulaci kolektivních židovských zájmů ve veřejnosti, jež principiálně partikulární židovské „národní zájmy“ odmítala. Její vývoj velmi úzce souvisel s politikou české národní identity, od níž odvozovala nárok na uznání vlastních kolektivních zájmů. Integrace a přetváření jazyka českého nacionalismu v českožidovských diskurzech souviselo s vývojem politiky židovské identity. Ta se pokoušela docílit rovnoprávnosti ve smyslu politické participace i (zvláště později) uznání kulturních specifík, které byly často považovány za neslučitelný prvek s českou národní identitou.

Čechožidé se snažili reprezentovat české židy bez ohledu na jejich sociální status, kulturní a společenské odlišnosti. Proto došlo k vytvoření velmi komplexního jazyka identity, na jehož základě chtěla tato politika sjednotit celé židovské společenství uvnitř hranic geografického a politického prostoru českého nacionalismu. Proměna diskursivních strategií této veřejnosti pomůže poodhalit nejen hranice české národní identity a její schopnosti vstřebávat heterogenní prvky, ale především proces, na jehož konci došlo k velmi radikálnímu posunu představivosti společensko-politických hranic i k dalšímu rozrůznění koncepcí politického jednání českých židů

Na konci 19. století byla liberální vrstva německy hovořících židů stále dominantní a nejviditelnější složkou českého, potažmo rakouského židovského společenství. Vedle toho se ovšem začaly utvářet intelektuální a hospodářské židovské elity z česky hovořícího a českým nacionalismem postupně kolonizovaného venkova a menších měst, jejichž sociální vzestup jim

²⁶⁵ Část básně Josefa Penízka přednesená na „zábavě“ spolku Českých akademiků židů v březnu roku 1881, viz *Kalendář českožidovský* (dále KČZ), 1881/1882, s. 81.

mimo jiné umožnil studium na českých gymnáziích a některým z nich následně i na univerzitě v Praze.²⁶⁶ Českožidovské hnutí, kterému česká historiografie tradičně věnuje velkou pozornost a které se svým, tzv. asimilačním programem českých židů vstoupilo do veřejného prostoru v polovině 70. let, bylo vyjádřením zájmů právě těchto vrstev. Šlo tedy o snahu zapojit se do stále silnějších politických a ekonomických struktur české (národní) společnosti a s tím zároveň o pochopení krize liberální koncepce uznání v Rakousko-Uhersku.

Židé na českém venkově od počátku osmdesátých let postupně přecházeli z německojazyčných do českojazyčných škol. Právě školy byly jedním ze zcela prvořadých míst národního boje. Tlak na to, aby se německy hovořící židé *čechizovali* jako nechtěné *německé ostrůvky v českém moři* byl patrným, ale nikoliv jediným a nejdůležitějším důvodem k přijetí češtiny.²⁶⁷ Daný vývoj byl symptomem změny hodnocení důležitosti češtiny, jejího osvojení jako komunikačního a obecněji kulturního kódu, ale tato proměna byla silně ovlivněna především samotnou rolí jazyka v procesu národní identifikace a nároky na uznání.

Obraz společenské reality konstruovaný českožidovským hnutím a velmi problematický pramen, jakým jsou rakouská sčítání obyvatel, často stojí v pozadí tvrzení některých českých historiků o úspěchu českožidovského hnutí a o *asimilované komunitě* českých židů. Tato tvrzení spíše ztěžují chápání vývoje českého židovského společenství a zároveň českého nacionalismu.²⁶⁸ Přesto, jak vyplývá z předchozího textu, považuji i já právě dějiny českožidovského hnutí za zásadní pro interpretaci způsobů artikulací politické identity českých

²⁶⁶ K sociálnímu postavení první generace českožidovského hnutí srv. KIEVAL, Hillel J., *The Making of Czech Jewry. National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870–1918*, New York: Oxford Univ. Press, 1988, s. 23 an.

²⁶⁷ Němčina, jak vyplývá i z předešlého textu, patřila od konce 18. století k povinné jazykové výbavě českých židů a postupně, díky josefinským reformám zavádějícím židovské státní školy s němčinou jako vyučovacím jazykem, prvořadým nástrojem každodenní komunikace..

²⁶⁸ Jazykové censy se stávaly jednoznačným politikem a výsledky z jednotlivých – zvláště tzv. hraničních – území, se napjatě sledovaly. William McCagg naznačuje, že volba ve většinově českém území se pro židy nestávala ani tak výrazem směru jejich postupující *akulturace*, jako spíše reakcí na společenské poměry a existenční nezbytností, srv. McCAGG, William O., *The Jewish Position in Interwar Central Europe: A Structural Study of Jewry at: Vienna, Budapest, and Prague*, in: DON, Yehudah, KARADY, Victor (eds.), *A Social and Economic History of Central European Jewry*, New Brunswick – London: Transaction Publishers, 1990, s. 47 – 81.

Kateřina Čapková se v této souvislosti dopouští zjednodušení, když píše o *přirozené asimilaci* židů na českém venkově do *většinové* (tj. české) společnosti. *Sekulární charakter české společnosti nijak nevyhrocoval náboženské rozdíly a lze naopak nalézt řadu dokladů křesťansko-židovské symbiózy na českém venkově, kde si přitom židovství i křesťanství zachovávalo často ještě tradiční podobu*. Viz ČAPKOVÁ, 2005, s. 26.

židů. Jde pouze o přeskupení našich pohledů a možnosti nových interpretací.²⁶⁹

Čechožidé se jako svébytná veřejnost začali organizovat nejprve na půdě pražské univerzity. Česky hovořící židovští studenti se museli v pražském akademickém prostředí buď integrovat do zavedených, německých liberálních spolků s výrazným podílem židovských členů, nebo se mohli pokusit navázat styky s českým intelektuálním prostředím. Velká většina z nich volila první variantu i v případě, že přicházeli z českých středních škol. Liberální společenské struktury se pro mnohé z nich stále nabízely jako cesta k individuálnímu uznání a integraci. To platilo pro celou druhou polovinu 19. století i pro první dekády století následujícího. V neposlední řadě zde přistupovala motivace finanční. Chudší studenti, kteří nemohli být vydržováni na studiích díky podporám z domova, nalézali finanční podporu v některé ze zavedených „podpůrných organizací“ pražské židovské liberální komunity.²⁷⁰

Vedle tohoto hlavního proudu vznikla malá skupinka židovských studentů, kteří si jako příslušníci maloměstské buržoazie mohli dovolit studovat bez závislosti na zmíněných organizacích a kteří roku 1876 založili „nepolitický“ Spolek českých akademiků Židů (SŽAŽ, 1876). Tento spolek oficiálně hovořil o dvou svých základních funkcích (...) *pěstovati vzájemnost mezi členy a nezáměrně hmotně podporovati*.²⁷¹ Cílem bylo pokračovat v kontaktech mezi českými a židovskými *obrozeneckými* intelektuály ze 40. let 19. století, v kontaktech, jež se neměly čas a příležitost rozvinout a v dalších dekádách v podstatě ustaly.²⁷²

²⁶⁹ Okruh působnosti tohoto hnutí musíme hned zpočátku omezit zhruba na jednu třetinu židů Čech – především města českého vnitrozemí, venkov. V německých oblastech Čech se čechožidé neprosazovali a ani o to příliš neusilovali. V Praze, v níž se kolem přelomu letopočtu soustředila zhruba třetina českých židů, měli čechožidé značné problémy (viz dále). Okruh přímých aktivních účastníků se pohyboval v desítkách lidí, neurčitá kategorie „sympatizantů“ patrně v několika stovkách, případně málo tisíců osob. K početnímu vývoji samotného Spolku českých akademiků židů srv. KREJČOVÁ, Helena, Výbory Spolku českých akademiků Židů a Akademického spolku „Kapper“, in: *Paginae historiae*, 1999, s. 47.

²⁷⁰ Na tento fakt si stěžovali členové českožidovského hnutí a chápali jej jako důvod, proč se i židovští, česky hovořící studenti z venkova *přeměnili na Němce*. Srv. STEIN, August, Židé v Čechách, in: *KČŽ*, 1881/1882, s. 105. Tento domnělý jev *odnárodnování* spíše než změnu identity židovských studentů popisoval ambice samotných čechožidů.

²⁷¹ Viz Stanovy spolku českých akademiků židů v Praze otištěné in: *KČŽ*, 1881/1882, s. 133.

²⁷² Šlo především o skupinu Junges Böhmen a osobnosti jako Siegfried Kapper, Moritz Hartmann, David Kuh, Alfred Meissner publikující v časopisu *Ost und West*. Všichni, kromě Kappera, který na konci 50. let vydává německý překlad „Zelenohorského a Kutnohorského rukopisu“, postupně na snahu o zapojení se do prostředí českých intelektuálů, elit českého nacionalismu rezignovali. Srv. KIEVAL, 2000, s. 65 – 94. Ale i samotný Kapper, pozdější ikona českožidovské veřejnosti, měl značné problémy s veřejným uznáním svých snah a

Demonstrací myšlenky *českého národního uvědomění*, v jehož jménu chtěli čechožidé veřejně vystupovat, byl zpěv národní písně *Kde domov můj?* na zakládací schůzi spolku.²⁷³

Na tomto základě se začala formovat nová politická veřejnost, která byla jak z hlediska formálního nároku členství²⁷⁴, tak v kontextu utváření kolektivní totožnosti a politiky identity veřejností židovskou. Jak uvidíme, způsob jakým přizpůsobovala jazyk českého nacionalismu, aby byl schopen zahrnout objekt českožidovské politiky (české a moravské židy), byl velmi specifický a zůstal vyjádřením velmi partikulárního jazyka identity. Organizace židovských studentů byla v tomto směru ojedinělá a zcela se vymykající povaze náboženských spolků, institucím i principu společensko-politických vazeb německo-židovské liberální veřejnosti. Jejich členství a identita byla odvozena především ze statusu, který jim poskytoval *svobodný trh* a liberální stát.²⁷⁵

Českožidovský studentský spolek se stal první organizací, ve které se vztah židů a nacionalismu (potažmo národa, národního hnutí) pociťoval jako problém, jenž bylo nezbytné řešit kolektivním jednáním. Tomu, do jaké míry byl vztah českých a židovských studentů v Praze a obecně českého nacionalismu a židů považován za nesamozřejmý, odpovídala snaha vytvořit příběh česko-židovské identity, jehož jediným a zároveň přirozeným vyústěním měla být integrace židů do českého národa. Tento příběh a zároveň představovaný „univerzální“ zájem byl prostředkem politiky uznání rovných práv *asimilovaných*, či *národně cítících* českých židů.

Zmíněná nesamozřejmost ovšem neznamenal pouhou reakci na nepřijetí židů – v tomto případě do českých studentských spolků – či obecně na nějakou formu násilí. V dané době ostatně o překážkách, které by přímo zamezovaly židům účast ve studentských veřejnostech, nevíme. Tuto politiku tedy nelze chápat ani jako reakci na antisemitismus, ale ani jako jakousi neurčitou „touhu“ českých židů splynout s českým národem. Podle programu

umělecké tvorby, která se částečně věnovala i integraci židů v české společnosti, viz např. KAPPER, Siegfried, *České listy*, Praha, 1846. Kritiky Kappera ze strany českých umělců a politiků a její proměny mezi 40. až 70. lety si všímá dále například PELÁNOVÁ, Eva, *Siegfried Kapper; prozaik, básník a překladatel*, Praha: FF UK, 2002, dipl. práce; a také DEMETZ, 2008, s. 143 – 154.

²⁷³ Viz SCHARF J., 10 let, in: *KČŽ*, 1886 /1887, s. 138 – 146.

²⁷⁴ Členem mohl být pouze student či absolvent vysoké školy *vyznání mozaického*, srv. Stanovy ..., *KČŽ*, 1881/1882, s. 134.

²⁷⁵ Kieval vyslovil o vzniku tohoto spolku, který neměl v německy hovořící společnosti obdoby, tezi o silnějším pocitu totožnosti, potažmo *etnické identity* českožidovských studentů. *First, the Czech – speaking Jewish students maintained a strong, Jewish, ethnic identity even as they set about encouraging greater Czech acculturation and national assimilation among Jews*. Viz KIEVAL, 2000, s. 28. To ovšem nepovažuji za adekvátní vysvětlení, viz dále.

českožidovské politiky měli židé v převážně českých oblastech asimilovat s českým národem a podpořit jeho politický a hospodářský boj za národní zrovnoprávnění. Problém českých židů čechožidé představovali jako problém *nenárodní* náboženské menšiny. Tato nenárodnost byla podle nich důsledkem *nepřirozeného stavu*, jenž měl být napraven *národním uvědoměním* a uznáním ze strany české národní společnosti. Čechožidé především problematizovali otázku národnosti českých židů a utvářeli určitý koncept, jak řešit postavení židů v procesu nacionalizace české společnosti (viz následující kapitola).²⁷⁶ Onu *přirozenost národní asimilace*, potažmo nutnost splynutí heterogenních prvků určovaly právě politické diskursy nacionalismu a jimi utvářená identita.

Od začátku se čechožidé vymezovali především proti německé liberální veřejnosti. V pražském prostředí proto vytvořili první organizovanou platformu, která soupeřila o loajalitu pražských židů, především středních a chudších vrstev, s dříve nezpochybnovanou autoritou liberálního Kasina, Německého klubu a přidružených organizací. Tuto autoritu začali podkopávat mnohem dříve než radikální nacionalistické skupiny německých studentů a živnostníků (Bund der Deutschen in Böhmen, Männerverein či Germania) a také dříve než německá sociální demokracie získávající hlasy některých německých dělníků a nejchudších vrstev. Liberálové museli i díky čechožidům hledat nové základy své identity, částečně vykračovat vstříc požadavkům uznání do té doby politicky inferiorních vrstev, jež se začaly mobilizovat na základě velmi odlišných hodnot a stále jasněji zpochybňovaly mocenské nároky liberální ekonomické elity.

Pražští liberálové se pokoušeli čelit této „demokratické reakci“ mimo jiné tím, že zakládali spolky, prostřednictvím nichž se snažili podchytit loajalitu zmíněných vrstev a apelovat na *německou jednotu* osvojením si jazyka národních zájmů. Když ovšem Ferdinand Höhm, jeden z vůdců Kasina a zakladatel spolku pro německé řemeslníky (Deutscher Handwerkverein), mluvil o tom, že spolek má (...) *nejprve chránit německé rukodělné pracovníky, aby neztráceli svou nacionální identitu a nestávali se z nich odpadlíci* (...) ²⁷⁷ mluvil stále o všech německy hovořících obyvatelích Prahy, tedy včetně pražských židů. Zdejší liberální veřejnost, pro kterou nadále platily především hodnoty založené na individuálním výkonu, v dané situaci nepřipouštěla politické odlišení, potažmo vyloučení židovských členů. Díky síle a podpoře pražské židovské honorace, která se cítila spjata s německým liberalismem a liberální představitostí definovaným (německým) národem, přetrvávala možnost zachovat jistý politický vliv pražské liberální veřejnosti až do první světové války, konzervovat silně

²⁷⁶ Srv. KIEVAL, 2000, s. 65 – 95.

²⁷⁷ Z proslovu při zakládání spolku v roce 1884, citováno z COHEN, 2000, s. 143.

elitní politiku a izolovat se od radikálních německých nacionalistů a socialistů.²⁷⁸ Na okraji a za okrajem této politiky se nicméně ozývaly stále mocnější hlasy jejích odpůrců. Mezi jinými právě českožidovské politiky a její vznikající organizace.

Michal Frankl poukazuje na protižidovské nálady pražských obyvatel (1881 – 1883) rozjitřené „rituálními vraždami“ v Maďarsku a Německu či pogromy v Rusku.²⁷⁹ V kontextu ohlasu těchto kauz lze uvažovat o jistém vlivu (mlado)českých národních liberálů na politickou identifikaci českých židů. Jejich varování před tím, aby se „semité“ nespojovali s Kasinem, protože by proti sobě mohli vyvolat antisemitskou reakci, ukazovalo za hranice, do center protižidovských výtržností. Národní listy, píšící o odchodu posledních liberálů Kasina z pražské radnice po slavném prohlášení Tomáše Černého o „zlaté slovanské Praze“ (1882), varovaly židy, aby přehodnotili svou politickou loajalitu. *Opakujeme s důrazem: v Čechách a zejména v Praze „otázka židovská“ posud není. Ať pp. Popper a Zappert* (tedy židovští zástupci Kasina, pozn. autora) *si ji zde nedělají sami!*²⁸⁰ V tomto diskursu došlo k oddělení židů od Němců v politickém jazyku českého nacionalismu, tedy k oddělení, které získává zřejmou politickou funkci.²⁸¹ Jednoznačnější osamostatnění figury židovství ovšem proběhlo v daném jazyku politické identity až později, v 90. letech 19. století (viz výše).²⁸²

Vznik českožidovské veřejnosti úzce souvisel s bojem o uznání českých národních zájmů. Od 70. let českožidé hledali a nacházeli politickou podporu a uznání právě v řadách české politiky – nejprve u staročeků a později především u mladočeků. Ti se prezentovali jako strana moderní, oponující konzervativní, honorační politice.²⁸³ Na formování

²⁷⁸ Srv. tamtéž 178 ann.

²⁷⁹ Viz FRANKL, 2007, s. 156 an.

²⁸⁰ *Národní listy*, 12.10.1882, s. 2. Zdá se, že mladočeši už v 80. letech do určité míry chápali politickou funkci *židovské otázky a rituálních vražd*.

²⁸¹ Oddělení židů jako zvláštního národa, který má specifické vlastnosti a prosazuje svou politiku, lze nalézt již v Nerudově brožuře *Pro strach židovský* (viz poznámka č. 89). V určitém smyslu lze u Nerudy hovořit o avantgardním pohledu, který ale, jak se domnívám, nehrál v 60. a 70. letech žádnou závažnější politickou roli.

²⁸² Nepočítáme-li tedy zcela okrajové a v jistém ohledu avantgardní proudy politiky. Viz výše.

²⁸³ Tato provázanost je patrná i na rovině osobních kontaktů. August Stein, přední ideolog českožidů, byl učitelem Bohuslava Riegera, syna národního vůdce F. L. Riegera. To lze považovat za výjimečný sociální kapitál, který mohl otevírat dveře jak samotnému Steinovi (zjevné je to při jeho angažmá na pražské radnici, kde jako přednosta Asanačního referátu jednal ve věci *asanace* Josefova), tak celé českožidovské politice. Do jaké míry bylo založení českožidovských spolků iniciováno přímo českou národně liberální veřejností se lze pouze dohadovat. Podle mého názoru je možné, že došlo k impulsu k založení SČAŽ či dalších organizací – v každém případě to ale není problém, který by posouval interpretace jinou cestou, než se tento text ubírá. K

českožidovského hnutí měl vliv nejen jazyk českého nacionalismu, ale rovněž strukturální proměna politického prostoru a vznik občanských klubů. Přímé propojení českých a českožidovských národních liberálů dostalo explicitní vyjádření v rámci Josefovského občanského klubu, jehož zakládajícími členy a předními představiteli se stali někteří čelní čechožidé (J. S. Kraus, Jakub Scharf, A. Stein).²⁸⁴ Právě oni zde měli v dalších letech největší vliv. Odpovídá tomu jak jejich zastoupení ve výboru klubu, tak později volení kandidáti do zastupitelstva Prahy.

Občanské kluby vznikaly v různých pražských čtvrtích zhruba ve stejném období (1883). Oficiálně měly vyjadřovat politiku zájmů spojených přímo s obcí, městskou čtvrtí – reprezentovat „občanskou společnost“ bez ohledu na politiku obou českých národních stran. Zatímco jiné kluby sloužily ve skutečnosti jako (více méně) přímá expozitura mladočechů, jež měla sjednocovat různé partikulární veřejnosti a koncentrovat opozici vůči staročeské honoraci, byl josefovský klub v jistém smyslu opravdu „nadstranický“ – stranil české nacionalistické politice jako takové a stavěl se do opozice vůči německo-židovským liberálům. Zatímco ve čtyřech zbývajících městských obvodech byl rozhodnut zápas o obecní správu zcela ve prospěch českých národních zájmů na počátku 80. let, pátá pražská čtvrť (Josefov) stále zůstávala doménou Kasina.

Šlo zde přitom nejen o hlasy v pražském zastupitelstvu, kde staročesi vládli s jasnou převahou od počátku 60. let, ale také o Josefov jako volební okres zemského sněmu. Vzhledem k přetrvávající síle voličů odevzdávajících svůj hlas pro rakouské (židovské a německé) liberální kandidáty si zde česká politika nemohla dovolit „luxus“ dvou stran a spokojila se s aktivitou klubu, který se profiloval jako zastánce českých národních práv proti německému liberalismu.²⁸⁵ Prosazení českožidovských kandidátů v josefovském volebním obvodu do českého sněmu bude o něco později popisovat českožidovský Kalendář, profilové periodikum hnutí, jako vítězství práva a zároveň česko-židovského soužití: *Velebný to byl, okamžik, když do síně volebního komitétu došla radostná tato zvěst'. Starci a mužové mladí, křesťané a židé se*

Steinovu působení na pražské radnici a k jeho vztahu s Riegerem srv. GIUSTINO, 2003, s. 29.

²⁸⁴ Založení klubu, potažmo *volebního komitétu* mělo být reakcí na vystoupení liberálních pražských zastupitelů po slavném proslovu T. Černého o slovanské Praze (1882) a mělo být iniciováno J. S. Krausem, srv. KČŽ, 1885/1886, s. 60 ann.

²⁸⁵ Hned na první, ustavující schůzi klubu bylo odhlasováno usnesení odsuzující politiku říšského poslance za Josefov, rytíře Altera. Tento poslanec byl kritizován jako: 1) politik prosazující rozdělení českého království na českou a německou část – a tedy jako špatný vlastenec neuznávající české státní právo; 2) politik spojený s pražským Kasinem, který není v kontaktu se svými voliči; 3) politik, který postrádá legitimitu – ve volebním okrese došlo od jeho zvolení k proměně sil. Viz *Národní listy*, 18. 12. 1883, roč. 23, č. 300, s. 2:

objímali; křesťané, kteří zde povždy žijí v nejlepší shodě s obyvatelstvem židovským, provolávali: „Sláva židům!“ protože část židů činila to, co kázala jim povinnost a láska k rodnému jazyku.²⁸⁶

Jestliže se v ostatních městských obvodech Prahy začínal rozhořivat konflikt mezi staročeskou a mladočeskou politikou, zůstával Josefov místem *národního sjednocení*; stále se ohraničujícím především proti *německému liberalismu* a jeho „nelegitimním“ mocenským nárokům. To mělo pro tento politický prostor velmi důležité následky.

V roce 1880 tvořili židé již jen zhruba třicetiprocentní podíl obyvatel čtvrti²⁸⁷ a spolu s nežidovskou společností představovali z větší části nejchudší vrstvy Prahy. Židé chudších vrstev českých měst (především drobní obchodníci, živnostníci) se v osmdesátých letech začali odklánět od uzavřených liberálních struktur zastávajících v první řadě zájmy velkých podnikatelů a obchodníků a zároveň vnímali meze liberální politiky.²⁸⁸ I vzhledem k částečné demokratizaci volebního práva do říšské rady (*pětizlatkoví voliči*, 1882) a do obchodních a živnostenských komor (částečné zapojení drobných živnostníků a obchodníků, 1884²⁸⁹) se otevíral politický prostor novým politickým identitám. Tento posun se snažili čechožidé, sami pocházející většinou z maloměstské buržoazie, podchytit a vystavět novou politickou organizaci, která by (také, či dokonce především) díky vztahům s českými nacionalisty jim umožnila konkurovat elitní pražské liberální politice.

Čechožidé proti honorační politice postavili zájmy širších vrstev. Židovská německy hovořící elita měla rozhodující podíl na reprezentaci čtvrti díky omezení volebního práva a liberální politice Kasina. Po rozšíření volebního práva převzali moc židé z Josefovského klubu.²⁹⁰ Změna, která proběhla v předání reprezentace města, symbolizovala nástup nové

²⁸⁶ KČŽ, 1885/1886, s. 62.

²⁸⁷ Do prostoru bývalého ghetta postupně přicházeli nežidovští dělníci, malí řemeslníci, obecně nejchudší společenské vrstvy, které v Josefově nacházely nejlevnější podnájem v Praze. Srv. LEDVINKA – PEŠEK, 2000, s. 500.

²⁸⁸ Tak jako G. B. Cohen (srv. COHEN, 2000, s. 80 ann) i někteří další autoři dávají tzv. *asimilaci* pražských židů s českým okolím do přímé souvislosti s jejich socio-profesní skladbou; poukazují na důsledek integrace chudých vrstev židů, kteří se nechávali zaměstnat u českých podnikatelů, na jejich *národnostní asimilaci*. Tento jev je jistě třeba reflektovat, výklad ovšem může dojít až k jisté vulgarizaci a jednorozměrnosti, srv. LEDVINKA – PEŠEK, 2000, s. 492.

²⁸⁹ Plátcí cca 2 – 5 zlatek daně získávali určité, i když relativně stále velmi slabé zastoupení v těchto ekonomických a politických grémiích. Srv. GRUBER, Josef, *O komorách obchodních a živnostenských*, Praha, 1904, s. 37 ann. (dostupné na <http://www.econlib.cz/zlatyfond/html/zf0055.htm>, 27. 2. 2010)

²⁹⁰ Židé z Kasina a židé z občanského klubu o tuto čtvrt' ještě nějakou dobu bojovali, německo-židovští liberálové ovšem tahali za stále kratší konec politické podpory. Srv. HUSKA, s. 45 ann.

politiky českožidovské identity na výsluní.

Vedle boje o mandáty byla pátá čtvrt' velmi důležitým symbolickým prostorem, srdcem velkoměsta, které před krátkým časem prohlásil pražský primátor Tomáš Černý poprvé za „zlatou slovanskou Prahu“ (1882). Josefov měl být místem naplnění spektakulárního vítězství nad „německým živlem“ a výlohou úspěchů moderního českého národa.²⁹¹

Úspěch čechožidů byl, jak jsem naznačil, paralelní s pronikáním české národní politiky mezi židovské voliče. Čechožidé, ať už v rámci josefovského klubu či jinde, se o úspěchy českého nacionalismu zasazovali. Zároveň se s určitou samozřejmostí chápali nároku reprezentace, kterou měl právě zmíněný úspěch legitimizovat.²⁹² Jako zástupci *národně cítících českých židů* se prosadili v grémiích české nacionalistické politiky. Zde ovšem zastupovali výhradně české národní zájmy, tedy nikoliv konkrétní program kolektivních židovských zájmů.

Poprvé se čechožidé prosadili ve volbách do pražského zastupitelstva (Sbor obecních starších) v roce 1882. Mořic Baštýře a Julius Reitler (poprvé krátkodobě zvolen již na počátku 60. let) byli první židé v tomto grémiu, kteří nepatřili k liberální německé politice.²⁹³ Za Národní stranu (staročechy) byli do zemského sněmu v roce 1883 zvoleni Bohumil Bondy, Josef Žalud a Julius Reitler.²⁹⁴ Josef Žalud dále spolupracoval s tzv. škardovským konzervativním křídlem

²⁹¹ Cathleen Giustino k tomu dodává, že díky prolnutí antisemitismu a antiněmectví mohlo dojít i k symptomatickému přeznačení daného místa: *In anti – Jewish eyes, the sacred spaces which remained in Josefov would have been equated with German sacred spaces – putative German sacred spaces that were located very close to the representational heart of „Golden Slavic Prague“ on the Old Town Square.* GIUSTINO, 2003, s. 171.

²⁹² Livia Rotkirchen považuje ze úspěch právě těchto mužů, že se mezi židovskými voliči Josefova prosadila staročeská politika již při volbě pražského primátora Tomáše Černého (1882). Viz ROTKIRCHEN, Livia, *Jews of Bohemia&Moravia: Facing the Holocaust*, Yad Vashem, 2005, s. 15. Českožidovská politika se ovšem šířeji prosadila až v prvních volbách následujících po nástupu jmenovaného primátora do funkce, viz dále.

²⁹³ Ve stejných volbách byli zvoleni poslední dva zástupci liberalismu za Josefov. Prvním byl Fridrich Duschenes. (Jeho postavení však bylo patrně ambivalentní, určitou dobu měl podporu Josefovského klubu, o kterou přišel poté, co měl dávat přílišný akcent na své němectví a odmítal s klubem spolupracovat, tak jak si jeho členové přáli, viz *Národní listy*, 12.11.1884, roč. 24, č. 314, s. 2. I na příkladě Duschenese je patrné jak složité se vyjednávala politická, národní identita). Spolu s Duschenesem byl zvolen Herman Grab. Posledním politikem reprezentujícím německý liberalismus v zastupitelstvu *zlaté slovanské Prahy* (Tomáš Černý) byl Ludwig Bendiener, zvolený roku 1885.

²⁹⁴ Bohul Bondy patřil rovněž k předním osobnostem pražského ekonomického života, v 80. letech se stal prvním čestným předsedou pražské obchodní komory, na konci 80. let byl jedním z hlavních iniciátorů a později i organizátorů Zemské jubilejní výstavy.

mladočechů, v rámci něhož se prosazoval do vyšších politických grémií i v následující dekádě.²⁹⁵ V roce 1885 zasedl do říšské rady za staročechy Alois Zucker, *protektor SČAŽ*, přední člen Jednoty českých právníků, děkan české právnické fakulty a zvolený rektor české univerzity v roce 1890.²⁹⁶

Na Moravě se stal jednou z čelných osobností české politiky a později zakladatelem (mladočeské) Lidové strany a Lidových novin Adolf Stránský, další ze zakladatelů prvního českožidovského spolku. Čechožidé se uplatnili v českém sněmu, na říšské radě a v neposlední řadě v hospodářských komorách. Bohumil Bondy se po zásluhách o prosazení české politiky v pražské Obchodní a hospodářské komoře stal jejím prezidentem (1884 – 1888).

Získání podpory českých židů bylo programovým cílem politik národních stran, které díky nim mohly získávat většinové zastoupení mimo jiné v hospodářských a obchodních komorách. Na všech zmíněných fórech se čechožidé zapojili do politiky národních zájmů definovaných nejprve staročeskou a následně mladočeskou stranou. V tomto zkoumání není důležitá kvantita, růst počtu organizovaných členů či početní zastoupení čechožidů v české politické reprezentaci. Zajímavější je jejich účast na spektakulárních akcích českého nacionalismu, na místech, kde došlo k nejviditelnějšímu zhmotnění představ o moderním národu a zároveň k utvoření nejpřehlednějšího prostoru politické moci. Za takové místo bych označil pražský Josefov během asanace (popřípadě asanaci jako politický projekt), dalším místem by mohlo být například pražské výstaviště, potažmo tam v roce 1891 konaná Jubilejní výstava, na jejímž uspořádání měl velký podíl jmenovaný prezident hospodářské komory a představitel českožidovského hnutí Bohumil Bondy. Prvnímu z těchto velkých národních projektů se budu věnovat v následující kapitole.²⁹⁷

²⁹⁵ Srv. KUČERA, 1997, s. 116.

²⁹⁶ Funkci rektora nepřijal oficiálně kvůli angažmá na říšské radě, k biografickým datům A. Zuckera srv. *Almanach České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 14/1906, s. 93 ann. Biografické statě předních českožidovských „obrozenců“ lze najít v Kalendáři: Josef Žalud in: *KČŽ*, 1888/1889, s. 55 – 58; Alois Zucker in: *KČŽ*, 1886/1887, s. 58 - 63; Julius Reitler in: *KČŽ*, s. 60 – 62.

²⁹⁷ Nejde samozřejmě o žádný vyčerpávající seznam, podobných akcí bylo jistě v 90. letech více. Rozsahem a popularitou nicméně zmíněné projekty představovaly unikum.

Hledání jazyka identity (I.)

Čechožidům vyjádřili podporu čeští politici napříč názorovým spektrem. Mezi nimi například Josef Barák, jedna z předních osobností mladočeské strany, politik, který bývá řazen po bok Jana Nerudy mezi tzv. radikální demokraty, či mezi levici mladočechů a který se stal prvním čestným členem Spolku českých akademiků židů.²⁹⁸ Z jeho jedné přednášky na spolkovém zasedání, jež byla otištěna v Kalendáři, lze odvodit některé základní součásti českožidovských diskursů a místa, ve kterých se propojily prvky české a českožidovské politiky identity.

Na prvním místě Barákova expozé stojí požadavek, aby židé prokázali vlasteneckou mysl pro český národ. Ten je totiž již v minulosti přijal do svých řad a tím se zásadně odlišil od všech ostatních evropských národů (a zvláště Němců), jež židům v historii pouze činily příkoří a neuznávali je jako rovnoprávné. Židé ovšem musí projevovat vděčnost. Barák zároveň představil židy jako historicky cizí živel, který se musí osvědčit a český národ jako národ (tradičně) dobrosrdečný, tolerantní: *Přijmutí židů národem českým vším právem počítáme mezi nejskvělejší úkazy národa toho (...) neb zde světlem nejvýznamnějším osvědčena jest mírumilovnost, dobrosrdečnost národa českého.*²⁹⁹ Pokud kdy v české společnosti *kmen židovský trpěl*, bylo to v textu zdůvodňováno jeho vlastními chybami a tím, že *postrádal vůdců, mužů vzdělaných*. Tito vůdcové, jak dále vyplývá, se objevili v českožidovském hnutí a musí konečně říkat pravdu o současných poměrech, poučovat souvěrce a jít jim příkladem.³⁰⁰ Jednou z prvořadých intencí Barákova proslovu byl požadavek, aby se židé zbavili špatných *židovských vlastností*, díky čemuž se budou moci stát rovnoprávními. Tuto intenci čechožidé

²⁹⁸ Čestnými členy byli i další politici – především Ladislav Rieger, dále Emanuel Engel. Vedle nich například Jan Strakatý či Jaroslav Vrchlický a Jiří Kolár. Srv. KČŽ, 1901/1902, s. 129. Čechožidé dále získali při svém zrodu veřejnou podporu podporu takových osobností české politiky jakou byl Edvard Grégr. Šéfredaktorům Kalendáře se dařilo získávat beletristické příspěvky známých jmen české literatury: Jakuba Arbesa, Ladislava Stroupežnického, Jaroslava Vrchlického, Zikmunda Wintra. Přednášky v SČAŽ měl mimo jiné Jan Palacký, Antonín Rezek, H. G. Schauer a Jan Herben. Tímto způsobem se českožidovské veřejnosti dařilo získávat jak na popularitě, tak díky propojení s reprezentací národní politiky na samotné legitimitě českožidovské politické identity. Ke stejné strategii lze přičíst i integraci českožidovského akademického spolku do mnoha českých nacionalistických organizací – namátkou z těch nejznámějších: Umělecké beseda, Ústřední matice školská, Husův fond, Národní jednota Pošumavská, Nár. jednota Severočeská, Nár. jednota Československá, srv. KČŽ, 1901/1902, s. 130 an.

²⁹⁹ Viz KČŽ, 1884/1885, s. 95.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 99 an.

vstřebávali spolu s jazykem českého nacionalismu a v různých variantách generovali jako součást svých diskursů.

Citovaný text – a mnoho dalších – je ovšem zároveň součástí legitimacy samotného českožidovského hnutí. Pomocí ústředních motivů (tolerance, nutná obrana před německou agresivitou atp.) byly propojeny představy české politiky národní identity a čechožidů, tedy jejich politiky uznání nárokující si rovná práva v české národní společnosti a odmítající rakouský liberalismus i jemu připsané (netolerantní, antisemitské) němectví.

Jazyk analyzované identity byl ale problematičtější, musel se, jak uvidíme, vyrovnávat se zvláštním postavením českých židů i s proměňující se podobou českého nacionalismu. S tím, jak se měnily způsoby legitimizace bojů o uznání, byly politické identity stále silněji určovány představou boje národních organismů o přežití. Zároveň s tím lze pozorovat vytěšňování liberálního pojetí práva a individuální pojetí rovnosti.

Připomeňme zde slova Otto Urbana: *V aréně mocenských bojů „všech proti všem“, bojů o bytí, do které sestoupila mladočeská buržoazie, zbývala jediná jistota: jistota boje. (...) považují. Zatímco staročeští badatelé a publicisté pokračovali ve svých studiích českého státního práva, hledala mladočeská inteligence duchovní osvěžení a inspiraci ve vlnách „přírodovědného“ materialismu, v darwinovské vývojové teorii a vědeckém pozitivismu. Grégrova generace českých buržoazních politiků tak chápala národní boj jako organickou součást boje o bytí a své úsilí motivovala především reálnými, přirozenými potřebami společnosti.*³⁰¹ Tento národní boj české společnosti nicméně stále mohl být veden židovskými politiky, kteří se prosazovali na významná místa nacionalistické politiky.

Výrazem rozvoje a pokračujících ambicí spolku oslovovat stále větší publikum byl již zmíněný Kalendář českožidovský, jehož první číslo vyšlo roku 1881. První polovinu časopisu tvořil běžný kalendář židovských a křesťanských svátků, židovské liturgické texty, ale i seznamy pravidelných trhů v českých zemích, ceny poštovního, výše cel atp.; šlo tedy o potřebnou součást každodenního života českých židů, kteří dosud zcela neztratili kontakt s náboženskými praktikami nebo se soustředili na obchodní profese. Druhou polovinu tvořila tzv. část zábavní, jež v sobě vedle prozaických a lyrických textů různé intelektuální náročnosti skrývala články teoretické, seznamující čtenáře s programem čechožidů.

V obou typech textů lze poměrně snadno identifikovat hodnotový rámec a typickou diskursivní strukturu. Jsou zde určitá napětí, na které ještě dále upozorním, obecně se ovšem dá hovořit o značné sémantické uzavřenosti. Obsah Kalendáře se snažil oslovit židovské publikum

³⁰¹ URBAN, 2003, s. 174 an.

s jediným primárním ohraničením – ovládnutí českého jazyka.³⁰² Díky tomuto periodiku máme dostatek materiálu k dalším interpretacím proměňujícího se politického jazyka českožidovské identity. Hned v úvodním čísle Kalendáře vyšel první a na delší dobu poslední ucelený programový text spolku, *Židé v Čechách*, podepsaný jednou z čelných osobností hnutí a redaktorem Kalendáře, Augustem Steinem. Právě v tomto textu lze dobře poukázat na základní principy českožidů v prvním, formativním období.³⁰³

Východiskem textu je situace, ve které proti sobě zápasí dvě odstředivé síly, *přirozenost a nepřirozenost*. Židé, kteří před 18ti stoletími ztratili svou původní národnost, se musí asimilovat k národní společnosti, v jejímž středu žijí – to je přirozený proces, jehož jedinou podmínkou je přijetí národního vědomí a rovnoprávnost, která židům musí být *udělena* podle přirozenosti práva a požadavků osvěty. Nepřirozené je naopak vzdorování této asimilaci, případně to, že židé vstupují do řad národních odpůrců (Němců).³⁰⁴

Národ odvozuje svá práva z historie, tedy spojitosti osudu, dějin a země, které zaručují právo na bytí (a autonomii) a dědí se z generace na generaci, ale rovněž – z akcentu celé argumentace je patrné, že především – ze samotné přirozenosti. Národ má svá práva, jejichž uznání je otázkou spravedlnosti. Právě díky této spravedlnosti také může a zároveň (podle přirozeného vývoje) musí žid dosáhnout uznání rovnoprávnosti, a sice když splní zmíněné podmínky.³⁰⁵ Národ v tomto diskursu požívá stejná práva jako *svobodný občan (...) jako ten po zákonu vládne v domě svém a jměním svým, užívaje je dle vlastní vůle ke svým účelům, jak sám chce, aniž mu v tom kdo brániti smí*.³⁰⁶ Svoboda národa je tedy stejně přirozená jako svoboda občana a je postavená vedle ní. Jen skrze liberální představu o individuální rovnosti lze v tomto diskursu pochopit národní identitu a práva, jež z ní přirozeně vyplývají. Tyto představy je možné považovat za symbolické prolnutí dvou různých racionalit, které se spojily do vnitřně

³⁰² Tzv. Kalendáře různých druhů a obsahů byly celkem běžnou součástí literární produkce 19. století a obvyklou výbavou mnoha českých domácností. Podle Kievala byl Kalendář českožidovskému předlohou německy psaný Pascheles' israelitischer Volkskalender, který měl mít v židovských rodinách velkou oblibu. Srv. KIEVAL, 1988, s. 30. Podobnou strukturu jako první česky psaný židovský kalendář měl ale také například vídeňský Kalender und Jahrbuch für Israeliten, který vycházel už od první poloviny 19. století a byl zřejmě určen německo-židovským rodinám celé habsburské monarchie. K obsahově formálnímu a vizuálnímu vývoji Kalendáře srv. též KREJČOVÁ, Helena, Kalendář českožidovský 1881 – 1938, in: Židovská ročenka, 5750, 1989 – 1990, s. 127 – 132.

³⁰³ Steinův text interpretoval, byť s poněkud odlišnými výsledky, např. Hillel J. Kieval, srv. KIEVAL, 1988, s. 31 an.

³⁰⁴ STEIN, 1881, s. 83 an.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 88 an.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 88.

konfliktního konceptu národních liberálů, jimiž čechožidé bezesporu byli. V argumentaci českého liberalismu se propojily státoprávní a přirozenoprávní nároky ve vnitřně konfliktní směs, jež v odlišných situacích převracela různé prvky a akcenty; v argumentaci českožidovských liberálů ale zvláště vyniklo napětí mezi liberální představou národní identity jako otázky volního jednání a nacionalistickou primordiální (*etnickou, kmenovou, potažmo biologickou*) totožností.

Proces *čechizace* židů je tedy podle citovaného programu přirozený, ale současně z něj vyplývá nutnost určitého jednání. Získání národnosti je pro ně povinností, která musí následovat po dříve dosaženém občanském zrovnoprávnění.³⁰⁷ Emancipace – zrovnoprávnění židů byly úzce svázány s probuzením národního vědomí, které (jako pravda a přirozenost) vyvstaly proti centralizačním silám absolutismu a moci církve. Židé mají jako etický závazek pociťovat vděčnost českému národu, protože (...) *rovnoprávnost sice vládou de facto udělena, národem však prve vymožena byla*. Proto je také nezbytné vzdát se němčiny jako výrazu centralizace (germanizace) a mylně pociťované loajality vůči státu. Stát, který byl ve středověku tím, o co se mohli židé v *nenávistném* křesťansko – židovském vztahu opřít, se stává pouze formou, o níž bojují přirozené tendence federalismu (svoboda a samospráva národů) a nepřirozené tendence centralismu (absolutistická, případně církevní moc).³⁰⁸ Etickou povinností žida je, aby se přihlásil k českému národu všude tam, kde žije v české, národně uvědomělé společnosti.

Jedním z ústředních sdělení textu je tedy nutnost získání národního vědomí jako takového – namísto identifikace se státem se posouvá *splynutí* či *asimilace* s národem. Druhým, úzce souvisejícím obsahem je napravení *nepřirozeného stavu*, který české židy nechává (...) *indiferentními a k českému národu chladnými a že z části ne nepatrné dokonce i proti českému národu vystupují přidávajíc se k jeho protivníkům* – tedy k Němcům. Ti jsou totiž *urputným a silným odpůrcem, jenž s farizejskou bezohledností a s nestoudným sobectvím popírá mu veškerých národních práv*.³⁰⁹ Pokud má vedle přirozenosti pracovat *etika vděčnosti*, pak právě vůči Čechům, kteří se na rozdíl od Němců vždy v historii chovali tolerantněji.³¹⁰ Němec získal jednoznačnou podobu „druhého“ ve vzájemném boji odlišných národů, tedy v zásadě stejný tvar, jaký měl v jazyce českého nacionalismu a (tedy) v bojích za uznání národních liberálů.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 84.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 98, 94 an., 97.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 85 an.

³¹⁰ Tamtéž, s. 88.

Pojem *národní vědomí* se v textu dostává do dvou příznačných rozporů. Nejprve je to *původ (rod)*, který sice má být stálý, ale nelze mu rozumět jako překážce asimilace, neboť atributy národnosti jsou pouze *společný jazyk, teritorium a vědomí národní jednoty*. Přesto je to původ, jenž podle daného diskursu umožnil některým Čechům býti Čechy, i když postrádali jak společného (českého) jazyka, tak určité (národní) vědomí; na druhé straně zavedl příčinu *českým vlastencům*, aby Židům nevěřili a nutili je stále znovu osvědčovat jejich vlastenectví.³¹¹ Přes kritický pohled na kmenový (rasový) původ jako identifikační znak národnosti, se dostává tato část sdělení do centra pozornosti.³¹² Otázka, jestli je národní vědomí aktem vůle či součástí primordiální totožnosti, je vyřešena velmi nejasně a nakonec bude stát v základech dalších proměn českožidovského jazyka. Ani zde nelze vydělit českožidovské diskursy z kontextu politiky české národní identity, která danou otázku ve stejné době řešila velmi intenzivně a postupně ustalovala významy tam, kam už je původní projekt českožidovské politiky nemohl následovat (viz dále).

Za druhý rozpor můžeme označit to, že Židům, jako *osobám mimo svazek národa meškajícím*, nestačí, aby splnili ony tři zmíněné atributy: *osvojili si jazyk národa, usadili se ve středu národa a v jednotu národní vstoupili*, ale musí národní vědomí prokazovat *slovem a pokud se jim příležitost naskytne, i skutkem*. Židům, na rozdíl od Čechů, kteří mohli dříve neuvědoměle splynout s dosud neuvědomělým národem, tak zbývá splynout s již uvědomělým národem pomocí projevené vůle a odpovídajícího jednání, neboť jim byl „volní“ způsob vlivem *nepřirozené situace* odepřen (vláda centralismu a vzájemná křesťansko – židovská nenávist).³¹³ Z tohoto druhého rozporu byla ospravedlňována partikulární českožidovská organizace a její politika, která měla české Židy přimět k *přirozenosti*. Obě zmíněná napětí byla jakýmsi latentními limity českého (nacionalistického) příběhu čechožidů, které se obnažily v době, kdy se ke slovu dostala rasová analýza.

Samotné ohraničení židovské identity není v textu jasně vyznačeno. Je zřejmé, že autor nepokládal za nutné vysvětlovat, kdo jsou to Židé. Identita samotného židovství nebyla primárním problémem politiky českožidovské identity. Jeho význam se omezoval na společné náboženství, které ani v textu, ani obecně nehrálo zásadnější roli, nebo bylo určeno pouze negativně.

Narativní strukturu tohoto ojediněle celistvého a zároveň typického vyprávění českožidovské identity můžeme rozvrhnout zhruba takto: 1) Po opuštění Izraele přestali být

³¹¹ Tamtéž, s. 99, 103.

³¹² Tamtéž, s. 91.

³¹³ Tamtéž, s. 92, 93:

Židé národem. 2) V českých zemích se doposud nestali členy českého národa, nebo dokonce vstupují do řad jeho nepřátel, Němců. Vůči českému národu, který má historické a přirozené právo na vlastní autonomii, zůstávají židé cizí. Jsou tedy cizinci i vůči zemi a právu vyplývajícimu jen z národní identity. 3) Tento nepřirozený stav bude změněn v první řadě uvědoměním českých židů a dále definitivním vítězstvím emancipace českého národa. Tam, kde bylo dosaženo národní autonomie, národního státu a nedošlo ke komplikacím spojeným s nepřirozenými, subverzivními silami, byl tento proces dokončen (Francie, Anglie).³¹⁴ Národní autonomie, či národní stát je tedy zřejmou finalitou také českožidovského jazyka politické identity. Je patrné, že ústřední figurou zápletky, která se vypořádávala s nesouladnými prvky, byla právě tzv. německost židů. Tato zápleтка integrovala heterogenní prvky a spojila je v příběh, na jehož základě byly zakládány českožidovské spolky a další instituce.

Politiku českožidovské identity lze v určitém smyslu považovat za odpověď na dvacet let starou „výzvu“ Národní strany a za přijetí její argumentace. Jazyk této politiky se principiálně přihlásil k *občanské rovnoprávnosti* českých židů, zdůraznil ovšem očekávání způsobu jejich jednání. Dejme ještě jednou promluvit prvnímu číslu Národních listů (1861), textu, který byl zkoumán v jedné z minulých kapitol: *Přejeme si však též, aby, jsouce spoluobčany našimi též sami vystoupili z výlučného postavení svého a přestali se považovati za cizince mezi námi; aby splynuli s národem, v jehož lůně žijí, aby jeho snahy kulturní, jeho názory mravní a společenské přijali za své a zastupovali jich stejně s námi. (...) Abychom však vážnost chovali i k těm mezi nimi, kteří k národu našemu nejmenšího soucitu nejeví, aneb dokonce i k těm, kteří jizlivěji než kterýkoliv cizinec vyjízďejí na nejsvětější zájmy naše – toho nám ani zákon Kristův nekáže.*³¹⁵

Žid jako cizinec s negativními vlastnostmi, jež jsou překážkou sblížení s českým národem, se objevuje i v českožidovských diskurzech. Vynucené cizinectví židů, které stálo v kontrastu s *láskou k vlasti*, se objevilo jako kontrapunkt k nároku na uznání rovnoprávnosti už v některých textech 40. let 19. století.³¹⁶ Tuto figuru v jiném kontextu znovu využili čechožidé a snažili se pomocí ní legitimizovat svou politiku identity vůči českým nacionalistům i židům, kteří se podle nich vlastní vinou vydělovali z českého národa (*vlasti*) a z nichž je vina snímána až uvědoměním si *národního češství* a prosazovanou změnou *židovského charakteru*.³¹⁷ Vedle

³¹⁴ Tamtéž, s. 84.

³¹⁵ *Národní listy*, 1.1.1861, roč. 1, č. 1, s. 1..

³¹⁶ Srv. KAPPER, Siegfried, *České listy*, Praha, 1846, např. báseň „Návrat k Wlasti“ s. 11 ann.

³¹⁷ Podle jednoho textu mají židé trpět třemi vlastnostmi, které je v tomto směru mají handicapovat 1) židovské

židovské odlišnosti (cizosti) a/jako němectví byl v různých reprezentacích nejčastěji tematizován antisemitismus. I ten však sloužil především jako označení hlavního nepřítele (Němce), prvořadého nositele představovaného protižidovství a naopak přítele (Čecha), jehož mírumilovná a tolerantní povaha otevírala dveře židovské asimilaci. Absorbování tradičních prvků jazyka českého nacionalismu zde bylo velmi patrné.

Vedle toho, často ovšem v bezprostřední blízkosti, stál další význam antisemitismu. Tato druhá varianta se objevovala za zdůvodněním nutnosti politiky židovských zájmů. Přinejmenším do poloviny devadesátých let většinou směřovala nikoliv „ven“ (jako obžaloba české společnosti/politiky a výraz zneuznání), ale v první řadě dovnitř židovského společenství, které si neuvědomovalo *pravdu*, vlastními chybami a špatnými vlastnostmi zamezovalo *přirozené asimilaci* a zůstávalo v pozici *národních obojživelníků*, případně *cizích živlů*. Čechožidé chtěli (...) *vymýtit falešný názor u židů zakořeněný, že žijíce mezi tímto lidem mohou býti, mírně řečeno, lhostejní k jeho strastem a slastem, k jeho tužbám a přáním, a dbali jenom svého domnělého prospěchu. Tento názor přičí se přednímu pravidlu společenské assimilace, že vznikne-li osaměle do společenského tělesa živel cizí, musí se znenáhla přispůsobiti jeho životu.*³¹⁸

Napojení na české elity pomohlo čechožidům k relativně silným mocenským pozicím. Jejich schopnost konkurovat liberálům německého Kasina byla přesto omezená, což se nejpatrněji projevilo ve výsledcích boje o místa na radnici židovské náboženské obce, kde se čechožidé prosadili až mnohem později, a sice po zásadních změnách volebního práva po vzniku Československé republiky. Volební právo do židovské obce měl v předválečném období každý v Praze žijící žid, muž, který dosáhl věku 24 let a platil roční daně. Do konce monarchie zde platil ještě konzervativnější kuriový systém než v občanských obecních volbách.³¹⁹ V daném systému získala židovsko-německá liberální elita vždy a bez problému většinu hlasů.

sobectví 2) dotěravost 3) odlučování se od okolní společnosti. Viz SCHARF, Jakub, O antisemitismu, KČŽ, s. 72 – 74.

³¹⁸ Viz *Českožidovské listy*, 15. 10. 1894, roč. 1, č. 3, s. 1.

³¹⁹ Velmi odlišná byla sociální skladba židů v Josefově, v němž mohli již v 80. letech vítězit čechožidé v obecních volbách a ve zbytku Prahy, kde ve sledované době žilo již asi ¼ pražských židů, převážně středostavovských měšťanů inklinujících stále ke Kasinu a jeho pohasínající slávě (viz výše). K volební praxi na pražské židovské obci srv. GIUSTINO, 2003, s. 178 ann. Daný systém byl ale vcelku podobný obecnímu volebnímu řádu v českých zemích, který se dostával do čím dále ostřejšího kontrastu s postupně se demokratizujícím volebním právem do říšské rady. Na úrovni obcí se tak zachovaly velmi konzervativní politické struktury a vytvářelo se napětí mezi různými úrovněmi politické správy.

Čechožidé se ostatně v některých případech ani neúčastnili voleb, kampaněmi proti vedení židovské obce spíše dotvářeli symbolický prostor, v němž se naplňovalo jejich poslání. Tak tomu bylo i během 90. let. Předseda pražské Národní jednoty českožidovské, vrcholného grémia hnutí, mohl s přesvědčením o nezvratitelnosti dějinného vývoje tvrdit, že *kýžené rovnoprávnosti vskutku dříve či později dosáhneme, o to jsem pevně přesvědčen. Jest to neúprosná logika událostí, a páni na radnici by věru lépe učinili, kdyby nám po dobrém dali právo, jež nám přísluší, nežli aby vyvolávali zápas, jehož konečný výsledek jest nepochybný, jenž ale může ještě způsobiti mnoho trpkostí a nepříjemností na obou stranách.*³²⁰

Ať už se jednalo o politický prostor pražské židovské obce, Josefova, či celých českých zemí, byl naplňován projekt, jehož konečným výsledkem mělo být uplatnění národních práv. Liberální figury všeobecného pokroku a exkluzivní pojetí občanského práva z českožidovských diskursů nikdy zcela nezmizely, byly ale doplňovány a zdůvodňovány právě přirozenými právy českého národa. V souboji s liberálními, německy hovořícími židy se postupně uplatnila argumentace, která liberální hodnoty dále pozměňovala.

Především, ono právo národa bylo podpořeno právy *chudších*, jejichž zájmy, které čechožidé proklamativně chtěli v tomto mocenském soupeření reprezentovat, se staly jednou z důležitých součástí politického jazyka. Tuto charakteristickou proměnu lze zaznamenat v oslovení nemajetného, (často) venkovského žida. To se stalo zvláště patrné v průběhu závěrečné dakády 19. století. Ke slovu se dostalo pozitivní zhodnocení prostředí hmotného nedostatku a skromnosti.³²¹ O něco později začali čechožidé řešit také vlastní *ženskou otázku*, jejich snaha se zaměřila na cílovou skupinu židovských, německy hovořících žen. Na stránkách Českožidovského listu³²² se tak mohly setkat dvě charakteristické postavy – chudší, uvědomělý, národně česky smýšlející žid a bohatá, německy hovořící a beznárodní židovka. Muž se snaží přesvědčit ženu o nutnosti podporovat „české podniky“ (Školskou matici), pro které je těžké sehnat peníze mezi českým chudším lidem:

muž: *Já jako Čech dovedu se nadchnouti jen pro podniky české!*

žena: *A přiznám – li se do města německého, budete zase nadšen pro podniky německé!*

muž: *Víte sama milostivá paní, že tomu tak není. Neračte mne konečně už stotožňovati s obyčejnými exempláry našich lidí – ani nevím proč – tak němectví přirostlo k srdci, že jen z*

³²⁰ Českožidovské listy, 18. 4. 1899. roč. 5, č. 8, s. 2.

³²¹ Srv. např. KČŽ, s. 108 – 112. Texty byly s největší pravděpodobností zároveň směřovány i k nežidovskému českému čtenáři, to musí posunout interpretaci také k vyrovnávání se s poměrně běžnou představou o židovském zbohatlíku a kapitalistovi (viz výše) a ke snaze přetvářet tento obraz blíže nacionalistickému pohledu konce 19. století.

³²² Českožidovské listy do značné míry převzaly roli profilového periodika hnutí. Začaly vycházet roku 1894.

obav, ze sobectví, z farisejství tváří se Čechy, žijí-li mezi lidem českým a z něho. (...)

žena: (...) Jen otázku ještě: Prohlásil byste se například v Išlu také za Čecha, kdybyste tam přišel a trávil ve společnosti tamní nějaký čas? Nemají tam pro Čechy právě respektu největšího.

muž: Učil bych je tomu respektu milostivá paní.

žena: Hrdino, Žižko, Husito! (...) Český národ může si k takové akvisici gratulovat.

muž: (...) Český národ je vděčný národ. Já sám jsem jen nepatrná pleva, která za dík nějaký nestojí. Ale na růžových poduškách své veliké lásky hýčkal by akvisici jinačí (...) Srdce žen je tvrdší než nežli srdce mužů. Vaše srdce, milostivá paní, bylo by pro český národ tou skvělejší akvisicí.³²³

Žena nakonec muži dává pokyn, aby se ji pokusil pro český národ získat. Zatvrzelé ženství, jako symbolizované německé židovství, se tedy nakonec podvoluje uvědomělému češství. Začíná totiž chápat nevyhnutelnost upřímného citu – národní lásky. V jistém smyslu se opakuje situace českého národního hnutí; čechožidé, tak jako ve třicátých letech Jungmannova generace, se pokoušeli získat ženy do *vlastenecké společnosti* propojením přesvědčování s určitými prvky erotiky.³²⁴

V rozhovoru se ale především setkává hned několik typických znaků, které se provazují s poetikou českého nacionalismu: 1) Národní cítění židů („farisejů“) obecně odpovídá pouze momentálnímu profitu. To je ústředním sdělením textu; častý a typický projev jazyka českého nacionalismu převzatý jako fakt, se kterým se židé musí nejprve vyrovnat a poté se jej pokusit změnit. S tím souvisí i další figura. 2) Český národ je národem hmotně chudým, který se brání bohatému německu. Českého žida tak pojí s českým národem pouze upřímná láska, nikoliv vypočítavost, jež naopak bývá častým symptomem německého židovství. 3) Loajalita německých židů je zcela neodůvodněná, nepochopitelná a iracionální – objevují a propojují se typické diskursivní figury ženství. 4) Český národ je vděčným (laskavým, tolerantním, slavičím) národem, který po zásluze oceňuje projevenou přízeň. Tu projeví i vůči židům a zvláště zatvrzelým židovkám, pokud prokáží dostatečné přesvědčení a odvahu.

Aby se mohl žid spojit s českým národem, musí v jeho povaze převážít mužské atributy. Ženám – diadému, který bude hýčkán na poduškách národní lásky – zůstává estetická hodnota bez rozumu a vůle, pasivní role bezprávného objektu nacionalistické, přesněji národně liberální politiky. Stejná role v českožidovských diskurzech ale připadá všem německým, neuvědomělým židům. Tato *německost* měla být odstraněna.

³²³ *Českožidovské listy*, 15.9.1894, s. 4 an.

³²⁴ Ke generaci „obrozenců“ a jejich jazyka v této souvislosti srv. MACURA, 1995, s. 125 ann.

Census, Mapa, Muzeum³²⁵

Mapa:

Neúspěchy v Praze se čechožidé snažili kompenzovat především posilováním svého vlivu v menších českých městech. První kroky k tomu směřovaly už v předcházející dekádě. Této snaze odpovídal samotný program čechožidů, který měl oslovovat všechny židy žijící mezi česky hovořící většinou.³²⁶ Od počátku devadesátých let vznikaly v mnoha českých městech tzv. místní odbory Národní jednoty českožidovské, jež měly v Praze svůj ústřední výbor.³²⁷ Jednoty byly jakousi obdobou Národních jednot zakládaných českou a německou nacionalistickou politikou. Tyto tzv. obranné spolky se zakládaly od osmdesátých let tam, kde docházelo mezi českými a německými nacionalisty k největším střetům. Nevyjadřovaly pouze konflikt dvou odlišných politických jazyků (či spíše jednoho jazyka dvou rozdílných řečí), ale zároveň potřebu kolonizovat *národní území* do hloubky, působit na populaci ve smyslu politiky národní identity.

Zakládání českožidovských Národních jednot šlo zcela v intencích této politické praxe *bojů na hranici*, tedy bojů o každého jednotlivce. Jejich prvořadým zájmem bylo získávat podporu uvnitř jednotlivých židovských obcí, vést zde národní či vlastenecký zápas proti *němčení*.³²⁸ Vedle statistik (viz dále) byl nejčastějším měřítkem úspěchu národního zápasu počet zrušených veřejných německojazyčných tzv. konfesionálních židovských škol na území,

³²⁵ Název této kapitoly je odkazem k práci Benedicta Andersona, jehož koncept se zde, ve velmi odlišném prostředí, než popisuje autor, pokusím uplatnit. Michel Foucault pojmenoval vztah mocenské praxe koloniálních imperií v kolonizovaných územích a nacionalistickou politikou v Evropě. Koloniální praxe měla podle Foucaulta svůj zpětný efekt: *Nesmíme nikdy zapomínat, že kolonizace svými technikami a svými politickými a právními zbraněmi dovezla evropské modely na jiné kontinenty, ale že také výrazně působila zpětně na mechanismy moci na Západě, na aparáty, instituce, techniky moci (...) rovněž Západ mohl na sobě uplatňovat cosi jako kolonizaci, jakýsi vnitřní kolonialismus*. Viz FOUCAULT, 2005, s. 99. V tuto chvíli zůstanu pouze u analogií, které jsou z mého pohledu důležité, ale bylo vhodné je dále studovat v rámci širšího politického prostoru.

³²⁶ Srv. rozbor původního programu čechožidů, viz výše.

³²⁷ Jedním z jejích prvních aktů byla žádost podaná na české místodržitelství, jež lobovala za přijetí češtiny jako druhého oficiálního jazyka v pražské židovské obci. Toto jednání bylo úřadem interpretováno jako politický nátlak a na základě toho byla Národní jednot, po pouhém roce svého fungování, rozpuštěna, aby se mohla znovu zorganizovat po obhájení své existence u rakouských soudů. K tomu srv. KIEVAL, 1988, s. 58 ann.

³²⁸ Srv. *Českožidovské listy*, 18. 4. 1899, roč. 5, č. 8, s. 3.

které český nacionalismus považoval za svou doménu. Existence těchto škol si shodně všímali jak čechožidé, tak čeští nacionalisté.³²⁹

Ústřední výbor Národní jednoty českožidovské se v dalších letech stal centrem českožidovského veřejného života a grémiem, které přímo rozhodovalo o dalším politickém jednání. Poněkud později vznikl i první oficiálně politický spolek – Politická jednota českožidovská. Ta měla jednat s politickými stranami a vyjednávat o jejich možné podpoře.³³⁰ Organizace (spolky, jednoty) byly dále větveny a rozdělovány do mnoha *odborů*, které se staraly o dílčí část agendy (finance, kultura, agitace atp.); vznikla také samostatná organizace českožidovských žen, mládeže a jiné.³³¹

Čechožidé si postupně osvojili řadu zavedených praktik a strategií nacionalistické politiky, jež měly pomoci tuto politiku identity ukotvit a získat jí podporu českého židovského společenství. Vedle organizování veřejného života (např. zábav, plesů a koncertů; vzdělávání, přednášek a knihoven; dále finančních sbírek, akcí na podporu českých nacionalistických spolků³³² atp.), konsekventního posilování organizačních struktur (vznikl spolek pro českou bohoslužbu Or tomid³³³, podpůrný finanční fond, Národní a Politická jednota, Kroužek českožidovského dorostu, aj.) a vzniku nových periodik (Českožidovské listy, Rozvoj³³⁴) si osvojovali další techniky moderní národní politiky. Věnujme se nejprve *censu*, tedy demografickému výzkumu, který se z původní technokratické praktiky liberálního státu prosadil v pojetí národních stran především jako určování hranic národních společností – tedy jako prvořadý nástroj zhodnocení výsledků národního boje v Rakousku-Uhersku, ale zároveň

³²⁹ Tyto školy pod politickým tlakem a za doprovodu nacionalistických kampaní skutečně na konci 19. století mizely. Srv. FRANKL, 2007, s. 46 ann.

³³⁰ Politická jednota ale vzniká už v období patrného úpadku celé organizace, který ostatně v tomto českožidovském grémiu rezonuje. Například v souvislosti s mladočeskou kandidaturou Václava Březnovského (viz výše) či v postoji vůči sionistům, ke kterým sice navenek panovalo zřejmé nepřátelství, ale uvnitř Jednoty se názory, potažmo míra radikality odporu lišily. Neschopnost zaujmout jasné stanovisko vedlo některé až ke skepsi vůči fungování Politické jednoty jako takové. Viz AHMP: SK, XXI/51 – *Politická jednota českožidovská*.

³³¹ K organizačnímu členění SČAŽ srv. KREJČOVÁ, 1999, s. 48 an.

³³² Tradiční byly například výzvy na podporu Ústřední matice školské, jedné z největších organizací české nacionalistické politiky podporující výstavbu a udržování českých škol, srv. KČŽ, 1881/1882, s. 144 – 147.

³³³ Spolek Or tomid („věčné světlo“) založen již 1883 - organizace, která měla usilovat o praktikování židovské bohoslužby v českém jazyce, tedy přesněji nahradit ty součásti židovské liturgie, kde se běžně používala němčina. Spolek také vydal překlad hebrejských liturgických textů *Modlitby české* (1884). Další zmíněné organizace byly vesměs zakládány v průběhu 90. let.

³³⁴ Poprvé vychází roku 1904 v souvislostech, o nichž bude ještě řeč.

jako jeho prostředek a pomůcka odlišení a vytěsnění nepřítele (viz výše).

Čechožidé sledovali výsledky pravidelných censů a počty židů, kteří se ve vnitřních Čechách přihlásili k českému *obcovacímu jazyku*. Výsledky sčítání interpretovali jako úspěch jejich (uvědomělé české) politiky, potažmo *česko – židovské asimilace*. Jelikož se čechožidé představovali jako jediný legitimní reprezentant té části českého židovského společenství, jež se podle jejich slovníku přihlásila k češství a asimilovala se, sjednocovala praxe censu zdánlivě onu asimilaci a politiku českožidovské identity do neodlišitelného celku.³³⁵ Sčítání lidu bylo ovšem použito i jako argument pro vysvětlení židovské cizosti. Censy zaznamenávající jazyk, namísto nacionalisty požadované národnosti, měly mít vliv na umělé udržování *nepřirozeného stavu*. Tak jako Češi na *uzavřených územích*, měli být i mnozí židé oběťmi sčítací praxe, byli totiž *okolnostmi donuceni užívat po většině jazyka jiného než svého vlastního*. Čeští židé museli pochopit povinnost zřít se cizího, nepřátelského jazyka a vymezit se proti národním nepřátelům. To mělo mimo jiné zabránit *mravní podstatě antisemitismu*.³³⁶

*Jest otázkou nejvyššího významu, psal funkcionář ústředního výboru Národní jednoty českožidovské o významu sčítání lidu ... přihlásí-li se čeští souvěrci naši upřímně k svému mateřskému jazyku, velkého významu jak pro celek národní, tak obzvláště pro naše snahy. Podle počtu oněch souvěrců, kteří se přihlásí k českému obcovacímu jazyku, budou se namnoze měřiti úspěchy našich snah a dle počtu toho bude se ponejvíce řídit po desetiletí síla naše jednak proti národním odpůrcům našim v náboženských obcích židovských, jednak proti našim nepřátelům antisemitským v naší české společnosti národní.*³³⁷ Přesto, že to byl jeden z primárních cílů oficiálního programu, o skutečný podíl česky mluvících židů nešlo, jistě ne v první řadě. Census a jeho výsledky byly především otázkou legitimacy a důležitým prostředkem politiky identity. Obrovská kampaň, která sčítání doprovázela, byla jednou z jejích základních strategií a zároveň periodickým zúčtováním úspěchů či proher.

³³⁵ Velmi pregnantně to vyjádřil předseda pražské Národní jednoty českožidovské: *Prohlédněme si, velectění pánové, především tuto moc: dle sčítání lidu z r. 1890 bylo mezi pražskými židy hlášeno 4498 Čechů a 12588 Němců. Od r. 1890 ale český proud mezi souvěrci pražskými vzrostl mnohem intenzivněji než snad za celé století předešlé. Toho důkaz jest vznik mohutné „Národní jednoty Českožidovské“ (...) My tedy ani početně, ani poplatně nejsme tak nepatrnou silou, aby se s námi nakládalo dle libovůle pánů z radnice. Viz Českožidovské listy, 18. 4. 1899, roč. 5, č. 8, s. 3.*

³³⁶ Viz *Českožidovské listy*, 16.8.1899, s. 1 – 3. Tato nespokojenost, ale nebyla vlastní pouze židovské politice. Nakonec, jak vyvodil Habsbawm, *(s) tím, že se jazyk a národní příslušnost ocitly na stejné úrovni, nebyl spokojen nikdo: nacionalisté kvůli tomu, že tento stav jednotlivcům, kteří doma mluvili jedním jazykem, už napřed bránil zvolit si jinou národnost; vlády – určitě vláda habsburská – proto, že byly schopny horký brambor rozpoznat, aniž by ho musely ochutnávat.* Viz HABSBAWM, 2000, s. 97.

³³⁷ *KČŽ*, 1901/1902, s. 151.

Nešlo pouze o stanovení hranic, o oddělení určité společnosti, které se mělo stát samozřejmostí. Pomocí censů a dalších statistik se také aktivně započalo se změnami uvnitř židovského společenství. *Přiznání se k řeči české (...) bude nám ale také vydatným prostředkem pomocným tam, kde stojíme v boji se svými vlastními souvěrci národnosti německé (...) bude nejmocnějším prostředkem, budeme – li moci poukázati na číselnou sílu souvěrců našich.*³³⁸ Každý člen hnutí byl nabádán k tomu, aby se zabýval svým bezprostředním okolím. Měl se starat například o to, aby jeho rodina neodebírala německý list, sourozenec nebyl poslán do německé školy atp. Své úsilí měl ideální člen hnutí podpořit vědeckými argumenty. *Všímejme si proto statistiky, psali Českožidovské listy, ona jediná je s to, aby ukázala nám i jiným život českožidovský v pravém světle.*³³⁹ Výsledky demografických výzkumů tak byly přímou součástí (bio)politiky zaměřené na židovskou populaci, objektem této politiky se ale stále patrněji stával i intimní prostor.

Čechožidé chtěli pomocí statistik dokazovat, kam až sahá dopad jednání každého jednotlivce.³⁴⁰ Na druhou stranu se aktivistům doporučovalo statistikami poukazovat na to, že židé ve skutečnosti nejsou českému národu cizí (např. pomocí podílu židů na českých spolcích atp.). Z některých textů je patrné, že se zvládnutí vědeckých metod považovalo za základ úspěchu celého hnutí. Stačilo by pouze disponovat dostatečným souborem dat. *Bylo by dobře, kdyby naši studující hleděli sobě zjednotit spolehlivou statistiku ve všech směrech pro práci českožidovskou potřebných. Jako základ sloužiti by tu mohl dotazník, jenž vypracoval by se po vzájemné úradě mezi akademiky a staršími pracovníky.*³⁴¹ Vypracování samostatných dotazníků a statistik, jejichž prostřednictvím se čechožidé snažili oslovit mladou generaci, pak bylo logickou konsekvencí tohoto požadavku.³⁴²

K proměně židovské populace tedy mělo dojít na základě vědeckých metod a pomocí některých speciálních institucí. Už ve druhém ročníku Kalendáře vyzýval jeden z předních členů hnutí Alois Zucker k založení *centrálního orgánu židovstva*, který by registroval různé profese, hlídal, aby v nich nebyl nepoměrný počet židů, (...) *a přispěl by k tomu, aby se stalo rozumné rozdělení ohledně povolání a výživy, by žádný stav až příliš židovskými uchazeči nebyl*

³³⁸ *Českožidovské listy*, 16.8.1899, s. 2.

³³⁹ *Českožidovské listy*, 15. 9. 1894, roč. 1, č. 1, s. 3.

³⁴⁰ Například při odebírání německého tisku, srv. *Českožidovské listy*, 15. 9. 1894, roč. 1, č. 1, s. 3.

³⁴¹ Tamtéž.

³⁴² *Spolek českých akademiků židů* vypracoval dotazník, který měl zjistit důvody přechodu židů z českých obecních škol na německé střední školy a podařilo se mu s ním prý obeslat 3800 (!!!) institucí. Viz KREJČOVÁ, 1999, s. 49.

přeplněn.³⁴³ Pomocí těchto praktik se mělo dosáhnout usnadnění asimilace, již stojí v cestě některé *abnormální jevy* židovské populace. Ty v daném diskursu souvisely také s charakterovými vadami. I zde bylo patrné zaměřování se na vlastní chyby či na *typické židovské charakterové vlastnosti*.

Německy hovořící a německy se vzdělávající židé se stali objekty nacionalistického jazyka, který se je snažil vtělit do svých pevných kolonek a dichotomií. *Fikce, kterou vytváří sčítání lidu*, říká Benedict Anderson v knize *Představy společenství, spočívá v tom, že každý má jedno jediné naprosto jasně stanovené místo*.³⁴⁴ Nejen pro Andersonem analyzovanou koloniální politiku velmocí, ale i pro prostředí Rakouska je možné říci, že (s)kutečnou inovací těch, kdo pořádali sčítání lidu v 70. letech 19. století, nebyla **konstrukce** etnický rasových rasových kategorií, ale spíše jejich systematická **kvantifikace**.³⁴⁵ Důležitý rozdíl byl v tom, že v habsburské monarchii nevkládali do tohoto procesu dynamiku rakouští byrokraté, i když i ti se jaksi tajně snažili mapovat *sílu národů*, ale politické strany.³⁴⁶ Tyto strany byly jakýmsi koloniálními státy, které svou imperiální politiku uplatňovaly na území stále *bezmocnějšího* liberálního státu a v důsledku proti němu.

Díky periodickým statistickým sčítáním se pojem národ, coby primární zdroj autenticity a zdroj uznání, uchycoval ve stále větším rejstříku politických diskursů a v širším veřejném prostoru. Židé, a spolu s nimi velká část oné statistikami analyzované populace, která dosud nepocítovala potřebu vyjadřovat identitu pomocí národního slovníku, si tento jazyk začali osvojovat. Od roku 1880 byl v pravidelném rakouském sčítání lidu každý český žid (mimo jiné) zapsán do určité kolonky *obcovací řeči*, kterou jazyk nacionalismu převáděl na jeden z

³⁴³ KČŽ, 1882 – 1883, s. 57. Idea výše zmíněného centrálního orgánu explicitně vyjadřovala moderní způsob uplatňování moci, který se se vši razancí projevil jen o něco málo později. Tzv. *převrstvení a produktivizace* ekonomického života židovského národa, tj. snaha proměnit profesní a obecně ekonomickou strukturu *židovské populace*, se stala jednou z nejběžnějších praktik židovského nacionalismu a (bio)politiky. Sionismus, zvláště sionismus socialistický, bude mít toto převrstvení za jeden z hlavních cílů, o tom ale později.

³⁴⁴ ANDERSON, 2008, s. 180.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 182.

³⁴⁶ Je ovšem patrné, že rakouská byrokracie chtěla zavedením *obcovací řeči* (Umgangssprache) především čelit nárůstu moci nacionalismu, potažmo nacionalistických stran. Pokoušela se čelit konfliktu tím, že „zmenšovala menšiny“ a snažila se homogenizovat populaci určitého území a tím i stále se udržují interpretaci censů jako „odnárodňování“ Čechů. Tento argument byl ostatně podporován paralelními demografickými výzkumy, které na těchto územích dělaly nacionalistické „národní spolky“ (národní jednoty). Původní nacionalistické interpretace dosud přinášejí i některé zcela současné studie. Srv. ŠAMANOVÁ, Gabriela, *Národnost ve sčítání lidu v České republice*, in: *Naše společnost*, 1/2005, s. 3 (dostupné na http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100023s_Samanova-narodnost.pdf, 14.3.2010).

prvořadých nástrojů pro určení totožnosti a politiky českých národních zájmů. Ve statistikách, jež o něco později připravovali také sami čechožidé, byli židé sledováni jako populace s určitými objektivními znaky. Českožidovská politika identity se bez ohledu na schopnost přimět české židy (či alespoň jejich část) k určitému jednání, snažila využít praktiky sčítání pro své zájmy a legitimizovat jimi vlastní nároky; zároveň ovšem pomáhala utvářet židovskou identitu v pojmech nového jazyka.

Mapa:

S novou strategií národních jednot, které na *národních hranicích* bojovaly o každého jednotlivce, úzce souvisela představivost o určitém geografickém prostoru. Ten se stával objektem, jenž měl být zaplněn národní symbolikou. Opět šlo především o místa ležící v centru národních bojů, jež bylo nutné osázet *hraničními kameny*. Tento prostor, stejně jako kterýkoliv jedinec, nemohl zůstat neutrálním, mapa získala symbolický a přísně normativní status. Jazyk nacionalismu čerpal z geografie pojmy dotvářející představivost o národní společnosti. Svázal ji k jasně vymezenému místu a k *hranicím*, za kterými stojí *národní nepřítel*.³⁴⁷ Začalo se například mluvit o *jazykových ostrovech*, jež byly buď stigmatem vetřelství do jinak kompaktního národního těla, či naopak posledním místem vzdoru.

Pokud byla podle Benedicta Andersona mapa v koloniálních státech *jakýsi obrazový census státních dědičných statků, jež mohou mít k dispozici (...) lidé podřízení státu*³⁴⁸, stávala se ve středoevropském prostoru stejně symbolickým vyjádřením moci, zhmotněním panství, které chtěli nacionalisté uplatňovat.³⁴⁹

Cathleen Giustino velmi zdařile zachytila funkci asanace pražského Josefova v české politice na přelomu 19. a 20. století. Upozornila na proměňující se liberální a nacionalistickou argumentaci, potažmo na napětí utvářející se mezi liberální figurou *pokroku* a rozvíjející se národní představivostí. Giustino zasadila Josefov, nejrozsáhlejší celistvé území plánované přestavby města, do geografie českého nacionalismu a věrohodně jej popsala jako místo naplnění nacionalistického programu, interpretovala projekt asanace jako oslavu národního

³⁴⁷ V již nejednou citované studii o proměně německé národní představivosti si P. Judson všímá toho, jakým způsobem se proměňoval pohled na krajinu v souvislosti s nacionalizací geografického prostoru. Srv. JUDSON, 1996, s. 400.

³⁴⁸ ANDERSON, 2008, s. 196.

³⁴⁹ Judson se domnívá, že se zdejší nacionalismus, potažmo jazykové metafory odvozené z geografie, nechaly inspirovat slovníkem imperiálních velmocí a jejich kolonialismem, viz JUDSON, 1996, s. 393 ann. V určitém smyslu to konvenuje s mým přirovnáním politiky koloniálních států a rakouských nacionalistických stran (viz výše).

vítězství a zároveň jako laboratoř nově vznikajících veřejností a politik.³⁵⁰ V celém projektu tzv. *asanace* je možné dále sledovat stále nápadnější pozornost kladenou tělesné fyziognomii objektů národní politiky propojovanou s lékařským diskursem. Projekt zabývající se přestavbou města nejen ve smyslu urbanistiky, ale zároveň populační politiky byl popisován jako očista, která se týkala jak hygieny a zdraví, tak například dekriminalizace a zbavení se nepříznivých živlů.³⁵¹

Josefov byl zároveň jedním z velmi důležitých míst na hranici, potažmo samotnou hranicí protínající *slovanskou Prahu* a *ostrovem* (nejen) špíny, prostituce a kriminality,³⁵² které musely být vykázána ze středu moderního velkoměsta, ale rovněž výspou *semitů* jednajících *co urputní a nesmiřitelní Němci, ano tenkrát co vůdcové a representanti zarytých a nesmiřitelných vůdcův vystupují (...) ani se stanoviska náboženského ani národně – hospodářského, nýbrž onoho zaslepeného záští politického, kterýmž každý poturčenec snaží se překonati samého Turka*.³⁵³ Za symbolické hranice byly vedle prostituce a špíny (obojí bylo v rozporu s *pokrokovou společností*) vykazováni *nesmiřitelní Němci* a všichni ti, kteří reprezentovali jejich *zaslepenou politiku*.³⁵⁴

Proměna města šla ruku v ruce s proměnou jazyka národní identity, urbanistické plány byly druhem diskursu, jenž explicitně označil cíle politického programu. Samotná přestavba (*asanace*) pak byla pouze momentem jeho realizace. O *asanaci* lze hovořit jako o součásti, ale i o pokračování politiky jinými prostředky. Část obce, která byla i díky aktivitám Josefského občanského klubu integrována do politiky českého nacionalismu díky vítězství nad německými liberály ve volbách, se měla stát – a v následujících dvaceti letech také stala – jejím symbolickým, spektakulárním centrem. Dříve než došlo k prvním demolicím a stavbám nových činžovních domů, jejichž fasády pokryly symboly národní historie, rozhodlo se vedení magistrátu vystavit *plán regulace* (*asanační výměry*), tedy mapu města určeného k přestavbě, ve veřejném prostoru. K tomu došlo na žádost členů Josefovského klubu.³⁵⁵

³⁵⁰ GIUSTINO, 2003. *Asanace* jako projevu českého nacionalismu si všímá i J. Wein, viz WEIN, 2007, s. 53 ann.

³⁵¹ K medikalizaci v kontextu biomoci (biopolitiky) a buržoazní společnosti 19. století srv. FOUCAULT, 2005, s. 44 ann.

³⁵² O tom např. článek „Obrázky ze židovského města“ viz *Národní listy*, 7.11.1878, roč. 18, č. 269, s. 2.

³⁵³ *Národní listy*, 14. 10. 1882, roč. 22, č. 280, s. 1.

³⁵⁴ Odlišení židů jako *semitů*, jako *izraelského kmene*, který provozuje absurdní politiku rakouské ústavy, zjevně mířilo k oddělení židovských zájmů od německé politiky – text také nepřímě vyzývá ke spojení těchto zájmů se zájmy českými či *slovanskými*. Viz tamtéž.

³⁵⁵ Rozhodnutí k tomuto aktu viz AHMP: Presidium rady a magistrátu, B 48/4/6784.

O plánu revitalizace josefovské čtvrti se hovořilo od počátku osmdesátých let, podstatnou roli v celém průběhu plánování i následně během implementace projektu hrály čelné osobnosti českožidovské veřejnosti.³⁵⁶ Čechožidům šlo o prosazení stejných cílů, uskutečnění projektu podpořeného oběma českými národně liberálními stranami, v rámci kterých působili v pražském zastupitelstvu. Pražská asanace pro ně ovšem měla i svůj zvláštní význam. Dovolovala prokázat loajalitu na místě, které se na poměrně dlouhou dobu dostalo do středu pozornosti a překonat *němectví v židovské ulici*, tedy z pohledu mnoha českých nacionalistů stále určující identitu českých židů.

Čechožidé interpretovali demolici Josefova podobně jako mlado- a staročesi. Původní úzké ulice starého města ustupovaly (především hospodářskému) *pokroku* a tzv. ozdravění města. Bourání ghetta, temných ulic plných špíny a zároveň pozůstatku středověké represe vůči židům, bylo součástí a důležitou symbolikou *pokroku*. Akt bourání byl znakem odstranění nerovnoprávného postavení židů a obecně výsledkem emancipačního procesu.³⁵⁷ *Pokrok* byl ovšem dosud společnou identifikační figurou na obou stranách hranic národního (národně liberálního) boje. Také liberálové Kasina rozuměli nárokům na proměnu města. Byl zde ale další význam, který liberálnímu jazyku unikal – *existenční nutnost jednoty*, neboť podle čechožidů (...) *drobení sil vede nutně k úpadku*.³⁵⁸ Jedině národní jednota mohla v daných diskurzech zajistit vývoj k úplné rovnoprávnosti.³⁵⁹ Uskutečnění přestavby, stejně jako například Jubilejní výstavy (1891), mělo být skvělým důkazem národní emancipace, vyspělosti, která se měla srovnávat s evropskými centry a *vyspělými národy* celého světa.

Tento typ zdůvodnění můžeme na počátku devadesátých let srovnávat s argumenty staročeské politiky ocitající se ve stále větší defensivě a hledající novou legitimitu své upadající moci. V jazyce čechožidů, nalézající se v téže době v určitém zenitu svého působení, se této argumentaci dá rozumět i jako pochopení vlastní politické pozice a nadcházející krize.

³⁵⁶ August Stein byl po celou dobu přípravy a realizace projektu přednostou magistrátního Asanačního referátu, v jeho kompetenci bylo mimo jiné jednání o výkupech domů určených k demolici. Sám ale rovněž zasahoval do plánu asanace a jejího rozsahu. Šalamoun Freund, další významný člen českožidovského hnutí, byl autorem zákonné předlohy, díky níž bylo v 90. letech možné vyvlastňovat domy a stavební parcely určené pro novou zástavbu. K tomu srv. GIUSTINO, 2003, s. 197 ann.

³⁵⁷ Srv. KČZ, 1891/1892, s. 118.

³⁵⁸ Tamtéž.

³⁵⁹ Fantaskní text z roku 1891 pracující s perspektivním pohledem a domýšlející pražskou asanaci oslavil v českožidovském Kalendáři národní jednotu, do které se vedle *pražského panstva* a *měšťanů* vejde i česká aristokracie podporující národní zájmy, respektive rovnoprávnost korunovanou přítomností *zeměpána*, který (...) *dlí mezi námi a slyší tlukot věrných srdcí českých, oddaných jemu až do poslední krůpěje krve své* (...), aby z Prahy učinil sídelní město. Tamtéž, s. 120.

Závislost na všenárodním projektu a jeho politice, tedy onoho národa, do kterého se v pravém slova smyslu čechožidé integrovali, byla zřejmá. Spolu s ním se čechožidé také dostávali do krize, když se boj o uznání nových společenských tříd obracel proti liberálním vůdcům a když byla zpochybněna jimi vyžadovaná nutnost homogenity politických zájmů zdůvodněná německou hrozbou.³⁶⁰ Edvard Lederer, jedna z předních postav mladší generace čechožidů, si o něco později povzdechne nad tím, že nacionalisté porušují svůj vlastní program, protože zapomínají na vzájemný boj mezi Čechem a Němcem, Němcem a Francouzem (...) *v útoku proti nenáviděnému židu*.³⁶¹ Na konci 19. století se rasová analýza politických vztahů stala poměrně rozšířeným prostředkem bojů o uznání, respektive artikulaci uznání některými politickými subjekty.

Jestliže byla staro- i mladočeská politika ohrožena především kritikou exkluzivnosti, přidával se v kritice vůči čechožidům moment ohraničení národního těla, potažmo označení rozdílných fyziognomií, které měly v jazyce nacionalismu přelomu století určovat i odlišnosti (cizích, např. židovských) zájmů. Tohoto problému si byli čechožidé vědomi, byť jej tímto způsobem odmítali pojmenovat. Aby dokázali svou loajalitu a v důvěře v možnost symbolického přeznačení (*cizí, heterogenní*) identity, kterou židům vnucoval nový politický jazyk, podpořili mimo jiné i plán asanace. Revitalizace města byla ovšem směřována přímo proti zájmům těch židů, o jejichž podporu se čechožidé dříve snažili opřít.

Veřejně se mluvilo především o *hygieně a pokroku*. V důsledku došlo k překreslení a přejmenování ulic, na kterých vyrůstala leporela české mytologie. Za fasádou nových výstavních domů, za symbolikou výjevů z české národní historie se však uskutečnila radikální proměna populace – vysídlení naprosté většiny původních obyvatel, mezi nimiž tvořili židovští řemeslníci a drobní živnostníci stále nezanedbatelnou část.³⁶² Asanace, zdůvodňovaná nárokem moderní urbanistiky, v praxi přerostla v celkovou socio-ekonomickou proměnu čtvrti; chudší, politicky bezprávné obyvatelstvo muselo odejít za hranice moderního města. Josefov se stal doménou (především) české buržoazie. V českých městech se tímto projektem odstartovala éra moderní urbanistiky, která vyznačila pevné hranice čtvrtí podle sociálních statusů, tedy tzv.

³⁶⁰ Už dlouho předtím mladočeši pochopili legitimitu staročeské politiky poukazující na nutnost společného postupu (potažmo národní jednoty) kvůli ohrožení českých zájmů ze strany českých Němců. Odstavit staročechy znamenalo i tuto legitimitu zpochybnit. Explicitně se to projevovalo např. při volbách do pražského zastupitelstva na počátku 80. let.

³⁶¹ LEDERER, Edvard, *Českožidovská otázka*, Praha, 1899, s. 46.

³⁶² K urbanistické, sociální proměně také srv. VODĚRA, Svatopluk, *Architektonicko – urbanistické zhodnocení výsledků asanace*, <http://www.zastarouprahu.cz/pragensia/asanace/vodera.htm> (28.3.2010).

Mezi jinými odešli i židovští obyvatelé, kteří v nemalé míře podpořili boj proti *německému liberalismu v židovské ulici*. Ať už jako ti, kteří dostali v roce 1883 možnost zasáhnout do voleb, nebo jako ti, kteří volbou českého obcovacího jazyka upevňovali politiku legitimizující se numerickými hodnotami censů. Čechožidé prokázali svou (liberální) nevůli zastávat zájmy chudších vrstev, ostatně stejnou nevůli, jakou projevovali národní liberálové německého Kasina či pražské české radnice. Tato neschopnost ovšem přímo vyplývala z liberální koncepce vládnutí, ze svobody odvozené z tržní ekonomiky a politiky, jež bez fundamentálních změn nemohla zvládnout požadavky uznání širších vrstev společnosti.³⁶⁴

Martin J. Wein naznačuje, že čechožidé z přestavby Josefova profitovali, poukazuje na demografický vývoj v Josefově, ve kterém se po roce 1918 opět soustředilo více než 45% židů, z nichž velká část mluvila česky.³⁶⁵ Dopouští se zde zjednodušení, před kterým ve své podnětné práci sám varuje – tedy záměny českožidovské politiky a česky mluvících židů. Mnozí členové českožidovské veřejnosti patřící k hospodářské elitě města se opravdu postupně mohli stěhovat do nových luxusních domů páté čtvrti. Ti židé, kteří se tak jako jejich nežidovští sousedé bývalého ghetta úspěšně nezapojili do *svobodně soutěže* na trhu, byli odsunuti za okraj výstavní plochy *zlaté slovanské Prahy*. Do předměstí a dělnických čtvrtí, případně mimo hranice města.

Angažmá čechožidů v celém projektu a i jeho výsledky v důsledku poukazovaly na krizi, do které se koncem devatenáctého století (nejen) českožidovská politika, ale obecně celý liberální koncept dostaly.

Muzeum:

Čechožidé odmítali samostatnou politiku jakkoliv definovaných židovských zájmů či hodnot, které by vyžadovaly zvláštní ocenění. Chtěli být chápáni jako součást českého národního hnutí či prostě českého národa.³⁶⁶ Znovu a znovu vypravovali příběh zakončený splynutím židů v jeden (český) národní celek a utvářející historii soužití, předkládali celistvý obraz, jenž byl

³⁶³ Konečně, jde o projekt, který se s jistým předělem vrátil, aby opět ovládl českou urbanistiku předělu 20. a 21. století. Je nám tedy žitou skutečností, o jejíž důsledcích přesto mluvíme velmi opatrně a bojácně.

³⁶⁴ Byť se o to pokoušela nejen na úrovni jazyka identity, ale i posílením sociální politiky (viz výše).

³⁶⁵ WEIN, 2007, s. 58. Nárůst židů ve čtvrti byl pouze relativní v absolutních číslech došlo naopak k propadu, neboť nový poasanační Josefov měl zhruba 1/3 obyvatel původní čtvrti.

³⁶⁶ *Nemáme jiných potřeb a snah, naznáme žádných jiných zájmův ani zvláštních zájmů židovských: tutěž společnou snahu, týž nejvyšší zájem totožný máme s veškerým ostatním národem českým: blaho své české vlasti!* (zvýrazněno v orig.) *Českožidovské listy*, 15. 9. 1894, roč. 1, č. 1, s. 2.

přiložen k charakteristické chronologické řadě označující ústřední body národní paměti. Historie měla sloužit především jako znak totožnosti, nikoliv distinkce.

Velmi explicitní schéma tohoto příběhu nám poskytují *Chronologické tabulky časové* poprvé vycházející v druhém čísle Kalendáře. V této řadě sloužící k zapamatování se vyskytují dějinné milníky poskládané ze starozákonní tradice, českých národních dějin, výročí habsburského dómu (to můžeme považovat za součást liberálního diskursu) a z dat spojených s vlastním, českožidovským pojetím židovských dějin (např. narození a úmrtí osobnosti Siegfrieda Kappera – otce zakladatele hnutí, narození a smrt Mojžíše (Mosse) Mendelsohna – osvícence, překladatele bible do němčiny a náboženského reformátora).³⁶⁷ Syntéza různých narativních prvků vytvářela představivost českých národních (přesněji národně liberálních) dějin, do nichž byla vklíněna některá specifika. V mnoha textech je kladen důraz na tradiční českou toleranci vůči židům, pomocí níž se odkazovalo k bezproblémové minulosti a zároveň k budoucnosti, která měla vrátit vývoj do svých přirozených kolejí.³⁶⁸

Někteří autoři si všimli, že na samém konci 19. století došlo mezi českožidovskou veřejností k přehodnocení židovské historie, ke hledání nových vazeb s určitými náboženskými symboly (např. staré liturgické texty zachycující životy židovských proroků), které dříve v českožidovských diskurzech neměly žádný, nebo téměř žádný prostor. Tento posun bývá vykládán mimo jiné jako výraz vztahu s tzv. *progresivním českým nacionalismem*, především s realisty.³⁶⁹ Kontakty s realistickou stranou navazovala zejména mladší generace čechožidů, prosazující se definitivně ve vedení strany v posledním desetiletí před světovou válkou.³⁷⁰

³⁶⁷ Viz KČŽ, 1882/1883, s. 50 an.

³⁶⁸ Podle A. Steina velí českým židům etický závazek vděčnosti za to, jak se dříve židům mezi Čechy žilo, aby se nevzdalovali od českého národa a naopak bojovali za jeho přirozená práva. STEIN, 1881/1882, s. 87 an. Také viz výše.

³⁶⁹ Srv. VONDRÁŠKOVÁ, Iveta, The Czech – Jewish Assimilation Movement and its Reflection of Czech National Tradition, in: *Judaica Bohemiae*, 2000, s. 143 – 159, zvl. 156 ann. Kieval shrnuje zmíněný problém následovně: *Here the Rozvoj circle successfully accomplished both a practical and a philosophical realignment, which enabled the Czech-Jewish movement to participate with confidence in progressive Czech nationalism. Admittedly, religious thought represented but one element in the transformation of Jewish society in the Czech lands in the late nineteenth century, a process that involved important demographic, linguistic, educational, and occupational changes as well. It was, however, this post-positivist obsession with the religious dimension in culture that signaled most profoundly the Czech-Jewish dilemma at the turn of the century.* (KIEVAL, 2000, s. 179 an). Kieval se nedomnívá, že by tento obrat znamenal obnovení (renewal) *etnické židovské identity*, podle něj mělo jít naopak o zdůraznění judaismu jako jediné kolektivní distinkce židů (tamtéž, s. 173 an.).

³⁷⁰ Generační výměna pro mne není předmětem studia, nesleduji vnitřní konflikty v českožidovských grémiích,

U realistů, ani u čechožidů přitom nešlo o „obrácení na víru“ jinak velmi sekulární veřejnosti. Nikoliv ve významu posilování religiozity. Hledání náboženské niternosti bylo pokládáno za nutné prohloubení mravnosti a požadavek moderní doby. Tato mravnost či niternost ovšem především odkazovala na odlišnou tradici, jež měla proti katolictví spojenému s centralismem a habsburskou monarchií postavit skutečné, svébytné češství s jeho *tradičním* vyznáním, tedy s husitstvím – protestantismem. Jednalo se tak o další prvek českého nacionalismu, o zdůvodnění národní suverenity, kterému se, přestože šlo původně o velmi okrajový prvek, podařilo uspět, protože představoval použitelný prostředek odlišnosti (ohraničení) české národní identity.³⁷¹

Pro čechožidy nebyla mravnost, respektive její nově pocíťovaná nedostatečnost ve veřejném a intimním životě, novým výrazem starého tématu boje proti *typickým židovským vlastnostem*. Rozhodně ne v první řadě. Čechožidé se naopak začali více zaměřovat na českou společnost vcelku. V některých případech ji dokonce poměrně radikálně kritizovali. Upozorňovali například na to, že zatímco *nemravný antisemitismus* zdivočel široké společenské vrstvy, pro českého žida v důsledku posloužil k mravnímu povznesení, zbavil ho povýšenectví, (...) *naučil jej býti soběstačným*.³⁷² Domnívám se, že to ovšem nebylo výrazem *rostoucího sebevědomí*, jak tento jev interpretují někteří badatelé, ale naopak součástí krize, do níž se tato politika identity dostala poté, co její původní partneři odmítali spolupracovat. Souvislost se všeobecným zpochybněním liberalismu je opět nasnadě.³⁷³

Jazyk českožidovské identity se proměňoval více, než mohlo být na první pohled patrné. Politický program nadále mluvil o asimilaci, případně (především později) o částečné asimilaci. Měnil se také důraz na dílčí prvky identity, které měly být asimilovány a které se měly naopak zachovat. Čechožidé, kteří se již dříve naučili mluvit jazykem (českého) nacionalismu, nyní více zdůraznili vlastní jedinečnost a hodnotu a chtěli, aby byla uznána za rovnoprávnou a jako taková zakomponována do *univerzální* české národní identity. Nešlo již o pouhé zrušení partikulárně židovského, ať už to, co mělo být zachováno, bylo pojmenováno

nechci zabíhat do analýzy této sociologické kategorie, která je problémem sama o sobě.

³⁷¹ Srv. HUTCHINSON, John, *Nations as Zones of Conflict*, London: Sage, 2005, s. 93. Také Kieval si všiml českého protestantismu – reformace u T. G. Masaryka jako odlišující funkce vůči *německému katolictví* (srv. KIEVAL, 1988, s. 90). Stejnou funkci u čechožidů, tedy judaismus jako nový základ židovské identity – potažmo politiky, ale nezkoumá. Zde vidím jistou nekonzistenci.

³⁷² LEDERER, 1899, s. 46.

³⁷³ Tímto způsobem to interpretuje Blanka Soukupová (SOUKUPOVÁ, 2004). K diskuzím v českožidovských grémiích a jejich vnímání krize vedoucí až k zpochybnění smysluplnosti pokračování některých organizací (Politická jednoty). Viz AHMP: SK, XXI/51 – Politická jednota českožidovská.

jako židovská historie, tradice, náboženství, kultura či mravnost.³⁷⁴ Obrácení se k odlišujícím prvkům bylo výrazem snahy (znovu) legitimizovat českožidovskou politiku identity v nové situaci a v neposlední řadě také pokusů přeznačit některé negativní atributy židovství, jež byly součástí nacionalistického jazyka poznamenaného biologickým diskursem.

Vedle požadavků na uznání rovnoprávnosti, byly touto cestou podpořeny a zdůrazněny součásti jazyka vyjadřující nově i nárok na uznání diferencí. Ty měly být ohodnoceny jako zvláštní přínos židovské identity do české, národní společnosti. Proto byl rekonstruován i příběh českožidovské identity a hledány nové prvky, odlišující historii židů od historie ne-židů. Teprve uznáním této historie, potažmo odlišností a sociálním oceněním specificky židovského (*etiky, tradice* atp.) mělo nyní dojít ke zrovnoprávnění českých židů – asimilace se v praxi stala přijetím heterogenního, což byl z hlediska radikálních nacionalistů, kteří se snažili sjednotit společnost proti vnějšímu i vnitřnímu nepříteli, nesrozumitelný a nelegitimní nárok.

Od samotného počátku chtěli být *asimilanté* vůdčí silou mezi českými židy, veřejností, která by sjednocovala a reprezentovala jejich zájmy. Symbolickým prostředkem tohoto nároku se stala instituce, která byla úzce spjatá s prosazováním nacionalismu v evropských i neevropských státech. Na založení muzea a na celém projektu muzealizace židovské historie lze pozorovat posuny ve strategiích analyzované politiky židovské identity a sémantické posuny jejích diskursů.

Židovské muzeum v Praze (založené r. 1906) je většinou dáváno do souvislosti s ohrožením památek Josefova během asanace a v „nadstavbové“ rovině s Evropou se šířící *vědou o židovství* (Wissenschaft des Judentums). Ochrana památek i zmíněné vědě předcházela a zároveň je doprovázel specifický způsob pohledu přikládající hodnotovou mřížku na (*statickou*) objektivitu přírodních a společenských jevů. Věda o židovství, kterou dává Magda Veselská do souvislosti (i) s českým židovským muzejnictvím, měla být reakcí na *postupnou asimilaci, vliv osvícenství a liberalizaci židovské komunity*, měla se snažit (...) *posílit vnímání vlastní identity, zpomalit vliv asimilace a sekularizace a nežidovské veřejnosti ukázat hodnoty, které židovstvo vytvořilo*.³⁷⁵ Jak je tedy možné, že české židovské muzeum iniciovali právě asimilací se zaštiťující a výrazně sekulární čechožidé? Do určité míry a nepřímo jsem už na

³⁷⁴ Později shrnul jednotlivé *asimilační generace* a jejich důraz na různé prvky programu *asimilace* Kalendář, srv. KČZ, 1938/39, s. 15 – 21. Tyto proměny ovšem pokládám za zevní a nedůležité znaky, kterými se dále nebudu zabývat. Blíže k nim srv. VONDRÁŠKOVÁ, 2000.

³⁷⁵ Viz VESELSKÁ, Magda, *Bestii navzdory: Židovské muzeum v Praze 1906 – 1940*, Praha: Židovské muzeum v Praze, 2006 s. 5.

tuto otázku odpověděl již na předcházejících stranách. V souvislosti s českožidovskými diskursy lze mluvit o důležitém zlomu, přesněji o zlomu, který se právě v diskuzích o židovském muzeu projevil velmi otevřeně.

Fenomén muzea byl (nejen) na evropském kontinentu obecným znakem utvářejících se nacionalistických politik, projevem hledání společné historické paměti těch veřejností, které si přály reprezentovat národ.³⁷⁶ V pojetí Benedicta Andersona je muzeum příznakem nového založení legitimacy (koloniální) moci, odznakem moci, ze kterého lze udělat symbol – logo sloužící k zapamatování a reprodukovatelnosti „všemi směry“. Tento znak (symbol, logo) mohl být díky novým technikám nekonečně reprodukován (fotky, knihy, archeologické zprávy atp.), čímž vznikala *jakýsi obrazový census státních dědičných statků, jež mohou mít k dispozici (...) lidé podřízení státu*.³⁷⁷

Muzeum jako logo a všechny texty, které jej obsahovaly, sloužily v kontextu evropských národních hnutí k označování toho, co mělo příslušet k národu. Primárním *dědičným statkem* těchto politik ovšem byla sama historie, tedy určité kanonické texty, které vytvářely řadu, z níž bylo možné odvodit tzv. národní individualitu. Do této řady se postupně přidávaly jednotlivé zakládající texty moderní historiografie utvářející onu kontinuitu a stávající se zároveň její součástí. V tomto smyslu a v kontextu české národní politiky byly například Palackého Dějiny mimořádným logem, symbolem vytvářející se paměti národa, který označoval místa paměti a zároveň se tímto místem sám stával.³⁷⁸ Alegorické výjevy a symboly boje národa za nezávislost proti cizímu jhu zaplňovaly veřejný prostor prostřednictvím odkazů k tomuto i jiným kanonickým dílům.

Muzeum poskytovalo národnímu boji celé soubory (materiálních) znaků; muzeální sbírky a činnost jeho pracovníků (především etnografický výzkum) měly dokázat autentický, rovnocenný status národa. Proto tato instituce měla zcela mimořádný význam pro národní politiku. Také proto se v 90. letech muzea, potažmo sbírky a samotná etnografie stávaly znovu středem pozornosti a konfliktů. Historické vyprávění, které zajišťovalo legitimitu právě té politické moci, která na jedné straně prosazovala *svobodu trhu a pokrok* a na straně druhé našla hlavní princip dějin v boji dvou národů, bylo zpochybňováno ze stále více stran. Všenárodní reprezentaci fascinovanou bojem s národním nepřítelem (Němcem) a nerozlišující partikulární zájmy společnosti, konfrontovala politika analyzující moc poněkud odlišným způsobem. Tento

³⁷⁶ K roli a vývoji projektu Národního muzea v kontextu českého nacionalismu srv. MACURA, 1995, s. 155.

³⁷⁷ ANDERSON, 2008, s. 196.

³⁷⁸ K místu Palackého díla v „české národní paměti“ srv. ČINÁTL, Kamil, Palackého dějiny a historická paměť národa, in: *Dějiny teorie kritika*, 1/2009, s. 7 – 35.

posun bylo možné zachytit i na rozdílu mezi dvěma koncepcemi *národních výstav* – Zemskou jubilejní výstavou (1891), řekněme „výstavou pokroku“ a Národopisnou výstavou československou (1895), kterou je možné označit jako „výstavu původu“. Symbol *pokroku* a moc, kterou tento symbol vyjadřoval se rozpadaly; populaci měl spojit etnický původ, češství se ukazovalo s novým důrazem na jeho *tradiční, lidový* rozměr.³⁷⁹ Namísto velkého průmyslu a průmyslníků, mezi něž patřili i čechožidé, se pozornost přesunula na českou vesnici a na kolonizaci prostoru českého nacionalismu „do hloubky“. Nové diskursy uznání a jejich politická analýza, která s daným posunem souvisela a jež byla zkoumána v jedné z předchozích kapitol, se obracely k samotným základům legitimacy vládnutí (národních) liberálů, aby mohly přetvářet národní organismus a pojetí rovnoprávnosti. V centru pozornosti byl *etnografický výzkum*, muzealizace paměti a samozřejmě samotné dějiny zaměřené především na (*společný, etnický*) původ; zde konkrétně na původ obyčejných, malých českých lidí.³⁸⁰

Ve stejné době, tedy ve druhé polovině 90. let, se rovněž rodil projekt židovského muzea a archivu. Podle návrhu na jejich založení mělo jít o dvě paralelní instituce, které by dokládaly kulturní význam židů v Čechách (českých zemích) a byly zdrojem důkazů podírajících starobylost – památečnost přítomnosti židů ve státě.³⁸¹ Jejich agenda měla podle Maxe Lederera, dalšího předního člena českožidovského hnutí, spočívat ve sběru *etnografického materiálu* a ve shromáždění historických pramenů, které by umožňovaly sepsání souvislých židovských dějin. Šlo o to dokázat, jak významnou hodnotou židé přispěli k obecnému *pokroku*, přestože byli uzavřeni za zdmi ghett, ale zároveň vyvrátit teze o židovské cizosti. (*M*)usilo (...) věcnými výklady z historie doloženými bytí poukázáno ze strany židovské k tomu, že žid jest stejně oprávněným příslušníkem vlasti své jako každý jiný spoluobčan jeho, že i on od staletí, ano od tisíciletí nabyt v ní svého práva domovského (...).³⁸² Protože se

³⁷⁹ Srv. BROUČEK, Stanislav, PARGAČ, Jan (a kol.), *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*, Praha: Littera Bohemica, zvl. s. 7 – 30. V praxi, oproti původním koncepcím, se výstava z roku 1891 uskutečnila jako vítězství *pokroku* jednoho národa (nikoliv země, kvůli bojkotu výstavy německou politikou), zatímco výstava z roku 1895 stále skrývala i hesla o *pokroku* (i jako výsledek určité setrvačnosti staročeské politiky a jen postupné proměny). Změna akcentu byla nicméně zřejmá. Srv. tamtéž.

³⁸⁰ Cathleen Giustino analyzovala v této souvislosti, tedy v rámci politického zápasu proti českým liberálům, roli národopisné výstavy a nový projekt ochrany památek v Praze (Klub za starou Prahu), srv. GIUSTINO, 2003, s. 269 ann; 298 ann (závěrečné teze).

³⁸¹ K tomuto výkladu viz KČŽ, 1898/1899, s. 59 – 65. Po tomto programovém vymezení podala Národní jednota českožidovská Jednotě náboženských obcí v Českých zemích podnět k založení archivu a muzea v *Českožidovských listech* (18.4.1899, roč. 5, č. 8, s. 6) .

³⁸² KČŽ, 1898/1899, s. 61. Jestliže je v textu poukázáno na to, že *řada předků* není tím, co v moderní době určuje místo v *rozčlenění státního ústrojí*, je to spíše snaha zachovat konzistence s dřívějšími texty. V tomto textu už

ukázaly *nečekané obtíže* (zřejmá nářážka na *rasovou identitu*), mělo se do budoucna přistoupit k systematické práci obracející se k *modernímu názoru*, ke *kulturním dějinám*, které mají dosvědčit, že historie českých židů není pouze historií útluaku, jak by o tom mohla svědčit stará pojetí dějin, *v nichž národové hráli pouhou roli pomahačů vládcům a panovnickým rodům*.³⁸³

Očištěním předků a vyzvednutím jejich významu se čeští židé, bez ohledu na jejich národní smýšlení, logicky spojí dohromady.³⁸⁴ Má jít tedy o společný projekt *českých židů* i jejich *německých souvěrců* – všichni ti si díky historii a etnografickým sbírkám musí uvědomit lásku k vlasti a *silné pásky příchyllosti k lidu spolu se židy vlast tuto obývajícím*.³⁸⁵ Akcent tohoto diskursu je položen především na vztah k teritoriu (zemi, vlasti). V *dobách bohdá příznivějších* by se mohlo židovské (etnografické) muzeum připojit k muzeu českému jako jeho *zvláštní cenný oddíl*.³⁸⁶ Tak jako muzeum, sloužící zde jako metaforické označení politického vztahu, je tedy posunuta assimilace do poněkud nejisté budoucnosti, v níž se teprve naplňuje českožidovský program. Zde, v českožidovských reprezentacích patrně poprvé, byly sjednoceny zájmy česky i německy hovořících židů.

Zdůraznění a odlišení židovských zájmů (stejně jako založení zvláštního židovského muzea) je tedy vynuceno *nepříznivostí* doby. Paralelně s tím dochází k jistému sjednocení, jehož nutnost dokládá *zvláštní typ židovský v českých zemích*.³⁸⁷ Teritoriální příslušnost sloužila jako argument k vyvrácení nařčení z tzv. židovského internacionalismu, tj. nadteritoriálním vazbám mezi židy, ze kterých byly vyvozovány jejich společné zájmy, tedy kapitalistické, či socialistické ovládnutí světa. Rasová identita byla zpochybňována zvláštním židovským typem žijícím pouze v Čechách, zcela odlišným od toho, který žije například v Polsku. Židé se prý odlišili stejně jako *spříznění krvi slovanští a germánští kmenové*. Jinakost typů, odlišnost fyziognomií vysvětlovala různost identity a tedy i zájmů. Tímto způsobem čechožidé přijímali kritérium *ethnicity* (*lidského typu, kmene, rasy*) jako základ společných (politických) zájmů.³⁸⁸

Z budování Židovského muzea se stal projekt politiky národní identity vedený těmi,

se to jeví jako zřejmé argumentační vybočení, viz tamtéž.

³⁸³ Tamtéž, s. 62.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 64.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 62.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 64.

³⁸⁷ Tamtéž.

³⁸⁸ Tamtéž. Stejný autor (Max Lederer) zhruba ve stejné době oponoval sionistům, kteří se podle něj snaží budovat „židovskou národnost“ tam, kde *dějiny přestaly před dvěma tisíci lety* a kde *schází společnost území, dějin, jazyka ba i račovní stejnorodosti*. Viz LEDERER, 1899, s. 19.

kteří hlásali politickou jednotu s (liberálním) českým národem. Důvodem bylo to, že liberální notáblové a jejich pojetí rovnosti odcházeli, aby přenechali místo *lidu* (národu), jenž – parafrázuji-li slova Maxe Lederera - nechtěl psát historii, ve které sám hraje roli pouhého pomahače. Není náhodou, že monumentální dílo *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku* (1906) jako výsledek sběru historických pramenů vzešlý z českožidovského prostředí bylo psáno s velkým písmenem (Ž). Bylo to ve stejné době, kdy se otevřelo židovské muzeum.³⁸⁹ Toto velké písmeno, jako velmi charakteristický znak identity, bylo z dřívějších českožidovských reprezentací vyloučeno.

³⁸⁹ Bohumil Bondy v úvodu edice pramenů k dějinám českých židů viděl nedostatek *úplného speciálního dějepisu Židů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, který by poskytoval přehled jejich osudů, kulturního života a poměru k ostatním obyvatelům*, viz BONDY, Bohumil, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku*, Praha 1906, s. 3. Bondy chtěl, aby takový dějepis vznikl – předkládaný materiál měl dosvědčit, že je k tomu dost pramenů. Zhodnocení autentického židovství a odvozené zvláštnosti židovské historie podpořil i text Františka Dvorského, který s Bondym na této edici spolupracoval. Dvorský píše o „Židech“ jako o národu, který dal světu bibli; *obdivujeme se jich vytrvalosti, nadšení u víře, lásce k vlasti, věrnosti k národní individualitě. »Písmo svaté«, národní dějiny Židů, jest jako duší, duchem židovského národa; bible byla jim zbrojnicí proti nepřátelům, pokladem pro život obecný*. Tamtéž., s. 5.

Hledání jazyka identity (II.)

*Náš cíl je jasný, my chceme plně žít – to je všechno. Nejen v náboženské obci jako vyznavači státem uznávané víry, nýbrž ve státě jako rovnoprávní příslušníci, v národě jako důvěryhodní členové, v domovině jako rovnocenní občané. Nechceme a nesmíme býti pokládáni za parazity jako cikáni a to proto ne, poněvadž více síly tělu národu dáváme než odnímáme.*³⁹⁰

Nacionalisté se pomocí výše popsaných mechanismů snažili převzít státní moc tam, kde to umožňovala, ale především ji praktikovat na místech, kam liberální stát, který *nechtěl vládnout* (Foucault), svou mocí nezasahoval. Utvoření pevných, ohraničených nacionalistických identit reprezentovaných všennárodní stranou, znamenalo v prostředí Rakouska-Uherska jakousi substituci neexistujícího národního státu, která měla poskytnout svým občanům uplatnění nároku na rovnoprávnost a spravedlnost. Rozklad liberální politiky *všennárodních zájmů* se projevil se vší silou na samém konci 19. století. Jeho součástí byla geneze mnoha nových politických veřejností a stran. Tato heterogenita neznamenalala omezení, ale spíše umocnění vlivu, byla mocí, jíž si masová strana nárokovala praktikovat nad jednotlivcem i populací.³⁹¹ Rozpad národního těla byl také dialekticky doprovázen širokým etablováním nacionalistického jazyka politické identity ve veřejném prostoru.

Ani osvojování moderních praktik politické moci a radikalizace diskursu národního (česko – německého) boje čechožidům nepomohly od zřejmého úpadku; úpadku paralelního se ztrátou moci celého národně liberálního konceptu. Čechožidé, kteří měli největší odezvu ve městech východních a středních Čech, se sice dále snažili rozšířit svou agendu i mezi pražským židovstvem a později také tím moravským, ale naráželi na značný odpor a nepochopení. Díky velmi specifickému prostředí německé liberální politiky, které jsem zběžně zhodnotil výše, a jejím přežívajícím liberálním honoracím mělo českožidovské hnutí jen dílčí úspěchy mezi pražskou buržoazií, jejíž ekonomické zájmy hájilo především (stejně jako staro- a mladočeši). Přestávalo být zřejmé, proč se má politika uznání českých židů odvíjet od programu národně liberálních stran, ztrácejících na konci devadesátých let vliv. Zároveň bylo nezbytné, vyrovnat se s radikálními diskursy českého nacionalismu obsahujícími a pro své analýzy využívajícími pojem *rasa*.

³⁹⁰ Z jubilejní (25 leté) oslavy založení Spolku českých akademiků židů. In: KČŽ, 1901/1902, s. 126.

³⁹¹ Viz kapitola „Poetika českého nacionalismu (I.) ...“.

Na pozadí strukturální proměny politického prostoru se do centra diskuzí dostávala otázka po smyslu a povaze *všenárodní* (českožidovské) reprezentace zvláštních, židovských zájmů. I o samotném pojetí kolektivní identity, jež měla být čechožidy reprezentována, se vedly spory. Pakliže na počátku devadesátých let byla legitimita této politiky založena stále především na *etice asimilace* k českému národu jako národu, který se osvědčoval *mírumilovností* oproti německému (*tradičnímu*) antisemitismu, v druhé půli této dekády už stejný apel nestačil.³⁹² Antisemitismus a němectví, dvě figury, které se většinou ocitaly v textech velmi blízko u sebe, ztrácely jednotící potenciál.

Pozvolný odklon od strany národního vůdce Františka Ladislava Riegera a o něco později i od mladočechů znamenal pochopení tohoto vývoje, ale zároveň vytvářel prázdné místo a přinášel zpochybnění legitimacy. Hnutí, kterému se od druhé půle devadesátých let nedařilo spolupracovat ve vyšších grémiích českých politických stran, ani definitivně vyřadit židovskou liberální elitu Kasina z vlivu na židovské obce, se postupně rozpadalo a muselo znovu hledat jazyk své identity. Ambivalence a posuny, které bylo možné zaznamenat již dříve, se se vši prudkostí vyjevily v období mezi říšskými volbami roku 1897, jež (z pohledu liberalismu iracionálně) dávaly politický hlas i ekonomicky zcela inferiorním vrstvám, hilsneriádou a zrušením jazykových nařízení ministerského předsedy Badeniho. Tato nařízení z pohledu českého nacionalismu představovala vrchol zneuznání národních práv.

Snad nejlépe lze proměny tohoto jazyka sledovat v diskuzích o dalším potenciálním politickém partnerovi českožidovského hnutí. V souvislosti s protižidovskou rétorikou spojenou s (dalším) nevydařeným pokusem o tzv. jazykové vyrovnání na sklonku roku 1897 psaly Českožidovské listy: *Nezapomeňme, že v oněch smutných dnech začátkem prosince 1897, kdy rozličná lůza drancovala krámy a byty pokojných českých židů po celé Praze za naprosté apatie české tzv. dobré společnosti, jedině v Holešovicích v táboře sociální demokracie zachován byl pořádek díky dělnictvu českému (...) Kde jest to pojítka (...) z něhož tato vzájemná sympatie prýští? Prostě v útisku obou živlů těch.*³⁹³

³⁹² Text podepsaný širokou plejádou politických a hospodářských elit čechožidů volal v roce 1890 po dalším osvědčování národního vědomí, které mělo předcházet rozvoji antisemitismu patrného mezi Němci. Viz KČŽ, 1890 – 1891, s. 148 an.

³⁹³ *Českožidovské listy*, 15.6.1898, roč. 4, č. 12, s. 2. Mladočeský postoj či možná obecněji postoj původně liberálních stran a jejich negativní přístup k židům, vysvětlují čechožidé takto: ... *snad ze strachu před novým sesíleným podezříváním z protinárodnosti jeho. Nabyli jsme tak smutných zkušeností s těmi, jimž jsme byli upřímnými stoupenci politickými a spolupracovníky národními, že dnes již víme, že u nich budeme stejně osočováni necht' své české smýšlení budeme osvědčovati sebe více.* Viz Tamtéž.

V tomto diskursu přestala *dobrá společnost*, tedy liberální buržoazní společnost vnitřní Prahy, splňovat roli, na níž se mohli židé dříve spolehnout. V tomto momentu je patrný důraz na zneuznání a nespravedlnost spojenou s porušením platného principu a řádu. Mravnost, související především se zachováním klidu a pořádku, se přesunula na stranu *českého dělnictva*, potažmo sociálnědemokratické strany. Zároveň ale socialismus nereprezentuje identitu českých židů, je odlišným *živlem*, vnějším elementem, se kterým mohou židé spolupracovat díky tomu, že se dostali do stejného (*utlačovaného*) postavení. Ostých pramenící z častého označování sociální demokracie jako protinárodní, či požidovštělé strany, jejíž politické zájmy navíc kolidují s ekonomickými zájmy většiny židů, byl stále patrný.³⁹⁴ Čechožidé, přes naznačené důsledky jejich politiky, se dále snažili jednat podle svého původního programu integrace do *českého národa*, potažmo do všenárodní veřejnosti, jejíž podstatná část se mezitím posunula daleko od starších liberálních hodnot individuální rovnosti.³⁹⁵ Snažili se o to i přes to, že nejpozději od posledních voleb (1897) do říšské rady byly s tehdejší všenárodní stranou (mladočechy) v latentním, či přímo otevřeném konfliktu.³⁹⁶ V interních diskuzích také přiznávali, že *myšlénka internacionalistická* získávala v českožidovských organizacích vliv a *odcizovala nemálo příznivců*.³⁹⁷ Členové asimilačního hnutí ovšem nebyli osloveni pouze sociální demokracií.

³⁹⁴ Celý výše jmenovaný článek byl víceméně věnován tomu, proč není sociálně demokratická strana protinárodní. Tam, kde to bylo sporné (tzv. protistátotvorné prohlášení sociálních demokratů na říšské radě), byli jednoduše socialisté označeni za *politické diletanty*, kteří nerozumějí tomu, že nejprve je třeba dosáhnout práv národa, aby se mohla řešit *sociální otázka*. Srv. tamtéž, s. 2 – 3.

³⁹⁵ Srv. KIEVAL, 1988, s. 77 ann.

³⁹⁶ Čechožidé mladočechům na konci 90. let častěji vyčítali malou rezistenci vůči antisemitismu. Velkou kauzou se stalo například prohlášení staročeské žijící legendy F.L.Riegera o tom, že židé nepatří k českému národu. Na přelomu letopočtu došlo k rozkolu, který ti, jež byli nespokojení (a zároveň neměli dostatečnou moc k tomu, aby své představy prosadili silou), řešili secesí a snahou organizovat novou českožidovskou veřejnost mimo hlavní město (Svaz českých pokrokových židů). Mimo jiné se jim také podařilo založit vlastní tiskový orgán vycházející v Pardubicích (*Rozvoj*). Mezi nespokojené patřil například vícekrát citovaný Edvard Lederer, ale také další osobnosti (Viktor Vohryzek, Bohdan Klineberger). Ti v následujících letech získali rozhodující vliv na politiku opět sjednocených čechožidů. Celá krize, jejímž symptomem byla mimo jiné zmíněná secese, byla doprovázena poklesem členstva (Wein hovoří o úpadku v českožidovské veřejnosti organizovaného židovského studentstva v Praze z 21% v roce 1900 na 14% v roce 1910, viz WEIN, 2007, s. 80). Ke kauze Rieger versus židé a poměrně radikální kritice mladočechů ze strany čechožidů srv. LEDERER, Edvard, *Žid v dnešní společnosti*, Praha 1902.

³⁹⁷ In: KČŽ, 1901/1902, s. 139. Ve stejném textu zaznělo jakési postesknutí, že stoupenci *internacionální myšlénky* vyčítají ... *dosti oprávněně (...)*, že *maříme své síly ve vnitřních bojích spolkových hlavně debatami proti této myšlénce*, viz tamtéž.

Posun od liberálních hodnot charakterizuje mimo jiné symbolické přetváření reprezentace *židovského těla*. Tento vývoj byl spojen s částečným osvojením radikální nacionalistické estetiky těla a jazyka zhodnocujícího rasová kritéria.³⁹⁸ Text s názvem *Židovské město dělnické* otištěný na pokračování v Českožidovském listě³⁹⁹ se pomocí referencí k ruskému městu Pinsk s jeho relativně velmi početným židovským obyvatelstvem snažil vyrovnat s tématem degenerace židovské rasy: *Židovští přívozníci (...) jsou zjevy časté, ba v pestrém hemžení týdenního trhu viděti jest často se vynořiti větrem osmahlou židovku s hluboko do čela sahající kšticí (...) Polonazí lidé stojící až po prsa ve vodě shánějí dohromady plovoucí dřevěné kmeny; jiní udržují sotva rovnováhu, skáčou s klády na kládu, aby je seřadili – jsou to voroví houževníci.*⁴⁰⁰

V článku je proti sobě, byť poněkud zastřené, postaven východní pracovitý a vlastníma rukama si na tvrdý denní chléb vydělávající žid a žid západoevropský, jenž nezná *tvrdou dělnickou práci*.⁴⁰¹ Na jedné straně jsou stále patrné liberální hodnoty (svoboda trhu negativně omezovaná ruskou vládou), na druhé straně dochází k valorizaci rukodělné práce, ke zhodnocení dělnického prostředí a v neposlední řadě k určité estetizaci (dělnických – židovských) těl.⁴⁰² Východní žid – dělník je sice dáván do protikladu k západoevropskému židu, je zde ale budován očividný vztah, který ve svém důsledku míří otevřeně za hranice dosud představovaného česko-židovského společenství. Vztah mezi židy různých zemí omezený dříve výhradně na společné náboženství se v textu neobjevuje. Ruští židovští dělníci naopak implicitně dokazují „kvalitu rasy“, především odmítnutí rasové degenerace a některých jim připisovaných negativních vlastností. Do diskursů uznání *dělnických* zájmů se vepsaly i reprezentace idealizovaného *dělnického těla*. Jinak řečeno, symbolizace nového židovského těla souvisela s celkovou proměnou nároků na uznání nerovnoprávných společenských tříd.

V národně liberálním českožidovském prostředí docházelo k této proměně spíše

³⁹⁸ Tento jev tedy nemusel zdaleka být pouze důsledkem *zjevného vlivu* sociálnědemokratického hnutí na čechožidy, jak se domnívá Blanka Soukupová. Viz tatáž, *Čeští židé: deziluze jako impuls k vyprofilování sebevědomého českého židovství*, in: SOUKUPOVÁ, Blanka, SALNER, Peter (eds.), *Modernizace, identita, stereotyp, konflikt – společnost po hilsneriádě*, Bratislava: FHS UK, 2004, s. 49.

³⁹⁹ *Českožidovské listy*, 15. 5. 1898, roč. 4, č. 10; 1.6.1898, roč. 4, č. 11; 15.6.1898, roč. 4, č. 12..

⁴⁰⁰ Tamtéž.

⁴⁰¹ *Šedovousý žid, nesoucí 100 kg těžký pytel s obilím, s kterým kráčí po úzkém vratkém prkně přes hlubokou řeku, zjev, který si západoevropský žid sotva dokáže představit*. Viz *Českožidovské listy*, 15.6.1898, roč. 4, č. 12, s. 2.

⁴⁰² Srv. též články „*Zneuznávaný proletariát*“ viz *Českožidovské listy*, 15.8.1898, s. 1 – 2 a „*Zneuznávaný proletariát, dokončení*“ viz *Českožidovské listy*, 1.9.1898, roč. 4, č. 17, s. 1 – 3.

okrajově. S tématem židovského těla a degenerace se nicméně setkáváme i nadále. Podle E. Lederera to měla být společenská bída, která žida *tělesně degenerovala, zevně vývoj jeho byl zaražen a obrátil se tedy dovnitř. Slabý tělem žid stal se silným duchem, houževnatějším a nepříznivým vlivům vnějším více odporujícím. Práce svalů u žida ochabla následkem dějinné výchovy, za to naučila se hlava více pracovati*. Židovská mentalita, odvozená od tělesného stavu, je jakousi směsí *rabína a kupčíka – směnárníka*. Žid prý miluje vědu a vzdělání, je hloubavým ale i vypočítavým, utrpení vyvinulo jeho rozum, zlomilo ovšem jeho povahu.⁴⁰³

Soustředění se na tělo jako objekt, na degeneraci a utrpení, na nutnost regenerace (fyziognomie i duše) a utváření nového židovského typu velmi úzce souviselo se zakoušením politického zneuznání a konstrukcí nových identit a především s velmi konfliktním setkáním, jakým pro čechožidy bylo objevení biologického rasismu v politických diskurzech. Jeho prvky se do českožidovských diskursů dostávaly na samém konci století a to často na pozadí právě těch textů, které zneuznání přímo artikulovaly. Nebylo náhodným jevem, že se v jednom jediném textu objevilo odmítnutí východisek rasismu a zároveň přijetí židovské tělesné odlišnosti jako faktu, který měl v politických vztazích svou hodnotu. Rasa se stala tématem, se kterým bylo nutné se vypořádat na rovině politického jazyka.

Rasová analýza způsobila chaos, který zasáhl čechožidy na nejcitlivějším místě. Reforma vědomí (národní uvědomění), tedy dřívější programový cíl asimilace, se komplikovala tělem, jež se stalo prvořadým zdrojem totožnosti a *přirozenosti*, která nemohla být z perspektivy rasového diskursu oklamána. Tělo se tak pro českožidovskou politiku identity stalo těžko překlenutelným problémem, *vždyť v nejčastějších případech lze jej (žida, pozn. VS) poznat i dítěti, ačkoliv v českém židovstvu nejsou případy řídké, kdy i znalci fyziognomie je těžko rozpoznati, jedná-li se o žida neb křesťana původem*.⁴⁰⁴

Zmíněné prvky analyzovaných diskursů zcela nevytěsňovaly ty, jež v nich byly již tradičně uchyceny (protiněmectví, české národní sjednocení a práva atp.). Uvnitř českožidovské veřejnosti v tuto dobu nicméně docházelo k závažnému a často konfliktnímu dialogu souvisejícím s další strategií jednání. Střetávání různých významů a sémantických poloh jazyka bylo charakteristické i pro další vývoj českožidovského hnutí. Tato heterogenita byla doprovázena i vnitřním štěpením hnutí na různé frakce i secese mnoha dosavadních členů. Přijetí či odmítnutí rasové difference hrálo v tomto vývoji důležitou roli, dynamizovalo vztahy

⁴⁰³ Žid má dále vynikat duchem prorockým, ale ne uměleckým: *Něco úplně svého, původního, čistě židovského žid moderní posud nevytvořil*. Viz LEDERER, 1899, s. 34. Poslední uvedený argument se v českém prostředí objevil již v Nerudově textu ze sedmdesátých let (srv. NERUDA, 1870, s. 15 an., k tomu také viz výše).

⁴⁰⁴ LEDERER, 1902, s. 40.

uvnitř hnutí a stálo za další identifikací jeho členů.

Biologický determinismus – primordiální národní totožnost byly ambivalentními prvky českožidovského jazyka identity od počátku (viz výše), napětí vycházelo přímo ze vztahu s českým nacionalismem a jeho proměnami v posledních desetiletích devatenáctého století. Ve formativní fázi hnutí nicméně stačilo objekt českožidovské politiky (českého žida) utvářet *zevnitř*, tedy jakousi převýchovou a změnou připsaných vlastností. V pozdějším období bylo nutné transformovat vedle vědomí i tělo, které mělo setřást stigmata a obhájit *sebevědomí* vyrůstající z krize – přitom však vstřebávalo rozlišující znaky radikálního nacionalistického jazyka a rasové analýzy.

Jazyk pronikající k biologickým znakům, potažmo k biologickému determinismu spojoval v důsledku představované společnosti na jejich základě a na základě (politických) kategorií, které z nich byly odvozeny. Rozšiřovala-li se již dříve imaginace nacionalismu o etnické (biologické) prvky napříč různými politikami, ovlivnila i jazyk čechožidů. Na proměnách jazyka českožidovské identity můžeme pozorovat (snad poněkud paradoxní) utváření kolektivní židovské identity, která přejímala i představu koherence mezi homogenitou (biologického) národa a společných (homogenních) zájmů. Přestože moment zneuznání českožidovské (liberální) politiky hrál závažnou roli, považovat nastíněný proces za pouhý důsledek antisemitismu, aniž bychom nezvážili problém v celém kontextu zápasu o legitimitu všennárodní liberální politiky a nástupu radikálních diskursů, by bylo vzhledem k výše napsanému nepřipustným zjednodušením.

Českožidovské hnutí a židovský nacionalismus k sobě měly v mnoha ohledech mnohem blíže, než se obecně soudí; díky čechožidům získávalo mnoho identifikačních prvků nacionalismu ohlas dávno před vytvořením prvních sionistických organizací, které svým způsobem mohly na jejich činnost navázat, aby tyto prvky zdůraznily a artikulovaly partikulární program politiky uznání židovských národních práv. Postoje čechožidů vůči sionismu – postoje, jež mohou posloužit jako lakmusový papírek naznačeného vývoje – se rozdělily; podobně jako se vnitřně diferencovalo celé hnutí na zastánce dosavadního liberálního pojetí práva a jeho kritiky. Mezi mladší generací čechožidů a nově vznikajícími skupinami sionistů docházelo k intenzivnímu dialogu, který zdaleka nebyl vyznačen pouze konflikty.⁴⁰⁵ Vzhledem k výše řečenému je tento vývoj srozumitelný.

⁴⁰⁵ Negativní stanoviska (zvláště starší generace hnutí) vůči sionismu zaplňovala stránky českožidovského tisku.

Oblíbené bylo například zpochybňování sionismu jako reakční utopie, která pomine s odlivem antisemitismu.

V některých případech byl sionistům vyhlašován otevřený boj, v jiných se sionismus považoval za

pochopitelný, ale nešťastný úkaz, jenž neřeší *židovskou otázku*. Srv. KČŽ, 1898/1899, s. 59. K tématu také srv.

Zatímco někteří *asimilanté* velmi ostře vystupovali proti rozmáhajícímu se sionismu, lpěli na zásadách stagnující a postupně odumírající liberální politiky česko-židovské integrace a českého nacionalismu, jiní hledali alternativy – osvojovali si radikální diskurs (politické, společenské) rovnosti a národní vyprávění prolnuté s identitou rasy. Ti druzí stáli u zrodu prvních českých sionistických organizací či později vstupovali do jejich řad.⁴⁰⁶ Stagnující českožidovské hnutí přežilo válku, ale zůstalo v ambivalentním postavení, které se opět projevilo v období krizí, v dobách radikalizace politického prostoru a požadavků národní homogenity (1918 – 1920 a 1938 – 1939).

WEIN, 2007, s. 75 ann.

⁴⁰⁶ Např. hned první pražský sionistický spolek *Jüdische Volksverein 'Zion'* byl založen dřívějšími čechožidy Filipem Lebenhartem a Karlem Rezkem. Z dalších nejznámějších osobností původem z řad čechožidů jmenujme Alfréda Löwyho (předseda sionistického spolku Bar Kochba), Ludvíka Singera (pozdější předseda sionistické organizace Čech) a Emila Waldsteina (zakladatel nejvýznamnějšího česky psaného sionistického periodika *Židovské zprávy*). O českožidovských zakladatelích pražského sionismu a přechodu českých a německých „asimilantů“ do řad sionistických organizací srv. KIEVAL, 1988, s. 97 an; ČAPKOVÁ, 2005, s. 180 an; ZAHRADNÍKOVÁ, Marie, *Hledání identity židovských obyvatel v Čechách v letech 1870 – 1914*, Praha: FFUK, 2000, dipl. práce, str. 51 ann. První předseda prvního sionistického spolku v Praze (Zion) Filip Lebenhart dával s odstupem třiceti let vznik sionismu v Praze do souvislosti s antisemitismem a neschopností českožidovského hnutí, k němuž sám původně patřil, patřičně jednat. Viz LEBENHART, Filip, *Začátky sionismu v Praze*, in: *Židovský kalendář*, 1938/39, s. 105 – 108. Ostatní jmenovaní autoři se víceméně přidržují tohoto výkladu, jenž je do značné míry poplatný vlastnímu obrazu sionismu.

Dílčí závěry

Rozšířené tvrzení o proměně českožidovského hnutí na konci 19. století pod vlivem antisemitismu je zjednodušením velmi složitého procesu, jenž se týkal všeobecné proměny politických (židovských stejně jako nežidovských) identit. Pokusil jsem se naznačit jakým způsobem docházelo k protékání obsahů různých diskursů, jak a v jakém kontextu se tyto proměny děly a jakou měly funkci.

Čechožidé byli první, kdo v židovském společenství českých zemí uplatňoval moderní politiku národní identity. Jejich příběh kolektivní identity byl přímo závislý na příběhu českého nacionalismu a s ním se také vyvíjel. Němci v něm byli označeni jako odvěcí nepřátelé (národní) společnosti a ti židé, kteří národní identitu nepřijali, se stávali *obojživelníky*, *nemravnými živly* atp. Čechožidé nicméně pomáhali definovat i představivost židovské společnosti spojené vlastními, kolektivními zájmy.

Strukturální proměna českého politického prostoru měla na jazyk českožidovské identity závažný vliv. Tento proces postavil s novým důrazem do popředí nutnost artikulovat nárok na uznání dosud politicky, sociálně a ekonomicky inferiorních židovských vrstev. Uvnitř všénárodní (staročeské, mladočeské) politiky bylo teoreticky možné, nikoliv samozřejmé, reprezentovat určité partikulární zájmy s odkazem na *nepřirozený stav*, který bylo nezbytné uvádět do souladu (český žid se měl stát součástí českého národa). Mimo ní byla českožidovská politika odštířena od svého zdroje uznání. To se jí nedařilo řešit jinak než proměnami identifikačního příběhu.

Původní boj českožidovských národních liberálů za uznání rovnoprávnosti, který byl legitimizován především odporem k židovským, německy hovořícím liberálním elitám (k *německé asimilaci*), zaznamenal výrazný posun. Objevení politického jazyka zdůrazňujícího jednak některé prvky židovské tradice, jednak duševní (kulturní, mentální) a později i tělesné odlišnosti, tvořily základní prvky dalšího vývoje reagujícího na politickou krizi, potažmo krizi dané kolektivní identity.

V chronologickém pořadí došlo nejprve k osvojování některých mocenských praktik nacionalismu a jazyka (české) národní identity. Teprve později – díky úpadku *všénárodního* politického projektu a zneuznání souvisejícího se vznikem nových nacionalistických stran a jejich rasové analýzy mocenských vztahů – se (i) českožidovské hnutí dostalo do krize, jejímž výrazem byla zmíněná proměna. Politika uznání rovných práv a odpovídající participace na

politické moci implicitně zdůvodněná principem sociálního ocenění výkonu (sociálního statusu vyplývajícího především z ekonomické úspěšnosti, který podíl na politické moci legitimizoval), začala v důsledku krize liberalismu více akcentovat uznání zvláštní (*minoritní*) hodnoty, která měla být jako taková přijata a oceněna. V prostředí tehdejší moderní české politiky byl ovšem tento nárok těžko pochopitelný jako nárok *náboženské komunity*. Přestávali mu tak ostatně rozumět i samotní čechožidé.

Vědomí krize a ambivalentního postavení hnutí, zaznamenané i na určitém přijetí (biologické) rasové analýzy a její odlišnosti těl vepsaných do politických diskursů, přimělo některé členy k přehodnocení dosavadní politické identity a k založení prvních sionistických organizací či k pozdější politické konverzi. Poněkud odlišnou reakcí na krizi byl příklon členů k sociálně demokratické straně. Obě křídla renegátů, jak ještě uvidíme, byla ovlivněna odporem k liberálnímu myšlení, které nebylo schopno reprezentovat nároky na uznání inferiorních vrstev.

Sociální demokracie, socialistický národ a židovská otázka

Bojujeme především proti bludu, že má lid náš 'dědičné nepřitele', a považujeme každého, kdo tuto větu lidu vštěpuje, za největšího nepřitele člověčenstva vůbec i lidu našeho zvlášť. (Budoucnost, 1878)⁴⁰⁷

(Z)ákladem musí být naprostá rovnoprávnost všech národností a spravedlnost k těmto. (Rovnost, 1899)⁴⁰⁸

Na vývoji českého socialistického hnutí lze poměrně dobře poukázat na obecnější trendy, které se týkaly jak socialismu v habsburské říši, tak – s určitou opatrností – i v celé Evropě a které měly zároveň důležitý vliv na politiku židovské identity v prvních dvou dekádách dvacátého století, zvláště pak na utvářející se sionistické hnutí. Důležité zde přitom nebylo v prvé řadě řešení *židovské otázky*, jež socialisté nabízeli, ale klíčový byl obecný postoj vůči nacionalismu. Socialisté se vůči nacionalismu vymezovali, zároveň si však sami osvojovali některé důležité součásti jazyka národní identity. To také mělo závažné důsledky pro uplatnění třídní analýzy v boji o uznání (i židovských) veřejností, hnutí.

Někteří historikové středoevropského socialismu si povšimli úzké souvislosti mezi vývojem nacionalistických hnutí a prvními artikulacemi socialistického, předmarxistického programu a utvářením prvních dělnických veřejností, které se teprve postupně emancipovaly z vlivu národních vůdců.⁴⁰⁹ Oproti svému německému protějšku bylo české socialistické hnutí navázáno na nacionalistické kruhy české buržoazie poněkud déle. To nezůstalo bez důsledků na jazyk českých socialistů i na způsob vypořádání se s *židovskou otázkou*. Žid do určité doby a míry splýval s negativní figurou Němce, tedy s úhlavním národním nepřítelem jako symbolickým prostředkem boje o uznání českých národních liberálů.⁴¹⁰

Citát uvedený na počátku této kapitoly pochází z období, ve kterém došlo k prvnímu vážnějšímu pokusu emancipovat socialistické hnutí z vlivu českého nacionalismu a k

⁴⁰⁷ *Budoucnost*, 24.4.1878, cit. podle: ŠOLLE, Zdeněk, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848 – 1918*, Praha: Academia, 1969, s. 58.

⁴⁰⁸ *Rovnost*, 5.8.1899, roč. 2, č. 22, s. 1.

⁴⁰⁹ Srv. ŠOLLE, 1969; MOMMSEN, Hans, *Arbeiterbewegung und Nationale Frage*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979.

⁴¹⁰ KOŘALKA, Jiří, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914*, Praha: Argo, 1996, s. 233.

pochopení jeho jazyka jako součásti třídního panství. Proto taková důležitost přikládána vymezení se proti lidem vštěpujícím *lidu* jeho *dědičného nepřítele*.

Po pokusu o zformování pevnější organizace nastalo období (konsekventní) zesílené represe státní moci, která proti socialistům zasahovala opakovaně během osmdesátých let. Podařilo se jí vytlačit socialismus z veřejného prostoru a udržet socialistické hnutí mimo kontext nacionalistických politik, tím však také pomohla rozvinout poměrně silné vědomí třídní identity. Lze říci, že se český socialismus v této době učil třídní analýze společenských, mocenských vztahů. Bylo to patrné i na radikální kritice *národní ideologie*, kritice, která se v pozdějších letech, v nichž se zcela prosadilo reformistické křídlo, již neopakovala. Pouze v této době je v úvahách o *národnostní otázce* a socialismu možné nalézt věty o národu jako projevu zcela negativního společenského vývoje: *Vítězství zásady národnostní jest právě tolik jakoby zvítězilo zpátečnictví*.⁴¹¹ Národní zájmy byly interpretovány jako přetvářka mocných tříd vedoucích *neustále boj o práva veřejná ku hájení svých soukromých zájmů*. Národy měly podle tehdejších socialistických narativů zaniknout a uvolnit místo *vyšší kultuře*, ke které lidstvo pozvedne socialismus.⁴¹² Přirozený dějinný vývoj odkrýval nerovnosti, jež se podařilo panujícím třídám uchovat právě díky strategii *národního sjednocení*.

Poznámky o vyšší kultuře mimo jiné dokazují, že by bylo zjednodušením považovat socialistické hnutí pouze za politiku zrovnoprávnění a přerozdělování a odhlížet od prosazování zvláštní *kulturní identity* či životního stylu. Socialismus obsahoval mnoho prvků, které se zúženému pojetí *starého sociálního hnutí* (viz výše) vymykají; v zápase s národní kulturou, označenou za symbolický rámeček třídní (buržoazní) nadvlády, chtěli socialisté vybudovat i odlišnou kulturu vycházející z třídního vědomí a životních podmínek proletariátu. I to bylo výsledkem vývoje, kvůli němuž se na počátku osmdesátých let staročeští politici domnívali, že dělníci jsou pro české národní zájmy ztraceni, načež byli z národa symbolicky vyloučeni.⁴¹³

V devadesátých letech, po oslabení represí a definitivního prosazení programu sociální demokracie v celém evropském socialistickém hnutí, naopak započala éra masivního průlomu socialismu do veřejného prostoru a zároveň s tím i (opětovné) snahy o integraci do *národní společnosti*. Jak poznamenává Hans Mommsen, k tomuto procesu, radikálně poznamenávajícímu jednotlivé *národní frakce* socialistického hnutí, došlo v době, kdy se skončily boje vedené nacionalisty ve „smíšených národních oblastech“ (přesněji na *národních*

⁴¹¹ *Rovnost*, 14.3.1888, roč. 4., č. 5, s. 34.

⁴¹² *Rovnost*, 22.2.1888, roč. 4., č. 4, s. 26 – 27.

⁴¹³ Srv. ŠOLLE, 1969, s. 17.

hranicích), aby se započal jejich boj o vlastní stát.⁴¹⁴

Obnovený kontakt mezi českým dělnickým prostředím a prostředím nacionalistické politiky je možné zachytit na opětném přejímání typické artikulace zneuznání panující v českém národním hnutí od jeho počátků. Vymezení se proti tzv. německé nadvládě začalo znovu hrát důležitou úlohu i pro české socialisty a problematizovalo komunikaci mezi českou a německou částí socialistického hnutí v Rakousku. Již na přelomu 80. a 90. let pronesl Josef Hybeš na zakládajícím sjezdu II. internacionály řeč, jež měla mezinárodní socialistické fórum vlastně poprvé seznámit s existencí české strany. Provázání s poetikou českého nacionalismu je poměrně explicitní, na malém prostoru se střetává několik základních identifikačních symbolů, potažmo narativních figur, včetně odkazu na *zlatý věk* před Bílou horou: *Čechy jsou země, která zůstává v pozadí, protože od doby reformace nemá samostatný život. Pod záminkou germanizace a rekatolizace obyvatelstva byla zardoušena veškerá svoboda a všechna národní práva potlačena.*⁴¹⁵

Kvůli podobným výrokům vnímalo Československou sociální demokracii jako „maloburžoazní“ a nacionalistickou nejen vídeňské centrum rakouské sociální demokracie (v čemž lze shledávat i důsledek politické taktiky, vzájemného soupeření podobně se vyvíjejících *národních frakcí*), ale stejně na ni nahlížela i velká část druhé internacionály.⁴¹⁶ Uvnitř českého hnutí se nicméně potýkaly různé frakce, z nichž některé byly silně ovlivněné požadavky nacionalistů – zvláště to platí pro pražské skupiny socialistů, které se pro další vývoj české sociálnědemokratické strany stanou klíčové.

Sociální demokracie v zápase s nacionalistickými stranami rozvíjela vlastní vztah mezi pojmy národ a socialismus, vytvářela bližší souvislost mezi národní a třídní emancipací a bránila se snaze nacionalistů, kteří se ji opakovaně pokoušeli vyloučit z národního organismu pomocí nařčení z beznárodnosti a národní zrady. Diskurs *socialistického národa* měl důležitou funkci při vymezování se proti nacionalistům a jejich pojetí národní identity, zároveň ale vstřebával některé nacionalistické figury. Tento vývoj vrcholil na samém konci devadesátých let. Následující úryvek článku z *Práva lidu* lze v tomto směru považovat za charakteristický. *Naproti samostatnosti státu postavena samostatnost lidu; staré pergameny a privilegia*

⁴¹⁴ *An die Stelle des Minoritätenkampfes im gemischtsprachigen Gebiet trat nun der Völkerkampf, trat, nach der Formulierung Karl Renners, „der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat“.* MOMMSEN, 1979, s. 171.

⁴¹⁵ Citováno z: GALANDAUER, Jan, *Československá sociálně demokratická strana dělnická v druhé internacionále*, in: POKORNÝ, J., VELEK, L., VELKOVÁ, A. (eds), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*, Praha: Karolinum, 2007, s. 307.

⁴¹⁶ Srv. Tentýž, 2007; JACOBS, 1992, s. 91 ann.

*středověké šlechty a třídy měšťanské jsou dnes pro proletariát bezcenný; jeho vlastní organizace a moc, jeho uvědomění a konečně mezinárodní solidarita s proletariátem ostatních národů jest mu vším. Osvobození českých tříd pracujících z hospodářské, politické a kulturní poroby znamená také osvobození českého národa, poněvadž třídy pracující jsou jeho nejcennějším, nejobětavějším a vývoje nejschopnějším materiálem.*⁴¹⁷ Podle volebního programu z roku 1897 si socialisté přáli rozšířit pojem národa na všechny syny národa tak, aby již nebyl omezen pro hrstku bohatých a vzdělaných.⁴¹⁸

Ve výše uvedené citaci je narážka na tzv. historické právo, od něhož odvozoval český nacionalismus nárok na suverenitu českých zemí i právo vyplývající z pojetí českého národa jako tzv. národa většiny. Socialisté, kterým byla bližší přirozenoprávní argumentace, tento nárok zpochybňovali a zdůrazňovali solidaritu proletariátu, ale zároveň vytvořili vlastní koncept *socialistického národa*, tedy národa, jenž měl teprve vzniknout jako důsledek třídní emancipace.⁴¹⁹ Proti *nacionální nevraživosti* a historickoprávní argumentaci nacionalistů prosazovali: *Chléb člověku a samostatnost národu. Národové nebyli, národové teprv budou, až čas od času budou odkrývány ony ohromné duchovní poklady a talenty, zašlapané a zadupané dnes v třídách pracujících, oni hrdinové ducha a hrdinové práce.*⁴²⁰ Sociální demokraté tedy kladli nejvýše hospodářský a kulturní prospěch českých dělnických tříd, které jsou *nositeli nových systémů výrobních a nových společenských soustav*. Tyto třídy ale již nestály proti národu, nenahrazovaly jej odlišnou vyšší kulturou. Nyní byly tím pravým nositelem národní politiky, ... *jejich politika jest tou skutečnou a v pravdě národní politikou, jejich zájem jest nejvyšším zájmem národa, jejich vývoj a budoucnost jest vývojem a budoucností národa.*⁴²¹

⁴¹⁷ *Právo lidu*, 1.1.1898, roč. 7, č. 1, s. 1 – 2.

⁴¹⁸ Srv. MOMMSEN, Hans, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.: Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867 - 1907)*, Wien: Europa – Verlag, 1963, s. 161.

⁴¹⁹ Postoj socialistů dobře charakterizovalo jejich známé vystoupení na říšské radě v roce 1897, v bouřlivém období politických i pouličních střetů a neúspěšných pokusů o národnostní vyrovnání. Tzv. *protistátoprávním prohlášením* si dobíralo vyhrabávání zvetšelých historických privilegií a dokumentů. Socialisté zdůrazňovali, že nechťejí, aby se pozornost českého národa odvracela na *fantastické, státoprávní, bludné cesty*, spoléhali na to, že pokrok směřuje od mytologie národních hrdinů k vítězství dělnické třídy a všeobecné rovnosti. Viz PETR PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878 – 1948*, Praha 1999, s. 45.

⁴²⁰ *Právo lidu*, 1.1.1898, roč. 7, č. 1, s. 1 – 2.

⁴²¹ *Právo lidu*, 15.1.1899, roč. 8, č. 15, s. 1; tyto prvky sílily na samotném konci 19. století. Kolem sjezdu rakouské sociální demokracie v Brně (1899), na kterém se řešila především *národnostní otázka*, vycházela celá řada článků vysvětlujících pozici českého křídla hnutí. Do centra pozornosti se dostala „demokratizace“ státu

Socialisté neztráceli ze zřetele ani třídní kulturní specifika, která prosazovali ve svém konceptu třídní identity, ani kritiku buržoazie (*měšťáku*). Ve snaze přeznačit významy spjaté s národní identitou sami integrovali mnoho prvků, které byly v českém prostředí s pojmem národ úzce spjaté.

Artikulace zneuznání, založená na kritice nerovnosti přerozdělování zdrojů společenského bohatství a zároveň nedocenění dělnické práce (výkonu), která patřila k socialistickému hnutí od počátku, se nyní mísila s nároky na uznání kolektivních práv národa, jež měly zajistit kulturní svébytnost a ochranu autentického života jednotlivců. Právní rovnost, jak si to od nynějška představovali i socialisté, bylo možné vymoci jen za předpokladu uznání zvláštních, kulturních práv národa. Vedle prosazování právních norem, které zohledňovaly postavení dělnické třídy (ochranné zákonodárství, dělnické pojištění, bezplatné školství atp.), se proto stále častěji objevovaly požadavky uznání práv českého národa jako autonomního, svéprávného celku. Toto používání jazyka české národní identity, byť obsahovalo patrné sémantické posuny, oslabovalo třídní analýzu jako stěžejní prostředek kritiky kapitalistické společnosti a obecně politiky třídní identity.

Naznačený vývoj se zcela otevřeně projevil i na fóru druhé internacionály. Vztahy uvnitř „malé“ i „velké“ internacionály se kvůli prosazování kolektivních (kulturních, národních) zájmů množících se národních frakcí, na které dosud nebyl brán zřetel, dále komplikovaly. Nejproblematictější se přitom zdál být právě vztah německo-rakouských a českých socialistů. Druzí jmenovaní stále hlasitěji odmítali *poručníkování* vídeňského centra a snažili se vybudovat zcela svébytnou stranickou strukturu.⁴²² Silnější odpor rakousko-německých socialistů k programům předlitavských nacionalismů, zdůrazňování třídní solidarity dělníků bez ohledu na partikulární národní identity a poměrně časté útoky na představitele frakcí, kteří měli podléhat buržoaznímu *národnímu vábení*, byl v české (stejně jako později například v židovské) sociální demokracii chápán jako německý nacionalismus skrytý pod škraboškou socialistického universalismu.

V praxi došlo k postupnému rozdělení celého socialistického hnutí do jednotlivých národních křídel. Rychlost tohoto procesu v různých evropských zemích a míra radikality požadavků, vyplývajících z nároku na uznání národních zájmů, byly odlišné. Uznání národních práv bylo podle socialistů nadále definitivně možné až s naplněním socialistické přestavby celé společnosti. Jako zásadní bod každodenního politického zápasu se ovšem národní zájem

(hlavně všeobecné volební právo) a především boj za *rovnocenné postavení národů* v Rakousku, srv. *Právo lidu*, 21.9.1899, roč. 8, č. 261, s. 1 – 2.

⁴²² Srv. ŠOLLE, 1969, s. 31 ann, MOMMSEN, 1979, s. 175 ann.

objevoval čím dál intenzivněji. Díky němu se posouvalo také určení hlavních nepřátel socialismu. Samotná kritika buržoazní třídy byla stále častěji vedena podle národnostních hranic; primárním nepřítelem se v některých případech stávali *němečtí nacionálové*.⁴²³ Do slovníku socialistů se postupně přidávaly i pojmy vyplývající z prostorové představivosti českého nacionalismu – na *zněmčených místech* přežíval usurpovaný *český živel*. Pokud byl proječován odpor k české buržoazii, pak v tomto kontextu i proto, že český buržoaz nechtěl dát rovná práva českým dělníkům (*vlastní krvi*) v německých oblastech českých zemí a tím se připravoval o rovná práva v souboji s německými měšťáky.⁴²⁴

Posun v akcentu socialistických diskursů doprovázely některé důležité události v české sekci sociální demokracie (např. příchod části tzv. omladinářů do strany⁴²⁵) i v celorakouském hnutí (emancipace nových *národních frakcí* rakouské sociální demokracie a oficiální uznání organizačního členění rakouské sociální demokracie podle těchto frakcí), které toto hnutí posouvaly směrem k definitivnímu rozdělení na samostatné politické strany.⁴²⁶ Jestliže byly politické elity všennárodní strany na počátku 80. let zklamané vývojem socialistického hnutí a želely ztrátu dělníka pro národ, na samém konci 90. let se ze stejných řad ozývalo vítání dělníků *zpět do národa*.⁴²⁷

Jen o něco málo dříve přitom docházelo k jednomu z nejradikálnějších pokusů zbavit socialisty hlasu ve veřejném prostoru. Dělo se tak právě s poukazem na jejich beznárodnost, zradu českých národních zájmů, případně ovládnutí ze strany cizí rasy. Výše popsany posun v argumentacích sociálních demokratů sice nebyl pouhou reakcí na tento jev, v socialistickém jazyce ovšem zanechal následky, a proto je důležité se u tohoto tématu pozastavit.

⁴²³ Srv. *Právo lidu*, 6.2.1899, roč. 8, č. 37, s. 1.

⁴²⁴ Srv. *Právo lidu*, 24.3.1899, roč. 8, č. 83, s. 1 – 2.

⁴²⁵ M. Kučera integraci mladé generace politiků („pokrokařů“, „omladinářů“), kteří byli podrobeni dobově relativně tvrdé perzekuci, glosuje takto: *Přes svůj stranický neúspěch pokrokoví socialisté vnesli do socialistického hnutí nacionální ideu, zprvu aspoň v podobě živé vzpomínky, a dodali do největší dělnické strany první intelektuály (např. F. Soukupa, F. Tomáška, A. Meissnera, F. Miláčka, L. Pika aj.).* Viz KUČERA, 1997, s. 101.

⁴²⁶ K dělení rakouské „malé internacionály“ v kontextu české sociálně demokratické politiky a k „revizionistickým“ představám o národu, potažmo *národní autonomii* ve zdejším socialistickém milieu srv. GALANDAUER, Jan, *Bohumír Šmeral 1880-1914*, Praha: Svoboda 1981, v kontextu mezinárodního hnutí pak Srv. tentýž, *Československá sociálně demokratická strana dělnická v druhé internacionále*, in: POKORNÝ, J., VELEK, L., VELKOVÁ, A. (eds), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*, Praha: Karolinum, 2007, s. 301 – 309

⁴²⁷ To bylo ale i důsledkem vývoje na scéně všennárodní strany a pochopení sociální demokracie jako oponenta radikálních antiliberalních politik (viz výše). Srv. *Národní listy*, 30.8.1899, roč. 34, č. 240, s. 1.

Socialistické hnutí se díky vzájemnému vymezení s národními liberály a na samém konci devatenáctého století především se státoprávními radikály a národními socialisty muselo s antisemitismem vyrovnávat relativně často. Sociální demokracie „zdědila“ některé negativní prvky, které byly dříve připisovány především *německému*, či *německo-židovskému liberalismu*; do jisté míry to souviselo i s obrovským vzrůstem popularity socialistického hnutí a postupné ztrátě legitimacy všennárodní strany. Vídeň, centrum *německé*, případně *židovské moci*, byla v představivosti českého radikálního nacionalismu místem negativního vymezení, které se přeneslo do protisocialistické rétoriky. Česká odnož rakouské malé internacionály byla napadána za svou podřízenost centru jako cizí, nenárodní element, jemuž z Vídně vládnou židé.⁴²⁸ Nesouhlas s východisky radikální české nacionalistické politiky, potažmo s její identitou národního těla byl využit jako důkaz o subverzivní podstatě (požidovštělosti) socialistické strany a jejího ovládnutí ze strany nenárodního živlu, případně cizí rasy.⁴²⁹

Právo lidu, ústřední list české větve rakouské sociální demokracie, si kvůli domnělé obraně židovských zájmů a prosazování cizí (židovské) moci, vysloužilo pojmenování: *Právo židů*. Zpočátku se do ostré antisocialistické rétoriky tohoto druhu pouštěla katolická periodika navázaná na katolickou politiku (např. Čech), později se k nim ale přidávala periodika (a strany) především nacionalistických radikálů, například Radikální listy⁴³⁰, či národně socialistické listy. V reprezentacích různých veřejností vidíme argumentaci, se kterou se od této doby setkáváme často. Protiliberální (antikapitalistický) prvek v nacionalistickém diskursu, vyjadřovaný i figurou žida kapitalisty, doplnil žid revolucionář, žid kosmopolita atp.⁴³¹

Socialisté podporovali utvoření národnostního státu (federace) v hranicích Rakouska-Uherska. Přijali, jak bylo řečeno, důležité součásti národní identity, ale jako jediní zcela otevřeně odmítli nárok na suverenitu historických českých zemí, tedy prvořadý prostředek zápasu o legitimitu českých nacionalistických stran.⁴³² Vůči zmíněným útokům a výčtkám z beznárodnosti se

⁴²⁸ Srv. FRANKL, 2007, s. 200 ann.

⁴²⁹ Viz kapitola „Poetika českého nacionalismu I.“.

⁴³⁰ HAVRÁNEK, Jan, Politická atmosféra devadesátých let 19. století v Čechách, in: PAVLÁT, Leo (ed.), *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899-1999*, Praha: Židovské muzeum, 2000, str. 24 – 30.

⁴³¹ Podle Václava Fronka, který se ovšem soustředil pouze na analýzu karikatur *Humoristických listů* a mladočeského *Šípu*, začala dokonce v 90. letech figura žida kosmopolity v negativním označování židů převažovat. Srv. FRONK, Václav, *Obraz židovského obyvatelstva v české karikatuře 90. let 19. století*, in: KALETA, P., PEHR, M., VAŠEK, R. (eds.), *Na pozvání Masarykova ústavu I.*, Praha: MÚ AVČR, 2004, s. 29.

⁴³² *Cílem naším musí arciť zůstat demokratický stát národnostní založený na zásadách poctivé rovnoprávnosti.* K

snažili ohradit a více zdůraznili vlastní kritiku Vídně z pozice „utlačovaného národa“. *Vlády rakouské si po dlouhá léta hrály s ohněm. Na místě, aby byly umožnily národům v zemích v Rakousku sloučených ničím neobmezený rozvoj národní a kulturní, potlačovaly všemožné rozvoj národů neněmeckých.*⁴³³

Samotné vysvětlení antisemitismu zůstávalo v socialistických argumentacích poměrně dlouho odkázané na schéma konkurenčního, hospodářského boje a jeho další reflexe byla ojedinělá. Právo lidu například v polovině 90. let glosovalo vzestup vídeňských křesťanských socialistů takto: *Vídeňští malí voličové (...) volbou antisemitů také lépe nepochodí, ani tito nejsou nikterak schopni sliby jim činěné splnit, jsouce pouhými fanatickými křiklouny, kteří z konkurenční závisti veškerou bídu svádějí na židy. Pohodlná to filosofie hloupých. My však z vlastní zkušenosti víme, že křesťan antisemita tak jako žid stejně odírá toho, kdo mu do rukou vpadne (...) Všude kapitál vysává, nechť si je v rukou žida nebo křesťana.*⁴³⁴ Antisemitismus byl většinou označen jako buržoazní úskok politiky, která si chtěla populismem získat dělnické a venkovské vrstvy společnosti. Citovaný deník pak antisocialistickou kampaň v jednom z nejvypjatějších momentů politické krize (Badeniho jazyková nařízení a následný pád jeho vlády) líčil takto: *Tisk českých měšťáků živí se dnes jedině štváním a lhaním. Snaží se dokázati, že čeští a němečtí sociální demokraté nacházejí se ve vleku židovském a německonacionálním.*⁴³⁵

Stigmatizace socialistů jako beznárodního živlu dosáhla vrcholu v letech 1897 – 1899. V období, které bylo důležitým přelomem ve vývoji rakouského politického systému i samotné sociální demokracie. Důsledkem této krátké, ale zásadní etapy a procesů, ke kterým během tohoto období došlo, byl mimo jiné principiálnější odpor k antisemitismu, respektive důslednější pochopení funkce biologického rasismu. Odpor k antisemitismu, jenž byl nacionalisty použit jako kritika společenského a politického systému (viz výše), přitom měl pro socialisty i negativní důsledky. Sociální demokracie, již dříve zavrhuující možnost okamžité revoluce a přijímající reformní program (parlamentní boj, koncepci *fází* zakončenou *přirozeným vývojem* k socialismu), ztrácela v konkurenci s radikálními nacionalistickými stranami a hnutími dřívější aureolu zásadního odpůrce liberálního systému stávícího se proti nárokům na uznání nových společenských tříd.⁴³⁶ I proto se koneckonců pro některé národní

tomu mělo vést *zdemokratisování* všech institucí rakouského stát, viz *Právo lidu*, 21.9.1899, roč. 8, č. 261., s.

2.

⁴³³ *Právo lidu*, 13.1.1899, roč. 8., čís. 13, s.1.

⁴³⁴ *Právo lidu* dle analýzy sociálnědemokratického tisku: SOUKUPOVÁ, 2000, s. 51.

⁴³⁵ *Právo lidu*, 1.1.1898, roč. 7, č. 1, s 1-2.

⁴³⁶ Srv. MOMMSEN, 1963, s. 168.

liberály (zdaleka nejen čechožidy) mohla stát přijatelnějším politickým partnerem než národní socialisté či státoprávníci s jejich radikálními představami o utvoření národního státu.⁴³⁷ Aliance mezi socialisty a liberály se týkala i rasové analýzy jako prostředku politické analýzy.

Pochopení funkce antisemitismu přitom nebylo tak samozřejmé, jak by se na první pohled mohlo zdát. Čeští socialisté, jak jsem již poukázal, používali v některých situacích židovství jako negativní symbol podobně jako čeští nacionalisté, přesněji národní liberálové.⁴³⁸ Socialismus ale měl také vlastní tradici *židovské otázky* vzpírající se zařazení pod jeden termín rasismus či antisemitismus.

Židovství jako subjekt kolektivní identity socialisté odsouvali do pozadí. Považovali jej většinou pouze jako pozůstatek feudální společnosti, který, stejně jako ostatní tradiční vyznání, svou podstatou odvádí člověka od řešení skutečných sociálních problémů. Prosazování kolektivních zájmů židů, stejně jako křesťanů (atp.), bylo socialistickému hnutí cizí. Také sionismus byl dlouhou dobu vnímán pouze jako *falešná ideologie* židovské buržoazie, případně jako hnutí reagující na antisemitismus, tedy hnutí svou povahou reakční a bez perspektivy skutečné emancipace. Tato rétorika se principiálně nelišila od jejich kritiky jiných nacionalistických stran a hnutí. Z prvních článků v socialistických novinách, jež se o sionismu zmiňovaly, je také patrná ironie s jakou socialisté sledovali první pokusy o organizační formování židovského národní hnutí.⁴³⁹ Vztah k sionismu se začal měnit až o něco později. Přispělo k tomu jak přiblížení se socialistických stran k politice národních zájmů, tak jisté úspěchy, které měl židovský nacionalismus (především) v některých východních oblastech Rakouska-Uherska a na východ od jeho hranic.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Srv. VELEK, 1999, s. 138.

⁴³⁸ Téma vztahu socialistů a židů je v české historiografii dalším téměř nedotknutým tématem. Jediné studie analyzující některé aspekty tohoto vztahu z pera českých autorů pocházejí od Blanky Soukupové – srv. Tatáž, Československá strana sociálnědemokratická a antisemitismus (1889-1899), in: *Lidé města*, 3/2000, s. 48-71 a Michala Frankla, srv. FRANKL, 2007, s. 242 ann. Pro kontext celého rakouského socialistického hnutí je možné použít například některé práce Roberta Wistricha – srv. Tentýž, 1982; dále Jacka Jacobse – srv. tentýž, 1992, či Edmunda Silbernera – srv. tentýž, *Sozialisten zur Judenfrage. Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis 1914*, Berlin: Colloquium Verlag, 1962; srv. též WEISBERGER, 1997, s. 139 ann. Poslední tři práce se také zabývají konkrétními teoretickými východisky některých socialistických autorů, kteří měli vliv i na české socialistické hnutí (např. Bernstein, Kautsky, Adler).

⁴³⁹ Srv. *Právo lidu*, 25.4.1899, roč. VIII, č. 114, s. 5.

⁴⁴⁰ Obecně k rakouské sociální demokracii v této souvislosti srv. WISTRICH, Robert, *Socialism and the Jews: The Dilemmas of Assimilation in Germany and Austria-Hungary*. Rutherford: Fairleigh – Dickenson

Chceme-li ovšem sledovat historii *židovské otázky*, tedy tu historii, jež měla na zkoumané období stále vliv, musíme jít až k základům marxistického myšlení, jemuž se podařilo prosadit v socialistickém prostředí v poslední čtvrtině devatenáctého století.⁴⁴¹ Karel Marx popisoval v jednom ze svých raných a poměrně populárních textů židovství/judaismus⁴⁴² jako ideový základ peněžního systému a vztahů vykořisťování. Tato teze byla později přímo či nepřímo použita v mnoha odlišných kontextech a (nejen) samotnými socialisty dezinterpretována do podoby neodpovídající Marxově pojetí. Přesto, nebo právě proto, je podle mého názoru důležité se slovem k Marxově řešení *židovské otázky* vrátit.

Společnost půle 19. století, jak Marx podotýká, byla ve svém jádru *požidovštělá*. Společně s Bedřichem Engelsem rozvedli ve své polemice s Bruno Bauerem daný problém takto: ... *praktické židovství je dovršenou praxí křesťanského světa samého. (...) Bylo dokázáno, že úkol překonat židovskou podstatu je ve skutečnosti úkol odstranit židovství občanské společnosti, nelidskost dnešní životní praxe, která vrcholí v peněžním systému.*⁴⁴³ *Sociální praxe židovství* byla symbolem kapitalistického řádu, který přijal kumulaci kapitálu, nerovnost a sociální ocenění na základě (ekonomického) výkonu jako základ společenských vztahů. Praktická potřeba, egoismus, to jsou podle tehdejšího Marxova myšlení principy občanské společnosti, jejímž bohem jsou peníze. V základě obchodování za účelem zisku (*čachr*), tedy v obecné podstatě kapitalistického ekonomického systému, našel mladý Marx tradici judaismu. Proto ona známá věta: *Peníze, to je revnivý bůh Izraele, bůh, který nestrpí vedle sebe žádného jiného boha.*⁴⁴⁴

Požidovštělá společnost zde představuje tu formu občanské společnosti, která *ze sebe* zrodila politický stát a přitom se od něj oddělila jako odlišná, nepolitická sféra. V tomto bodě leží střed celé koncepce *židovské otázky* i obecné Marxovy kritiky. Politická emancipace občanské společnosti podle něj nemohla překročit odlidštěné vztahy založené na nadvládě

University Press, 1982; JACOBS, Jack, *On Socialists and „the Jewish Question“ after Marx*, New York: New York University Press, 1992; WEISBERGER, 1997.

⁴⁴¹ Marxův rozbor *židovské otázky* byl citován v českých socialistických periodikách, srv. *Rovnost*, 9.5.1899, roč. IV, č. 9, s. 1-2.

⁴⁴² Tyto dva termíny byly použity jako synonyma; Marxův žid byl židem podle náboženství, i když to pro německého filosofa znamenalo jen odraz ekonomických vztahů, které byly centrálním bodem jeho zájmu. V poslední době k této otázce asi nejlépe: ROSE, John, *Karl Marx, Abram Leon and the Jewish Question—a reappraisal*, in: *International Socialism: A quarterly journal of socialist theory*, č. 119, <http://www.isj.org.uk/?id=460#119rose10> publikováno: 24. 6. 2008 (1.10.2010).

⁴⁴³ Viz MARX, Karel., ENGELS, Bedřich, *Spisy*, sv. 2, Praha: SNPL, 1957, str. 129.

⁴⁴⁴ Viz MARX, Karel, Odpověď na Bauerův článek „Schopnost dnešních židů a křesťanů stát se svobodnými“, in: SODOMKOVÁ, Božena (red.), *Marx-Engels-Lenin. O židovské otázce*, Praha: Svoboda, 1975, s. 37.

peněž.⁴⁴⁵ Tzv. lidská práva, pokračuje Marx, nejsou na rozdíl od práva státního občana ničím jiným než právem člena občanské společnosti, tj. právem egoistického člověka odděleného od lidské podstaty a od pospolitosti.⁴⁴⁶ Židovství se stalo právě součástí kritiky občanské společnosti v teorii, která nacházela odlidštěný systém kapitalistického panství, ale doposud nenašla východiska v třídní analýze společenských vztahů.⁴⁴⁷ Odstranění židovství z moderní společnosti mělo v Marxových úvahách podobné místo jako pozdější požadavek odstranění kapitalistické práce. Oba prvky chtěly osvobodit člověka a poskytnout mu univerzální status nezatížený ekonomickými vztahy buržoazní společnosti.⁴⁴⁸

Bruno Bauer, Marxův oponent (nejen) při řešení *židovské otázky*, požadoval, aby se židé zřekli svého náboženství (potažmo židovství) jako rozkladného partikularismu. Ten byl podle Hegela, na nějž Bauer očividně navazoval, příznakem *židovského šílenství*. Marx tyto teze odmítal. Žádné náboženství podle něj nestálo v cestě občanské, politické emancipaci a jejím principům stanoveným osvícenstvím 18. století – židé mají být politicky emancipováni jako židé.⁴⁴⁹ Problém, ovšem problém celé společnosti, byl podle něj v samotném osvícenském projektu, který musí být překonán.

V Marxových analýzách tedy nešlo o nalezení židovství coby nepřítel společnosti. Židovství je pouhým symptomem zmíněných ekonomických vztahů. Konečně *dovršení židovství* bylo podle pozdějšího autora Komunistického manifestu možné až v křesťanské společnosti. *Jen za panství křesťanství, které způsobuje, že se všechny nacionální, přírodní, mravní, teoretické vztahy stávají člověku vnějšími, mohla se občanská společnost úplně oddělit od státního života, přervat všechny druhotné svazky člověka, dosadit místo nich egoismus, ziskuchtivou potřebu, rozložit lidský svět na svět atomických, nepřátelsky proti sobě stojících*

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 39 an. *Politický stát se má k občanské společnosti stejně spiritualisticky jako nebe k zemi. Je vůči ní v témž protikladu, překonává ji tímž způsobem, jako náboženství překonává omezenost pozemského světa, tj. musí ji také znovu uznat, obnovit a dát se od ní ovládnout.* I člověk je v Marxově pojetí rozdělen mezi dvě sféry, v prvním je oloupen o skutečnost (je “neskutečným jevem”) ve druhém o svou individualitu; tamtéž, s. 15.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 25.

⁴⁴⁷ V této době Marx s Engelsem ještě používají termíny „masa“ a „lid“, srv. jejich „Svatou rodinu“ in: MARX – ENGELS, 1957, s. 19 – 230.

⁴⁴⁸ Srv. ROSE, 2008. Ke „zrušení práce“ v Marxově filosofii srv. MICHŇÁK, Karel, URBÁNEK, Eduard, *Společenské třídy*, Praha: Svobodné slovo, 1964, s. 202 ann.

⁴⁴⁹ Srv. AVINERI, Shlomo, *Marx and Jewish Emancipation*, in: MENDELSON, Ezra (ed.), *Essential Papers on Jews and the Left*, New York – London: New York Univ. Press, 1997, s. 403 – 409. K Hegelovi v daném kontextu srv. BĚLOHRADSKÝ, Václav, *Postkomunistický manifest*, in: BARŠA, Pavel, BĚLOHRADSKÝ, Václav (a kol.), *Kritika depolitizovaného rozumu: Úvahy (nejen) o nové normalizaci*, Všeň: Grimmus, 2010, s. 43 – 59, zde s. 46 ann.

individuí. (zvýraznil KM).⁴⁵⁰ Křesťan se stal nejprve teoretizujícím židem a překonal praktickou potřebou „útěkem na nebesa“, aby se se vznikem moderní společnosti stal opět praktikujícím židem – obchodníkem, čachrářem.⁴⁵¹ Kritika židovství (judaismu) jako určité imanentní esence kapitalismu, měla tedy k modernímu rasismu velmi daleko.⁴⁵²

Je skutečností, že Marx jistou esencizací židovství/judaismu a důrazem na jeho roli v kapitalistickém systému přispěl k tomu, že se socialisté o padesát let později ocitli před nutností opět se vypořádávat i s touto tradicí *židovské otázky* a vyrovnat se s nebezpečím, které na ně zpoza židovství zachycený rasistickým diskursem číhalo. Vnitřních rozporů této tradice si později všimli také ti židovští socialisté, kteří se rozhodli pro vlastní politiku na základě syntézy národní a socialistické identity (viz dále).⁴⁵³ To vše nicméně nemělo s intencí samotného zakladatele marxismu a jeho osobními preferencemi mnoho společného.

Byl-li původní Marxův koncept i nadále používán ve veřejných reprezentacích socialismu, k čemuž ojedinele docházelo, bylo to dáno také malou teoretickou reflexí marxismu a zároveň kultem zakladatele *vědeckého socialismu*, jehož dílo muselo umožnit výklad zcela odlišných historických situací a to bez ohledu na jeho skutečnou analytickou použitelnost a vnitřní

⁴⁵⁰ MARX, 1975, s. 39.

⁴⁵¹ To, co je v židovském náboženství obsaženo abstraktně – tj. opovrhování teorií, uměním, dějinami, člověkem jako samoučelem – *to je skutečné vědomé stanovisko peněžního člověka, jeho ctnost*. (zvýraznil KM). Tamtéž, s. 37.

⁴⁵² Osobní přístup Marxe k židovství je srozumitelný až v rámci kontextu, do nějž patří i jeho osobní preference a individuální horizont zkušeností, ke kterému patřila rodinná historie i zkušenost s židovskou emancipovanou liberální buržoazií a jejími vysokými úspěchy na liberálním trhu. Soukromé názory (osobní dopisy atp.), které jsou dnes citovány a používány jako důkaz rasismu (antisemitismu) toho kterého socialistického autora, ovšem zpravidla neměly na podobu politického jazyka žádný, nebo jen velmi omezený vliv. Neoddělení kvalitativně odlišných diskursů je žel poměrně rozšířený jev. Propletenost různých veřejných a neveřejných výroků bývá v tomto případě použita jako „důkaz“ „socialistického antisemitismu“ – srv. SILBERNER, Edmund, *Was Marx an Anti – Semite?*, in: MENDELSON, Ezra (ed.), *Essential Papers on Jews and the Left*, New York – London: New York Univ. Press, 1997, s. 361 – 401; u nás nedávno: BUDIL, Ivo T., *Projevy rasismu a antisemitismu v díle Karla Marxe*, in: TYDLITÁTOVÁ, Věra (ed.), *Kolokvium o soudobém antisemitismu II.*, Plzeň: Adela, 2008, s. 16 – 27, zvl. s. 20 ann.

⁴⁵³ Zahrnout zmíněné Marxovy texty pod škatulku rasismus lze jen po povrchním, nekritickém pozorování. Nedávno nabídl tuto interpretaci Ivo T. Budil, srv. BUDIL, 2008, zvl. s. 20 ann. Pohledu rozlišující společnosti - národy na základě *etnických znaků* se nevyhýbali ani někteří socialističtí teoretici. Není těžké najít protižidovskou rétoriku v neveřejných textech socialistických autorů a teoretiků; zabývat se tímto „stopováním“ a odvozovat z jeho součtu charakter určitého myšlení či kolektivní, politické identity je ale cynickým zjednodušením.

konzistenci s celým systémem historického materialismu (který, jak bylo zmíněno, vznikl později než citované odpovědi Bruno Bauerovi). Pro české socialistické prostředí byla malá míra teoretické práce charakteristická; to, že Marxova *židovská otázka* patřila do odlišného myšlenkového horizontu, zůstávalo dlouhý čas skryté. Pokud se v sociálnědemokratických diskurzech objevil odkaz na autory, kteří se tématem zabývali, pak to byl vedle Marxe pouze Eduard Bernstein s jeho notoricky známým výrokem o antisemitismu coby *socialismu hloupého chlapa*.⁴⁵⁴ V českém socialistickém prostředí nedošlo ani k vypracování samostatného konceptu *židovské otázky*, ani k přebírání myšlenek německých teoretiků pokoušejících se Marxův námět sladit s všeobecnými posuny hnutí i obecným historickým vývojem.⁴⁵⁵

Odkaz na výše analyzovaný text nicméně nebyl jedinou ambivalencí objevující se v kontextu židovství jako figury politické jazyka socialismu. Socialisté pracovali s prototypem *židovského boháče* či *židovského kapitalisty*. V českém sociálnědemokratickém milieu se objevovaly konotace židovství s lidskými vlastnostmi jako uhlazenost, názorová pružnost, touha po kšeftaření, hamižnost a zakořeněná nepoctivost. Byla zde také parodována tzv. židovská řeč. Hned několik z těchto prvků lze ukázat na následující anekdotě ze socialistického humoristického tisku.

Icik Silberstein: „Nu, žekni mi pšec, co z tvého malého Jakhuba bhudeš udělat?“

Mojžíš Goldberger: „Phu, wie heisst? Jak phánbů bhude chtít, udhělám z něj anthisemit.“

Icik: „Gott über Welt! Jsi thy meschügge!“

*Mojžíš: „Nix bin jakh meschügge! Tho je dnes phece dobrý kšeft.“*⁴⁵⁶

Tyto typy reprezentací v rámci celého korpusu socialistických textů sice hrály spíše okrajovou úlohu, přesto se pojmy liberalismus – kapitalismus – buržoazie – židovství i zde, do určité doby, pohybovaly blízko vedle sebe a sedimentovaly jako negativní označení. Některé antisemitské figury, silněji zastoupené v jazyku radikálních nacionalistů, tak používali i sociální demokraté, i když je stavěli do kontextu třídní identity. Dialog s politikou národní identity toto téma udržoval v jistém napětí a to i přesto, že se sociální demokracie programově a pravidelně proti antisemitismu vymezovala, většinou s odvoláním na falešnou ideologii panující třídy. Socialisté odpovídali na výtky o požitkovštilosti a zradě národních zájmů i tím, že je jednoduše obrátily proti jejímu původci. Křesťanští či národní socialisté jako pohůnci

⁴⁵⁴ Odkaz na Marxe viz *Rovnost*, 9.5.1899, roč. 4, č. 9, s. 1-2. Odkaz na Bernsteina viz výše citovaný úryvek z *Práva lidu* a „filosofie hloupých“, která k Bernsteinovi zřejmě odkazovala. K Bernsteinovi v českých socialistických reprezentacích srv. SOUKUPOVÁ, 2000, s. 51.

⁴⁵⁵ K německým teoretikům a konceptům „židovské otázky“ srv. WISTRICH, 1982; JACOBS, 1992; WEISBERGER, 1997.

⁴⁵⁶ Viz *Rašple*, 27.3.1896, cit. z: SOUKUPOVÁ, 2000, s. 70.

buržoazie, případně přímo samotní vůdcové národa (mladočeši) měli být těmi, za které vydávali socialisty, tedy *zaproductanci židů*.⁴⁵⁷

Výše nastíněný jev se odrážel i v ikonografii socialistického hnutí. Do zobrazování podoby vykořisťující třídy se vpisovalo stereotypizované židovské tělo; buržoa byl v některých případech označen typickými znaky, které konotovaly židovskou fyziognomii. To sice nesměřovalo přímo k vyloučení židů z třídního kolektivu, případně socialistického národa, symbolický potenciál odlišných biologických znaků ovšem v rámci politického boje obohacoval kritiku buržoazie. Konkrétně v české socialistické ikonografii k tomu docházelo spíše výjimečně, pokud se nicméně dané „typické“ znaky objevily, pak na odvrácené straně třídního boje.⁴⁵⁸

S tímto jevem měly mimo jiné potíže vznikající sociálnědemokratické organizace sionistů, které na jednu stranu přebíraly prvky tradiční socialistické ikonografie do svého tisku, na druhou stranu musely některé prvky přeznačovat, nahrazovat *židovského kapitalistu židovským chudákem-proletářem*. Proti představě sektářství židů zdůrazňovali sionističtí socialisté univerzálnost a mezinárodní solidaritu hnutí. Nakonec tito socialisté sáhli ke zrevolucionizování židovských náboženských tradic, ale i reprezentace židovských těl (viz dále).

Rasová analýza a antihistorie byly, slovy Michela Foucaulta, marxismem přepsány do třídních pojmů. Podle Foucaulta využíval socialismus *antihistorii*, střet ras, v rámci *promyšlení střetu s třídním protivníkem*. Šlo o nalezení historie třídy, která byla v minulosti opanována třídou jinou (buržoazií).⁴⁵⁹ K tomu nebylo biologického diskursu zapotřebí. Biologický diskurs, jenž se vyskytl v jazyce českého socialismu, byl známkou určitého přiblížení k tehdejší politice české národní identity. Lze tvrdit, že čeští socialisté v podmínkách rakouského státu přejímali některé

⁴⁵⁷ Tato argumentace se objevuje ještě během roku 1899, později, i když zde bude nutné provést hlubší analýzu, utichá. Srv. *Rovnost*, 5.6.1899, roč. 2, č. 16., s. 3; *Rovnost*, 8.7.1899, roč. 2, č. 19., s. 2; *Rovnost*, 2.9.1899, roč. 2, č. 25. s. 3; Blanka Soukupová konstatuje postupné ubývání tohoto prvku socialistického jazyka v průběhu druhé půle 90. let a zvláště s některými kauzami spojenými s útoky na židy (1897 Praha, 1899 Náchod a proces s Leopoldem Hilsnerem), viz SOUKUPOVÁ, 2000, s. 55.

⁴⁵⁸ K této problematice srv. MANOR – FRIEDMAN, Tamar, Die graphische Bilderwelt der jüdischen Arbeiterbewegung, in: ELLERMEYER, Jürgen (ed.) *Arbeiter und Revolutionäre. Die jüdische Arbeiterbewegung*, Hamburg: Dölling und Galitz Verlag, 1998, s. 114 – 133, zde zvl. s. 116 a 130 an. A viz dále.

⁴⁵⁹ Rasový diskurs, *aktivování války*, která stále probíhá pod hladinou právního diskursu, přebírali podle Foucaulta i Marx s Engelsem ve své teorii tříd (ovšem bez použití biologického přepisu), srv. FOUCAULT, 2005, s. 82 ann a s. 232.

prvky politické analýzy používané nacionalisty, aniž by kvalifikovali její důsledky.

V českém socialistickém prostředí se hrálo (vedle obecného přijetí marxismu v 80. a 90. letech) důležitou úlohu v negativním vymezení proti tomuto způsobu analýzy až otevřené a poměrně rozsáhlé rozvinutí biologického rasismu, které získalo největší ohlas během hilsneriády.⁴⁶⁰ Sociální demokracie se pokoušela odhalovat antisemitismus nacionalistů a katolické politiky jako důsledek chyb (liberálního) ekonomického a politického systému. Popisovala ho jako zástěrku neúspěchů nacionalistických a klerikálních stran před vlastními voliči a jako populistický tah získávající nižší společenské vrstvy ocitající se v nejistotě společenského postavení kvůli nedemokratickému systému a ekonomické depresi. Chápání hilsneriády ze strany socialistů lze shrnout následujícím citátem: *Žid, vidíte, Žid vraždil! (...) Tak bouřili po Čechách. Počali míchat prolitou krví, až se rozšířil teplý zápach její po všech vlastech českých. Vplížil se jim do mozků a vždy tížeji začal doléhat na vlastence všech odstínů a barev. Konečně se jim vyjasnilo. (...) Klerikálové tvrdili, že má být využita pro účely konfesionální, radikálové zase, že pro státní právo, mladočeši chtěli ní zakrýt svou zoufalou politiku, feudálové odvozovali z ní své právo první noci.*⁴⁶¹

Tato kritika se i díky pochopení, jaký efekt může pro socialisty mít způsob rasové analýzy, se kterým přicházely nacionalisté, opírala silněji než dříve o třídní analýzu. Židovství, jako symbol kritizovaného systému či určitá „vlastnost“ buržoazie, již v socialistických diskurzech od počátku 20. století nehrálo fakticky žádnou roli.⁴⁶²

Závěrem: Třídní identita, jako primární zdroj socialistické identity, se ocitla v ohrožení především díky integraci národního jazyka, potažmo kvůli politickým zápasům, ve kterých

⁴⁶⁰ Pro francouzské prostředí měla podle Foucaulta stejný efekt dreyfusiáda, srv. tamtéž, s. 232.

⁴⁶¹ Socialisté docela výstižně poukázali na různou funkci antisemitismů v odlišných politických veřejnostech, viz *Právo lidu*, 17.9.1899, roč. 8, č. 257, s. 1. Socialistický výklad vraždy Anežky Hružové (a kauza *ztracené krve*, do níž se i oni svým způsobem nechali vtáhnout) se stejně tak jako výklad radikálně státoprávní (aj.) opíral o lékařský diskurs; do popředí byla ovšem postavena duševní nemoc (nekrofilie), kterou prý vrah musel trpět, aby se dopustil daného činu. Srv. *Právo lidu*, 22.9.1899, roč. 8, č. 262, s. 5.

⁴⁶² Blanka Soukupová soudí, že si před hilsneriádou (*s*)ociálnědemokratický stereotyp židovského kapitalisty (*popřípadě povýšeného do šlechtického stavu*), tzv. pana židáka, i žurnalisty židovského původu ve službách tzv. buržoazního tisku (...) nezadal v ničem s mladočeským, národně sociálním nebo křesťansko sociálním antisemitismem. Z pozdějšího angažmá socialistů v hilsneriádě vyvozuje, že na konci 19. století nastal obrat a antisemitismus sehrál vymežující roli proti křesťanskosociální a mladočeské ideologii. Viz SOUKUPOVÁ, 2000, s. 52. Domnívám se ale, že onen původní stereotyp vychází ze špatného hodnocení primárních funkcí antisemitismu v různých politických prostředích.

socialisté (znovu) připustili a zdůraznili význam národní identity v obecném emancipačním procesu. *Socialistický národ* nesl hned několik důležitých obsahů, jež byly nacionalismem přímo či nepřímo ovlivněné; na konci 90. let se prohluboval kontakt s politikou české národní identity a na to konto i akcent socialistického hnutí na partikulární práva národa. Radikální diskursy národní suverenity ovšem sociální demokraté explicitně odmítali. Proto se v určitém smyslu ocitli blíže národních liberálů (především jejich konzervativní části) než státoprávníkům či národním socialistům. Odmítnutí radikálního diskursu suverenity na druhou stranu souviselo i s větším odstupem od moderního (biologického) rasismu, který socialisté pochopili jako součást snahy upadajících tříd o zachování svého panství.

O „nacionalizaci“ hnutí vedli samotní socialisté ostré spory. Teoretické koncepty austromarxistů nicméně pomáhaly utvořit představu o možnostech skloubení programu národních práv se základními postuláty mezinárodního socialismu. Tyto teorie byly obecněji přijímány právě v těch *národních frakcích*, které se snažily získat skrze argumentaci o národním zrovnoprávnění autonomii a nezávislost na vídeňském stranickém (a odborovém) centru. I mezi socialisty docházelo k posunu ohledně řešení *židovské otázky*; někteří z nich přistupovali na myšlenku, že (také) emancipace židů může či dokonce má probíhat po linii uznání národních práv. „Národní radikálové“ ze sociální demokracie pak spolu s dalšími stáli u zrodu *židovské sociálně demokratické strany – Poale Zion*.⁴⁶³

V dalších kapitolách se pokusím mimo jiné poukázat na to, jakou roli hrála proměna socialistických diskursů ve vývoj sionismu a především právě poalezionismu, jenž bojoval o uznání národních práv ze strany Druhé internacionály.

⁴⁶³ Srv. WISTRICH, 1982, s. 312 ann; JACOBS, 1992, s. 90 ann.

Židé, árijci a odpadlíci. Boj o uznání národních práv – lidový sionismus

Židovští socialisté, jejichž první samostatné organizace v Rakousku-Uhersku začaly vznikat na počátku 20. století, odvozovali své nároky na uznání samostatné (národní, autonomní atp.) politiky adresované socialistickému hnutí mimo jiné z vývoje socialistického hnutí. Velmi usilovali o podporu českých socialistů proti *centralistickému* vídeňskému vedení. Vývoj socialistického hnutí, jeho jazyka třídní identity (viz výše), charakter nacionalismu a rasové analýzy jsou souvislostmi, v rámci nichž je srozumitelné objevení *židovského proletariátu* jako součásti židovské národa i utvoření partikulárního židovského socialistického hnutí v českých zemích. Teprve díky těmto kontextům je možné pochopit politiku židovské identity. Ta se snažila získat rovnoprávný status v rámci internacionálního socialistického hnutí a zároveň požadovala uznání odlišnosti židovské národní identity a nárokovala národní stát. To vše mělo rovnoprávnost zaručit.⁴⁶⁴

Záhy poté, co na prvním basilejském kongresu sionistického hnutí (1897) pronesl vídeňský novinář a rakouský liberál Theodor Herzl svou okřídlenou větu: *Wir sind ein Volk, ein Volk*, začaly po dřívějších nesmělých náznacích i v českých zemích vznikat četné organizace prvních židovských nacionalistů – sionistů. Samotný kongres, ani projekt židovského státu, který se pokusil Herzl načrtnout nedlouho před jeho svoláním, neznamenal předěl, natož startovní linii velmi složitého procesu. V Basileji se nicméně zformovalo židovské nacionalistické hnutí s organizační strukturou zahrnující mnoho evropských i mimoevropských zemí a ustavila se vnitřní hierarchie ne nepodobná masové politické straně.

Samotný Herzlův plán na osídlení Palestiny lze přirovnat k liberálním projektům, mezi něž by bylo možné počítat výše zmíněnou asanaci pražského Josefova. Liberálové se v průběhu a zvláště na konci 19. století pokoušeli uspořádat problémy moderní společnosti, především moderního města, aniž by bylo nutné fundamentálním způsobem přetvářet představy o neustálém pokroku a vládě ekonomických elit, která stojí v jeho čele. Tyto plány využívaly celou řadu mechanismů vyplývajících z moderních požadavků na péči o tělo a o

⁴⁶⁴ K vlivu rakouského socialistického hnutí na sionismus srv. RABINOWICZ, 1971, s. 23 a viz dále.

společnost jako populaci, jež byla důsledně měřena přesnými statistickými výzkumy (především spojenými se zdravím – hygienou, sociální péčí atp., tedy s termíny, které byly přetvářeny v rámci populačních politik do mechanismů sociální kontroly).

Důvodem a principem politiky zaměřené vůči židovské populaci byl koncept *Judennot*, představa represe – utrpení, kterému podléhají všichni židé bez rozdílu sociálního statusu a země původu. *Židovské utrpení* se stalo zcela primárním identifikačním bodem sionismu zakladatelského období, silou, jež měla vnitřně spojovat židovský národ, aniž by bylo nutné na individuální úrovni vyjadřovat s národní identitou souhlas. Uvědomění si národního židovství znamenalo přijetí role součásti populace, která byla jasně identifikována určitými objektivními znaky národa a společným nepřítelem. Židé stojící dosud *mezi národy* měli být od nynějška součástí *svého* hrdého národa. *Judennot* také označil nepřátele židovské společnosti, nežidovské národy, v jejichž středu židé žili. Populační politika a nalezení nepřitele společnosti se sice doplňovaly od počátku, s vývojem sionistické politiky židovské identity se ovšem velmi proměňoval důraz na jedno či druhé.⁴⁶⁵

Texty Theodora Herzla byly populačními projekty přímo či nepřímo inspirované. Obecnou podstatu svého díla Herzl vystihl, když napsal: *Všechno už existuje, jen v nenápadné, nepozorované a nepochopené podobě.*⁴⁶⁶ Vídeňský novinář dovedl dané inspirace do poměrně propracované podoby zahrnující všechny oblasti společenské organizace a státní moci. Publikace *Der Judenstaat* rozestavila *lidský materiál* na mapě budoucího státu. V něm jsou tomuto *materiálu* uloženy různé funkce; je uspořádán do nejmenších detailů zahrnujících jak pracovní den a program práce tak volnočasové aktivity a intimní život. Herzlův spis je skvělou učebnicí disciplinace a pramenem pro porozumění mocenských mechanismů buržoazní společnosti konce 19. století.

Charakteristickou pasáží je dílčí kapitola o zacházení s nemajetnými přistěhovalci do vysněné země, židovského státu. Právě na této části populace měly být disciplinační praktiky, skryté za celým systémem *sociální péče*, uplatněny nejdříve. Zapojení chudých obyvatel se v textu jeví jako klíčové pro vybudování infrastruktury země, do níž by později mohly přijíždět i obyvatelé bohatí. Cesta k jejich usídlení a zařazení do přesně vytyčených pracovních programů

⁴⁶⁵ Původní pojem Maxe Nordaua, který se velmi rychle rozšířil jako jeden z fundamentálních článků legitimacy sionistického hnutí a nároků na uznání zvláštních práv plynoucích z *židovského utrpení*. K pojmu *Judennot* a jeho roli ve formujícím se sionistickém hnutí srv. GAISBAUER, Adolf, *Davidstern und Doppeladler: Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882 – 1918*, Wien – Köln – Graz: Böhlau Verlag, 1988, s. 82 – 85.

⁴⁶⁶ Viz HERZL, Theodor, *Židovský stát: Pokus o moderní řešení židovské otázky*, Praha: Academia, 2009, s. 80 an. Následující pasáž knihy pak prozrazuje, jaké „nenápadnosti“ chtěl Herzl přivést k řeči.

začínala už na nádraží evropských měst. *Mnoho procesů se bude vzájemně ovlivňovat. Například: v osadách, zpočátku primitivních, začne Company (řídící agentura celého projektu a obchodní společnost v jednom, pozn. autora) sériově vyrábět průmyslové zboží. Nejdříve oblečení, prádlo, boty atp. pro naše vlastní chudé přistěhovalce, protože je v odjezdových stanicích v Evropě nově oblékneme. Není to ovšem myšleno jako dárek, to by byla urážka. Jejich staré věci se jen vymění za nové. Tratí-li při tom Company, zaneše se to jako obchodní ztráta. Úplně nemajetní se přijetím nových šatů stanou dlužníky Company a splatí svůj dluh v odpracovaných hodinách, které jim mohou být odpuštěny na základě dobrého chování.*⁴⁶⁷ Odpovídající chování a mravnost byly na jednu stranu zajištěny ekonomickou závislostí. Na stranu druhou se Company, jakási plánovací a osidlovací agentura, s notnou dávkou paternalismu starala o takovou lidskou důstojnost, která odpovídala představě ekonomicky nezávislého a perspektivně (kapitalisticky) výkonného člověka. Ten z principu nesměl přijmout almužnu, aby tuto důstojnost neztratil. Naznačené perspektivy se v jádru velmi dobře propojují.⁴⁶⁸

Jestliže byl Herzl inženýrem židovského státu, mohli bychom Maxe Nordaua, jeho nejbližšího spolupracovníka, označit jako inženýra židovského těla a duše. Tento německý lékař a psychiatr, který byl dávno před tím, než se stal reprezentantem sionismu vnímán jako jeden z předních německých liberálních intelektuálů, se zabýval psychickou a fyzickou degenerací společnosti a později zvláště *židovské populace*. Otázky, které chtěl pomoci sionismu vyřešit, vycházely nejen z útlu židů *křesťanskou* společností, ale i z kvalifikování mentálních a tělesných chorob moderního člověka. Na ty nedokázala odpovědět židovská asimilace a bylo nutné přistoupit k hledání nového řešení. Stav tehdejší společnosti určovala neschopnost člověka adaptovat se na proměnu industrializovaného životního prostředí. Tělesná degenerace přitom přímo souvisela s duševním rozkladem a mravní zvrhlostí. Výsledkem daného stavu byly podle Nordaua neurózy a hysterie (*neurastenie*), ale také obecná kulturní degradace, jejíž symptomy viděl za dobovou oblibou *nerealistického* (expresivního, dekadentního) umění, mysticismu a *pesimistické filosofie* (např. Nietzsche). Zhruba tak se dá

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 90.

⁴⁶⁸ K poněkud odlišné interpretaci Herzlova projektu, ve kterém mělo jít o *návrat důstojnosti* srv. např.

ZOUPĽNA, Jan, Theodor Herzl a stát Židů, in: *Historický obzor*, 1,2/2004, s. 14 – 27. Autor dochází k tezi, že Herzlův plán hledal střední cestu mezi socialismem a kapitalismem. Pro zasazení Herzlova plánu do historického kontextu a jeho vlivu v sionistickém hnutí srv. předmluvu k českému vydání *Židovského státu* od Marka Čejky (Theodor Herzl a současné dědictví jeho myšlenek, s. 9 – 39); dále srv. AVINERI, Šlomo, *Zrození moderního sionismu*, Praha: Sefer, 2001, s. 93 – 105. Zvláště poslední autor ale dílo interpretuje z velmi odlišné pozice.

shrnout dílo, které jinak ničím zvláštním nevybočovalo z myšlenkové tradice evolucionismu a pozitivismu a tvrdě bojovalo proti subverzím buržoazní mravnosti.⁴⁶⁹

Max Nordau chtěl odstranit všeobecný úpadek optimistickým přístupem k životu, návratem k jasně formulovaným morálním zákonům, k vědě a důvěře v pokrok, k racionalitě a disciplíně, která se měla projevit znovuzískáním odpovídající tělesné konstituce. Vybudování zdravého těla bylo pro zakladatele sionistického hnutí zcela primárním úkolem i z dalšího důvodu. Tělesná nedostatečnost byla podle nich nežidovskou společností chápána jako důkaz o židovské podřadnosti. Nordau spolu s dalšími plédoval za organizování sionistického sportu a atletiky; mužné tělo mělo židy vysvobodit z otroctví nervů, obnovit jejich sebevědomí a posílit charakter. Maxi Nordauovi, stejně jako Theodoru Herzlovi, byly cizí prvky rasové čistoty a biologického boje s odlišnou rasou. Do konce života považovali tyto projevy, které mezitím začaly v sionistickém hnutí mocně rezonovat, za pouhý (a nevědecký) mysticismus.⁴⁷⁰ Podobně přistupovali k židovské náboženské tradici, na níž chtěli mnozí opoziční sionisté stavět národní hnutí. Jejich představám o moderním státu se náboženské svátky a celý systém tradičních praktik jevil jako pozůstatek středověku a přežitek.⁴⁷¹

Důraz na budování státu a diplomatická jednání s představiteli různých velmocí vynesl prvním elitám sionismu a postupně celému jednomu směru uvnitř hnutí název politický sionismus. Reprezentace sionistického hnutí, složená z úzkého kruhu kolem otců zakladatelů, začala vést jednání vlastně ještě dříve, než bylo co reprezentovat, tedy před svoláním prvního sionistického kongresu. Smyslu jejich projektu odpovídalo, že ve chvíli, kdy se ukázalo jako nemožné přesvědčit tehdejší představitele evropských států a Turecka o kolonizaci Palestiny, pojali vážně myšlenku na sionistické osídlení africké Ugandy. Toto území sionistům oficiálně nabídla britská vláda a byly na něj podniknuty i první mise, které měly zjistit možnosti další

⁴⁶⁹ K dílu Maxe Nordaua a zmíněným souvislostem srv. skvělou předmluvu George L. Mosse k anglickému vydání práce, která vyšla poprvé v Německu pod názvem *Entartung* (1892 – 1893) – NORDAU, Max, *Degeneration*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1993, s. XIII – XXXVI.

⁴⁷⁰ Srv. Tamtéž. Nordau varoval před excesy národního principu, a před šovinismem, i podle jeho představ měl být sionismus určitým „záchranným projektem“ pro pět šestin židů, kteří jsou na světě utlačováni. Zároveň nezpochybňoval možnost asimilovaných židů integrovat se do (západní) křesťanské společnosti. Tím, že sionismus přetvoří miliony degenerovaných proletářů na zemědělce a pastevce a přivede obchodníky a úředníky k pluhu a mateřské půdě, měl posloužit jak židům tak křesťanům, civilizaci a světové ekonomice. Liberální diskurs je zde téměř hmatatelný. Viz NORDAU, Max, *Zionism* (1902), in: HERTZBERG, Arthur, *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader*, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1997, s. 242 – 245.

⁴⁷¹ Ke střetu mezi *moderním* a *tradičním* v sionistickém hnutí srv. GAISBAUER, 1988, s. 90 ann.

kolonizace. Nepřijetí „plánu Uganda“ uvnitř hnutí ohlašovalo nástup silící kritiky a postupnou změnu důrazu na budování národa *zevnitř*.⁴⁷²

Proti liberálním otcům zakladatelům se zformoval sionismus, který sám sebe popisoval jako *duchovní* či *kulturní* a jako takový jej přejali pozdější kronikáři hnutí i historikové. Slovy Achada Ha'Ama, jednoho z nejvýznamnějších autorů tohoto směru, byly herzlovské plány označeny jako hrozba pro židovskou národní kulturu (*Volskgeist*), které mohou *probudit v nás touhu hledat slávu v dosažení materiální moci a politické nadvlády a tak přervat pouto, které nás spojuje s minulostí, a podkopat naše historické základy*.⁴⁷³ Kulturní sionisté prosazovali zdokonalení tzv. národních vlastností a budování velké národní kultury a až na závěr důsledné reformy *židovského života* v diaspoře měl být vybudován národní stát. Vedle liberálního disciplinačního projektu na záchranu židovské populace, postaveného na usměrnění *lidského materiálu*, se postavil židovský nacionalismus zdůrazňující skutečnou jednotu národa, *vědomí původní jednoty* usilující o jediný cíl – vytvoření *dokonalé jednoty v budoucnosti*.⁴⁷⁴ Tato jednota přinášela prvky sociální nivelizace, zrovnoprávnění i zpochybnění role ekonomických (buržoazních) elit; vedle toho pak akcent na *rasovou čistotu* a nutnost obrany před *árijskou společností*.

Reakce těchto sionistických odpůrců na herzlovské liberály v lecčems připomínaly situaci českého nacionalismu v druhé půli devadesátých let a měly podobné kořeny. Národní liberálové stáli proti těm, kteří prosazovali homogenitu národa jako způsob uznání zájmu neprivilegovaných vrstev. Diskurs národního sjednocení se zde proti původnímu plánu uplatnil jako kritika liberálního systému. Podobnosti jsou ovšem zastřené především tím, na jak malém časovém úseku byl boj uvnitř budované židovské národní společnosti vykonán. Počátky národního hnutí a snaha o uznání židovského národa v představách liberálních obrozenců se „slila“ s bojem o uznání politické participace nižších židovských vrstev téměř do jednoho momentu. Politická porážka liberálů spojených s jednou částí ortodoxních rabínů, obávajících se šíření sionistické *sekulární kultury* v diaspoře, byla také rychlejší.

Reprezentanti kritiky v čele s Chaimem Weizmannem utvořili tzv. demokratickou frakci, která měla nejen zabránit přesunutí předpokládaného teritoria pro vybudování židovského státu z Palestiny do východní Afriky, ale zároveň budovat židovský národ *zevnitř*, tj. nalézt a dotvořit národního ducha v židovské společnosti *zdegenerované* emancipací a jejími univerzálními lidskými právy prosazovanými na úkor národních tradic. Proto svou činnost

⁴⁷² K vnitřním debatám a roli Palestiny (resp. Ugandy) v sionistickém hnutí srv. tamtéž.

⁴⁷³ Viz Achad Ha'Am, *Nationalism and Jewish Ethic*, 1962, cit. z: AVINERI, 2001, s. 121.

⁴⁷⁴ Viz tamtéž, s. 124.

museli nejprve zacílit na židovské společenství v zemích, ve kterých dosud žili a budovat zde organizační síť a instituce, jež odpovídaly běžné infrastruktuře nacionalistických politik. Následující léta byla ve znamení zakládání různých nakladatelství, periodik, statistických agentur a samozřejmě různých zájmových, především ale tělocvičných spolků.

O něco později (1905 – 6) se už rakouský sionismus angažoval přímo v boji o politické mandáty rakouského parlamentu, i když tomu předcházely poměrně ostré spory a obavy, aby se ze sionismu nestala standardní politická strana a nevyrchal z ní její prvořadý úkol, sjednocení židovského národa v Palestině.⁴⁷⁵ Později dominující tzv. *praktický*, *všeobecný* či *syntetický* sionismus, tedy směr hnutí a organizace zaměřené jak na aliju (odchod do Palestiny) a osidlování, tak na budování národa v diaspoře, byl velmi odlišný od toho, který dříve prosazovali liberálové. Jeho podstata již byla ovlivněná představami zmíněné duchovní obrody. To neznamená, že některé původní myšlenky nemohly být zachovány a později se stát integrální součástí budování národního státu.

Protiliberální tažení židovského nacionalismu mělo svá specifika. Boj s liberalismem byl především bojem s *asimilanty*, tedy s těmi, kteří si nepřáli reprezentovat židovský národ, potažmo národní společnost založenou politikou národní identity. Tito liberálové, označení sionisty jako národní zrádci, z velké většiny odmítali židovský nacionalismus přijmout a na prostoru, který měli dosud společný (jako židovské obce, ale postupně především prostor veřejného mínění) se rozpoutala válka. Do ní byla z jedné strany vedle ekonomického a (alespoň zpočátku) většího symbolického kapitálu investována idea univerzální lidské rovnosti a z druhé strany příslib uskutečnění plného uznání rovnoprávnosti a důstojnosti všech členů židovského národa. Vzhledem k obecnému společenskému a ekonomickému vývoji židovských společenství v různých evropských zemích mělo k tomuto střetu dojít v nejradikálnější podobě v zemích střední Evropy a zvláště v Rakousku-Uhersku.

V českých zemích vznikaly před válkou sionistické organizace hlavně v prostředí vysokých a později středních škol. Především na Moravě měl na první vlnu rozvoje sionistického hnutí vliv i přímý styk s vídeňským ústředím. Zásadní roli zde hráli studenti fluktuující mezi univerzitní Vídni a svými domovskými městy. Sionismu se velmi dlouho nedařilo zakotvit v jiných společenských vrstvách; hnutí stálo a padalo s ochotou nových generací studentů participovat na činnosti sionistických spolků, které také odpovídaly především potřebám

⁴⁷⁵ K těmto sporům srv. EVERETT, Leila P., The Rise of Jewish National Politics in Galicia, 1905 – 1907, in: MARKOVITS, Andrei S., SYSYN, Frank E. (eds), *Nationalbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, Cambridge: Harvard Univ. Press, 1995, s. 149 – 177, zde s. 170 an.

studentského, akademického života. Pokud v Praze a celých Čechách vévodila sionismu studentská Bar Kochba, na Moravě to byly spolky jako brněnská a bielská Emunah.⁴⁷⁶

Kde se alespoň do určité, před válkou vždy velmi omezené míry podařilo sionismu prosadit mimo úzké akademické kruhy, souvisel tento úspěch přímo s emancipací nižších společenských vrstev. Jejich zájmy dosud nereprezentovaly ani liberální elity židovských obcí, ani čeští národní liberálové z řad čechožidů, kteří navíc svou činností do velké části českých zemí vůbec nezasáhli.⁴⁷⁷ První pravidelné periodikum, prosazující na tomto území židovský nacionalismus (*Jüdische Volksstimme*⁴⁷⁸), bylo zároveň oficiálním mluvčím, potažmo centrálním periodickým orgánem spolků židovských dělníků a zaměstnanců; podtitul novin zněl: *Centralorgan der jüdischen Arbeiter und Handelsangestellten*. Spolu s prvním sionistickým periodikem se tak vůbec poprvé na tomto území objevuje židovský dělník, který má mít legitimní nárok na hájení svých vlastních práv a jehož zájmy si zaslouží odpovídající reprezentaci. S židovským dělníkem přibyla především témata jako *převrstvení* či *normalizování* židovské populace, potažmo hospodářského života českých židů. Přeměna židovské společnosti (populace), zejména s ohledem na profesní strukturu, získávala částečný ohlas už mezi čechožidy, v sionistických diskurzech měla jednak mnohem důležitější status, ale i další význam. Odkazovala na nutnost vybudování národního státu, v rámci něhož bude jediné možné řešit fundamentální problémy populace jako celku (viz dále).

Určitou předlohou zmíněných spolků a obecně institucionálním paradigmatem rakouského lidového sionismu byl brněnský *Verein zionistischer Handelsangestellter – Emunah* založený již roku 1898 pod patronátem Maxe Hickla, předního sionistického nakladatele, který se staral i o vydávání *Jüdische Volksstimme* (JV). Později vznikla celá řada podobných spolků v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, v některých případech jako přímá inspirace brněnskou předlohou.⁴⁷⁹ Na konci roku 1900 se zrodilo celorakouské komitě spolků zaměřených na

⁴⁷⁶ K počátkům sionistického hnutí v českých zemích srv. RABINOWICZ, 1971, s. 19 ann.; ke struktuře a předválečnému vývoji sionistických organizací na Moravě srv. SPYRA, Janusz, Syjonizm na Śląsku austriackim i na Morawach (do 1918 roku): Recepcja, organizacja, bariery, in: *Studia Judaica*, 10/2007, s. 25 – 41.

⁴⁷⁷ Jak podotýká H. J. Kieval, byl to pražský spolek Zion, utvořený bývalými čechožidy roku 1899, který chtěl, na rozdíl od českožidovských organizací, hájit zájmy nejnižších židovských vrstev a založil mimo jiné záložnu pro malé židovské obchodníky, srv. KIEVAL, 1988, s. 96.

⁴⁷⁸ Periodikum vycházelo od začátku roku 1900 do roku 1934. Ke stručnému historickému vývoji JV srv. *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, heslo: *Jüdische Volksstimme*, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Judische_Volksstimme (2.10.2010).

⁴⁷⁹ Jako první vlašťovka tohoto směru sionismu působila krátkodobě ve Vídni organizace Achwah. Později se již centrum přesouvá do Brna. K tomu a celorakouskému kontextu daného ideového proudu srv. GAISBAUER,

židovské dělníky a zaměstnance. V Brně, jako důležitém centru hnutí (nejen) *lidového sionismu*⁴⁸⁰, byl roku 1899 uskutečněn sjezd zástupců rakouských organizací a ustavilo se zde jejich vedení. Pro jednotlivé součásti organizační sítě byl vydán řád upravující jejich činnost a spojující tyto spolky s ústředím. O necelý rok později se vytvořila samostatná centrála pro Čechy v Praze (*Comité des Verbandes der jüdischen Vereine von handelsangestellten und Arbeitern*).⁴⁸¹ Z mnoha míst v zemi se sem hlásily nově vznikající organizace či alespoň tzv. důvěrníci (*Vertauensmänner*), kteří měli působit jako spojka mezi místními členy sionistického hnutí a pražským vedením. První dva až tři roky nového století probíhaly ve znamení lidového sionismu a jeho organizací; mohlo se zdát, že celý vývoj hnutí v Předlitavsku se ubírá právě tímto směrem.⁴⁸²

Z organizačního hlediska zažily dělnické a zaměstnanecké spolky na přelomu století značný, ale krátkodobý boom. Vlna opadla i díky obecnému ztišení nejradikálnějších rakouských nacionalistických diskursů, projevujících se se vši naléhavostí v letech 1897 – 1899 a používajících rasovou analýzu politických vztahů. V ní měli židé – židovství specifickou roli (viz výše). Některé z židovských nacionalistických spolků se postupně opět rušily. Proto i poměrně malá a jen pomalu se vzrůstající diverzifikace (nejen) českého sionismu. Odliv zájmu se dotkl všech jeho křídel a názorových platforem, nicméně tu část, která se sama prezentovala jako lidová, postihl nejvíc. To je jedním z důvodů, proč dodnes trvá o tuto historii malý zájem a větší pozornost je věnována intelektuálním a studentským sionistickým spolkům (spolky Bar Kochba, Theodor Herzl atp.), jejichž kontinuita se zdá být neporušená od doby jejich založení do I. republiky.⁴⁸³ Z mého pohledu je ale historie lidového

1988, s. 390 ann. Historie brněnského spolku je celkem dobře dokumentovatelná archivními materiály, které se zdají vypovídat o jeho důležité pozici v rámci celého hnutí a značném agitačním úspěchu. Spolek brzy utvořil svou mládežnickou větev a pořádal celou řadu kulturních a osvětových akcí, na která někdy přilákal mnoho desítek, ale i stovky diváků. Nejčastější témata přednášek byla: nutnost *převrstvení židovského národa*, vztah sionismu a socialismu, obchodní kursy atd. Viz MZA: B26 Policejní řed'. Brno, 2462/120; mládežníci: MZA: B 26 Policejní řed'. Brno, 2511/499. K pozici spolku (spolků) v rámci brněnského sionistického spolkového života srv. GROSSMANN, Richard, *Obraz brněnské židovské komunity v její spolkové činnosti (náboženství, sionismus, asimilace)*, Brno: FF MU, 2002, dipl.práce, s. 28 an.

⁴⁸⁰ Záměrně překládám německé *das Volk* jako *lid* a předponu *volke-* jako *lidový*. Chci tím zdůraznit důležitý posun, který by z překladu *národ (národní)* nevyplýval natolik explicitně.

⁴⁸¹ Srv *Jüdische Volkstimme*, 1.10.1901, roč. 2, č. 17, s. 5.

⁴⁸² *Spolky židovských zaměstnanců a židovské lidové spolky* se jmény Zion, Emunah aj., o kterých JV referoval, vznikají mimo jiné v Uherském Hradišti, Kolíně, Karlových Varech, Chebu, Praze aj.) Například pražský *Verein jüdischer handelsagestellter* chtěl získat po vzoru brněnského spolku všechny *rozumné a inteligentní židovské zaměstnance do svých řad*, viz *Jüdische Volsktimme*, 1.12.1900, r. 1, č. 21, s. 6.

⁴⁸³ Srv. ČAPKOVÁ. 2005, s. 175 – 194, WEIN, 2007, s. 74 ann.

sionismu tou, jejíž charakter a proměny určily podobu hnutí obecněji. Zároveň nelze říci, že by šlo o dva striktně oddělené směry – jejich dějiny, jak dále naznačím, se v důležitých místech protínaly.

Hledání jazyka identity (III.)

Díky *Jüdische Volksstimme* lze sledovat, kam směřovala politika židovské (sionistické) identity ve chvíli, kdy se snažila sestoupit z intelektuálních kruhů, z akademických a debatních spolků, do *židovské ulice*, tedy (z ekonomické perspektivy) do nižších pater židovské společnosti. V úvodním programovém prohlášení JV byly stručně načrtnuty body, kterých se tento sionistický směr držel po několik dalších let. Tyto body tvořily hlavní pilíře jeho jazyka identity. V první řadě mělo jít o šíření sionistických myšlenek, o zvláštní pozici židovského národa a především o *Judennot*. Židovské utrpení, jedna z nejčastějších figur sionistických narativů vysvětlovala, proč je nutné, aby se k řešení *židovské otázky* postavila židovská, ale i nežidovská společnost jako celek, tedy bez ohledu na partikulární zájmy různých vrstev a tříd, a také proč musí dojít k novému pochopení židovských dějin a jejich jedinému možnému vyústění (založení národního státu). Až v návaznosti na vyžadovanou národní jednotu se program JV zavazoval k obhajobě zájmů *židovského proletariátu*, k ochraně práv *vyděděných* a rozvoji praktické politiky vedoucí ke zlepšení jejich postavení; tomu měly mimo jiné sloužit statistiky nezaměstnaných a zprostředkování práce.⁴⁸⁴

Vedle národního sjednocení se prosadila zvláštní varianta jakési „odlehčené“ třídní analýzy, která označovala židovskou buržoazii jako hlavního viníka beznárodnosti židů a, jak vyplývá z kontextu, i zmíněného židovského utrpení. Kritizovaná židovská buržoazie se se svým plánem asimilace měla postavit přímo proti zájmům *židovského proletariátu* a podsouvat mu svou *psychologii jednotnosti* (der Psychologie der Gesamtheit). Tu pak od ní také přijali *národně neuvědomělí* židovští socialisté. Vedle asimilující se buržoazie se tedy druhým principiálním nepřítelem židovského dělníka stal židovský socialista, který se angažoval v některé ze stávajících stran druhé internacionály. V analyzovaných textech jsou přitom židovští liberálové i socialisté stejně mravně pochybní, mají tentýž cíl – asimilovat a vyhladit židy jako národ. Židovští socialisté – asimilanté, stejně jako liberálové a antisemité, záměrně nerozlišují židovstvo na různé třídy a jejich zvláštní zájmy. Počínaje Karlem Marxem v nich totiž vidí jednu jedinou kapitalistickou třídu.⁴⁸⁵

Podle listu JV se ovšem židovská dělnická třída konečně začala emancipovat. Cílem *uvědomělého* židovského socialismu bylo uskutečnit třídní boj proti buržoazii vlastního kmene

⁴⁸⁴ *Jüdische Volksstimme*, 1.2.1900, roč. 1, č. 1, s. 1.

⁴⁸⁵ Viz *Jüdische Volksstimme*, 1.2.1900, roč. 1, č. 1, s. 1 – 3.

(Klassenkampf gegen die Bourgeoisie des eigenen Stammes). Třídní solidarita nicméně v daných textech vždy narážela na pevné hranice židovské národní identity. *Židovský proletariát* sice má mít mnoho společných zájmů s tím nežidovským, to ovšem neznamená, že přestal být samostatnou *národní skupinou* (nationale Gruppe). Židovští socialisté nemohou stát mimo národ, z opačné strany pak program třídně uvědomělého dělnictva nesmí sionismus postrádat.

Socialismus a třídní identita se v těchto reprezentacích pohybovaly na poměrně širokém významovém rejstříku mezi důležitým doplňkem a vlastní podstatou židovského národního hnutí. Ve sledovaném období se dané významy sémanticky přesně neustálily. Díky judaismu, jenž nabýval podoby jakési historie sociálních reforem, měl mít sionismus zvláštní status neodpovídající běžným nacionalistickým hnutím. Na jedné straně odkazoval na židovskou tradici, na straně druhé obsahoval poslání vůči lidstvu jako celku a měl tedy jakýsi univerzální etický charakter.⁴⁸⁶ K sionismu proto podle JV inklinovala pouze lepší část židovské buržoazie a to pouze kvůli ztracenému sebevědomí. Maloměšťáci získávali národní vědomí díky ekonomickému tlaku antisemitismu a jen pro *židovský proletariát* bylo sionistické hnutí existenčním, životním zájmem dovolujícím rozvinout jejich tvořivé uplatnění.⁴⁸⁷

Kritika židovské buržoazie, tedy té, co se spojila se sionismem, se ovšem postupem doby a v souvislosti s krizí celého hnutí velmi oslabila. Naopak jasně převládl diskurs národního sjednocení a spolu s ním kritika tzv. ideologie asimilace – ať už té organizované (čechožidé), nebo neorganizované (liberálové, socialisté). *Zájmy židovského proletariátu* ustoupily do pozadí, liberální židé, objevující se v negativních označeních jako Grossjuden, jüdischen Geldbarone, Geld und Börsen Judenthum (atp.), byli stíháni kritikou vycházející více z jejich představované mravní zvrhlosti a bezcharakternosti než z třídního antagonismu. Asimilace, bez ohledu na to, kým byla provozována, znamenala postavení se proti přirozenosti, zradu a k tomu nepochopení obecného vývoje společnosti. *Es hei3t Kleinmuth und Bizantinismus, seine nationalität verleugnen zu wollen. Auch ein Verbrechen ist es gegenüber seinem eigenen Stamme und gegenüber der Menschheit.*⁴⁸⁸

Stále častěji se ostří lidového sionismu obracelo proti rakouské sociální demokracii. Především proti jejímu vedení, v jehož řadách byli odhalováni národní zrádci, jež se z důvodů svých pokleslých mravů nemohli smířit s hnutím židovských nacionalistů. Tito socialisté byli často označováni jako zrádci nenávidějící jakékoliv projevy národního života. Jejich

⁴⁸⁶ *Das alte Judentums is weiter nicht, als das historische Ringen eines Proletariats um sozialistische Lebensform.* Tamtéž.

⁴⁸⁷ Tamtéž.

⁴⁸⁸ *Jüdische Volksstimme*, 15.11.1900, roč. 1, č. 20, s. 3.

internacionalismus je ve skutečnosti *beznárodností* (Anationalismus). Zatímco *árijsci* ve vedení strany (arischen Parteihäupter) prý postupně a stále silněji zdůrazňují význam národní emancipace jednotlivých evropských národů, *asimilanté* se sionismu pouze vysmívají a považují jej za národní podfuk (nationalen Schwindel). V boji proti židovskému nacionalismu jim nestačí antisionismus a sahají po antisemitismu, čehož důkazem je jejich orgán Arbeiter Zeitung (označovaný v JV jako Judenblattes). Toto jednání analyzovaný list diagnostikuje jako *gewöhnliche Krankheitsform des Assimilanten* a židům postiženým chorobou slibuje strhávat masku spolu s jejich falešným universalismem lidských práv.⁴⁸⁹

Kritika asimilantů zapadala do kontextu, ve kterém se jako prostředek utváření politiky identity uplatnila rasová analýza. Nepřítel židovské společnosti, evropská árijská společnost odnímající židům v minulosti jejich práva a uzavírající je do ghett, získal falešnou přetvářkou (osvícenských) univerzálních práv na svou stranu některé příslušníky *židovského kmene*. Tito odpadlíci nepochopili, že moderní doba znamená návrat do přirozeného stavu samostatnosti národů a jejich zvláštních (kulturních, politických atp.) práv. Kolaboranti s cizí rasou, židovští baroni a socialisté, si z tohoto pohledu zasloužili nejhlubší opovržení, jejich jednání, na rozdíl od árijců rozhodujících se v zájmu svých ras a národů, bylo vyznačeno zradou a mravním úpadkem.

Touha po uznání zvláštních práv židovského národa vedla v letech, během nichž se poprvé zcela explicitně objevily zájmy židovských dělnických vrstev, ke kritice zásad individuální rovnoprávnosti. Ať šlo o pojetí liberální (rovnost zaručená svobodným trhem, kapitalistickým výkonem), nebo, či dokonce v první řadě, socialistické (rovnost jako vzájemná důstojnost). Centrální orgán lidového sionismu se po jistých náznacích třídní kritiky zcela přiklonil k diskursu národního sjednocení a stal se součástí hlavního proudu rakouského sionismu, jenž se mezitím posunul na stranu budovatelů *vysoké národní kultury*, reformátorů židovských duší i těl v diaspoře a zároveň k rasové čistotě.

Jeden z textů integrující tyto součásti politického jazyka identity vyšel pod názvem *Jüdische Selbstwehr*. Židům byla v nezdravém prostředí židovských ghett zlomena páteř (charakter). Ve srovnání s okolními národy se stali duševně i fyzicky méněcennějšími (physisch minderwertiger). Proto je nutná disciplína, organizace a budování tělocvičných spolků. Jen židé, kteří nemají zkažený tělesný vnějšek a zároveň se naučí zdravému úsudku, mohou být ku prospěchu židovskému národu. Za vzor fyzické a (tedy i) duševní výchovy byl

⁴⁸⁹ *Jüdische Volksstimme*, 15.11.1902, roč. 3, č. 20, s. 3. Podobných textů bylo v prvních pěti letech, kdy JV vycházel, otištěna celá řada, srv. také *Jüdische Volksstimme*, 1.10.1901, roč. 2, č. 17, s. 1 – 2.

brán český Sokol a jeho význam v boji proti *německému útlaku*.⁴⁹⁰

V reprezentacích lidového sionismu lze tedy dobře sledovat postupnou radikalizaci rasového diskursu. Internacionální socialistické hnutí tento hlas v dané době přehlíželo či přímo odmítalo. Organizovaní židovští socialisté byli za část druhé internacionály oficiálně uznáni až v průběhu první světové války. Legitimitu nároků na uznání mezinárodním hnutím nicméně již před válkou podpíral vývoj, který směřoval k nacionalizaci a úplnému oddělení jednotlivých socialistických sekcí a jejich zapojení do politiky národních zájmů.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ *Jüdische Volksstimme*, 15.2.1906, roč. 7, č. 4, s. 1.

⁴⁹¹ K tomu viz výše.

Dědicové lidového sionismu – Poale Zion

Zdánlivý návrat ke kategoriím třídní analýzy se v *Jüdische Volksstimme* uskutečnil spolu s revolučními událostmi v Rusku (1905), respektive společně se zprávami, které o nich přicházely k rakouskému publiku. V tuto chvíli opět zazněla slova zdůrazňující třídní zájmy a také význam židovského proletariátu: *Im Proletariat ist der politisch – soziale Charakter des Zionismus zum ersten Mal zu seiner wahren Geltung gekommen. (...) Mit dem Ideal des Zionismus hat das Proletariat auch seine sozialistische Hoffnung verknüpft eine Zukunftahnung und Freiheit sehnsucht; bei ihm gestaltete sich der Zionismus zum sozialistischen Zionismus.*⁴⁹²

Šlo ale o pouhou epizodu v jinak již dobře zajetých kolejích a sedimentované sémantice tohoto jazyka. Některé prvky jazyka lidového sionismu znovu uplatnila strana sociálních demokratů (Poale Zion, v překladu Dělníci Sionu) a upoutala na sebe v daném sociálním prostředí značnou část jeho dřívějšího vlivu.⁴⁹³ Poalezionisté také navázali na organizační strukturu dělnických a zaměstnaneckých spolků.⁴⁹⁴ Byla to jediná strana židovského nacionalistického tábora s prvky socialistického programu, které se podařilo získat v předválečných českých zemích určitou, avšak velmi omezenou podporu. Nikdy se zde naopak neuplatnil směr nesionistických socialistů jako byl tzv. Bund (Der Allgemeine Jüdische Arbeiterbund in Litauen, Polen aund Rußland) s množstvím základů na území carského Ruska.

Strana Poale Zion se v Předlitavsku začala formovat postupně od roku 1903 a během dalších let se jí povedlo stát se samostatnou a respektovanou silou uvnitř sionistického hnutí.⁴⁹⁵ Její vznik souvisel jak s obecným vývojem socialismu, tak sionismu. Na jedné straně se jednalo o odpověď na národnostní program uplatňovaný socialistickým hnutím po roce 1897, na druhé straně o pokus získat především ekonomicky slabší sociální vrstvy, jejichž nároky na uznání byly poalezionismem artikulovány. Hnutí, jak dále uvidíme, oscilovalo mezi těmito dvěma prostředími a odlišnými politickými jazyky. Už na sjezdu v roce 1905 se sionističtí

⁴⁹² *Jüdische Volksstimme*, 1.9.1905, roč. 6, č. 17, s. 3 – 4.

⁴⁹³ K vlivu ruské revoluce na rakouský sionismus a zintenzivnění jeho politiky vůči nižším vrstvám rakouských židů srv. CRHOVÁ, Marie, *Modern Jewish Politics in Central Europe: The Jewish Party of Interwar Czechoslovakia, 1918-1938*, Budapest: CEU, 2007, disert. práce, s. 40.

⁴⁹⁴ Srv. GAISBAUER, 1988, s. 396 an.

⁴⁹⁵ K obecném kontextu vzniku Poale Zion jako evropského hnutí srv. MISHKINSKY, Moshe, *Die jüdische Arbeiterbewegung in der modernen jüdischen Geschichte*, in: ELLERMEYER, 1998, s. 17 – 25., zde s. 17 an.

socialisté distancovali od politiky rakouské sionistické organizace a utvořili vlastní svaz. Zároveň se v popředí ocitaly nové požadavky na uznání zájmů *židovského proletariátu* – nicméně dále šlo především o identitu židovského (národního) dělníka a nikoliv o třídní boj „sám o sobě“.⁴⁹⁶

První poalezionistické organizace vznikly v chudých oblastech Rakouska-Uherska, v Haliči, kde také našly členskou podporu. Odsud se sionistická sociálně demokratická strana šířila po celém území státu, třebaže v mnohem omezenější míře. Dalším výrazným impulsem se stalo až zavedení (pro muže) všeobecného a rovného hlasovacího práva (1907). To ostatně přispělo k aktivaci sionismu jako celku a také k rozhodnutí angažovat se na úrovni rakouské celostátní politiky (tzv. Landespolitik). Poale Zion se spolu s ostatními sionisty velmi zasazovala o uznání *židovské kurie* v říšské radě, o pevně stanovený počet mandátů mající při volbách připadnout židovské politice. Tato snaha, vycházející z programu národních autonomií, se ovšem setkala s velmi tvrdým odporem těch německých a polských stran, pro něž by vzniklý autonomní politický prostor znamenal oslabení jejich voličské základny a politického vlivu.⁴⁹⁷

V habsburské monarchii, na území mnohonásobně lemovaném hranicemi moderního nacionalismu, však nikdy nedošlo k širší dohodě o rozdělení státu na *národnostní jednotky*. Pro sionistické socialisty a obecně pro projekt židovské politické autonomie byl inspirativní právě národnostní program, který vypracovali austromarxisté. Ten totiž umožňoval, aby byla utvořena (národní) politická autonomie na neteritoriálním základě. Subjektem této politiky se mohli stát teoreticky všichni židé Předlitavska, jež by také ve volbách hlasovali pouze pro oddělenou národnostní kurii. Poale Zion (PZ) se v dalších letech pokusila přesvědčit socialistické hnutí, že židovské národní zájmy mají stejný nárok na reprezentaci jako jiné národnostní skupiny dosud socialisty uznané za právoplatné a že židovská národní emancipace je v zájmu vítězství socialismu. Uznání práv židovského národa se zdálo být v řadách sociální demokracie, v níž se mohly uplatnit národnostní koncepce austromarxistických teoretiků, dosažitelnější než kdekoli jinde. Snaha o uznání ze strany socialistů se pro PZ postupně stávalo prvořadým cílem.

Strana se postupně rozšiřovala jak ve východní Evropě, tak i v USA, utvořila vlastní

⁴⁹⁶ To se pokusím dokumentovat v následující kapitole. K organizačnímu vývoji hnutí a jeho programovým cílům srv. GAISBAUER, 1988, s. 388 – 414. Autor ovšem dochází k poněkud odlišným interpretacím; zaměřuje se na „soubor“ socialismu a sionismu uvnitř hnutí, aniž by důsledněji zhodnotil kompatibilitu diskursů.

⁴⁹⁷ K tomuto problému a reakcím německých a polských stran na oddělenou židovskou kurii srv. EVERETT, 1995, s. 162 an.

světový sionistický svaz (1907) a pomýšlela na bližší sepětí se socialistickým hnutím. V rakouských volbách v roce 1907 ještě podpořila Židovskou lidovou stranu (Jüdische Volkspartei), uskupení podporované ústřední sionistickou organizací. O čtyři léta později již poalezionisté vydali předvolební prohlášení otevírající dveře bližší spolupráci s *malou internacionálou* a jednotlivými národními frakcemi. Tato politická podpora byla ovšem od počátku jasně podmíněná; stranický list vystihl volební taktiku takto: *(K)de proti sobě stojí kandidáti sociálně-demokratický a sionistický, jest povinností našich soudruhů, podporovati sociálně-demokratické kandidáty, již uznávají naše národnostní požadavky, v případě opačném podporovati kandidáty sionistické.*⁴⁹⁸

Hlavními programovými body, vedle akcentu na úplné zespolečnění výrobních prostředků, zůstávaly především vybudování národního státu v Palestině (nebo-li *teritoriální řešení židovské otázky v Palestině*) a zároveň (národní) *zrovnoprávnění židovského lidu* a utvoření národních autonomií v diasporních zemích.⁴⁹⁹ Poslední bod byl v dané době jedním z nejobecnějších a nejakceptovatelnějších požadavků napříč různými frakcemi socialistického hnutí. Poalezionisté na tento fakt upozorňovali a snažili se prostřednictvím argumentů o rovnoprávnosti dosáhnout zastoupení ve druhé internacionále.

O prvních organizacích PZ sídlících v českých zemích existují trochu nejisté informace. Víme o brněnské skupině, do níž se mělo přesunout členstvo mládežnické skupiny Emunah.⁵⁰⁰ Později se ovšem konstituuje další centrum v Praze pod jménem *Židovská socialistická strana dělnická „Poale Zion“*. Zde také sionističtí socialisté začali roku 1910 (či 1911) vydávat vlastní, česky psané periodikum *Židovský lidový list* s podtitulem *Orgán všesvětové židovské socialistické strany dělnické „Poale Zion“ v Čechách*. Díky němu můžeme tuto politiku identity i její kontakt s českým politickým prostředím detailněji prozkoumat.

Když se na poalezionismus zaměříme důkladněji, zjistíme, že ve skutečnosti nedošlo k odklánění od národního programu či obecně k „denacionalizaci“, jak se domnívají někteří

⁴⁹⁸ *Židovský lidový list*, 1.7.1911, roč. 1, čís. 8, s. 2. Prohlášení to bylo samozřejmě velmi šibalské a umožňovalo značně různorodé interpretace a jednání sionistů při volbách.

⁴⁹⁹ Tj. tři hlavní body programu PZ přijaté na konferenci strany v roce 1907. Programová řeč S. Kaplanského přetištěná in: GAISBAUER, 1988, s. 402 – 403.

⁵⁰⁰ Kdy přesně k tomu mělo dojít je nejisté, ale také nijak zvlášť důležité. Už od roku 1905 bylo patrné, že se spolek stále výrazněji zajímá o teoretické otázky spjaté se socialismem (soudě dle témat přednášek, jejichž znění se ovšem nedochovalo). Roku 1908 podával Leo Politzer, bývalý činovník spolku, zprávu policejnímu úřadu o rozpuštění Emunah pro odliv členů do nedávno založené Poale Zion, MZA – prez. polic. řed., B 26, kart. 2511, sg. 499.

současní badatelé.⁵⁰¹ Můžeme naopak pozorovat mnohé kontinuity s lidovým sionismem a také další vyhrocení některých prvků rasového diskursu, který se hluboce vepsal i do této podoby politiky židovské identity.

⁵⁰¹ Srv. GAISBAUER, 1988, s. 390; CRHOVÁ, 2007, s. 41.

Hledání jazyka identity (IV.)

Židovský lidový list byl prvním česky psaným sionistickým periodikem vůbec.⁵⁰² Z tohoto faktu bychom mohli vyvozovat větší ohlas socialistického sionismu v česky hovořícím prostředí českých zemí. Na tyto interpretace je nicméně nutné dávat pozor; jednak s ohledem na velmi rozšířenou bilinguálnost, jednak vzhledem k tomu, že existovala socialistická periodika židovského národního hnutí (Der Jüdische Arbeiter), která vycházela německy ve Vídni a případný zájemce k nim měl přístup.⁵⁰³

Důležitější je patrně souvislost, jež otevřeně zazněla v článku podepsaném jedním z čelných představitelů rakouské Poale Zion, Shlomo Kaplanskym. Podle něj bylo zapotřebí vydávat česky psaný tisk jednak proto, aby bylo možné získávat česky hovořící *židovské proletáře*, ale také *aby naše snahy byly třídně uvědomělým socialistickým proletariátem českým správně chápány*.⁵⁰⁴ Židovský tisk měl rovněž vyvrátit pověry panující v „nežidovském táboře“ socialistických stran o nacionalistickém šovinismu, jež má poalezionismus šířit. Okamžitě byl dodán původce těchto pověr – asimilovaní židé, především ti židé, kteří vstoupili do rakouské sociální demokracie a nezastávali židovské národní zájmy. *My víme (...), že největší vina v tomto ohledu padá na asimilovanou židovskou inteligenci socialistickou, která celého svého vlivu využívá ve prospěch německého rakouského, ruského atd. hnutí dělnického, při čemž jí jde toliko o zatušování a zamlčování židovské bídy, o utlumování bědujícího a hořekujícího hlasu našich bratrů.* (zvýrazněno v orig.) Odpor k *asimilantům* se prohloubil zároveň s radikalizací kritiky společenských poměrů a především tematizací *židovského utrpení*, jejíž obsahy často směřovaly do východní Evropy. Vztah k ruskému prostředí byl zdánlivě ambivalentní, na jednu stranu zde mělo docházet k největším antisemitským excesům, na stranu druhou se právě zde zrodily nejpočetnější organizace *uvědomělých* židovských (národních) dělníků. Na jedné straně utrpení, na druhé neporušený život kompaktního židovského osídlení a autentická židovská národní kultura.⁵⁰⁵ Tento posledně zmíněný prvek

⁵⁰² Teprve o tři roky později (1913) se na krátkou dobu objevil tiskový orgán „všeobecných“ sionistů *Židovské listy pro Čechy, Moravu a Slezsko*.

⁵⁰³ Přínejmenším v Praze, kde je poskytovala Poale Zion ve svých spolkových místnostech. Srv. *Židovský lidový list*, 1.2.1911, roč. 1, č. 3, s. 6.

⁵⁰⁴ *Židovský lidový list*, 1.2.1911, roč. 1, č. 3, s. 1.

⁵⁰⁵ Srv. *Židovský lidový list*, 1.2.1912, roč. 2, č. 2, s. 6.

poalezionistických diskursů byl široce sdílen sionisty různého politického zaměření, úzce souvisel s *duchovní obrodou*, hledáním nové mravnosti a niternosti, jak je postulovali teoretikové *kulturního sionismu*.

Mezi výše zmíněnými body se pohyboval jazyk poalezionistické identity nejčastěji. Politické cíle socialistického sionismu byly legitimizovány antisemitismem, na který musí židovští dělníci odpovědět semknutím se v pevné *národní šiky*. Zároveň se často zdůrazňovalo, že židovské národní hnutí má vedle reakce na antisemitismus i svůj pozitivní obsah. Právě ten zde byl velmi úzce svázán s pojmem rasa.

Aby sionistický socialismus ospravedlnil své nároky na uznání partikulárních kolektivních zájmů, pouštěl se velmi často na pole rasové analýzy, jež mu také pomáhala stanovit rámec obecné společenské kritiky. Při sledování poalezionismu můžeme mluvit až o určité fascinaci rasou skrývající se za všemi důležitějšími náměty a argumentacemi, především ale obsaženou v boji proti židům odmítajícím židovskou identitu. V *asimilantech*, v ... *oněch zvrhlých, mravně degenerovaných osobách, jejichž mravním ideálem je osvojiti si „kulturu majority“*,⁵⁰⁶ spatřovali tito sionisté nejen zrádce národa, ale zároveň i rasy – tyto dva pojmy v některých případech v podstatě splývaly a staly se vzájemně zaměnitelné.

Tak jako v jiných případech i tato politika národní identity pečovala o těla a populaci. V tomto směru přímo navazovala na představy liberálů a dále je rozváděla. Nacionalismus přelomu 19. a 20. století ovšem přepisoval do biologického diskursu velkou část své politiky identity obecně. Neomezoval se tedy na oblasti sociální kontroly, potažmo disciplinace, ale soustředil se i na (biologický) rasismus jako prostředek politického boje a především na *rasovou čistotu*, coby vyznačení politického prostoru. Nacionalisté tedy nepouštěli ze zřetele biopolitické praktiky, ale provazovali je se svými specifickými potřebami, především s určením původu, příslušnosti, respektive krve. To je přímo patrné i z obsahů poalezionistického jazyka.

Poměrně často se objevují texty o eugenice či o problémech *lidové hygieny*, která měla zajistit zachování židovské *čisté rasy*.⁵⁰⁷ Nemalý prostor byl věnován fyziognomickému měření tzv. typických židovských znaků přímo souvisejících s rasovou hygienou (a analýzou).⁵⁰⁸ Aby mohlo být náležitě pečováno o tělesné zdraví, bylo zapotřebí sledovat statistiky *židovské populace* a i podle nich přizpůsobit uplatňovanou praxi politiky identity.⁵⁰⁹ Stav populace byl

⁵⁰⁶ *Židovský lidový list*, 1.7.1911, roč.1, č. 8, s.1.

⁵⁰⁷ *Židovský lidový list*, 1.3.1912, roč. 2, č. 3, s.6

⁵⁰⁸ Srv. *Židovský lidový list*, 1.4.1912, roč. 2, č. 4, s. 1 – 2.

⁵⁰⁹ K vědeckému zkoumání židovské populace a k sionistické péči o tělo srv. *Židovský lidový list*, 1.2.1912, roč.

neutěšený, to bylo zjištění, k němuž dospěli nejpozději na přelomu 19. a 20. století eugenikové mnoha národních táborů, včetně těch českých.⁵¹⁰

Právě proto nacionalisté přistoupili k zakládání tělocvičných spolků a jednot (např. Makkabi), čímž chtěli vyzvednout tu část židovské náboženské tradice odkazující k hrdinským kultům zoceleného mužství. Ztráta tělesného zdraví ghettoizovaného žida totiž v jejich představivosti zavinila i jeho mentální úpadek. Opětne uzdravení těla přinese jak duševní regeneraci, tak (konsekventně) znovuzrození národa. Blízkost k *pokrokovému* či liberálnímu nacionalismu, reprezentovaném Maxem Nordauem a dalšími, byla v těchto bodech patrná. Pozorování fyzických výkonů národně obrozeného českého muže (Sokola), budilo v sionistech přímo extatické nadšení. Tak jako čeští Sokolové nyní ... *před tisícíhlavými zástupy judského lidu nové pokolení makkabských bohatýrů vznášelo se na vysokých hrazdách ve volném rozpjetí sil. (...) Hudba daleké budoucnosti? Nikoliv! Každým dnem množí se počet Makkabim, t. j. počet těch, jejichž pěst dopadá jako kladivo. A z vědomí tělesné síly vyvíjí se přímost ducha. Obojího jest nám třeba!*⁵¹¹

Rasová analýza se ovšem vepsala do politiky této židovské identity mnohem hlouběji. Analýza politických vztahů „vnitřku“ *židovské populace* doprovázela analýza „vnějšku“. Nářek nad degenerací židovských těl, k níž došlo na pozadí *nemravné asimilace*, šlo nyní ruku v ruce s vymezením proti odlišným populacím – rasám. Zdůraznění nadřazenosti židovské rasy vůči rasám jiným mělo zabránit další asimilaci, přesněji řečeno, mělo dotvořit představivost, která oddělovala určitou společnost od společnosti jiné, aby ji uchránila před dekadencí a jistým zánikem. *Východoevropský Žid (...) mravně i intelektuelně převyšuje svého slovanského souseda. A je-li ethická vznešenost podstatnou složkou, ba základnou kultury, pak asimilace východoevropského Žida znamená mravní úpadek, kulturní degradaci. Nuže, takoví dekadenti – assimilanti spojují se s nejurputnějšími nepřáteli židovského lidu.*⁵¹²

Rasová analýza, tedy její *etnická* varianta přepsaná do příslušného biologického diskursu a koncentrující se na válku ras, se objevovala v kontextu zdůvodňování nároků na uznání rovnoprávného postavení židů. V pojetí Poale Zion nebylo možné získat rovnoprávnost založenou na vzájemném uznání důstojnosti, tedy dokazováním, že žid je stejný jako ostatní,

2, č. 2, s. 1 – 2

⁵¹⁰ Srv. ŠIMŮNEK, Michal, Národní eugenika – eugenický národ?, in: DEVÁTÁ, Markéta (ed.), *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003*, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, 2003, s. 71 – 88.

⁵¹¹ *Židovský lidový list*, 1.9.1912, roč. 2, č. 8, s. 2.

⁵¹² *Židovský lidový list*, 1.7.1911, roč. 1, č. 8, s. 1.

jak se o to pokoušeli *asimilanté* a *způsobem žebráků prosili o milost*.⁵¹³ Žid se má těšit rovnoprávnosti a důstojnosti právě proto, že je jiný; autentického života může dosáhnout až poté, co si tento fakt uvědomí. Jen ztracená jinakost zavinila ztrátu důstojnosti. Rovnoprávnost proto byla po *árijské* společnosti vyžadována: *Zůstane-li smutným zjevem v dějinách židovských, že si svobodu nevydobyli vlastní silou, nýbrž že jim byla darována, přece bylo by osudné žít v domněnce, že nám byla tímto skutkem prokázána nějaká milost, ne že práva, jež nám byla kdysi uloupena, nyní nám byla vrácena. Nemáme tedy žádné příčiny býti vděční arisjké společnosti*.⁵¹⁴ Pomocí narativu nacházejícího v dějinách místo konfliktu, mohli sionisté jednak konstruovat společnou, kolektivní (historickou) zkušenost zneuznání, jednak požadovat zpět *zcizená práva*.

Osvobození, respektive požadavek zrovnoprávnění je pouze návratem do přirozeného stavu, který zde již kdysi existoval. Antihistorie se zcela explicitně aktivizovala spolu s biologickým diskursem. Čistota rasy ovšem měla v narativní struktuře sionistických diskursů zvláštní místo. Antisemitismus v mnoha textech vystupoval jako v podstatě pozitivní a pochopitelný fenomén reagující na minulé a současné podlézání či parazitování *degenerovaných židů*, kteří se odklonili od své rasy a stali se otroky árijců.⁵¹⁵ Kruh tvořený antisemitismem, rasou a národem se uzavírá tam, kde šlo o boj o uznání zvláštních (národních) práv v diaspoře a o umožnění kolonizace Palestiny, respektive budoucí vybudování národního státu (*národní domoviny*)⁵¹⁶. Teprve to mělo definitivně zaručit rovnoprávnost.

Rasová analýza mířila stále především „dovnitř“, proti *židovské degeneraci* a jejím čelným zastáncům – *asimilantům*, tj. socialistům či, méně často, kapitalistům. Po *árijské* společnosti byla reklamována práva, volání po přímém *boji ras* zůstávalo v pozadí a pomáhalo definovat nepřátelé společnosti a na druhé straně objekt sionistické politiky (*židovskou populaci*).

Jméno Martin Buber spojovalo poalezionisty a ostatní české sionisty. Jeho *Drei Reden über das Judentum* (1911), text, jenž významně ovlivnil nejprve studentskou pražskou sionistickou scénu, byl během následujícího roku postupně otištěn v českém překladu na stránkách *Židovského lidového listu*.⁵¹⁷ Buber spojoval sionistický obrat ke spiritismu s vitalismem a

⁵¹³ *Židovský lidový list*, 1.2.1911, roč. 1, č. 3, s. 3.

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ Takto explicitně viz tamtéž. Podobně např. *Židovský lidový list*, 1.3.1912, roč. 2, č. 3, s. 2.

⁵¹⁶ Mělo jít o národní autonomii, vyskytne-li se tento pojem před válkou, pak ale pouze okrajově a spíše v kontextu obrany proti načtení z podpory imperialistických, buržoazních cílů.

⁵¹⁷ *Drei Reden* přeložil Arnošt Kolman (Kollman), jeden z těch, v jehož biografii se spojuje celý příběh proměny

nepřímo odkazoval k Nietzsche, pod jehož vlivem v té době psal.⁵¹⁸ Drei Reden je ovšem především výjimečný diskurs národního sjednocení ovlivněný rasovou analýzou.

Podle Bubera je velikost, tragika a moc židovství skrytá v každém jednotlivci (židovi) a musí se odhalit tím, že se každý očistí *od bahna cizí vlády*. Od rozdělení, zaviněném smíšením s cizí kulturou, přejde k jednotnosti tím, že onu směs ovládne a uvědomí si podstatu – *krev* spojující jej s jeho lidem. Tato krev je esencí celého procesu osvobození. Je tím, co je neměnné na rozdíl od proměnlivého světa okolních vjemů; krev přizpůsobuje okolní vjemy, v ní je také zapsáno pochopení tajemství lidského života. Uvědomění si vlastního *Já* záleží na uvědomění si této esence a pochopení svého postavení v koloběhu života vlastního *lidu*. Tento lid v sobě pojímá minulé, přítomné i budoucí generace, představuje jednotku, která je základem *Já*. Je článkem řetězu a *(c)ítí v této nesmrtelnosti generací společenství krve, a pocituje je jako dřívější život svého Já, jako trvání svého Já v nekonečné minulosti*. Krev je objevena jako *základní živící moc v jednotlivci*.⁵¹⁹ Tři řeči o židovství jsou velmi explicitním vyjádřením a shrnutím prvků obsažených v mnoha dalších *kulturně sionistických*, stejně jako *poalezionistických* diskurzech daného období.

Třídní analýza měla v jazyce poalezionismu naopak okrajové místo; mírnější byla kritika kapitalistického pojetí výkonu a přerozdělování. Tato analýza z textů nemizela zcela, zůstávala ovšem vedlejší. Byla patrná především tam, kde šlo o artikulaci důležitosti role *židovského proletariátu* v rámci celého židovského národního hnutí a v těch momentech, kdy poalezionisté zdůvodňovali svoje postavení před internacionálním socialistickým hnutím.⁵²⁰ *Proletářská povaha* měla dokázat, že Dělníci Sionu nezastávají zájmy buržoazie a stanou se platným článkem rakouské sociální demokracie, jakmile budou vyslyšeny jejich nároky na zrovnoprávnění a dojde k uznání jejich samostatných, sociálnědemokratických organizací.

Ve skutečnosti byla i kritika buržoazie úzce spojena s odporem k židovským

politické identity mezi tzv. asimilací, sionismem a socialismem, který se zde pokouším nastínit. Srv.

KOLMAN, Arnošt, *Zaslepená generace: Paměti starého bolševika*, Brno: Host, 2005. V roce 1912 vyšla na Kolmanův překlad Bubera recenze v Židovském lidovém listu, která vyzývala k četbě každého, kdo byl přesvědčen o nutnosti překonat židovství socialismem, *neboť vnímá myšlenky Buberovy pozná tajemný vztah svého rodu k obsahu svého duševního života a uslyší v myšlenkovém proudu socialismu melodii své krve*. Viz *Židovský lidový list*, 1.6.1912, roč. 2, č. 6, s. 5. Melodii své krve se vedle (tehdejšího) Kolmana a studentů Bar Kochby, mezi které náležel, snažili naslouchat také poalezionisté.

⁵¹⁸ BOURETZ, Pierre, *Svědkové budoucího času II.*, Praha: Oikoymenth, 2009, s. 193 – 212 a 278 – 287. K historii vzniku citovaného textu a k vlivu Bubera na sionistické studentské kruhy srv. KIEVAL, 1988, s. 124 – 153.

⁵¹⁹ *Židovský lidový list*, 1.3.1912, roč. 2, č. 3, s. 2 – 3.

⁵²⁰ Srv. *Židovský lidový list*, 1.11.1911, roč. 1, č. 11, s. 6.

asimilovaným vyšším třídám zrazujícím národ, a proto patřícím mezi hlavní viníky *židovského utrpení*. Národ a národní emancipace zde byly tím, co primárně zajišťovalo důstojnost všem židovským společenským vrstvám. Teprve po vítězství *židovského národního obrození* chtěli poalezionisté realizovat socialismus. Uznání židovských dělníků tak v dané době a v příslušných diskurzech probíhalo především pomocí integrativní role nacionalismu a na základě příslušnosti k rase.

Z toho, co bylo výše napsáno, je patrné, že diskursy židovských a českých sociálních demokratů k sobě měly v dané době svým obsahem poměrně daleko. Neplatilo to o tématu národní rovnoprávnosti a dalších nacionalistických figur, jež se zapsaly do českých i německých socialistických reprezentací poměrně hluboko. Rozdíl byl především v uplatnění rasové analýzy a biologického diskursu, který v prostředí sociálnědemokratických reformistických stran nehrál v námi sledované době výraznější roli. Obviňování sionistů z národního šovinismu ze strany (nejen) rakouské sociální demokracie, proti němuž se poalezionisté tak často ohrazovali, mělo velmi reálné základy. Vrátime-li se o několik desítek stránek zpět, naskytne se nám možnost srovnání vypovídající o blízkosti mezi zde analyzovanými diskursy a jazykem českých národních socialistů, případně státoprávníků.

Na rozdíl od českých nacionalistů ovšem sociální demokraté představovali reálnou šanci na uznání židovských národních zájmů na adekvátním mezinárodním fóru, i když cesta k tomuto uznání vedla velmi náročnou cestou. Byly to v prvé řadě konflikty mezi německými a českými socialisty o míru autonomie v rámci tzv. malé internacionály a některé návrhy austromarxistů ohledně řešení národnostní otázky, které umožňovaly získat prostor politice sionistických socialistů. První sympatie socialistů vůči poalezionistům byly především sympatiemi těch, co se cítili být usurpováni vídeňským centrem hnutí. V pětiletí předcházející válce tak lze pozorovat sblížování českých socialistů a Poale Zion. Obě strany se dostávaly do sporu s vídeňským centrem v otázkách autonomie. Vzniku samostatné židovské sociálnědemokratické strany oponoval samotný předák rakouských socialistů Viktor Adler, protože se podle některých historiků obával precedentu, jehož by se mohla chytit česká organizace.⁵²¹

Za výraz zmíněného sblížování můžeme pokládat například oficiální děkovný projev Poale Zion zaslaný českému socialistickému předáku Bohumíru Šmeralovi poté, co předložil

⁵²¹ Srv. WISTRICH, Robert S., *Marxism and Jewish Nationalism, the teoretical roots of confrontation*, in:

Wistrich, Robert S.(ed), *The Left against Zion. Communism, Israel and the Middle East*, London: Vallentine-Mitchell and CO.LTD., 1979, s. 1-15; JACOBS, 1992, s. 91 an.

návrh *antidiskriminačního dodatku* k zákonu o státní službě (1911). Dodejme, že i toto vzdání díků využili sionisté k latentní kritice *asimilantů* v sociální demokracii neschopných jednat ve jménu židů a podat dotyčný dodatek sami. Oceněn byl i Šmeralův negativní postoj k *patologickým projevům antisemitismu* Ferdinanda D'Este a celé rakouské vlády.⁵²² Charakteristicky byly odsuzovány snahy vídeňského vedení rakouského socialistického hnutí podporujícího odštěpeneckou frakci, tedy tzv. centralisty. Ti měli být podle Poale Zion ve vleku *židovských asimilantů*. Poté se iniciuje standardní argumentační strategie: *Zde budiž zaznamenáno, že hnutí protiautonomistické vedou ve Vídni: Za „Němce“ Židé: Adler, Austerlitz, Hartmann, Bauer; za „Čechy“ Žid Viktor Stein, který založil proti „Dělnickým listům“ protiautonomistický „Dělnický deník“, za „Poláky“ Žid Diamand, za brněnské „německé dělnictvo“ Žid dr. Czech. Pěkný to kartel!*⁵²³ Protože jsou označení *asimilanté* nemorální a odmítají uposlechnout hlasu vlastní krve, odmítají také oprávněné nároky jiných národů hlásících se o svá nezadatelná práva a nutí je, aby zůstávaly v područí „jejich“ centralistické politiky.

Židovský lidový list s oblibou citoval různé náznaky přímé či nepřímé podpory ze strany členů české či německé sociální demokracie. Na druhou stranu nebyly výjimkou ani odkazy na projevy socialistů, jež periodikum označilo za protižidovské. Toto protižidovství ovšem sionisté chápali jako oprávněné, protože útočí na degenerované, asimilované socialisty v rakouském stranickém vedení. V tomto kontextu se objevila například citace předáka českých socialistů Antonína Němce: *České dělnictvo odmítlo přijímati rozkazy od dra Adlera, Austerlitze, Karpellesa, bude je nyní tím méně přijímat od Viktora Steina.*⁵²⁴ Poté byli označeni a přesně vypočítáni viníci této situace. Poukazuje se opět na židy a jejich jednání kvalifikované právě z pozice rasového diskursu, podobně jako v případě centralistů.⁵²⁵ Nakonec také s jistou mírou zadostiučinění glosuje přístup českých socialistů. *Proti nim (židům, pozn. VS) zvedá se*

⁵²² Poale Zion se snažila Šmeralovu řeč chápat v rámci svého národního programu: *Zásada rovnosti správně vykládaná, jak ji přijal program sociální demokracie, hlásá, že je třeba každému jednotlivci a každému souhrnu lidí poskytovat a zachováti stejnou možnost k vývoji schopností a uplatňování se ve společnosti lidské (...) Vaše vystoupení jest nám důkazem, že odlišnost národní nevádí právě mezinárodnosti projevující se v pochopení snah a tužeb lidu jinorodého.* Viz *Židovský lidový list*, 1.7.1912, roč. 2, č. 7, s. 1.

⁵²³ Viz *Židovský lidový list*, 1.12.1911, roč. 1, č. 12, s. 2.

⁵²⁴ *Židovský lidový list*, 1.12.1911, roč.1, čís.12, s. 1 – 2.

⁵²⁵ V tomto smyslu se také list pochvalně vyjádřil o Němcích. Ti prý razí správnější ideu, když neuznávají za Němce ani žida do čtvrtého či pátého pokolení, zatímco „nedůsledným“ Čechům stačí, aby byl pokřtěn. Viz *Židovský lidový list*, 1.2.1911, roč. 1, č. 3, s. 5.

*nyňi značný odpor, k němuž česká sociální demokracie dává povel.*⁵²⁶

Antisemitismus přičítaný českým socialistům měl zřejmý účel, respektive platnost v rámci jazyka potvrzujícího identitu židovského národa (a rasy). V jiných situacích a diskurzech naopak poalezionisté projevovali vděk *českoslovanským* (české sociální demokracii) za principiální odpor k antisemitismu jako ke *zpátečnickému hnutí*. K tomu docházelo na pozadí argumentace o pokrokovosti socialistického sionismu a o jeho oprávněných nárocích vůči Druhé internacionále.⁵²⁷ Před první světovou válkou se nicméně častěji setkáme s prvním zmíněným obsahem.

Tyto a další figury dobře vypovídají o normativní struktuře sionistických textů a o roli, jakou v nich hrála rasová analýza přijatá jako východisko politiky židovské identity. Zmíněná (politická) analýza především utvrzovala identitu hnutí a měla získat nové členy procitající konečně ze sna o univerzálních lidských právech a asimilaci.⁵²⁸

⁵²⁶ Tamtéž.

⁵²⁷ *Jest to táž strana, jež svým rozhodným vystoupením utlumila protižidovské bouře, polenskou aférou vyvolané (...) Strana sociálně demokratická vystupuje proti každému zpátečnickému hnutí, jež berou si za záminku různost národnostní nebo náboženskou, se snaží vás snížit na občany druhého řádu. Viz Židovský lidový list, 1.6.1911, roč. 1, čís 7, s. 1.*

⁵²⁸ Srv. *Židovský lidový list*, 1.2.1912, roč. 2, č. 2, s. 2 – 4.

První světová válka – národní boj pokračuje

Mnoho politických organizací omezilo v Předlitavsku během první světové války svou činnost, nebo zaniklo. Válečná atmosféra podobně postihla také sionisty, vzhledem k věkové struktuře sionistických organizací byla činnost sionistického hnutí velmi radikálně omezena vojenskou povinností. Strana Poale Zion se navzdory odvodu velké části svých členů na frontu snažila dále rozvíjet činnost.⁵²⁹ V létě roku 1915 znovu veřejně deklarovala požadavek národní autonomie a představila svůj program týkající se demokratizace židovských obcí a rozvoje jejich agendy v oblasti minoritních práv. V roce 1916 se pak konal kongres celorakouské Poale Zion v Krakově.

Úřady v této době kvalifikovaly stranu jako politicky radikální – a to jak ohledně národních požadavků, tak ve smyslu tzv. sociální radikality. Obavy rakouské policie vyplývaly údajně z toho, že během války poalezionismu vyjadřovali sympatie i lidé před válkou *umírnění*. Straně již prý nemělo jít o podporu sociálně demokratických vůdců z německé nebo polské strany (Jak jsme viděli, ve skutečnosti byla tato podpora vždy velmi podmíněná a vážná na vlastní nacionalistický program.). Nyní zazníval požadavek na utvoření silné samostatné strany. Jiná zpráva hovoří o tom, že kongres odsoudil rakouskou sociální demokracii kvůli jejímu oportunismu.⁵³⁰ Na kongresu sionistické sociální demokracie mělo být probíráno i špatné postavení židovských vojáků v rakouské armádě; to v dané době zajímalo úřady především. Další vyšetřování se táhlo až do konce války a nakonec jej spolu s dalšími případy zdědily úřady mladého Československa.⁵³¹

Úsilí o uznání Poale Zion jako rovnoprávného člena socialistické internacionály vyneslo své ovoce na konci války a po jejím skončení. Vedle obecnější proměny hnutí a společenské atmosféry k tomu přispěly snahy internacionály spojit své (během války spíše formální) členy, získat co největší možnou podporu a dosáhnout konsensu v otázkách cílů války (potažmo míru). Znění přístupových požadavků do Druhé internacionály navrhl předák poalezionistů Ber Borochov⁵³² do mírové deklarace tzv. Holandsko-skandinávské komise,

⁵²⁹ Oslabení PZ vlivem mobilizace dokládá i policejní zpráva o spolku. NA: PM prez., kart.5347, sg. VIII/5/26/18.

⁵³⁰ *(D)iesem Kongresse heftige Angriffe gegen die sozialdemokratische Partei laut werden, deren Politik als zu opportunistisch bezeichnet wurde. Viz tamtéž.*

⁵³¹ Tamtéž.

⁵³² Přední osobnost Poale Zion a jakýsi „dvorní ideolog“ celého hnutí žijící v Rusku (1881 – 1917). Jeho texty ovšem v českém prostředí neměli příliš patrný vliv.

kteřou socialisté svolali nedlouho po vypuknutí únorové revoluce v Rusku (jaro 1917). Prohlášení ze zasedání zmíněné komise dokumentuje mimo jiné vliv ruských poměrů a probíhající revoluce. Vedle stanovení základních, „objektivních znaků“ dokazujících legitimitu nároku na národní zrovnoprávnění se do centra pozornosti posouvala právě situace za východními hranicemi Rakouska-Uherska. Ruská revoluce byla velmi univerzálním symbolem. V danou chvíli sloužila především jako důkaz nezvratného vývoje imperiálních velmocí směrem k národnostní autonomii.

*Jewish masses remain a nation, united by a common history, language, culture, custom, and peculiar economic position; and to preserve their national homogeneity and individuality, they have made the greatest sacrifices. (...) The Russian Revolution civilly emancipated the Jews of that country, and it is to be expected that other countries where Jews are deprived of civil rights, will be forced to follow this example. But contrary to the French Revolution, the Russian Revolution will also be a pioneer. Thus in all countries where masses of Jews are settled, the question of national emancipation is coming to the foreground.*⁵³³

Právě na půdě II. Internacionály byl sionismus poprvé uznán z pozice mezinárodní instituce. Celý vývoj vyvrcholil na konferenci v Bernu (1918). Ta uznala autonomistické požadavky sionistických sociálních demokratů, aby se už o rok později stali právoplatnými členy internacionály.⁵³⁴ Výrazem zesílené aktivity a nárůstu sebevědomí židovské sociální demokracie vyjádřil ještě v posledním roce válečného konfliktu text „Poale Zionism. An Outline of its Aims and Institution“ jako program a základní ideová příručka poalezionistů roztroušených v evropských a amerických státech.⁵³⁵ Publikace se obracela i k nežidovské veřejnosti a samozřejmě jako vždy k socialistické internacionále. Byly zde integrovány požadavky na uznání práv národa i volání po mezinárodní spolupráci proletariátu. Tento program již mohl reagovat na vydání tzv. Balfourovy deklarace zaručující právo židů na *národní domovinu* a v řadách sionistů měla vedle ruské revoluce značný ohlas. Spolu s antisemitismem tvořily tyto události patrně nejčastější figury nejen daného textu, ale obecně sionistických diskursů na konci války a těsně po jejím skončení. Všechny tak v daném kontextu přispěly ke značnému nárůstu sionistického hnutí.

⁵³³ Z požadavků PZ vznesené na zasedání Holandsko-skandinávské komise ve Stockholmu 6.8.1917: 1)

Občanská rovnost všech Židů ve všech zemích. Rovné podmínky při zacházení se Židy v poválece restaurovaných zemích; 2) Svobodná imigrace a usazování Židů ve všech zemích; 3) Národní autonomie Židů na bázi personální kulturní autonomie; 4) Záruky neomezené imigrace do Palestiny a budování židovské domoviny. Dostupné na: <http://www.angelfire.com/il2/borochov/peace.html> (21.11.2010)

⁵³⁴ Srv. CRHOVÁ, 2007, s. 51.

⁵³⁵ FINEMAN, Hayim, *Poale Zionism. An Outline of its Aims and Institutions*, New York, 1918.

Z obsahu programového textu je patrné, že autonomní postavení sionistické strany v řadách světového socialistického hnutí bylo stále nutné obhajovat. Mezi předními socialisty přetrval odpor k řešení *židovské otázky* prostřednictvím prosazení partikulární židovské socialistické organizace. Stejně tak měli mnozí z nich stále značné výhrady k vytvoření židovského státu či židovské *národní domoviny*, tj. představy jakéhosi kvazi-státu či národní autonomie na území Palestiny. Poale Zion se proto snažila apelovat na principy socialistického hnutí pomocí hesla *progresivního nacionalismu*, dělala to ostatně podobným způsobem jako před válkou. Mimo jiné poukazovala na nemorální charakter asimilace: *Together with most socialists the Poale Zion thus deny that there is any conflict between Socialism and Progressive Nationalism. Indeed, socialism and nationalism are, from their point of view, complementary forces. Socialism is international and not cosmopolitan (...). Cosmopolitanism or assimilationism involves surrender of individual and destruction of self-reliance and self-respect (...). To ignore the national woes of the Jewish people while trying to solve their economic difficulties is ghastly mockery.*⁵³⁶

Text se dále zabývá situací židovské populace v jednotlivých evropských zemích. Za povšimnutí stojí to, že Rakousko-Uhersko dopadlo o poznání hůře než revoluční Rusko. V Předlitavsku, kde již před deseti lety byly vzneseny nároky na národní kulturní autonomii, prý židé platí daně pro vládu podporující národnostní požadavky všech, jen ne právě jejich.⁵³⁷ Pro mnoho židů neplatí ani občanská práva. Naopak v Rusku údajně nastal obrat vhodný k následování. Požadavek národního zrovnoprávnění je na jednu stranu legitimizován třídní solidaritou, ta je ovšem, na stranu druhou, doprovázena slovy o nadřazenosti židů zdůvodňující nároky sionistů na Palestinu. Sionisté měli podle vlastních představ plnit v Palestině civilizační misi vůči Arabům, kteří byli na *primitivní kulturní úrovni* a dosud nepřekročili ani práh *národního vědomí*. (...) *The Arabians who live in Palestina can not developed the country because of the primitiveness of their culture and because they have no special national reasons for investing the energy necessary properly to developed it (...). The Jews, and the Jews only, thus have a real claim to the land.*⁵³⁸ V tomto směru můžeme vnímat spíše kontinuitu s předválečnou dobou.

Bez použitelných pramenů je nemožné sledovat proměny poalezionistického jazyka v období mezi lety 1914 – 1918. Na počátku roku 1918 vydala pražská větev Poale Zion provolání, díky

⁵³⁶ FINEMAN, 1918, str. 8.

⁵³⁷ Tamtéž, str. 15.

⁵³⁸ Tamtéž, str. 21.

němuž lze opět, byť omezeně a nahodile nahlédnout do diskursivních strategií dané politiky identity. Obsáhlejší leták chtěl oslovit židovské proletáře a *ohroženou střední vrstvu*. Po vyličení židovského utrpení během válečných let byl zřejmý důraz položen na nutnost sjednocení židovského národa a boje proti *asimilační politice*. Hlavní ostří proti asimilaci tedy přetrvávalo. Vedení národa a vyřešení *židovské otázky* spadalo do rukou *židovského proletariátu*, což bylo nyní, v průběhu války, zvláště zdůrazněno: *Ihr jüdischen Proletarier, seit aber auch vor allem berufen an einer gedeihlichen Lösung der Judenfrage mitzuarbeiten, gemeinsam mit uns einem Ausweg zu suchen, aus der sozialen, nationalen und wirtschaftlichen Not des jüdischen Volkes. Darum habet Ihr vor allem die Pflicht, gleich uns das Judentum energisch zu bejahen und die Assimilationspolitik leidenschaftlich und zielbewusst zu bekämpfen. Eure wahrhafte Befriedigung könnte Ihr nur im stolzen Bekennen zum Judentum keineswegs aber in der Abkehr von ihm finden! Das jüdische Volk will nicht mehr weiterhin zum Spielball zwischen den einzelnen Nationen werden.*⁵³⁹

Po vyjmenování programových bodů soustředěných na národní zrovnoprávnění a osídlení Palestiny se Poale Zion pasovala do role jediného skutečného židovského lidového hnutí (Volksbewegung), jež chce svůj program prosadit v součinnosti s proletariátem ostatních národů. Proletářská solidarita tak zůstává ohraničena důstojností vyplývající z národní identity odhalující *politiku asimilantů* jako nedůstojnou, dovolující z židovského národa dělat hrací míč v rukou jiných národů. Rakouskému poalezionismu role *lidového hnutí* náležela již od předválečných let; byli, jak jsem výše naznačil, přímými dědici a pokračovateli lidového sionismu. Na rozdíl od doby před válkou se tato politika po roce 1918 dočkala mnohem větší pozornosti i v rámci českých zemí. To se brzy projevilo například v prvních obecních volbách.⁵⁴⁰ V československém prostředí se ovšem obsahu poalezionistického jazyka identity začaly poměrně radikálně proměňovat.

⁵³⁹ LI: kart. 437, sg. 12-III-1.

⁵⁴⁰ Viz následující kapitola.

Dělníci Sionu a komunistické hnutí

(N)enávidějte desetkrát toho, kdož pro krev spřízněnou bude žádati vašeho odpuštění.⁵⁴¹

(D)ohromady několik tisíc židovských proletářů prohlásilo, že si přejí obnovy a obrození židovského společenství, ale obnovy v duchu moderním, v duchu v pravdě poříjnovém, že pochopili hlubokou souvislost mezi revolucí národněpolitickou a sociální, jež pro nás Židy spadají v jeden problém a nemohou nastati než současně.⁵⁴²

Před válkou zdůrazňovaná partikularita a nacionalistický program Poale Zion v prvních poválečných letech postupně přenechaly své místo socialistické solidaritě, proletářské identitě, potažmo třídní analýze. Ještě po určitý čas to bylo doprovázeno morálními apely na uvědomování si vlastního národa a/nebo židovství v pojmech národního sjednocení. Rozhodující akcent se ovšem postupně přesouval jinam a kritika asimilace, stejně jako buržoazie dostala v poválečných poalezionistických diskurzech velmi odlišnou podobu.

Naznačený proces byl doprovázen rozmachem poalezionistických organizací, vzrůstem organizovaného členstva a sílící voličskou podporou. Následoval konflikt uvnitř hnutí, vytvoření Židovské komunistické strany a její začlenění do Komunistické strany Československa. Prvních několik odstavců budu věnovat institucionálnímu vývoji, abych se mohl posunout k jádru problému, kterým je opět proměna jazyka sledované politiky identity.⁵⁴³

Strana po válce obnovila činnost jako Židovská socialistická dělnická strana Poale Zion (PZ)⁵⁴⁴ a spoluzaložila Židovskou národní radu (ŽNR), střežovou organizaci československého sionismu. Vedle sionistických socialistů se zde sešli největší osobnosti českého a moravského sionismu, jakými byli například Max Brod a Ludwig Singer.⁵⁴⁵ Tato role socialistů v procesu

⁵⁴¹ *Židovský socialista*, 15.6.1919, roč. 1, č. 1-2, s. 1 -2.

⁵⁴² *Židovský socialista*, 5.7.1919, roč. 1, č. 3, s. 1.

⁵⁴³ Více k institucionálnímu vývoji PZ a jejímu postavení v rámci sionistického hnutí v mé diplomové práci: *Zamyšlení nad „rudou asimilací“ českých Židů*, Praha: FF UK, 2007, dipl. práce, s. 96 – 109.

⁵⁴⁴ Mezi vůdčími osobnostmi se objevila jména známá v hnutí již z doby před válkou – Siegfried (Vítězslav) Kessler, Felix Brunner a Felix Loria (brněnské centrum), dále Karel Fischel, Emil Waldstein (Bratislava). Nejdůležitější osobností se ale stal Rudolf Kohn (Praha), pozdější čelný představitel rudých odborů a KSČ. K dalším osobnostem PZ srv. STROBACH, 2007, s. 96 ann.

⁵⁴⁵ V souvislosti s mou prací je ŽNR celkem druhotným fenoménem, ve své době ale sehrála celkem zásadní úlohu v konsolidujícím se sionistickém hnutí. ŽNR se snažila být chápána jako mluvčí všech československých židů bez ohledu na to, jestli její sionistický program přijímali. Podařilo se jí stát se poměrně

integrace českého sionismu (drželi zde 5 ze 13ti míst) odpovídá jejich poválečnému významu a mimořádné iniciativě, kterou do značné míry převzali od jiných dříve agilnějších organizací. Odpovídá ale především posunu, jenž prodělala celá česká (ale i evropská) společnost a proměně samotného sionismu, zvláště jeho socialistické větve.

Výrazem zesíleného vlivu a politických ambicí Poale Zion se stala institucionalizace Židovské socialistické rady, která měla reprezentovat všechny sionistické socialisty a rostoucí počet jejich organizací a kterou strana židovských sociálních demokratů fakticky ovládla. PZ zakládala mládežnické a ženské organizace a její pobočky se rozrůstaly v českých zemích i na Slovensku a Podkarpatské Rusi; sváděla boje o zastoupení v židovských obcích, jež se podle jejího programu měly stát *obcemi lidovými*. Podle Rudolfa Kohna, referujícího o programu PZ před početným publikem v pražské typografické besedě (březen 1919), měly být obce vyrvány z rukou *buržoá* a *zlidověny*. V této době, tedy v několika prvních měsících po první světové válce, to ještě doprovázela slova o loajalitě ke státu a o nárocích na národní židovskou autonomii.⁵⁴⁶

Na základě programu prosazení národnostních práv se v prvních měsících po válce dařilo Židovské národní radě sjednocovat zájmy a dílčí politiky všech českých sionistů neohledně na to, k jakým ideovým proudům patřili. Tato jednota byla oficiálně vyhlášena na první celorepublikové konferenci konané v lednu roku 1919 v Praze. Neměla však dlouhého trvání. Agendu ŽNR o něco málo později přebrala Židovská strana, která představovala hlavní politickou základnu českého sionismu po následujících dvacet let. Od ní se poalezionisté již od počátku distancovali. Od jara roku 1919 se postupně vzdalovali společné sionistické platformě a spolu s tím se naopak přibližovali prostředí českého socialistického hnutí.⁵⁴⁷

Již na konci roku 1918 byl Rudolf Kohn jako reprezentant sionistických socialistů pozván na sjezd českých sociálních demokratů. Zde mimo jiné ocenil náklonnost české strany, jež přetrvala válku a projevovala se v podpoře uznání práv židovského národa a v zastání se

důležitým hráčem v rozhodování československých úřadů ohledně *židovské otázky*. Židovské národní radě k tomu patrně pomohla koncentrace židovských intelektuálů, umělců a dalších elit a důvěra čs. úřadů v to, že se jí během sčítání obyvatel podaří přimět německy hovořící židy ke zvolení kolonky *židovská národnost* namísto *národnost německá*. Jistou roli patrně sehrály i vztahy sionistů k čelným reprezentantům státu zprostředkovávané i předními politiky celosvětového sionistického hnutí. Srv. ČAPKOVÁ, 2005, str. 121 ann.

⁵⁴⁶ Taková slova zaznívala i na poalezionistických veřejných mítincích, viz NA: PM, VIII/5/26/18.

⁵⁴⁷ Definitivně ze ŽNR židovští socialisté vystupují na počátku roku 1920. Viz *Der Jüdische Sozialist*, 27.2.1920, roč. 1, č. 17, s. 2. K PZ v rámci ŽNR srovnej též: WEIN, Martin J., *Czechoslovakia's First Republic, Zionism and the State of Israel*, Atlanta: Emory University, 2001, dipl. práce, s. 51 ann. Ve svém tisku se PZ proti politice ostatních sionistů zastoupených v ŽNR vymezila velmi ostře, a to už během předcházejícího roku.

židů proti buržoaznímu tisku jako původci antisemitismu. Kohn ostře kritizoval židovskou buržoazii, bohatnoucí díky nekalým obchodům, a deklaroval internacionální solidaritu židovských socialistů. Jeho argumentace byla výrazně podkreslena požadavky národních práv.⁵⁴⁸ Figura *židovské utrpení* i národ, jak dále uvidíme, začaly ovšem v poalezionistických diskurzech hrát odlišnou roli než dříve. Tato úloha se měnila spolu s akcentem na třídní analýzu společenských vztahů, stejně jako se měnil postoj strany k národnímu státu židů i československému státu, jenž byl těsně po svém založení bezvýjimečně přijat, a jen o něco později velmi radikálně kritizován.⁵⁴⁹

Definitivní rozchod s *měšťáckým sionismem* přišel na počátku následujícího roku. Der Jüdische Sozialist, brněnský tiskový orgán PZ, komentoval rozchod s ostatními sionisty jako logický důsledek vývoje: *Es blieb demnach nur noch ein einziges Ziel, für das wir alle gemeinsam begonnenen Arbeiten zu Ende zu führen hatten: die Anerkennung der jüdischen Nation. In dieser Sache nun ist aber bereits gegenwärtig alles geschehen, was zu tun war, und alles erreicht worden, was zu erreichen war.*⁵⁵⁰ Socialističtí sionisté dále vysvětlovali své rozhodnutí zrušit alianci s *měšťáky* jako opuštění *národního hradního míru* v nejvyšší čas a jako návrat k podstatě třídně bojující strany (Klassenkampfpartei), pro níž neexistuje žádný *jednotný židovský zájem*. Vyzvedávali naopak *solidaritu světového proletariátu* a velký morální příklad ruských dělníků.⁵⁵¹

Partikulární organizace *národních židů* se před mezinárodním socialistickým fórem legitimizovala jak jím uznanou *rovnoprávností národů*, tak poukazem na nutnost obrany před antisemitismem. V poválečné ČSR rostla spolu s vystupňováním protibolševické kampaně kritika sociální demokracie z nedůslednosti při uplatňování třídní analýzy politických vztahů a *proletářské solidarity*. Poalezionisté nejprve omlouvali nedostatek kritiky vůči antisemitismu strategickými důvody (obava z nařčení z *požidovštělosti*).⁵⁵² Později již docházelo k obviněním

⁵⁴⁸ Sionistický časopis Selbstwehr otiskl Kohnovu řeč, ve které mělo zaznít mimo jiné i to, že: *Wir jüdischen Sozialisten, die uns stolz zu unserem wiedergeborenen jüdischen Volke bekennen, stehen unerschütterlich auf dem Grundsatz des internationalen Sozialismus und des Selbstbestimmungsrechtes der Völker.* Viz Selbstwehr, 3.1.1919, roč. XIII, č. 1, s. 8.

⁵⁴⁹ PZ také byla záhy sledována československými úřady kvůli podezření z šíření *bolševismu*, *činnost radikálně socialistickou nejzazších extrémů* a spolupráci se *zahraničními agenty Kominterny*. K policejním šetření srv. NA:MV pres., 225/166/21. Do šablony *bolševismus* se vešla v prvních letech republiky celá řada politických i nepolitických skupin a hnutí, státní orgány byly velmi citlivé na jakékoliv projevy neloajality a vyvozovaly z nich často razantní důsledky.

⁵⁵⁰ Der Jüdische Sozialist, 27.2.1920, roč. 1, č. 17, s. 2.

⁵⁵¹ Viz tamtéž.

⁵⁵² Srv. Tamtéž, s. 4.

z nedostatku důsledné kritiky a z benevolence vůči zaznívání protižidovských stereotypů ve vlastních řadách: (...) *žádáme, aby socialistický tisk přestal konečně už jednou napodobiti metodu antisemitů, kteří líčí každého Žida jakožto lichvářského naboba, a dělal také rozdíly mezi židovskými kapitalisty a proletáři.*⁵⁵³ Nedostatek kritiky vůči antisemitismu měl znamenat nedostatek třídního vědomí. Přestože tento prvek nehrál v socialistickém jazyku té doby nijak závažnou roli,⁵⁵⁴ mohl být v období, kdy vrcholila kampaň za jednotu národa, jedním z faktorů příklonu socialistických sionistů ke vznikajícímu komunistickému hnutí. Na pozadí tohoto vývoje je ovšem nutné mít stále na vědomí celkovou proměnu společenského prostředí a politických identit po konci první světové války i radikální politizaci veřejného prostoru, o níž byla řeč v jedné z předešlých kapitol.

Již v průběhu roku 1919 lze styk poalezionistů s prostředím socialistického hnutí zachytit i na účasti některých poalezionistických funkcionářů při zakládání socialistických tzv. dělnických rad.⁵⁵⁵ Můžeme konstatovat stále výraznější orientaci na spolupráci se sociálními demokraty, postupně především s jejich levým křídlem. Spolu s ním zorganizovala PZ první sjezdy otevřeně se přiklánějící na stranu třetí, komunistické internacionály. Tento vývoj lemovaly spory uvnitř strany, které ukončila roztržka, po níž se strana rozdělila na sociálnědemokratické a komunistické křídlo, přičemž druhé jmenované mělo zřejmou převahu.⁵⁵⁶ Zatímco se sociálnědemokratická část PZ přiklonila k hlavnímu proudu sionismu v ČSR a spolu s ním pokračovala v generování diskursu národního sjednocení, *poalezionistická levice* v květnu roku 1921 založila Židovskou komunistickou stranu.⁵⁵⁷

Posledním okamžikem, ve kterém veřejně vystoupila autonomní politika židovské – komunistické identity, byl slučovací sjezd KSČ. Rudolf Kohn účastníkům sjezdu připomněl, že v Československé republice žije také židovský národ, jehož zájmy mají mít odpovídající reprezentaci ve vznikající komunistické straně.⁵⁵⁸ Židovské národní zájmy i samotný koncept národnosti však mezitím doznal velmi radikální proměny. Nastíněný vývoj má na politické scéně, v prostředí sociálnědemokratických stran, zřejmé paralely, ale má i svá specifika. Uznáním národnostních práv židů v nové republice započal pro poalezionisty, přesněji pro

⁵⁵³ *Židovský socialista*, 1.10.1919, roč. 1, č. 8 – 9, s. 4.

⁵⁵⁴ Figuru židovství v sociálnědemokratickém diskursu analyzovala s tímto výsledkem Blanka Soukupová, srv. SOUKUPOVÁ, Blanka, *Velké a malé českožidovské příběhy*, Bratislava: Zing print, 2005.

⁵⁵⁵ Srv. NA: MV prez., 225/16/1.

⁵⁵⁶ Soudě podle intenzity aktivit a místa ve veřejném prostoru, srv. STROBACH, 2007, s. 85 ann.

⁵⁵⁷ Srv. STROBACH, 2007, s. 96 – 109.

⁵⁵⁸ Viz ČIHÁK, Miroslav, WOHLGEMUTHOVÁ, Renata. (eds.), *Protokoly ustavujícího a slučovacího sjezdu KSČ: 14. – 16.května 1921, 30. října – 2.listopadu 1921*, Praha: Svoboda, 1981, s. 100.

jejich dominantní část, nový boj směřující k *vítězství světového proletariátu* a ke zničení kapitalistického systému.⁵⁵⁹ Právě i samotný *boj* jako symbolický výraz radikální politizace daného prostoru byl viditelným příznakem obratu poalezionistické identity směřující od národa k třídě. Tuto proměnu se nyní pokusím zachytit.

⁵⁵⁹ K podobnému přesvědčení dospěl celosvětový svaz PZ již i něco dříve. Viz *Židovský socialista*, 6.9.1919, roč. 1, č. 7, s. 1. Česká větev PZ omlouvala své zpoždění za světovým trendem místními potřebami, ale také omylem, se kterým pohlížela na poválečnou společenskou realitu, viz *Der Jüdische Sozialist*, 27.2.1920, roč. 1, č. 17, s. 2.

Hledání jazyka identity (V.)

Měnící se obsah poalezionistických diskursů je možné vnímat na pozadí několika hlavních bodů. Postupně se začala „očisťovat“ kritika buržoazie od biologických pojmů, do kterých byl přepsán politický boj za uznání v dřívějším, předválečném období. *Židovská buržoazie* přestávala být onou degenerovanou složkou *židovské populace* parazitující na okolních národech a stala se jednoduše součástí třídy využívající nacionalismus k obhájení svého panství. Česká i německá buržoazie z českožidovského hnutí a z elitní organizace B'nai B'rith je nyní označena především svým třídním vědomím a od svého národa se distancuje stejným způsobem, jako to dělá jakákoliv buržoazie ocitající se v *diaspoře*; zrada vlastního lidu dokazuje, že je pro ní prvořadé zastávat své *buržoazní zájmy*.

Tato nemravnost byla nově tematizovaná především jako důsledek zkaženosti lidstva ve svém celku, nikoliv výjimečným, parazitním jednáním a postavením židů. Nemravnost asimilace proto nemůže vyléčit (přirozený) antisemitismus či národní uvědomění a opevňování židovského těla, a tedy charakteru. Léčba *mravní nákazy* byla nyní svázána s třídním bojem: *(Jen radikální změna těchto (kapitalistických, poznámka VS) řádů může způsobiti jeho ozdravení. Jen bezohledný boj všech vykořisťovaných proti panujícím třídám (...). Jen třídní hnutí socialistického proletariátu může umučené lidstvo vyprostiti konečně z hmotné a duševní bídy.*⁵⁶⁰

Demaskování asimilace probíhalo především po této argumentační linii. Vytratily se z ní biologické prvky rasismu, respektive čistoty rasy. Odstranění tzv. beznárodnosti bylo v danou chvíli závislé na vypořádání se se systémem uzavírajícím židy do ghett, jenž z nich vytvářel společenskou *kastu*. Na udržení kastovního systému měla zájem jediná třída, s níž však nechce mít poalezionista nic společného. *Tuto židovskou kapitalistickou kastu, která má přímý zájem na udržení dnešních společenských poměrů, židovsky socialista z duše nenávidí, jí vyhlašuje úporný a nesmiřitelný boj, až do úplného vítězství socialismu.*⁵⁶¹ S ostatními třídami je naopak možné *do národa počítat*. *Socialistický národ* měl v poalezionistickém podání značný integrační potenciál, uznával a zdůrazňoval nezbytnost socialistického uvědomění pro různé židovské společenské vrstvy (třídy) a dokazoval dějinnou nutnost socialismu. Poalezionistický tisk se tak snažil oslovit *pracující lid* zahrnující širokou kategorii zaměstnanců, dále živnostníky, maloobchodníky, obchodní pomocníky, soukromé a státní

⁵⁶⁰ *Židovský socialista*, 15.6.1919, roč.1, č.1-2, s. 2 – 3.

⁵⁶¹ Tamtéž.

úředníky.⁵⁶² Nezvratnost dějinného procesu měli přitom židé pochopit dříve než ostatní. Zvláštní cesta židů k socialismu už ovšem nebyla argumentována ani tak židovskou tradicí, ale především zvláštním sociálním statutem.

Antisemitismus po válce přestal být vnímán jako přirozené hnutí, naopak měl představovat hrozbu třídnímu uvědomění. *(R)eachní živly chtějí svými antisemitskými štvanicemi a vyvoláváním rasových vášní zatemňovati lid, aby tak znemožnili třídní boj.*⁵⁶³ Židovský dělník je (...) otrokem kapitálu, ať je ve službách nežidovského nebo židovského podnikatele. Jako je utiskován mezinárodním kapitálem, tak nemůže být osvobozen než třídním bojem mezinárodního proletariátu, jenž uskuteční socialism.⁵⁶⁴ I na této úrovni došlo k důležité proměně. Společný, mezinárodní či třídní útisk nahrazoval původní a velmi zásadní figuru *Judennoth*, tedy partikulární utiskování a utrpení židů vyznačující židovské dějiny jako určité kontinuum. Vytrácení tohoto prvku a jakási univerzalizace *židovského utrpení* jako součásti kapitalistických vztahů vkládaly do židovských dějin, pokud byly vyprávěny, odlišné normativní hledisko.

Velmi se otupila a nakonec prakticky vymizela kritika *židovských kosmopolitů*, dřívějších zrádců národa a někdy přímo kolaborantů s kapitalisty. Židovští neuvědomělí socialisté v řadách různých národních sekcí internacionály tentokrát podle poalezionistů zápasili za správnou věc, pouze nepochopili, že bylo nejprve nutné vybojovat práva židovského národa. Daný historický vývoj potvrzovaly odkazy na Karla Marxe, jehož autorita se po válce, na rozdíl od dřívější doby, zcela samozřejmě přijímala.⁵⁶⁵

Radikální přestavba struktury analyzované sionistické identity je zřejmá i z dalších témat, například z různých komemorativních textů. Mezi jinými pamětmi vynikala upomínka na Rosu Luxemburgovou, německou radikální socialistku a nový symbol poalezionistického, stejně jako obecně socialistického žensství. *Pro nás je Rosa Luxemburgová, psalo se v článku pod titulem Povinnosti soudružek, (...) statečnou průkopnicí, která svůj život věnovala skvělému ideálu a za to ji chceme děkovati.*⁵⁶⁶ Je charakteristické, že Luxemburgová nebyla označena jako židovka (respektive *Židovka*), jak by k tomu dříve v sionistických diskurzech se vši pravděpodobností došlo, ale jen jako *nejlepší žena doby*. Její primární identitou byla ženskost a

⁵⁶² Tamtéž, s. 3 – 4.

⁵⁶³ Tamtéž, s. 3 – 4.

⁵⁶⁴ *Židovský socialista*, 20.7.1919, roč. 1, č. 4, s. 2 – 3.

⁵⁶⁵ Tamtéž, s. 4 – 5.

⁵⁶⁶ *Židovský socialista*, 15.6.1919, roč.1, č.1-2, s. 5.

příslušnost k socialistickému hnutí; v tom tkvěl univerzální status jejího symbolického vzoru.

Ženská otázka byla důležitým bodem, pomocí něhož lze poukázat na proměňující se politickou identitu poalezionisty. Emancipace ženství v rámci jazyka poalezionistů měla sice určitou kontinuitu – ženu jako subjekt společenského života rozeznali sionisté již před válkou. Zatímco ženu sionistku tenkrát emancipoval projekt národního státu, na jehož suverénním území měla požívat stejná práva proto, že se účastní práce na jeho osidlování,⁵⁶⁷ po válce ji emancipoval boj proletariátu, respektive odstranění kapitalistického panství. Až nyní mohlo zaznít, že socialistické hnutí ženskou otázku nezná právě proto, že ženu v rámci hnutí zcela zrovnoprávnilo, a že tedy na základě společné práce a revolučního boje mají muž i žena stejná práva i povinnosti. Politická identita židovského dělníka byla rozšířena o *ušlechtilou ženskost* protestující a zasahující proti *ukrutnostem dnešního společenského řádu*.⁵⁶⁸

V rámci naznačeného procesu proměny diskursivních strategií je logické, že se poalezionisté ostře vymezili proti nesocialistickým sionistům. Společný svazek v rámci ŽNR měl být pouze racionální nutností (vybojování národních práv). PZ vstoupila do jedné organizace s židovskou buržoazií jen *s těžkým srdcem* a poté, co nutnost pominula, bylo toto spojení okamžitě přerušeno, protože ve skutečnosti neexistoval a neexistuje žádný *jednotný zájem židů*. Jakmile se dostavil úspěch sionistického socialismu, projevila se také okamžitě taktika *sionistů – měšťáků*. Tito sionisté založili Hapoel Hacair, organizaci popírající solidaritu židovského dělníka s dělníky nežidovskými a tím zpochybňující boj o uznání *zájmů proletariátu* jako jedné jediné třídy.⁵⁶⁹

Další, o něco pozdější text už přímo odhaloval *buržoazní sionisty* jako imperialistické a rasistické hnutí; (...) *máme co činiti s ideologií nejen šovinistickou, nýbrž nanejvýš imperialistickou, příbuznou duchu všenežmeckých i dohodových štváčů, kteří taktéž chtěli obroditi zkažené lidstvo čistým duchem svého nade všechny ostatní vyvoleného národa. (...) Tuto imperialistickou, židovskému lidu krajně nebezpečnou, ideologii budeme co nejrozhodněji potírat*.⁵⁷⁰ *Buržoazní sionistická ideologie* byla přirovnávána k ideologiím *árijského Německví*. Spojovací nit poalezionisté vedli také mezi hodnotami *buržoazního sionismu* a články Josefa Pekaře či Boženy Vikové – Kunětické obviňující židy z vedení rasové války.

⁵⁶⁷ Srv. *Židovský lidový list*, 1.11.1911, roč. 1, č. 11, s. 2.

⁵⁶⁸ Přesto zůstává celá řada tradičních symbolů ženství, které například staví ženu na jí *přirozeně* určená zaměstnání. Víceméně tradičně zůstávalo tematizované i postavení ženy v domácnosti. Přesto byl zmíněný posun velmi patrný. Viz tamtéž.

⁵⁶⁹ *Židovský socialista*, 20.7.1919, roč. 1, č. 4, s. 2 – 3.

⁵⁷⁰ *Židovský socialista*, 5.12.1919, roč. 1, č. 11, s. 2.

Radikální diskurs českého nacionalismu a kontext, o němž bylo hovořeno v jedné z předcházejících kapitol, sehrál v proměnách poalezionistické identity podstatnou roli. To lze vyčíst i z počtu odkazů na kampaň, do níž články historika a političky Československé národní demokracie patřily.⁵⁷¹ V ironizující odpovědi na Pekařův článek dokazoval Rudolf Kohn pochybnost *rasové čistoty* předních vůdců protibolševických stran v Rusku i zahraničí. Tato argumentační strategie by mohla být v jiném kontextu označena jako typický projev nacionalistického diskursu osvojujícího si rasovou analýzu. Z odpovědi nicméně promlouvají poněkud jiné obsahy. *Židovství*, respektive *antisemitismus* se staly prostředkem boje proti těm, kteří povstali proti nespravedlnosti, ať už šlo o křesťany, socialisty či nejnověji bolševiky. *Židovský typ* již není použit v diskursu židovského národního sjednocení a utrpení, nemá dokazovat společný osud trpících, jimž bylo zlomeno tělo a duše. Naopak ukazuje na nesmyslnost a nepoužitelnost tohoto druhu rasové analýzy odhalující domnělý jednotný židovský zájem a *židovský švindl* jako židovské spiknutí.

Pekařův text byl odhalen jako snaha označit a desavuovat bolševismus pomocí němectví, *za jehož představitelé jsou u nás Židé považováni* a ze snahy antisemitismus využít pro zájmy reakce, tedy udržovat *panství poslední vrchnosti mezinárodní buržoazie*.⁵⁷² Reakce na dobovou antibolševickou kampaň se dále nesly v tomto duchu. Aby mohl *třídní boj proletariátu* pokračovat, musela se odstranit rasa: (...) *reakční živly chtějí svými antisemitskými štvanicemi a vyvoláváním rasových vášní zatemňovati lid, aby tak znemožnili třídní boj*.⁵⁷³ Zárukou vítězství socialismu již nebylo uznání národní rovnoprávnosti, i když to nadále zůstávalo v pozadí jako samozřejmý požadavek, k jehož uskutečnění již na fóru mezinárodního hnutí došlo a jehož principy musely být pouze zachovány a střeženy. Nikoliv tedy třída namísto národa, ale třída namísto rasy; to bylo podstatou velké části poalezionistických diskursů ve sledované době.

Figura boje tedy byla tematizovaná téměř výhradně v kontextu třídy. Radikální změna a vítězství socialismu zaručovaly i uznání práv židovského národa. Socialistická strategie vedení třídního boje nahrazovala argumentaci konfliktu ras a národů a téma národní důstojnosti.

Dělníci Sionu deklarovali ukončení národní revoluce zřízením *národní domoviny* v Palestině. Pokračovat v boji se mělo na úrovni socialistické internacionály a na základě kritiky

⁵⁷¹ Srv. *Židovský socialista*, 6.9.1919, roč. 1, č. 7, s. 2 – 4.

⁵⁷² *Židovský socialista*, 1.10.1919, roč. 1, č. 8 – 9, s. 1.

⁵⁷³ Tamtéž.

přerozdělování.⁵⁷⁴ Mohlo jít nadále o jistý druh *civilizační mise*, ale tentokrát byl vysloveně odmítnut zápas o zemi jako součásti imperialistické, buržoazní ideologie. Naopak se zdůraznila nutnost mezinárodní spolupráce s Araby, jejichž národní identita tentokrát nebyla zpochybňována. Židé měli nadále přinášet *vyšší kulturní úroveň*, nešlo ale o zdůvodnění nároku na právo na vlastní stát, nýbrž o *pokrokové poslání* směřující k socialismu a také o společný boj: (S) *mezinárodním proletariátem o uskutečnění sociální revoluce cestou třídního boje, snažíme se zbudovati v Palestině socialistické společenství, aniž byla při tom porušena práva ostatních národů sídlících tam (...).*⁵⁷⁵

Důraz na třídní identitu, jak vyplývá z výše napsaného, automaticky neznamenal zánik politiky židovské národní identity. Židovský socialista nepřestal budovat ani židovské tělo. Péče o tělo a mrav, který se z tělesného zdraví odvozoval, byla dále předmětem politického jazyka. *Tělesná výchova činí tělo zdravým, silným a krásným, vyvíjejíc sílu a hubíc všechny vlastnosti úskočné, zbabělé a otročí, pěstí v člověku přístnost, zdatnost, statečnost a hrdost. Učí střídmemu životu. Mravní výchova vyplývá z tělesné.*⁵⁷⁶ O tom, jaké tělo mělo být dělnickým hnutím vybudováno, svědčí i vyobrazení na první straně prvního vydání Židovského socialisty (viz obr. č. 14). Vedle symboliky *sbratření proletariátu* všech zemí (podané ruce dělníků doplněné atributem socialistického hnutí a heslem *Proletáři všech zemí, spojte se!*) to bylo možná méně persvazivním, avšak v daném kontextu přesto čitelným znakem zmíněné reprezentace.

Jednota a zdraví těla a ducha, ale rovněž národa a lidstva, měla být zajištěna výchovou židovské mládeže, aby byla ... *silna, ucelena, ukázněna a s jasným programem pro doby nejbližší. (...) Idea povznesení veškerých sil tělesných i mravních celého národa jest ve svém jádru a pro společnost tak reformátorsky velikou, že žádá a přivádí nás skutečně až k uzavření bratrství (...).*⁵⁷⁷ Teprve takto vychovanou židovskou společnost bylo možné využít při naplňování národního programu. Jedním z jeho cílů, i když už nikoliv zcela prvořadým, byla kolonizace Palestiny. K přesunutí byli nyní vhodní jen manuální (speciálně zemědělství) dělníci, aby zde vybudovali národní domovinu perspektivně pomáhající židům k mravnímu obrození. Ostatní měli zůstat a podílet se na tzv. převrstvení židovské populace, tj. přípravě budoucí *společné socialistické vlasti* se všemi ostatními proletáři.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Srv. tamtéž, s. 2 – 3.

⁵⁷⁵ *Židovský socialista*, 18.8.1919, roč. 1, č. 6, s. 2.

⁵⁷⁶ *Židovský socialista*, 18.8.1919, roč. 1, č. 6, s. 3 – 4.

⁵⁷⁷ Tamtéž.

⁵⁷⁸ *Židovský socialista*, 15.6.1919, roč. 1, č. 1 – 2, s. 2 – 3.

Plán *převrstvení* souvisel s konceptem mravní obrody a třídního uvědomění. Počítal s ekonomickou restrukturalizací židovské společnosti. Ta byla (zvláště) na Západě označována jako příliš se orientující na obchod a intelektuální zaměstnání. Projekt převrstvení sice sdílelo větší spektrum sionistických politik, ale na jeho levicovém, zejména radikálně socialistickém křídle byl obzvlášť často diskutován. Právě radikální sociální přestavba postupně a spolu s některými dalšími figurami poalezionismu dominovala a to nejen pokud přišla řeč na téma Palestiny, potažmo *národní domoviny*.⁵⁷⁹

Definitivní posun koncepce židovského národa a jakousi závěrečnou tečku v proměně sledované politiky židovské identity lze zachytit z některých úryvků a dílčích textů, jež se váží k existenci Židovské komunistické strany. Tato strana začala prosazovat podobnou perspektivu, jaká se stala dominantní v SSSR a v celém komunistickém hnutí. Z této perspektivy bylo možné přiznat určité společnosti práva (socialistického) národa na základě několika základních kritérií, k nimž patřilo společné území, sdílená kultura a jazyk. Aby mohl být židovský národ vybudován v odpovídajících souvislostech, byla od 20. let 20. století (také) s *židovskou populací* podnikána vnitřní kolonizace Sovětského svazu. Zakládaly se zde tzv. autonomní oblasti jako nová židovská (kvazi)suverénní *národní území*.⁵⁸⁰

S ohledem na židovskou národnost se uplatnila formule, že lze přiznat národní status těm židům, kteří žijí v *kompaktních masách*.⁵⁸¹ A právě o *masy židů* na Podkarpatské Rusi a jejich třídní vědomí se v roce 1921 chtěla starat Židovská komunistická strana vymezující se s definitivní platností proti *palestinské ideologii*, respektive vůči projektu židovského národního státu na Blízkém východě. Židovští komunisté jej označili za součást imperialismu.⁵⁸² Vzhledem k tomu, že se KSČ po velmi konfliktních diskuzích nakonec zformovala jako jednotná strana bez národnostních složek, zanikla také autonomní a institucionalizovaná politika židovské komunistické identity. Namísto ní bude v dalších letech možné slyšet o komunistickém řešení *židovské otázky*.⁵⁸³

⁵⁷⁹ Téma převrstvování židovské národa bylo i tématem přednášek či veřejných schůzí, srv. NA: PM, VIII - 5/26/18.

⁵⁸⁰ K tomu srv. SILBERNER, Edmund, *Kommunisten zur Judenfrage: zur Geschichte von Theorie und Praxis des Kommunismus*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983, s. 159 ann.

⁵⁸¹ K tomu také viz nejobsáhlejší publikaci o meziválečném komunistickém pojetí *židovské otázky*: HELLER, Otto, *Der Untergang des Judentums. Die Judenfrage, ihre Kritik, ihre Lösung durch den Sozialismus*, Wien: Verlag für Literatur und Politik, 1931.

⁵⁸² ČIHÁK – WOHLGEMUTHOVÁ, 1980, s. 269 an., s. 100.

⁵⁸³ Určitou obrodu zažije komunistická politika židovské identity v československých 30. letech v rámci projektů

Závěrem

I v jazyce analyzované židovské identity, ostatně stejně jako ve všech jazycích „projektu moderny“, byla přítomna figura pokroku. Zaznamenány byly i diskursy přetvářející (židovské) tělo. Historie boje za uznání byla ovšem přepsána z pojmů (národní) suverenity a slov o národu jako biologickém organismu, do pojmů války společenských tříd. Sbližování analyzované sionistické politiky k socialistickému hnutí se ukázalo jako rozhodující v prvních letech po válce. Tato integrace byla zároveň doprovázená kritikou, neboť sociální demokracie nedokázala splňovat očekávání společenské a politické změny odstraňující tematizované nespravedlnosti a důsledky vytěšňování židů jako cizího prvku (rasy) ze suverénního, národního státu.

Pocit nedostatečného uznání ze strany sociálně demokratické politiky, od níž bylo primárně uznání očekáváno, a všeobecná radikalizace politického prostoru v Československu, jež znovu aktualizovala i rasovou analýzu jako součást pochopení politických vztahů, byly hlavními faktory na cestě poalezionistů k založení Židovské komunistické strany. Prvky kritiky kapitalistického systému, způsobů přerozdělování společenského bohatství a prosazování třídního boje se dostaly do centra poalezionistických diskursů, naopak téma národního sjednocení se vyskytovalo řidčeji; rasová čistota se pak vytratila zcela. Nelze nicméně říci, že by třídní analýza automaticky vytlačila politiku židovské národní identity. Židovský národ zůstal inherentní složkou politiky židovské socialistické (komunistické) identity, zdůrazněny ovšem byly odlišné prvky. Její instituce zanikly až vzhledem k dalšímu vývoji komunistického hnutí v Československu.

Závěrečné shrnutí

Vzhledem k tomu, že jsem se snažil usnadnit čtení předkládané práce opakováním výsledků zkoumání – propozic v dílčích závěrech, shrnu nakonec jen velmi stručně to, co tvoří osu protínající jednotlivé kapitoly.

Na konci 19. století byly do jazyků nových politických identit integrovány prvky, jež měly emancipující se společenské třídy pomoci „vtělit“ do politického prostoru označeného jako *národ* či *národní společnost* a současně s tím vyjádřit jejich specifické nároky na uznání. Šlo především o uznání těch tříd, na které dříve nacionalistická politika uplatňovala svůj vliv, ale které měly v pojetí *klasického liberalismu* zůstat jejím objektem (klientelou). Pomocí politického diskursu národních liberálů zdůrazňujícího vztah mezi *pravdou* (legitimitou nároku na uznání) a *silou* (kvantitou určité populace) byly ovšem později analyzovány politické vztahy uvnitř *liberální národní společnosti* a definovány *spravedlivé nároky* pokračujících bojů o uznání. V tomto smyslu byl využit emancipační potenciál nacionalismu a koncepce národní rovnoprávnosti. Také *národní jednota*, tedy vnitřní homogenita národní společnosti jako *organismu*, jenž má mít jeden (politický) zájem, byla odkazem myšlení národních liberálů. Tento odkaz přebíraly další veřejnosti toužící převzít dědictví *všenárodního zájmu* a zároveň prosadit vlastní pojetí spravedlnosti (to bylo patrné jak u národních socialistů, tak státoprávníků).

Odlišení od německví – jež nikdy zcela neztratilo důležitou roli v identifikačním příběhu českého nacionalismu – přestávalo mít v diskurzech uznání na konci 19. století svou dřívější úlohu proto, že neumožňovalo popsat cizost skrývající se „uvnitř“ *české národní společnosti* a stojící proti emancipačním nárokům politicky a ekonomicky nerovnoprávných společenských tříd. Cizost, již odhalovala rasová analýza a vyjadřovala postava žida, byla odrazem či projekcí rozpadu národního organismu v období artikulací nových kolektivních zájmů (především 90. léta 19. století). Stala se výrazem touhy po jednotě a národní suverenitě zaručující spravedlnost. Až odsud tedy pocházelo osamostatnění figury *židovství* od *německví* v politických diskurzech nacionalismu. Postavě žida v radikálních nacionalistických diskurzech můžeme rozumět jako jednomu z prostředků analýzy mocenských vztahů uvnitř (liberálního) státu.

Jestliže rasa nejprve poskytla nástroj pro kritiku legitimacy „nenárodního“ státu (Rakouska-Uherska) a liberální koncepce *svobodného trhu* jako místa naplnění svobody (potažmo panství), pomáhala po utvoření národního státu (ČSR) chránit jeho integritu a likvidovat subverze – především komunistické hnutí a jeho třídní identitu. *Národní*

organismus, opakovaně se rozpadající poté, co ... *jeho prvky a zásady počaly potýkati se ve spolek* (Palacký) byl politickým prostorem, uvnitř něhož docházelo k boji o vládu silnějšího, boji, jehož legitimitu v obdobích politických krizí podepírala *rasová čistota*. Pokud bylo možné spojit národní hnutí, potažmo nacionalismus s emancipací a nároky na uznání inferiorních vrstev společnosti, bylo také nutné rozlišit, na pozadí jakých diskursů se tento emancipační potenciál naplňoval a kdy se naopak vytrácel. V politickém prostředí českého nacionalismu bylo možné tento proces zachytit na pozadí diskursu suverenity a proměňujícího se charakteru *národní společnosti* během posledních desetiletí před první světovou válkou. Dispozice *národního programu* umožnily zahrnout boje o uznání širších společenských vrstev; požadavek suverenity, celistvosti a homogenity národa a jeho zájmů ovšem naopak doprovázelo vylučování *cizích prvků*, což poukazuje na omezení emancipační role nacionalismu. Pomocí slov o národních zájmech bylo možné legitimizovat násilí; mimo jiné násilí na tzv. etnických, nepřizpůsobivých atp. *menšinách* a dalších *subverzivních živlech*. Proces *národní emancipace* je tedy v tomto smyslu paradoxní.

Analýza politiky židovské identity začala v této práci zkoumáním českožidovského hnutí. To umožnilo sledovat jak způsoby artikulací uznání v pojmech českého nacionalismu, tak meze jeho integrativních schopností a proměnu politiky židovské identity, projevující se v období politické krize a ztráty legitimacy projektu národních liberálů. Pokusil jsem se identifikovat projevy krize v rámci českožidovského hnutí a osvojení některých nových témat, rasy či židovského těla, jako její symptomy. Tato dvě témata (a znaky židovské identity) signalizovala nová hledání jazyka politické identity a uznání kolektivních zájmů a hluboce ovlivnila politické diskursy formujícího se sionismu. Rasa, respektive rasová analýza byla v rámci sionismu, stejně jako českého nacionalismu, využita v prvé řadě na pozadí požadavků národní suverenity. Také zde daný proces přímo souvisel s bojem o uznání nerovnoprávných tříd.

Prostřednictvím zachycení kontinuity mezi politikou a diskursy českožidů a sionistů jsem poukázal na obecnější možnosti (re)prezentace židovských kolektivních zájmů a na jejich proměnu. Dalším výsledkem předložené práce bylo zpochybnění výkladového schématu, jenž akcentuje roli násilí na utváření *židovské identity* a pokračuje svým způsobem v generování narativu *židovského utrpení* jako objektivní (*nedějinné*) konstantě dějin. Chceme-li mluvit o *násilí* poznamenávající či přímo formující (politické) identity židů, pak je nezbytné rozšířit pohled na širší škálu společenských (ekonomických, politických) vztahů, v rámci nichž k různým projevům a prvkům násilí (potažmo zneuznání) docházelo a neomezovat se na projevy „protižidovství“. To totiž umí vysvětlit strategie kolektivního jednání jen omezeně. Vliv

antisemitismu, jako násilí vůči židům na všeobecné rovině, je srozumitelný pokud jej zahrneme do kontextu bojů o uznání a analyzujeme, jakým způsobem byl antisemitismus chápán samotnými aktéry, jak byl zahrnován do diskursů uznání a jak pozměňoval celkovou podobu politik identity. Právě o to se pokusil i tento text.

Vedle jazyka národní identity ovlivnila podobu bojů o uznání také třídní analýza společenských vztahů. I ona se vepsala do celé škály artikulací židovských kolektivních zájmů. Analýzou jazyka poalezionismu jsem představil další variantu politiky židovské identity, jež si nejprve osvojila téma národního boje a použila rasovou analýzu k určení nepřátel (židovské) společnosti. Jazyk sionistických socialistů nicméně později, po první světové válce, stále intenzivněji využíval třídní analýzu politických vztahů a *židovský proletariát* chápal jako součást jediné, celosvětové *dělnické třídy*. Poalezionismus zároveň s tím inklinoval ke komunistickému hnutí jako referenčnímu objektu svých nároků na uznání. Výsledkem bylo založení Židovské komunistické strany a integrace do komunistického hnutí. Důvodem tohoto vývoje byla poválečná radikalizace politického prostoru i diskursů různými způsoby vyjadřujícími touhu po nalezení spravedlivější společnosti. K dalším zásadním bodům vývoje poalezionismu patří zneuznání ze strany sociální demokracie, respektive pocit nedostatečné obrany *židovských zájmů* a kritika jazyka národní suverenity jako projektu zajišťujícího panství *buržoazní třídy*. To vše vedlo poalezionisty do řad komunistického hnutí a ke kritice sionismu ústící v zavržení programu budování národního státu na Blízkém východě. Z analýz vyplývá, že nároky na uznání společenských vrstev reprezentovaných Poale Zion a Židovskou komunistickou stranou mohly být v poválečném období poměrně zdařile artikulovány pomocí pojmu *třída*.

Archivní prameny, periodika, literatura, internetové zdroje

Archivní prameny:

Národní archiv (Praha):

Prezidium místodržitelství

Prezidium ministerstva vnitra

Archiv Hlavního města Prahy:

Spolkový katastr

Presidium rady a magistrátu

Moravský zemský archiv (Brno):

Policejní ředitelství v Brně – prezidium

The Lavon Institut for Labour Research (Tel Aviv):

Poale Zion

Periodika:

Čech

České slovo

Českožidovské listy

Der Jüdische Sozialist

Jüdische Volkstimme

Kalendář českožidovský

Malý čtenář

Našinec

Národní listy

Právo lidu

Radikální listy

Rovnost

Selbstwehr

Slovenská politika

Venkov

Židovský lidový list

Židovský socialista

Literatura:

ADORNO, Theodor W., HORKHEIMER, Max, *Dialektika osvícenství*, Praha: Oykomenh, 2009

Almanach České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 14/1906

ANDERSON, Benedict, *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha: Karolinum, 2008

ARENDTOVÁ, Hannah, *Původ totalitarismus I.-III.*, Praha: Oykomenh, 1996

AUGÉ, Marc, *Antropologie současných světů*, Brno: Atlantis, 1999

AVINERI, Shlomo, *Zrození moderního sionismu*, Praha: Sefer, 2001

_____, *Marx and Jewish Emancipation*, in: MENDELSON, Ezra (ed.), *Essential Papers on Jews and the Left*, New York – London: New York Univ. Press, 1997

BARKER, Chris, *Slovník kulturních studií*, Praha: Portál, 2006

BARŠA, Pavel, STRMISKA, Maxmilián, *Národní stát a etnický konflikt*, Brno: CDK, 1999

BARTHES, Roland, Úvod do strukturální analýzy vyprávění, in: Kyloušek, Petr (ed.), *Znak, struktura, vyprávění*, Brno: Host, 2002, s. 9 – 43

BECHER, Peter, DŽAMBO, Jozo, *Gleiche Bilder, gleiche Worte. Deutsche, Österreicher und Tschechen in der Karikatur (1848–1948)/ Stejné obrazy, stejná slova. Němci, Rakušané a Češi v karikatuře (1848–1948)*, München: Adalbert Stifter Verein, 1997

BĚLINA, Pavel (a kol.), *Dějiny Prahy II.*, Praha: Paseka, 1998

BĚLOHRADSKÝ, Václav, Postkomunistický manifest, in: BARŠA, Pavel, BĚLOHRADSKÝ, Václav (a kol.), *Kritika depolitizovaného rozumu: Úvahy (nejen) o nové normalizaci*, Všeň: Grimmus, 200, s. 43 – 59

BONDY, Bohumil, *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku*, Praha 1906

BOURDIEU, Pierre, *Teorie jednání*, Praha: Karolinum 1998

BOURETZ, Pierre, *Svědkové budoucího času II.*, Praha: Oikomenh, 2009

BRENNER, Christiane, *Zwischen Staat, Nation und Komintern: Loyalitätsbezüge der KP Tschechien 1921-1938*, in: SCHULZE WESSEL, Martin (ed.), *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2004, s. 87-111

BREUILLY, John, Přístupy k nacionalismu, in: HROCH, Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus*, Praha: Slon, 2003, s. 317 – 348

BROUČEK, Stanislav, PARGAČ, Jan (a kol.), *Mýtus českého národa aneb Národopisná*

výstava československá 1895, Praha: Littera Bohemica, 1996

BRUBAKER, Rogers, COOPER, Frederick, "Beyond" Identity, in: *Theory and Society*, 29/2000, s. 1 – 47

BUDIL, Ivo T., Projevy rasismu a antisemitismu v díle Karla Marxe, in: TYDLITÁTOVÁ, Věra (ed.), *Kolokvium o soudobém antisemitismu II.*, Plzeň: Adela, 2008, s. 16 – 27

CIBULKA, Pavel, *Politické programy českých národních stran 1860 – 1890*, Praha: HÚ AV ČR, 2000

COHEN, Gary B., *Němci v Praze 1861 – 1914*, Praha: Karolinum, 2000

_____, *Jews in German Liberal Politics: Prague, 1880-1914*, in: *Jewish History*, Vol.1, No.1, 1986, str. 55 – 74

_____, *Němci, Židé a Češi v Praze: společenský život všedního dne 1890 – 1914*, in: *DaS* 4/98, s. 29 – 35

COHEN, Richard I., Nostalgia and „return to the ghetto“, in: FRANKEL, Jonathan (ed.), *Assimilation and Community*, Cambridge 1992, FRANKEL, Jonathan, ZIPPERSTEIN, Steven J. (eds), *Assimilation and Community: The Jews in nineteenth – century Europe*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1992, s. 130 – 155

CRHOVÁ, Marie, *Modern Jewish Politics in Central Europe: The Jewish Party of Interwar Czechoslovakia, 1918-1938*, Budapest: CEU, 2007, disert. práce

ČAPKOVÁ, Kateřina, *Češi, Němci, Židé?*, Praha: Paseka, 2005

_____, *Jewish Elites in the 19th and 20th Centuries: The B'nai B'rith Order in Central Europe*, in: *Judaica Bohemiae*, 2000, s. 119 – 142

ČERMÁKOVÁ, Radka, Agrární strana, rolnická a selská sdružení a Židé: rolnictvo jako antisemitská síla? in: SOUKUPVÁ, Blanka, SALNER, Peter (eds.), *Modernizace, identita, stereotyp, konflikt: Společnost po hilsneriádě*, Bratislava: FHS UK, 2004, s. 19 – 30

ČIHÁK, Miroslav, WOHLGEMUTHOVÁ, Renata. (eds.), *Protokoly ustavujícího a slučovacího sjezdu KSČ: 14. – 16.května 1921, 30. října – 2.listopadu 1921*, Praha: Svoboda, 1981

ČINÁTL, Kamil, Palackého dějiny a historická paměť národa, in: *Dějiny teorie kritika*, 1/2009, s. 7 – 35

DEMETZ, Peter, *Dějistiště: Čechy: Eseje*, Praha – Litomyšl: Paseka, 2008

DOUBRAVOVÁ, Jarmila, *Sémiotika v teorii a praxi*, Praha: Portál, 2002

EISNER, Florian, *Židovstvo*, České Budějovice, 1922

EVERETT, Leila P., The Rise of Jewish National Politics in Galicia, 1905 – 1907, in:

MARKOVITS, Andrei S., SYSYN, Frank E. (eds), *Nationalbuilding and the Politics of*

- Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, Cambridge: Harvard Univ. Press, 1995, s. 149 – 177
- FASORA, L., HANUŠ J., MALÍŘ, J., *Sekularizace Českých zemí v letech 1848 – 1918*, Brno: CDK, 2007
- FASORA, Lukáš, Brněnský municipální socialismus 1880 – 1914 jako platforma spolupráce měšťanské a dělnické elity?, in: FASORA, L., HANUŠ, J., MALÍŘ, J. (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948*, Brno: CDK, 2006, s. 219 – 229
- FIALA, P., FORAL, J., KONEČNÝ, K. (a kol.), *Český politický katolicismus 1848 - 2005*, BRNO: CDK, 2008
- FINEMAN, Hayim, *Poale Zionism. An Outline of its Aims and Institutions*, New York, 1918
- FRANKEL, Jonathan, *Assimilation and the Jews in nineteenth-century Europe: Towards a new Historiography?*, in FRANKEL, Jonathan, ZIPPERSTEIN, Steven J. (eds), *Assimilation and Community: The Jews in nineteenth – century Europe*, Cambridge: Cambridg. Univ. Press, 1992, s. 1 – 37
- FRASEROVÁ, Nancy, HONNETH, Axel, *Prerozdělování nebo uznání?*, Praha: AVČR, 2004
- FRONK, Václav, *Obraz židovského obyvatelstva v české karikatuře 90. let 19. století*, in: KALETA, P., PEHR, M., VAŠEK, R. (eds.), *Na pozvání Masarykova ústavu I.*, Praha: MÚ AVČR, 2004, s. 29 - 32
- FOUCAULT, Michel, *Je třeba bránit společnost*, Praha: Filosofia, 2005
- _____, *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*, Praha: Herrmann & synové, 1999
- _____, *Zrození biopolitiky*, Praha: CDK, 2009
- FRANKL, Michal, *Emancipace od židů: Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha: Paseka, 2007
- _____, Die „Endlösung der Judenfrage“ und die Narrative der Tschchischen Geschichte 1945-1989, in: BRENNER, CH., FRANZE, E. K., HASLINGER, P., LUFT, R. (eds), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse*, München: R. Oldenbourg Verlag, 2006, s. 255 – 277
- GAISBAUER, Adolf, *Davidstern und Doppeladler: Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882 – 1918*, Wien – Köln – Graz: Böhlau Verlag, 1988
- GALANDAUER, Jan, *Bohumír Šmeral 1880-1914*, Praha: Svoboda, 1981
- _____, *Československá sociálně demokratická strana dělnická v druhé internacionále*, in: POKORNÝ, J., VELEK, L., VELKOVÁ, A. (eds), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*, Praha: Karolinum, 2007
- GIDENS, Anthony, *Sociologie*, Praha: Argo, 1999

- GIUSTINO, Cathleen, *Tearing Down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and the Legacy of Middle – Class Ethnic Politics around 1900*, Boulder: East European Monographs, 2003
- GREBENÍČKOVÁ, Růžena, *Tělo a tělesnost v novověkém myšlení*, Praha: Prostor, 1997
- GRÉGR, Edvard, *Slovo osudné: Časová úvaha o jazykových poměrech našich*, Praha, 1883
- GROSSMANN, Richard, *Obraz brněnské židovské komunity v její spolkové činnosti (náboženství, sionismus, asimilace)*, Brno: FF MU, 2002, dipl.práce
- GRUBER, Josef, *O komorách obchodních a živnostenských*, Praha, 1904 (dostupné na <http://www.econlib.cz/zlatyfond/html/zf0055.htm>, 27. 2. 2010)
- HABERMAS, Jürgen, *Strukturální přeměna veřejnost: Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha: Filosofia, 2000
- HABSBAWM, Eric J., *Národy a nacionalismus od roku 1780: Program, mýtus, realita*, Brno: CDK, 2000
- HAMAR, Eleonóra, *Výpravná židovství: O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*, Praha: Slon, 2008
- HARNA, Josef, *České státní právo a ústavní systém v programech českých politických stran na přelomu 19. a 20. století*, in: MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (eds.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618 – 1918*, Praha: Karolinum, s. 488 – 530
- HARNA, Josef (ed.), *Politické programy českého národního socialismu*, Praha: HÚ AV ČR, 1998
- HAVRÁNEK, Jan, *Politická atmosféra devadesátých let 19. století v Čechách*, in: Pavlát, Leo (ed.), *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899-1999*, Praha: Židovské muzeum, 2000, s. 24 – 30
- HELLER, Otto, *Der Untergang des Judentums. Die Judenfrage, ihre Kritik, ihre Lösung durch den Sozialismus*, Wien: Verlag für Literatur und Politik, 1931
- HERTZBERG, Arthur, *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader*, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1997
- HERZL, Theodor, *Židovský stát: Pokus o moderní řešení židovské otázky*, Praha: Academia, 2009
- HEUMOS, Peter, „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ *Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914-1918*, in: HANS MOMMSEN, DUŠAN KOVÁČ, JIŘÍ MALÍŘ (edd.) *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno: Matice Moravská, 2000, s. 207 – 232
- HONNET, Axel (ed.), *Zbavovat se svéprávnosti: Paradoxy současného kapitalismu*, Praha:

Filosofia, 2007

HÖHNE, Steffen, Erfindung von Traditionen? Überlegungen zur Rolle von Sprache und Kommunikation bei der Konstitution nationaler Identität, In: HÖHNE, S., NEKULA, M., TVRDÍK, M., CVRKAL, I. (eds.), *Brücken. Germanistisches Jahrbuch. Tchechien-Slowakei*, 2004, Praha: NLN, 2005

HROCH, Miroslav, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha: Mladá fronta, 1999

HUDEC, Josef, *Židovská otázka*, Praha, 1920

HUSKA, Jiří, *Pražské obecní volby v letech 1882 – 1884*, FF MU Brno, 2007

HUTCHINSON, John, *Nations as Zones of Conflict*, London: Sage, 2005

JACOBS, Jack, *On Socialists and „the Jewish Question“ after Marx*, New York: New York University Press, 1992

JUDSON, Pieter M., Frontiers, Islands, Forests, Stones: Mapping the Geography of a German Identity in the Habsburg Monarchy, 1848-1900, in: YEAGER, Patricia (ed.), *The Geography of Identity*, Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1996, 382-406

_____, *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 2006

KABELE, Jiří Sociální konstruktivismus, *Sociologický časopis*, 3/1996, s. 317 – 337

Ottův slovník naučný, díl XV., Praha, 1999

KAPPER, Siegfried, *České listy*, Praha, 1846

KELLER, Jan, *Úvod do sociologie*, Praha: Slon, 2008

KÁRNÍK, Zdeněk, *České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl I.. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha: Libri, 2000

_____, Národní socialismus jako výraz symbiózy národního a sociálního?: K založení strany socialistické a Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei, in: KÁRNÍK, Zdeněk (ed.), *Sborník k problematice multietnicity: České země jako multietnická společnost: Češi, Němci, Židé ve společenském životě českých zemí 1848 – 1918*, Praha: FF UK, 1996, s. 43 – 66

KIEVAL, Hillel J., *Languages and Community: The Jewish Experience in the Czech Lands*, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 2000

_____, *The Making of Czech Jewry. National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870–1918*, New York: Oxford Univ. Press, 1988

KING, Jeremy, The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond, in: BUCUR, Maria, WINGFIELD, Nancy M. (eds), *Staging the Past: The Politics of*

- Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, Indiana: Purdue Univ. Press, 2001, s. 112 – 152
- KOLMAN, Arnošt, *Zaslepená generace: Paměti starého bolševika*, Brno: Host, 2005
- KOŘALKA, Jiří, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914*, Praha: Argo, 1994
- KOVTUN, Jiří, *Tajuplná vražda: Případ Leopolda Hilsnera*, Praha: Sefer, 1994
- KREJČOVÁ, Helena, Výbory Spolku českých akademiků Židů a Akademického spolku „Kapper“, in: *Paginae historiae*, 1999, s. 46 – 84
- _____, *Kalendář českožidovský 1881 – 1938*, in: *Židovská ročenka*, 5750, 1989 – 1990, s. 127 – 132
- KUČERA, Martin, Pokrokaři, in: MALÍŘ, Jiří, MAREK, Pavel (a kol.), *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*, I. díl, Brno: Doplněk, 2005, s. 313 – 340
- _____, Reakce na hilsneriádu v táboře českých radikálů, in: PAVLÁT, Leo (ed.), *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899-1999*, Praha: Židovské muzeum, 2000, s. 73 – 88
- _____, Vilém Körber – produkt zrání dělnického hnutí, in: POKORNÝ, J., VELEK, L., VELKOVÁ, A. (eds), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*, Praha: Karolinum, 2007, s. 311 – 328
- _____, Bratři Grégrové a mladočeši v letech zrodu moderního českého stranictví (1889 – 1895), in: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, ŘEPA, Milan (eds.), *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha: Dr. Eduard Grégr a syn, 1997, s. 87 – 127.
- LACQUER, Walter, *Měníci se tvář antisemitismus: Od starověku do dnešních dnů*, Praha: NLN, 2007
- LEBENHART, Filip, Začátky sionismu v Praze, in: *Židovský kalendář*, 1938/39, s. 105 – 108
- LEDERER, Edvard, *Českožidovská otázka*, Praha, 1899
- _____, *Žid v dnešní společnosti*, Praha, 1902
- LEMBERG, Hans, *Die Tschechoslowakei im Jahr 1*, in: LEMBERG, Lemberg, HEUMOS, Peter (eds), *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa*, München: R. Oldenbourg Verlag 1993, s. 225 – 248
- LIPOVSKI, Radek, SLEZÁČKOVÁ, Ivana, Analýza židovského obyvatelstva města Frýdek podle teritoriálního původu a socioekonomického postavení, in: *Historie Historica*, 2007, s. 207 – 227
- LOEWENSTEIN, Bedřich, *Potíže liberalismu – dvanáct tezí*, in: PEŠEK, Jiří, LEDVINKA, Václav (eds.), *Mezi liberalismem a totalitou: Komunální politika ve středoevropských zemích 1848 – 1948*, s. 39 – 45

MACURA, Vladimír, *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ*, Jinočany: H&H, 1995

_____, *Český sen*, Praha: NLN, 1998

MALÍŘ, Jiří, *Nacionalizace obecní samosprávy*, PEŠEK, Jiří, Ledvinka, Václav (eds.), *Mezi liberalismem a totalitou: Komunální politika ve středoevropských zemích 1848 – 1948*, Praha: Scriptorium, 1997, s. 73 – 91

_____, *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*, in: Malíř J., Marek P. a kol., *Politické strany – Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004 (II.)*, Brno: Doplněk, 2005

_____, *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914*, Brno: MU, 1996

_____, *Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století*, in: FASORA, L., HANUŠ J., MALÍŘ, J., *Sekularizace Českých zemí v letech 1848 – 1918*, Brno: CDK, 2007, s. 11 – 24

MANOR FRIEDMAN, Tamar, *Die graphische Bilderwelt der jüdischen Arbeiterbewegung*, in: ELLERMEYER, Jürgen (ed.) *Arbeiter und Revolutionäre. Die jüdische Arbeiterbewegung*, Hamburg: Dölling und Galitz Verlag, 1998, s. 114 – 133

MARX, Karel, ENGELS, Bedřich, *Spisy*, sv. 2, Praha: SNPL, 1957

MASARYK, Tomáš G., *Právo historické a přirozené*, Praha, 1900

McCAGG, William O., *The Jewish Position in Interwar Central Europa: A Structural Study of Jewry at: Vienna, Budapest, and Prague*, in: DON, Yehudah, KARADY, Victor (eds.), *A Social and Economic History of Central European Jewry*, New Brunswick – London: Transaction Publishers, 1990, s. 47 – 81

MED, Jaroslav, *Integrální nacionalismus Viktora Dyka*, in: *Dějiny a současnost*, 3/1991, s. 32 – 35

MELANOVÁ, Miloslava, *Zápas o libereckou radnici v roce 1885: Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*, in: *Documenta Pragensia*, 1997, s. 171 – 181

MICHŇÁK, Karel, URBÁNEK, Eduard, *Společenské třídy*, Praha: Svobodné slovo, 1964

MILLER, Michael L., *Reluctant Kingmakers. Moravian Jewish Politics in Late Imperial Austria*, in: *Jewish Studies at the Central European University*, 2004, s. 111 – 123. (dostupné na: <http://www.ceu.hu/jewishstudies/yb03/11miller.pdf>, 1.4.2010)

MISHKINSKY, Moshe, *Die jüdische Arbeiterbewegung in der modernen jüdischen Geschichte*, ELLERMEYER, Jürgen (ed.) *Arbeiter und Revolutionäre. Die jüdische Arbeiterbewegung*, Hamburg: Dölling und Galitz Verlag, 1998, s. 17 - 25

MÍŠKOVÁ, Alena, *Od Šönerera ke genocidě?*, in: Kol. autorů, *Židé v Sudetech/Juden im*

Sudetenland, Praha: Portál, 2000, s. 47 – 86

MOMMSEN, Hans, *Arbeiterbewegung und Nationale Frage*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979

_____, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.: Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867 - 1907)*, Wien: Europa – Verlag, 1963

MOSSE, L. George, *Confronting the Nation. Jewish and Western Nationalism*, Hanover&London: Brandeis University Press, 1993

NERUDA, Jan, *Pro strach židovský*, Praha, 1870

NESLÁDKOVÁ, Ludmila, Sociální profil Židů v průmyslovém městě, in: Tomaszewski, J., Valenta, J., *Židé v české a polské občanské společnosti*, Praha: MŠMT – UK, 1999, s. 37 – 44

NORDAU, Max, *Degeneration*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1993

NOVOTNÝ, Jan, „Slovo osudné“, Eduard Grégr o stavu české společnosti na počátku osmdesátých let 19. století, in: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, ŘEPA, Milan (eds.), *Bratř Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha: Dr. Eduard Grégr a syn, 1997, s. 55 – 61

PASÁK, Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha: Práh, 1999

PELÁNOVÁ, Eva, *Siegfried Kapper, prozaik, básník a překladatel*, Praha: FF UK, 2002, dipl. práce

PĚKNÝ, Tomáš, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer, 2001

POKORNÝ, J., VELEK, L., VELKOVÁ, A. (eds), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*, Praha: Karolinum, 2007

PROKŠ, Petr (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*, Praha: HÚ, 1999

PULLMANN, Michal, *Revoluce a utváření nového: Vídeň, Praha a Berlín kolem r. 1918. K hodnotovým aspektům tří revolucí ve střední Evropě*, Praha: FF UK, 2002, dizert. práce

RABINOWICZ, Aharon M., The Jewish Minority, in: *The Jews of Czechoslovakia*, vol. I., Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1968, s. 155 – 266

RABINOWICZ, Oskar K., Czechoslovak Zionism: Analecta to a History, in: *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, vol. 2, Philadelphia: JPS, 1971, s. 19 – 136

RÉLINK, Karel, *Spása světa, Ubozí pronásledovaní židé*, Praha, 1925

RICOEUR, Paul, *Čas a vyprávění I.*, Praha: Oykoimenh, 2000

RIFF, Michael A., The Ambiguity of Masaryk's Attitudes on the 'Jewish Question', in:

PYNSSENT, Robert B., *T. G. Masaryk (1850 – 1937)*, Volume II: Thinker and Critic, London: The Macmillan Press, 1989, s. 77 – 87

- RIMMON KENANOVÁ, Shlomit, *Poetika vyprávění*, Brno: Host, 2001
- ROSE, John, *Karl Marx, Abram Leon and the Jewish Question—a reappraisal*, in: *International Socialism: A quarterly journal of socialist theory*, č. 119, <http://www.isj.org.uk/?id=460#119rose10> publikováno: 24. 6. 2008 (1.10.2010)
- ROTKIRCHEN, Livia, *Jews of Bohemia&Moravia: Facing the Holocaust*, Yad Vashem, 2005
- ROUBÍK, František, Tři příspěvky k vývoji emancipace židů v Čechách, in: *Ročenka Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice*, 5/1933, s. 305 – 400
- _____, Z dějin Židů v Čechách v 19. století, in: *Ročenka společnosti pro dějiny Židů v Československé republice*, 1935, s. 231 – 357
- ŘEPA, Milan, *Obrozený, nebo vymyšlený? Český národ a jeho nacionalismus*, in: *Moderní dějiny – Supplementum*, 1/2008, s. 132 – 138
- _____, *Julius Grégr ve sporu o Rukopisy*, in: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, ŘEPA, Milan (eds.), *Bratr Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha: Dr. Eduard Grégr a syn, 1997, s. 165 – 169
- _____, *Poetika českého dějepisce*, Brno: Host, 2006
- SEDLÁK, Petr, Svět přeživších Židů - prameny a jejich výklad, in: *Lidé města*, 3/2008, s. 83 – 113
- SHUMSKY Dmitry, Introducing Intellectual and Political History to the History of Everyday Life: Multiethnic Cohabitation and Jewish Experience in Fin – de – Siècle Bohemia, in: *Bohemia*, 1/2005, s. 39 – 67
- SILBERNER, Edmund, *Komunisten zur Judenfrage*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983
- _____, *Sozialisten zur Judenfrage. Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis 1914*, Berlin: Colloquium Verlag, 1962
- _____, *Was Marx an Anti – Semite?*, in: MENDELSON, Ezra (ed.), *Essential Papers on Jews and the Left*, New York – London: New York Univ. Press, 1997, s. 361 – 401
- SODOMKOVÁ, Božena (ed.), *Marx-Engels-Lenin. O židovské otázce*, Praha: Svoboda, 1975
- SOMERS, Margaret R., *The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach, Theory and Society*, Vol. 23, No. 5., 1994, s. 605 – 649
- SOUKUPOVÁ, Blanka, *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtus*, Praha: Sofis, 2000
- _____, Národněpolitické protižidovské stereotypy v české společnosti na konci 19. století, in: VYDRA, Zbyněk (ed.), *Protižidovské stereotypy a křesťanská společnost na přelomu 19. a 20. století*, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007, s. 11 – 38

- _____, Čeští židé: deziluze jako impuls k vyprofilování sebevědomého českého židovství, in: SOUKUPOVÁ, Blanka, SALNER, Peter (eds.), *Modernizace, identita, stereotyp, konflikt – společnost po hilsneriádě*, Bratislava: FHS UK, 2004, s. 31 - 67
- SPYRA, Janusz, Syjonizm na Śląsku austriackim i na Morawach (do 1918 roku): Recepce, organizacja, bariery, in: *Studia Judaica*, 10/2007, s. 25 – 41
- STEIN, August, *O židovské obci v Čechách*, in: *Kalendář česko – židovský*, 1887/1888, s. 131 – 165
- STROBACH, Vít, *Zamyšlení nad „rudou asimilací“ českých Židů*, Praha: FF UK, 2007, dipl. práce
- _____, Historik jako nositel paměti, dějiny a hra, in: *Dějiny teorie kritika*, 2/2009, s. 38 – 56
- ŠANDEROVÁ, Jadwiga, Praktiky nespravedlnosti uznání. Perspektivní dualismus a mravní monismus z pohledu sociologa, in: HÁJEK, Martin (ed.), *Praktiky ne/spravedlnosti: pojmy, slova, diskursy*, Praha: Matfyzpress, 2007
- ŠEBEK, Jaroslav, Německé politické strany, in: MALÍŘ, Jiří, MAREK, Pavel (a kol.), *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*, I. díl, Brno: Doplněk, 2005, s. 467 – 495
- ŠIMŮNEK, Michal, Národní eugenika – eugenický národ?, in: DEVÁTÁ, Markéta (ed.), *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003*, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, 2003, s. 71 – 88
- ŠOLLE, Zdeněk, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848 – 1918*, Praha: Academia, 1969
- ŠTAIF, Jiří, *Česká národní společnost a její politické elity v letech 1848 – 1911*, in: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, ŘEPA, Milan (eds.), *Bratř Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha: Dr. Eduard Grégr a syn, 1997, s. 9 – 28
- TAYLOR, Charles, *Zkoumání politiky uznání: Multikulturalismus*, Praha: EPOCH, 2004
- URBAN, Otto, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Lidové Noviny: Praha 2003
- VAŠÍČEK, Zdeněk, *Archeologie, historie, minulost*, Praha: Karolinum, 2006
- VELEK, Luboš, *Mladočeši a konec principu všennárodní strany – volby do říšské rady 1900 – 1901*, in: *Paginae historiae* 7, 1999, s. 126 – 157; KUČERA, Martin, *Bratři Grégrové a mladočeši v letech zrodu moderního českého stranictví (1889 – 1895)*, in: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, ŘEPA, Milan (eds.), *Bratř Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha: Dr. Eduard Grégr a syn, 1997, s. 87 – 127

- VESELSKÁ, Magda, *Bestii navzdory: Židovské muzeum v Praze 1906 – 1940*, Praha: Židovské muzeum v Praze, 2006
- VOBECKÁ, Jana, *Populační vývoj Židů v Čechách. Společenské a hospodářské souvislosti v 19. a první třetině 20. století*, Praha: PF UK, 2006, disert. práce
- VODĚRA, Svatopluk, *Architektonicko – urbanistické zhodnocení výsledků asanace*, <http://www.zastarouprahu.cz/pragensia/asanace/vodera.htm> (28.3.2010).
- VOLKOV, Shulamit, *Antisemitism as a Cultural Code. Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany*, London-Jerusalem-New York: Leo Baeck Institute, 1978
- _____, *Die Erfindung einer Tradition: Zur Entstehung des modernen Judentums in Deutschland*, München: Stiftung Historisches Kolleg., 1992
- VONDRÁŠKOVÁ, Iveta, The Czech – Jewish Assimilation Movement and its Reflection of Czech National Tradition, in: *Judaica Bohemiae*, 2000, s. 143 – 159
- VRBA, Rudolf, *Záhady světovlády*, České Budějovice, 1923
- WEIGLOVÁ, Markéta, Jews as a Barometer of the National Struggle, in: *Judaica Bohemiae*, 2008, s. 93 – 119
- WEIN, Martin J., *Nation Cleansing and Wars of Authenticity: Czech Nationalism and Jewish politics 1897 - 1952*, 2007, rkp.
- _____, *Czechoslovakia's First Republic, Zionism and the State of Israel*, Atlanta: Emory University, 2001, dipl. práce
- WEISBERGER, Adam M., *The Jewish Ethic and and the Spirit of Socialism*, New York: Peter Lang Publishing, 1997
- WEISER, Thomas, *Arbeitführer in der Tschechoslowakei. Eine Kollektivbiographie sozialdemokratischer und kommunistischen Parteifunktionäre 1918-1938*, München: R. Oldenbourg Verlag, 1998
- WHITE, Hayden, *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*, Praha: Karolinum, 2010
- WINGFIELD, Nancy M., *Minority Politics in a Multinational State. The German Social Democrats in Czechoslovakia, 1918 – 1938*, New York: East European Monographs – Boulder 1989
- WISTRICH, Robert S., *Socialism and the Jews: The Dilemmas of Assimilation in Germany and Austria-Hungary*. Rutherford: Fairleigh – Dickenson University Press, 1982
- _____, Marxism and Jewish Nationalism, the teoretical roots of confrontation, in: Wistrich, Robert S.(ed), *The Left against Zion. Communism, Israel and the Middle East*, London: Vallentine-Mitchell and CO.LTD., 1979, s. 1-15

WLASCHEK, Rudolf, *Juden in Böhmen: Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert*, München: R. Oldenbourg Vlg, 1997
ZAHRAVNÍKOVÁ, Marie, *Hledání identity židovských obyvatel v Čechách v letech 1870 – 1914*, Praha: FFUK, 2000, dipl. práce
ZNOJ, M., HAVRÁNEK, J., SEKERA, M., *Český liberalismus: texty a osobnosti*, Praha: Torst, 1995
ZOUPLNA, Jan, Theodor Herzl a stát Židů, in: *Historický obzor*, 1,2/2004, s. 14 – 27

Internetové zdroje:

Ber Borochoy Internet Archive

<http://www.angelfire.com/il2/borochoy>

Český statistický úřad

<http://www.czso.cz>

Klub Za starou Prahu

<http://www.zastarouprahu.cz>

The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe

<http://www.yivoencyclopedia.org>

Ústav pro dějiny umění FF UK

<http://udu.ff.cuni.cz/>